

Poština plačana v gotovini

GEOGRAFSKI VESTNIK

ČASOPIS ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE LJUBLJANA

XXII

1950

S SODELOVANJEM
SVETOZARJA ILEŠIČA

UREDIL
ANTON MELIK

IZDALO GEOGRAFSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI
ZALOŽILA DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE V LJUBLJANI

LJUBLJANA 1950

VSEBINA — TABLE DES MATIÈRES

Slava Lipoglavšek-Rakovec (Tržič): Slovenski izseljenci (s 3 kartami v prilogi)	3
Emigration of Slovenes	58
Stane Zrimec: (Ljubljana): Gibanje prebivalstva Slovenije v razdobju 1931—1948 (z dvema kartama v prilogi in dvema v besedilu)	61
Mouvement de la population de la Slovénie de 1931 à 1948	94
Polde Oblak (Kranj): Moško in žensko prebivalstvo v Sloveniji (s karto v prilogi)	95
La proportion des hommes et des femmes dans la population de la Slovénie	99
Vladimir Leban (Ljubljana): Nanos. Gospodarska povezava s sosetstvom (s 3 kartami v besedilu)	100
Nanos. Les rapports économiques avec les régions voisines	135
Rudolf Badjura (Ljubljana): Slovensko in nemško geografsko sedlo	138
The term »sedlo« (saddle) in Slovene placenames	170
Anton Melik (Ljubljana): Ljubljana pred 800 leti	171
Ljubljana il y a 800 ans	189
Ivan Rakovec (Ljubljana): O nastanku in pomenu psevdofiljskih skladov	191
Pseudofiljan Strata in Slovenia (NW Yugoslavia)	210
Obzornik — Notes et Comptes Rendus	215
Književnost — Bibliographie	225
Kronika — Chronique	245

GEOGRAFSKI VESTNIK izhaja v Ljubljani letno v 4 zvezkih, ki se morejo začasno izdajati v eni knjigi. Rokopisi, časopisi v zameno in knjige v oceno naj se pošiljajo na uredništvo v Ljubljani, Geografski inštitut, Univerza. Za znanstveno vsebino člankov so odgovorni avtorji sami. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva ter z navedbo vira. — Uprava revije je pri Državni založbi Slovenije, Ljubljana, Mestni trg. — Denarne pošiljke je pošiljati na čekovni račun 6-90172-0 (Državna založba Slovenije, Ljubljana). Geografski vestnik XXII za leto 1950 stane za člane obenem s članarino 120 din.

GEOGRAFSKI VESTNIK

ČASOPIS ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE LJUBLJANA

S SODELOVANJEM
SVETOZARJA ILEŠIČA

UREDIL
ANTON MELIK

XXII
1950

IZDALO GEOGRAFSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI
ZALOŽILA DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE V LJUBLJANI

LJUBLJANA 1950

11 42699

42699

TISKALA BLASNIKOVA TISKARNA V LJUBLJANI

0. 3811/1950

Vsebina:

Slava Lipoglavšek-Rakovec (Tržič): Slovenski izseljenci (s 3 kartami v prilogi)	3
Stane Zrimec (Ljubljana): Gibanje prebivalstva Slovenije v razdobju 1931—1948 (z dvema kartama v prilogi in dvema v besedilu)	61
Polde Oblak (Kranj): Moško in žensko prebivalstvo v Sloveniji (s karto v prilogi)	95
Vladimir Leban (Ljubljana): Nanos. Gospodarska povezava s sosedstvom (s 3 kartami v besedilu)	100
Rudolf Badjura (Ljubljana): Slovensko in nemško geografsko sedlo	138
Anton Melik (Ljubljana): Ljubljana pred 800 leti	173
Ivan Rakovec (Ljubljana): O nastanku in pomenu psevdoziljskih skladov	191

Obzornik

Slovenska geografija v 30 letih ljubljanske univerze (Svetozar Ilešič)	215
Ekonomisti in ekonomska geografija v Sovjetski zvezi (Svetozar Ilešič)	218
Iseljavanje Makedonaca iz Jegejske Makedonije (J. F. Trifunoski)	221
Število prebivalcev Jugoslavije v marcu 1950 (Stane Zrimec)	222

Književnost

Nekaj novih knjig iz geomorfologije (Svetozar Ilešič):

O. D. von Engeln, Geomorphology	225
C. A. Cotton, Landscape	226
Paul Macar, Principes de géomorphologie normale	226
K. K. Markov, Osnovnie problemi geomorfologii	226

Knjiga o »kompleksni« klimatologiji:

L. A. Čubukov, Kompleksnaja klimatologija (C. Malovrh)	229
--	-----

Tri knjige iz obče ekonomske geografije (Svetozar Ilešič):

Ellsworth Huntington, Principles of Economic Geography	231
Clarence Fielden Jones, Economic Geography	231
A. S. Beškov, Obšta ikonomičeska geografija	232

Iz srbske geografske literature:

B. Ž. Milojević, Doline Zapadne Morave, Morače i Treske (Drago Meze)	232
S. Vujadinović, Naselja u slivu Peka (S. Ilešič)	234
B. Ž. Milojević, Lesne zaravni i peščare u Vojvodini (Stane Zrimec)	234
B. Ž. Milojević, Naši predeli (S. Ilešič)	235

Dva sestavka Pierra George-a o našem Primorju (Svetozar Ilešič): Pierre George, Vie rurale et vie maritime dans le Quarner yougoslave Pierre George, Quelques formes karstiques de la Croatie occidentale et de la Slovénie méridionale	236
Grobe napake na karti Jugoslavije v novem svetovnem atlantu Bartholomeva (Vladimir Kokole)	237
Dva nova antropogeografska rada geografa Makedonije (B. Rusić)	238
Dva nova geografska učbenika za srednje šole (Tone Oblak): Roman Savnik, Zemljepis FLRJ za tretji razred srednjih šol Bohinec-Kranjec-Savnik, Občni zemljepis za višje razrede srednjih šol, I. del	238
Pregled revij	241

Kronika

Zbor geografov FLR Jugoslavije (Vladimir Kokole)	245
Resolucija Zbora geografov FLRJ	247
Ustanovitev Geografskega društva v Makedoniji	250
Geografsko društvo v Ljubljani v drugi polovici društvenega leta 1949	250
Predavanja iz geografije na ljubljanski univerzi	251

Slava Lipoglavšek-Rakovec:

Slovenski izseljenci

(Geografski pregled predvojnega stanja)

Pričujoča študija o slovenskem izseljevanju je nastajala v letih 1939/40 po dolgotrajnem in pogosto brezuspešnem iskanju potrebnih podatkov. Ker so se razmere med drugo svetovno vojno in po njej bistveno izpremenile, naj bi se — po zamisli prof. Melika — slika dopolnila s podatki iz povojnih let tako, da bi prikazovala današnje stanje, to se pravi, današnjo geografsko razprostranjenost slovenskih naselbin po svetu in sedanje socialne razmere med našimi izseljenci. Toda za tako dopolnitev bi bilo znova treba začeti iskati podatke in to zamudno delo bi se ne dalo opraviti v doglednem času.

Zato objavljam pričujočo študijo, ki prikazuje naše izseljevanje po stanju izpred desetih let, torej neposredno pred drugo svetovno vojno. Čeprav zbrani podatki ne morejo nuditi popolne slike, vendar predstavljajo največ, kar se je dalo doseči in zbrati. Vsi poizkusi, da bi se dokopali do izčrpnjših statističnih virov, so ostali brez uspeha, kajti pokazalo se je, da takih virov sploh ni. Delo, ki je opravljeno, bodi osnova za nadaljnje prizadevanje in pobuda tudi za rojake onstran Atlantika, da pričujočo študijo dopolnijo, oziroma nadaljujejo s prikazom današnje situacije.

V naslednem prikazujem — kolikor je to mogoče — geografsko razprostranjenost slovenskih naselbin v svetu in deloma socialne razmere med slovenskimi izseljenci. Pri tem sem izločila iz prvotne razprave zgodovino izseljevanja in potek naselitve v »novem kraju«, pa tudi poglavje o slovenskih organizacijah in

društvenem oziroma prosvetnem delu med slovenskimi izseljenci, smatrajoč, da bi to moglo biti predmet druge študije. Tudi ne nameravam govoriti o vzrokih slovenskega izseljevanja, kajti o tem je bilo že dokaj napisanega in smatram, da so te stvari že znane.

Hotela sem prikazati, kje po svetu so bili pred drugo svetovno vojno raztreseni naši ljudje in koliko jih je bilo v posameznih krajih. Pri tem sem naletela na ovire, ki so bile včasih nepremostljive. Izseljenska služba namreč ni bila niti doma niti v tujini toliko organizirana, da bi mogla postreči s potrebnimi podatki.

Uradne statistike onih držav, kjer naši izseljenci živijo, nam ne odgovore na vprašanje, kje naši ljudje prebivajo in koliko jih je, ker vse beležijo priseljence po državljanstvu in ne po narodnosti, ne po materinem jeziku. Iz teh statistik ne izvemo niti števila Slovencev, ki tam živijo, niti števila priseljenih Jugoslovanov. Kajti mnogi izseljenci so zaradi raznih ugodnosti menjali državljanstvo in s tem uradno prenehali v tujini obstajati kot Jugoslovani. Če bi že po razmerju med srbskimi, hrvaškimi in slovenskimi ter makedonskimi izseljenci iz števila Jugoslovanov, ki jih uradna statistika beleži, hoteli dobiti neko približno število Slovencev, bi ta številka še daleč ne bila pravilna. To pa ne samo zato, ker so mnogi že menjali državljanstvo, ampak tudi zato, ker so mnogi slovenski izseljenci po rodu iz pokrajin, ki so po prvi svetovni vojni pripadle Italiji in Avstriji. Tako je n. pr. zlasti število slovenskih izseljencev iz Slovenskega Primorja v Južni Ameriki znatno, pa v uradnih statistikah docela nezaznavno, ker so šteli vse te izseljence med italijanske državljane. Ta pot torej ne vodi do nikakšnega rezultata.

Naša domača statistika je beležila izseljevanje šele od l. 1921. dalje in nam tudi ne daje odgovora, saj vemo, da je bilo pred vojno, v prvem desetletju tega stoletja, izseljevanje največje. Stare avstrijske statistike pa nam tudi ne povedo ničesar, ker ne beležijo izseljencev po narodnosti. Ker je bilo pred vojno izseljevanje usmerjeno po večini v Ameriko, bi morda našli zadovoljive podatke v imigracijski statistiki Združenih držav. Toda tudi tam jih ne najdemo, ker le-te beležijo priseljence sicer po narodnosti, a štejejo Hrvate in Slovence v skupno rubriko.

Ker so se vsa prizadevanja, da bi mogla najti zaželene podatke v uradnih statističnih virih, izkazala kot brezuspešna, sem

poizkusila na drug način. Obrnila sem se na naše izseljenske oblasti v posameznih državah, kjer prebivajo slovenski izseljenci. Toda niti konzularne oblasti niti izseljenski komisariati niso imeli pregleda o številu slovenskih izseljencev v državi. Konzulati so vodili evidenco le o številu jugoslovanskih državljanov, teh pa je povsod znatno manj ko izseljencev. Pa tudi izseljenski komisariati — kjer so obstajali — niso imeli pregleda o številu slovenskih izseljencev, ki se pogosto niti niso javili komisariatu, če ga v kakršnikoli zadevi niso potrebovali. Tudi raztresenost slovenskega življa je v nekaterih državah tolikšna, da maloštevilnim uslužbencem komisariata res ni bilo mogoče napraviti pregleda, kje vse Slovenci žive in koliko jih je.

Ostala je še zadnja možnost: poizvedeti za podatke pri izseljenskih organizacijah in izseljencih samih. Toda tudi po tej zasebni poti ne pridemo daleč. Vkljub številnim dopisom izseljenskim organizacijam in vodilnim osebam, ki med izseljenci žive, se nisem dokopala do vseh potrebnih podatkov. Številna pisma so ostala brez odgovora, velik del odgovorov, ki sem jih prejela, ni bil izčrpen in zadovoljiv. Izkazalo se je namreč, da ima le malokdo jasno sliko, tako o številu kot o razprostranjenosti slovenskih izseljencev v poedinih državah. Celo naše velike izseljenske organizacije in njihovi predstavniki včasih niso vedeli povedati nič točnega.

Končno sem skušala zbrati podatke o organiziranih slovenskih izseljencih in iz razmerja med člani organizacij in onimi, ki niso včlanjeni, sklepati na število Slovencev v poedinih krajih. Tudi to se mi ni v celoti posrečilo. Organizacije (zlasti severnoameriške) postrežejo sicer rade s številom vseh svojih članov, toda nikakor nisem mogla sestaviti statistike članstva po poedinih podružnicah, ki so raztresene širom ZDA in ostalih držav. Ustrežajoče podatke sem namreč prejela samo od ene velikih organizacij, ostale so mi poslale ali nezadovoljive odgovore ali sploh nobenih. Ko sem po precejšnjem trudu in ponovnih prošnjah zbrala nekaj gradiva, so se podatki iz raznih virov včasih tako razlikovali med seboj, da ni bilo mogoče presoditi, katera številka je zanesljivejša, ker nisem imela nikakega kriterija za tako presojo. Naj navedem samo en zgled: v edini znani mi knjižici o naši emigraciji v Nemčiji, ki jo je napisal B. Deželić (21), navaja avtor, da prebiva v Hambornu 1127 naših izseljencev, po nekih drugih podatkih, ki sem jih prejela iz Westfalije, bi jih bilo tam 2000; če potuješ po

industrijskem predelu, ti v Düsseldorfu poreko, di živi v Hamburgu 600 Slovencev in ko prideš v mesto samo, ti Slovenci tam zatrjujejo, da jih je 12000. Mislim, da primer dovolj pove, dodam naj le to, da ni edini.

Iz vsega povedanega je razvidno, da je bilo delo res težavno in da zato nikakor ni bilo mogoče sestaviti popolne slike o slovenskem izseljenstvu. Pričujoča študija skuša podati vsaj to, kar se mi je po precejšnjem trudu posrečilo zbrati in kar je vendar že čas, da otmemo pozabi. Čim dalje, tem teže bo namreč zasledovati slovensko izseljenstvo, ker stari izseljenci izumirajo, mladina pa se hitro asimilira.

* * *

Slovensko izseljevanje, ki se je v glavnem začelo v sredi 19. stoletja, je bilo prvotno usmerjeno predvsem v ZDA in le v manjši meri v Brazilijo. Oni pa, ki niso zmogli potnih stroškov za izselitev preko morja, so odhajali v industrijske predele bivše avstro-ogrske monarhije, zlasti na Srednje in Zgornje Štajersko. Koncem stoletja najdemo večje skupine izseljenih primorskih Slovencev v Egiptu. Tedaj zaidejo prvi slovenski izseljenci tudi v Westfalijo, odkoder se v začetku stoletja selijo nekateri na Nizozemsko. Tedaj začne rasti tudi število naših izseljencev v Argentini. V letih neposredno pred prvo svetovno vojno se obseg in intenziteta ne zmanjšata mnogo, šele vojna zajezi tok naših ljudi v tujino, zlasti preko oceana. Dočim je bila naša emigracija v avstrijskih časih pretežno prekomorska, je postala po prvi svetovni vojni v glavnem le kontinentalna, to se pravi, da se je pot preko oceana v ZDA skoro zaprla in da so si slovenski izseljenci začeli iskati delo po evropskih industrijskih državah. To velja predvsem za osvobojeno Slovenijo. Primorski Slovenci pa so se v velikem številu izseljevali v Argentino in Brazilijo. V zahodnoevropskih rudnikih, v Westfaliji, Franciji, Belgiji in na Nizozemskem, so naši ljudje poprijeli za najtežja dela v rovih in težki industriji, kamor podjetja niso mogla privabiti domačih delavcev.

V naslednjih poglavjih si bomo po vrsti ogledali slovenske naselbine v ZDA, v Kanadi, v Nemčiji, v Franciji, v Belgiji, na Nizozemskem, v Argentini, Braziliji in v Egiptu ter razmere med našimi izseljenci v času okoli leta 1940.

Vsekakor bi bilo nujno potrebno narisati nekaj kart, ki bi prikazovale geografsko razprostranjenost krajev, kjer žive skupine

slovenskih izseljencev po svetu. Toda za tako delo ni bilo mogoče dobiti potrebnih statističnih podatkov. Zato ponazorujem s posebno karto le slovenske naselbine v zahodni Evropi, medtem ko drugi dve priloženi karti prikazujeta razprostranjenost slovenskih društev v ZDA.

Ker se je izkazalo, da statistični viri ne dajo pregleda slovenskih naselbin, sem bila prisiljena izkoristiti drugo možnost: narisati karto, ki prikazuje društva slovenskih izseljencev širom ZDA, vendar, iz preje navedenih razlogov, neupoštevajoč število članov, ki jih društva zajemajo. Tudi karta slovenskih društev je dokaj dober prikaz geografske razprostranjenosti Slovencev v Združenih državah. Kajti povsod, kjer se je naselilo le nekaj večje število slovenskih priseljencev, so le-ti osnovali svoje podporno društvo (prim. karti 2. in 3. v prilogi med str. 32 in 33).

Vendar tudi ta slika ni docela točna in popolna, kajti člani teh slovenskih društev niso bili samo Slovenci, ampak tudi Hrvatje, Srbi in drugi Slovani, zlasti še v krajih, kjer le-ti niso imeli svojih društev. Pravtako pa so tudi mnogi Slovenci bili včlanjeni v hrvatskih in drugih slovanskih društvih. Končno je treba še pripomniti, da vsota števila članov vseh društev ne predstavlja dejanskega števila organiziranih Slovencev tudi zato, ker so nekateri včlanjeni v več društvih, da so pač ob potrebi deležni večje podpore. Vsa ta društva so namreč podporne organizacije, pravzaprav zavarovalne družbe, ki svoje člane zavarujejo za življenje, bolezen, nesreče, poškodbe, operacije, nekatere imajo uvedeno tudi starostno zavarovanje, obenem pa delajo tudi prosvetno.

Iz karte je razvidno, kako zelo so bila slovenska društva v ZDA razširjena, saj je bilo v njih organiziranih dosti več kot polovica vseh naših tamkajšnjih izseljencev. Po mnenju nekaterih naših izseljencev, ki imajo o društvenem življenju ameriških priseljencev precej pregleda (Frank Zaitz in drugi), so slovenski izseljenci najboljše organizirani med vsemi priseljenimi narodnostmi.

Slovenska društva so raztresena po vseh državah ZDA. Najdemo jih na skrajnem zapadu ob Pacifičnem oceanu prav tako kot ob Atlantskem na vzhodu, mnogo jih je v Minnesoti na skrajnem severu blizu kanadske meje, pa tudi na jugu, v Floridi, je slovensko društvo. Pripomniti je treba le, da nekaj krajev, v katerih so obstajala slovenska društva, radi njih neznatnosti na karti ni bilo mogoče lokalizirati.

A. Naše prekomorsko izseljenstvo

Slovenski izseljenci v ZDA

V vseh časih slovenskega naseljevanja v ZDA se je največ izseljencev ustavljajo v industrijsko močno razvitih vzhodnih državah. To dejstvo je povsem naravno že zato, ker so bile te pokrajine evropskim priseljencem najbližje, obenem pa bogate na rudah, mogle so jim nuditi dovolj zaslužka. Največji del naših izseljencev se je vsa leta ustavljal v Pennsylvaniji, zlasti v njenem jugozapadnem delu in v državah Illinois in Ohio. Slovenske naselbine v teh treh državah so postajale vedno večje in številnejše, ker so novi priseljenci imeli tod že svoje znance in sorodnike, ki so jih vabili preko oceana in jih sprejemali v »novem kraju«. V novo nastajajočih krajih so kmalu in lahko dobili delo v številnih industrijskih podjetjih.

Katere so slovenske naselbine v ZDA in kolikšne so, pa je le težko ugotoviti. Nobena uradna statistika jih ne beleži in nikjer ni moči dobiti količkaj izčrpne in točne slike. Sicer državna statistika navaja podatke o prebivalstvu posameznih krajev, a loči jih le po državljanstvu in beleži torej Jugoslovane skupaj. V tabelah o materinem jeziku so pa podatki pomanjkljivi, da ni mogoče ugotoviti, koliko je v kraju Slovencev. Statistika objavlja namreč samo število prebivalcev s slovenskim materinim jezikom v mestih z več kot 25.000 prebivalci in še to samo onih, ki so rojeni izven ZDA. S tem zajame seveda le del Slovencev, ki v teh mestih prebivajo, o onih rojakih, ki živijo v krajih z manj kot 25.000 prebivalci, pa ne pove ničesar. In vendar vemo, da velik del naših izseljencev živi tudi po manjših krajih, kjer spričo svoje relativne in ponekod celo absolutne večine pomenjajo močan faktor.

Izven dvoma je dejstvo, da je število naših naselbin največje v Pennsylvaniji, kjer živi največ naših izseljencev. Saj se je tu v desetletju 1900—1910 ustavljalo kar 42% vseh slovenskih in hrvaških priseljencev. Velika večina teh naselbin leži v jugozahodnem kotu države, kjer so veliki premogovniki in industrijski obrati. Te slovenske naselbine pa so večinoma majhne in blizu druga drugi. Po številu Slovencev, ki v teh krajih prebivajo, ne dosega velikih kolonij v drugih državah ZDA. Po Mladineovih računih prebiva v Pennsylvaniji 60.328 Slovencev in sicer 27.450 priseljencev in 32.878 njihovih otrok (9). Pennsylvanija torej po številu Slovencev daleko prekaša vse ostale države, kar je spričo

njene močno razvite industrije, ki je omogočala zaposlitev velikemu številu prebivalstva, spričo ogromnega rudnega bogastva in številnih premogovnikov, docela razumljivo. Uradna ameriška statistika zaznamuje v l. 1910 v Pensylvaniji 44.635 ljudi slovenskega materinega jezika rojenih izven ZDA. V l. 1920 jih šteje 17.210 in l. 1930 samo še 10.677. Število v domovini rojenih priseljencev torej močno pada, narašča pa število druge generacije, ki je pa že močno amerikanizirana.

Največja slovenska naselbina v Pennsylvaniji je v Pittsburgu, industrijskem mestu na jugozahodu države. Statistika navaja, da živi tu 661 izven ZDA rojenih Slovencev. Ti bi predstavljali komaj tisočino mestnega prebivalstva. Ali število pittsburških Slovencev je znatno višje, saj je po mestu mnogo slovenskih kolonij, katerih števila ne poznajo niti tamkajšnji naši izseljenci, ki so mi o tem poročali.

Večje slovenske naselbine so še v mestih Johnstownu, vzhodno od Pittsburga, Forest Cityju v severovzhodnem kotu države, Canonsburgu (jugozap. od Pittsburga) in Steeltonu, manjšem mestu blizu Harrisburga.

Navedem naj še nekaj številke o velikosti teh slovenskih naselbin, ki se mi jih je posrečilo zbrati na ta način, da sem iz poročil o imovinskem stanju poedinih podružnic, ki so v teh poročilih označene le s številkami, ugotovila, kje se te podružnice nahajajo in koliko je članov dotične organizacije v kraju. Če bi dobila poročila vseh društev in če bi mogla ugotoviti za vse podružnice kraj, v katerem obstajajo, bi bila ta slika popolnejša od vseh ostalih podatkov. Toda posrečilo se mi je zbrati le poročila največjih centralnih organizacij in niti pri teh nisem mogla prav vsem številkam društev določiti kraja, kjer obstajajo.

Kako malo povedo številčne navedbe uradne statistike, priča že primer Pittsburga. Dočim beleži statistika 661 Slovencev po materinem jeziku, so združevale 3 slovenske organizacije v tem mestu 2.025 članov ne vštevši mladinskih odsekov. V Canonsburgu je bilo v slovenskih društvih 772, v Forest Cityju 1212, v Johnstownu 522 in Steeltonu 600 odraslih članov brez mladinskih odsekov. (Številke so iz leta 1939 in pomenjajo le člane največjih organizacij, ker za ostale nisem dobila podatkov.)

Števila slovenskih naselbin v Pennsylvaniji ni mogoče niti približno točno določiti, kar velja pač za vse države ZDA. Zdi se, da prebivajo Slovenci malodane po vseh pennsylvanskih krajih. Večje naselbine so gotovo tam, kjer je več slovenskih društev.

Krajev, v katerih deluje vsaj eno slovensko društvo, je v tej državi 177, torej brez dvoma toliko in še več je tudi slovenskih naselbin. Kot sem že omenila, so slovenske kolonije po veliki večini v jugozahodnem kotu države, okoli Pittsburga. Njihovo razporejenost prikazuje priložena karta.¹

Poleg Pennsylvanije je največ Slovencev v Ohiu. Mladineo računa, da jih živi tu 47.214 in sicer 24.266 priseljenih in 22.948 rojenih v ZDA. (9, cenitev za l. 1920). Uradna statistika je v l. 1930. naštel le 17.487 ljudi slovenskega materinskega jezika rojenih izven ZDA. Slovenske naselbine v Ohiu so po veliki večini v severovzhodnem delu države, okoli Clevelanda in vzhodno odtod do državne meje. Ker so slovenske naselbine v Pennsylvaniji večinoma v njenem jugozahodnem kotu, se stikajo z onimi v Ohiu in tvorijo malodane strnjen pas slovenskih kolonij. To je predel, kjer prebiva največ slovenskih Amerikancev. Po uradni ameriški statistiki se je v desetletju 1900/01—1908/9 ustavilo v državi Ohio 10,4% vseh slovenskih in hrvatskih priseljencev.

Največji slovenski ameriški center, kulturno in društveno središče ameriških Slovencev, je Cleveland. Kar pomenja Sloveniji Ljubljana, to je ameriški Sloveniji Cleveland. Saj mu naši rojaki tudi pravijo »ameriška Ljubljana«.

V l. 1912 je bilo v Clevelandu že okoli 25.000 Slovencev. Ta številka se do danes ni mnogo izpremenila. Sicer trde nekateri clevelandski Slovenci, da jih je v mestu 40.000, toda to bo pretirano, meni Frank Zaitz,² dober poznavalec naših razmer v Ameriki. Po njegovi sodbi je živelo l. 1939 v Clevelandu okoli 28.000 Slovencev, kar bo — kot se zdi — zelo blizu resnici. V Čapkovi knjigi (13, str. 625) najdemo v tabelah podatek, da je bilo (po uradni statistiki) l. 1920 v mestu Clevelandu 24.804 prebivalcev s slovenskim materinskim jezikom. Uradna statistika iz l. 1930 beleži v Clevelandu samo 12.302 prebivalcev (izven ZDA rojenih) s slovenskim materinskim jezikom. Da je v mestu mnogo več Slovencev, kot jih beleži zadnja statistika, priča že dejstvo, da je bilo samo v društvih štirih velikih podpornih organizacij včlanjenih 10.843 članov, ne všteti mladine, ki je včlanjena v mladinskih

¹ Na karti radi pomanjkanja topografskih kart v velikem merilu ni bilo mogoče označiti v državi Pennsylvaniji naslednjih naselbin: Beams, Belula, Bethlehem, Black Oack, Blair Station, Bon Air, Broundale, Continental, Export, Fitz Henry, Grays Landing, Hutchinson, Hysota, Lincoln Hill, Parsons, Reitz, Royal, Steelton, Sygan, White Valley in York Run.

² Pismo z dne 3. maja 1939.

odsekih teh društev. Razen podpornih društev, ki jih je v Clevelandu 99 (podružnice velikih podpornih organizacij), pa je v mestu še 56 samostojnih društev, torej skupaj 155 slovenskih društev. Mesto pa ni samo društveno, ampak tudi kulturno središče ameriških Slovencev. Tu izhajajo njihovi dnevnik in časopisi, tu imajo svoje šole, narodne domove, knjižnice, tiskarne in denarne zavode. V Clevelandu najdemo spomenike zaslužnih Slovencev (Cankar) in celo jugoslovansko šolo moderne likovne umetnosti je vodil Slovenec. Kako strnjeno so se Slovenci naselili v Clevelandu, priča dejstvo, da se del mesta imenuje »Ribnica« in drugi del »Žužemberk«, pač po izvoru prebivalstva.

Toda ne le v mestu samem, ampak tudi v njegovi okolici so večje slovenske naselbine. Tako zlasti v manjšem mestu Euclid, ki leži severovzhodno od Clevelanda, pa v mestu Lorain, ležečem zapadno odtod ob obali Eriejskega jezera ter v Akronu in Barbertonu, ki sta na jugu Clevelanda.

Koliko je v poedinah naselbinah Slovencev, je težko reči, ker ni o tem nobenih zanesljivih podatkov. Uradna statistika beleži, da je bilo v l. 1930 v Akronu 653 izven ZDA rojenih prebivalcev s slovenskim materinim jezikom, dočim jih je l. 1920. zabeležila 985; v Lorainu so jih našteali l. 1930. 466, l. 1920. pa še 202. O Euclidu in Barbertonu ni podatkov, ker imata obe mesti manj kot po 25.000 prebivalcev. Te številke pa seveda ne predstavljajo števila Slovencev v kraju, kajti le-to je brezdvoma znatno višje. Saj je n. pr. v Lorainu samo v treh naših podpornih organizacijah včlanjenih 573 odraslih članov, v Barbertonu pa 877.

Omenili smo že, da je največ slovenskih naselbin v severovzhodnem kotu države, največje so ob obali Eriejskega jezera ali v njegovi bližini. Število krajev, kjer prebivajo naši izseljenci, je v Ohio mnogo manjše kot v Pennsylvaniji. Koliko je takih naselbin, seveda ni moči točno povedati, sklepamo pa, da je skoro v vsakem kraju, kjer živi več Slovencev skupaj, tudi slovensko društvo. Krajev, v katerih posluje po eno ali več društev, pa je v državi 58, najmanj toliko, gotovo pa še več, je v Ohio naselij, v katerih je znatna slovenska kolonija. Razporeditev naselij ponazoruje karta. V celoti je v državi Ohio 226 podpornih in 79 ostalih društev.³

³ Na karti niso označene naslednje naselbine: Belleville, Clairwood, Fairpoint, Plum Run, Power Point, Shadyside, Warranville Heights, West Park in Willard.

Južno od Pennsylvanije in Ohia leži država *Zapadna Virginija*, katere severni del se vriva med Pennsylvanijo in Ohio. V Zapadni Virginiji sicer ni velikih slovenskih naselbin, so pa precej številne. Kraji, v katerih žive Slovenci, so raztreseni, kar je razvidno s karte, po vsej državi. Naselbin, v katerih obstajajo slovenska društva, je v vsej državi trideset, najgostejše so v severnem delu. Večinoma obstaja v naselbini le po eno naše podporno društvo, v osemih naselbinah sta po dve, v Thomasu jih je pet.⁴

Znatno pa je število slovenskih naselbin v Illinoisu, državi, ki leži zapadno od Ohia ob Michiganskem jezeru in sega ob Missisippiju na jug do točke, kjer se vanj steka Ohio. Kraji, v katerih so večje slovenske naselbine, se nahajajo po vsej državi, njih vrsta je skoro nepretrgana. V loku, upognjenem proti zahodu, segajo od skrajne severne državne meje ob jezeru preko vse države prav na jug, kar je s karte dobro razvidno.

V že omenjenem desetletju 1900—1910 se je 12,8% hrvatskih in slovenskih priseljencev ustavljalo v tej državi: Mladineo računa, da živi v državi Illinois okoli 26.000 Slovencev (9).

Največja slovenska središča so na severovzhodu države ob obali Michiganskega jezera, kjer leži tudi Chicago, ki je poleg Clevelanda najpomembnejše središče ameriških Slovencev.

Sredi 19. stoletja je bil Chicago zbirališče onih Slovencev, ki niso bili tovarniški delavci, marveč krošnjari, ki so prihajali sem nakupovat blago, da so ga potem razprodajali po Illinoisu in sosednih državah. Industrija je bila takrat šele v razvoju in slovenski priseljenci so se lotevali trgovine in rokodelstva. Med priseljenimi Slovenci je bilo več rokodelcev kot nekvalificiranih industrijskih delavcev. Ko se je naselbina večala, je postajala vedno bolj društveno in kulturno središče slovenskega življa, kar je ostala do danes. V mestu je bilo l. 1939. 58 slovenskih društev, štirje slovenski domovi, tu sta izhajala dva slovenska dnevnik, dva tednika in dva mesečnika, tu je bil glavni urad Prosvetne matice, slovenske kulturne socialistične organizacije (200 društev z 18.000 člani), ki je dotodaj razdelila med svoje člane 35.000 večinoma slovenskih knjig in brošur.

Koliko je danes v Chicagu Slovencev? Uradna statistika poroča, da je bilo l. 1930. tu še 3603 izven ZDA rojenih, slovensko

⁴ Na karti niso označene naslednje naselbine: Amherstdale, Dakota, Farmington, Hall, Hollidays Cove, Lewisville, Triadelphia, Weirton.

govorečih prebivalcev, v l. 1920. pa jih je zabeležila 7.417. Brez dvoma so številke mnogo prenizke, saj je bilo l. 1939. samo v štirih največjih slovenskih podpornih organizacijah včlanjenih 3895 odraslih članov. Frank Zaitz⁵ sodi, da jih živi v vsem mestu nad 14.000, kar je gotovo še najbliže resnici.

Iz povedanega sledi, da je Chicago veliko slovensko središče tako v kulturnem kot v društvenem in političnem oziru in za Clevelandom največja slovenska ameriška naselbina.

V bližini Chicaga leže še druge slovenske naselbine, najvažnejše med njimi so Waukegan, Joliet, Lemont, La Salle in Cicero-town.

V Jolietu, ki je danes poleg Chicaga največja slovenska naselbina v državi, živi okoli 6000 Slovencev (po cenitvi J. Zavertnika, podatek iz l. 1925., prim. 14). Prvotni slovenski priseljenci so bili v tem mestu večinoma Belokranjci, ki so sprva delali po tovarnah, pozneje pa so se osamosvojili. V Jolietu je 15 slovenskih društev.

Večja slovenska naselbina je tudi v Waukeganu, ki leži severno od Chicaga ob obali Michiganskega jezera. V mestu je 24 slovenskih društev, med temi 11 podpornih. Koliko je v kraju Slovencev, nisem mogla poizvedeti. Uradna statistika navaja 522 slovensko govorečih, izven ZDA rojenih. Številka je seveda mnogo prenizka in ne pove dosti. Saj je že v dveh slovenskih organizacijah, ki imata tu šest društev, včlanjenih 1496 članov, ne všteti mladinske odseke.

V mestu La Salle, ki leži zapadno od Jolieta, je bilo l. 1939. 18 slovenskih društev. V desetih društvi, o katerih sem dobila podatke, je včlanjenih 1016 članov. Večja slovenska naselbina je tudi Lemont pri Chicagu. Nekako sredi države leži mesto Springfield, kjer je sedem slovenskih društev.

To so največje slovenske naselbine v Illinoisu, kjer živi po Mladineovih (9) računih okoli 26.000 Slovencev (14.000 tam rojenih in 12.000 priseljenih), več kot polovica teh samo v Chicagu (14.000), ostali pa po drugih slovenskih naselbinah, ki jih je v državi 66, če štejemo samo one, kjer obstaja slovensko društvo. V Illinoisu je 188 slovenskih podpornih in 33 ostalih društev.⁶

V državah Pennsylvaniji, Ohio in Illinois so se Slovenci naseljevali v največji meri, zato so slovenske naselbine v teh državah

⁵ Pismo z dne 3. maja 1939.

⁶ Na karti niso označene naslednje naselbine: Bryant, Coello, Ezra, Hegewich, Nason, Pullman.

vse do danes najštevilnejše. Tod se je v desetletju 1900—1910, ko je bilo naše izseljevanje v ZDA najmočnejše, ustavljalo 65,5% slovenskih in hrvatskih priseljencev. Razen v omenjene tri države je Slovence vleklo zlasti na sever v države ob velikih jezerih, v Michigan, Minnesoto in Wisconsin, kjer so našli delo v novo nastajajočih rudnikih in industrijskih podjetjih.

Na severu meji na Illinois država Wisconsin, kjer so večje slovenske naselbine na jugu, ob obali Michiganskega jezera. Tu leži severno od Chicaga in Waukegana mesto Milwaukee, največje slovensko središče v državi in eden najpomembnejših slovenskih centrov v ZDA sploh. Milwaukee je največje mesto v državi, važno pristanišče in tržišče ob jezeru. Koliko je v mestu Slovencev, nisem mogla ugotoviti. Podatki, ki sem jih dobila, si namreč zelo nasprotujejo. Zavertnik pravi (14, str. 528), da cenijo Slovence na 8000, z okolico vred na 9000. Predstavniki slovenskih izseljencev, ki so bili poleti 1938. l. na obisku v Sloveniji, so mi zatrjevali, da živi v Milwaukee-ju okoli 25.000 Slovencev in da je to za Clevelandom največja slovenska naselbina v Ameriki. Uradna ameriška statistika pa beleži v l. 1920. 4170 Slovencev, l. 1930. pa samo 2767. (To so le oni prebivalci s slovenskim materinim jezikom, ki so rojeni izven ZDA.) Iz števila članov slovenskih društev tudi ne moremo sklepati na število vseh, ker nisem mogla zbrati podatkov o vseh društvih. Slovenskih društev je v mestu 28, podatke pa sem dobila samo o 12 podpornih društvih, ki združujejo 1729 članov.

Še najbližja dejanskemu stanju bo številka 8000, saj računa Mladineo (9), da biva v vsej državi Wisconsin okoli 12.000 naših izseljencev in brez dvoma jih živi precej več kot polovica v Milwaukee-ju, kajti slovenske naselbine v tej državi niso številne, zlasti ne večje.

V neposredni bližini mesta Milwaukee, na njegovem jugozahodnem koncu leži kraj West Allis, kjer je tudi večja slovenska naselbina. Uradna statistika je tu našela še 663 izven ZDA rojenih Slovencev. V petih slovenskih društvih je včlanjenih 875 izseljencev. Vseh slovenskih društev v kraju je devet.

Severno od Milwaukee leži ob obali Sheboygan, ki je druga največja naselbina naših izseljencev v državi. Po poklicu so bili prvotni naseljenci v tem mestu povečini delavci v tovarnah. Slovenskih društev je v Sheboyganu 12. Zavertnik sodi, da je v mestu nad 2200 Slovencev (14, str. 533).

Ostale, manjše slovenske naselbine se nahajajo na severu države, že blizu Gornjega jezera. Sredi Wisconsina je mesto Willard, kjer imajo slovenski izseljenci svoj društveni dom in svoja društva. Vseh krajev s slovenskimi društvi je v državi 17. Toliko in gotovo še več je v državi slovenskih naselbin. Razvidne so s karte slovenskih društev v ZDA, vrisana pa ni naselbina Tippecanoe.

Na severozapadu meji na Wisconsin država Minnesota, kjer živi po Mladineovih računih okoli 16.000 slovenskih izseljencev. Slovenske naselbine se nahajajo tod na skrajnem severu države, že blizu kanadske meje. Prvotni naseljenci so se lotili kmetovanja, ker za rudnike, ki danes tam obratujejo, takrat še niso vedeli. Zemljišča so dobili po zelo nizkih cenah, veliko naseljencev celo zastonj. Te farme so danes med najboljšimi v državi. Naselili so se blizu St. Clouda, kjer so z velikim trdom ustanovili lepi slovenski naselbini Broackway in Albani. Prve slovenske naselbine so nastale nekako v sredini države, a dobra tretjina države na severu je dolgo časa ostala skoraj nedotaknjena. Sčasoma so posekali les, a nihče ni vedel, da je zemlja zelo pripravna za kmetijstvo. Ko pa so začeli obratovati železni rudniki v mestu Tower in v bližnjem Ely-ju, so tudi Slovenci postali rudarji. Začeli so obdelovati majhne vrtove okoli svojih hiš in kmalu se je izkazala velika rodovitnost te zemlje. Vendar se za obdelovanje niso mnogo menili, ker so rudniki nudili boljši in hitrejši zaslužek.

Koncem stoletja so našli nove zaklade rude v takozvanem »Messabi Range« (na severu države, zapadno od Gornjega jezera).⁷ Tu je naseljevanje hitro naraščalo, nastale so cvetoče slovenske naselbine v mestih Virginia, Aurora, Biwabik, Gilbert, Eveleth, Chisholm, Hibbing, Buhl, Nashwauk in Coleraine. (Vse razen zadnje so obstajale še l. 1940.)

Blizu teh naselbin je zemlja zelo pripravna za kmetijstvo, zato so se tudi naši rojaki v marsikaterem mestu hitro oprijeli obdelovanja zemlje, sprva seveda v malem, ker so rudarske družbe in špekulantje kmalu pokupili vse ozemlje v bližini. Slovenci so močno silili v rudnike, ki so jim nudili mesečno plačo, kmetovanje pa je dajalo le tvegan zaslužek.

Okoli l. 1907. je vlada v severni Minnesoti ponudila dvanajst štirijaških milj zemlje za naseljevanje. Te ponudbe so se poslužili tudi Slovenci. To je bila zemlja severno od mest Virginia, Chisholm in Hibbing in je bila v času, ko so jo »odprli«, oddaljena 40 do 60

⁷ Podatki po članku L. Brozicha v »Narodni vestnik« 22. II. 1912.

milj od vsake civilizirane naselbine. Rojake, ki so si tukaj izbrali zemljo, lahko primerjamo prvim pionirjem, ki so prodirali v divji ameriški severozapad, kajti to, kar so morali pretrpeti, se težko opiše. Čuditi se moramo vztrajnosti marsikatere družine, ki se je podala v goščave po 40 milj daleč in sicer z otroki in vsem imetjem; potov ali cest ni bilo, potovati so morali po gozdovih več dni, predno so prišli do cilja. Na teh državnih zemljiščih se nahaja danes v mali okolici nad sedemdeset slovenskih družin. Pozneje je država zgradila do njih pota in tudi železnice. Zemljišča, na katerih so se naselili naši rojaki, so med najrodovitnejšimi v državi.

Tako poroča Brozich, ki je sam bil med pionirji v severni Minnesoti. Navedla sem skoro ves njegov članek, ker nam poučno prikazuje razmere v dobi, ko so se ustanovljale slovenske ameriške naselbine. Poročilu dostavlja Trunk (12, str. 387): »Dokler zakon še ni zabranjeval pogodbenih delavcev, so agentje vodili množice tja, kjer so rabili žilave roke, v jame, v rudnike, v gozdove, v topilnice, k plavžem in predvsem v tovarne. Kjer koli se je pojavila živahna obrt, je kar mrgolelo slovenskih delavcev, torej najprej na »Eastu«, posebno v Pennsylvaniji, potem na srednjem »Westu« in nazadnje povsod, kjerkoli so v ZDA premogovniki in rudniki. Kljub temu se je precej naseljencev zanimalo tudi za farmarstvo. Tudi mnogo Slovencev je prišlo zaradi farm v Ameriko, tako n. pr. Gorenjci, ki so ustanovili naselbino Broakway, Minn., dasi so najprej delali v gozdovih.

Kdor je prišel v Ameriko z namenom, da tu ostane, je šel najprej za trdim, a dobro plačanim delom in ko si je nekaj prislužil, si je preskrbel farmo. Tako so večinoma delali starejši slovenski farmarji.«

Če mo se pomudili pri teh poročilih, smo storili to zato, ker nam slikajo prilike, v katerih so živeli in delali prvi slovenski naseljenci in v katerih so se ustanovljale slovenske naselbine ne samo v Minnesoti, ampak na podoben, če ne enak način po vseh ZDA.

Slovenske naselbine, ki jih navaja Brozich iz l. 1912., so še danes največje v Minnesoti. To so kraji, na severu države, kjer so bogati železni rudniki, ki dajejo delo malodane vsem naseljencem.

Odkritje železne rude je dalo severni Minnesoti velik pomen. Že gozd sam je predstavljal veliko bogastvo, ko pa so odkrili železno rudo, je bilo treba mnogo delavcev za najnapornejša dela. Možje in fantje so prihajali sem najprej posamič, potem v skupinah in nato

v množicah, s seboj pa so jemali žene in dekleta, piše Zaitz,⁸ in nadaljuje: »Ni je velike pokrajine v Zedinjenih državah, ki bi v tem naseljevanju dobila tako slovensko lice, kakor železno okrožje v Minnesoti. Niti zapadna Pennsylvanija ni izjema. Cenijo, da se je priselilo v te kraje do svetovne vojne nad 25.000 Slovencev, skupaj s tukaj rojenimi štejejo kakih 35.000 duš. Nekateri uradniki društev domnevajo, da je Slovencev in drugih Jugoslovancev v severni Minnesoti približno sto tisoč, kar pa je pretirano.

Četudi jih ni toliko, vendar je dejstvo, da so jugoslovanski delavci, zaposleni v železnih rudnikih, spravili na površje več železne rude, kot delavci katerekoli druge narodnosti. Med Jugoslovani pa so Slovenci najštevilnejši. Tudi Hrvatov je mnogo, malo pa je Srbov in Makedoncev. Po količini izkopane rude je Minnesota na prvem mestu v Združenih državah.

Slovensko farmarsko naselje Broackway pri mestu Duluth je, če ne najstarejša pa med najstarejšimi slovenskimi naselbinami v ZDA. Tu naseljeni Slovenci niso šli na delo v tovarne in rudnike kot je to storila večina, ki je hotela hitro čimveč zaslužiti in se vrniti v domovino. Pač pa so takoj ob svojem prihodu vzeli takozvani »homestead«, t. j. dobili so od države brezplačno v posest kos zemlje, neobdelan svet, puščo in gozd in so se obvezali, da bodo vsako leto skrčili, očistili in obdelali določeno površino te zemlje. Delo je bilo silno težko, združeno z ogromnimi težavami in žrtvami. Broackway in druge naselbine, ki so v tej dobi začele nastajati, pa ne leže v severni Minnesoti, kajti ta je bila takrat še docela neposeljen in nepoznan gozdni predel.⁹ Da nove priseljence na splošno ni mikalo na farme, je vzrok zelo težko delo in malo dohodkov v času, ko kmetije še niso bile urejene. Broackway je še danes slovenska naselbina, kjer se poučuje v državni ljudski šoli slovenščina, kar je v ZDA edinstven primer. Zato se je tu slovenščina ohranila tudi še v drugem in tretjem rodu. Tudi severno od mesta Dulutha najdemo Slovence na farmah. Okrog vsake naselbine v severni Minnesoti je povprečno kak ducat farmarjev naše narodnosti.

V Gheenu, blizu kanadske meje, je bilo pred dobrimi 35 leti nad petdeset slovenskih farmarjev. Tudi okrog St. Paula, kjer je

⁸ Ameriški družinski koledar, 1935, str. 139, 140.

⁹ Podatki po članku Broackway — slovenska kmečka naselbina v Ameriki. Slovenec 13. okt. 1940, in članku Fr. Zaitza: »O naših ljudeh v severni Minnesoti«, Ameriški družinski koledar 1935, str. 162.

bil na kmetijski šoli Slovenec Jager, učitelj čebelarstva, se je precej rojakov naselilo na farme. Izmed slovenskih farmskih naselbin je Greaney med najbolj znanimi.

Slovenske naselbine v Minnesoti so pomembne prav zato, ker se nahajajo v manjših krajih, kjer pridejo Slovenci močno do izraza, saj predstavljajo ponekod četrtno, tretjino ali celo polovico vseh mestnih prebivalcev in so zato člani raznih zastopstev. Ker imajo v nekaterih krajih, če že ne absolutno, pa marsikje relativno večino, so se povzpeli do pomembnejših služb in vidnejših mest (župani, sodniki, šolski nadzorniki, živinozdravniki itd.).

Najpomembnejša slovenska naselbina v Minnesoti je Ely, rudarski kraj v bližini kanadske meje. Nekaj časa je imel Ely povsem slovensko lice. Okoli l. 1910. je bilo tu že kakih 1600 Slovencev. Danes je mesto med glavnimi slovenskimi središči v ZDA. Med prebivalci Ely-ja prevladujejo Slovenci, ki delajo večinoma v rudnikih.

Naselbina Ely je nekakšno »glavno mesto« minnesotskih Slovencev. Tukajšnja ruda je po kakovosti najboljša v vsem železnem okrožju. V Elyju, ki ima okoli 6000 prebivalcev, je po mnenju Ant. Zbašnika kakih 3400 Slovencev. V mestnih službah je okrog 200 Slovencev, toda delo so si morali deliti tako, da je bil zaposlen vsak le deset dni v mesecu. Istotako so si ga delili v rudnikih. Slovenskih trgovcev je bilo 19 in gostilničarjev približno toliko. V okolici je kakih 30 slovenskih farm. Izmed teh je šest zelo obsežnih. Slovenska naselbina v Elyju ni manjša kot je bila, a sedaj imajo že večino tu rojeni.¹⁰

Največja slovenska naselbina v železnem okrožju pa je Eveleth. Prebivalcev ima nad 7000, s predmestji nad 9000, od teh je po cenitvah odbornikov jugoslovanskih društev približno 4000 Slovencev, Hrvatov in Srbov pa nekaj nad 500. Jugoslovani so torej v večini, toda Slovenci tu nimajo tolikšnega vpliva in pomena v javnem življenju kot v Elyju. Prvotno so bili evelethski Slovenci izključno rudarji, pozneje se je priselilo nekaj obrtnikov, nekateri pa so se oprijeli trgovine ali gostilniške obrti. Tu so bili Slovenci člani mestnega odbora, trgovci, obrtniki in gostilničarji, med Slovenci najdemo zdravnika, odvetnika itd. Slovencev, ki imajo v okolici mesta svoje farme, je nad 150, toda le okrog 50 družin živi na njih, drugi pa stanujejo v mestu, odkoder se poleti vozijo obdelovat svojo zemljo. Ostale večje slovenske naselbine v državi,

¹⁰ Podatki Fr. Zaitz-a — Ameriški družinski koledar za l. 1935, str. 154—155.

ki so razvidne s karte slovenskih društev, se nahajajo vse blizu skupaj, v rudarskem predelu na severu okoli Eveletha. Te so zlasti: Aurora, malo zahodno od nje ležeči Gilbert, kjer živi nad 950 Slovencev, ki so zaposleni v rudnikih in pri javnih delih (slovenskih farmarjev je osem) in bližnja Virginia. Malo bolj proti zahodu je vrsta krajev, v katerih so slovenske naselbine. To so: Buhl, Chisholm, Hibbing, Kitzville, Keewatin, Noshwauk in še nekateri manjši kraji. Večja slovenska naselbina je v Chisholmu, kjer je med 8600 prebivalci nad 2000 Jugoslovanov. Največ med njimi je Slovencev, ki delajo v rudnikih, Slovenci so tu tudi trgovci, obrtniki in gostilničarji, trgovina z železnino je skoro izključno slovenska. V kraju sta celo dva slovenska zobozdravnika.

Blizu Chisholma je naselbina farmarjev Balkan Township. Večinoma so Slovenci, ki jim pa prekratka poletna doba otežkoča delo.

Krajev, v katerih se nahajajo slovenska društva, je v Minnesoti 24, od teh jih je 16 v rudarskem predelu okoli Ely-ja in Chisholma.

Večja slovenska naselbina je še v kraju New Duluth, v bližini Dulutha. Slovencev je v Duluthu okrog 1500, vseh Jugoslovanov pa približno 5000, navaja Zaitz (42, za l. 1935.) in dostavlja, da se mu zdi številka previsoka, pač pa ceni Slovence in Hrvate na 3000. Zaposleni so v jeklarni, v tovarni cementa in drugod. Zaitz navaja, da je tod osem slovenskih društev, v Mladineovem Narodnem adresarju (11) jih je označenih le šest in to štiri v New Duluthu in dve v Duluthu.

Slovenska društva imajo največ članov v krajih Ely (v štirih največjih organizacijah, za katere sem dobila podatke, je včlanjenih 1224 članov, v Evelethu 1174 članov, v Chisholmu 1342 članov, v Gilbertu 531 članov in v Aurori 457 članov).

Ob Velikih jezerih na severu leži tudi država Michigan, kjer prebiva po Mladineovih računih okoli 8500 Slovencev. Slovenske naselbine na skrajnem severu države, okoli bakrenih rudnikov, so med najstarejšimi naselbinami naših izseljencev v Ameriki. Nahajajo se na ozkem polotoku, ki štrli v Gornje jezero in leže v isti zemljepisni širini kot rudarske naselbine okoli železnih rudnikov v sosedni Minnesoti. Največja slovenska naselbina je tu Calumet, kamor so prihajali zlasti Dolenjci. L. 1903. je bilo v Calumetu okoli 2000 slovenskih izseljencev, deset let pozneje pa že 5000. V tem letu je bila v rudnikih stavka in po njej je število slovenskih naseljencev močno upadlo, tako, da jih ceni Zavertnik

(14, str. 361) v letu 1925. le še na okoli 3000. Danes jih je še mnogo manj, ker so rudnik opustili in so se naši ljudje izselili iz tega predela. V bližini mesta so še nekatere manjše slovenske naselbine, ki so razvidne s karte slovenskih društev v ZDA.

Največja slovenska naselbina je v največjem mestu države, v Detroitu, kjer je ogromna industrija avtomobilov, ki zaposluje tudi večino slovenskih priseljencev. Slovenska naselbina v Detroitu je seveda mnogo mlajša od calumeške, ker se je tu industrija mnogo pozneje razvila. Še l. 1913. je bilo v mestu le malo Slovencev, večina je prišla v mesto po l. 1915., ko se je razmahnila industrija avtomobilov. Zavertnik (14, str. 363) sodi, da je bilo v l. 1925. v Detroitu okoli 2000 slovenskih izseljencev, ki so bili po večini delavci v Fordovih tovarnah. Številka 10.000, ki jo navajajo nekateri ameriški Slovenci, se mi zdi precej pretirana in neverjetna.

Ostale slovenske naselbine v Michiganu so mnogo mlajše od obeh opisanih. Rztresene so po vsej državi, največ jih je na skrajnem severu med Michiganskim in Gornjim jezerom, kar je razvidno s karte slovenskih društev.

Vseh slovenskih naselbin v Michiganu in sicer takih, kjer obstajajo slovenska društva, je po številu sedemnajst.

Južno od tod leži med državama Ohio in Illinois država Indiana, v kateri računa Mladineo, da živi okoli 5000 Slovencev. Največje mesto v državi je Indianapolis, kjer je tudi največja slovenska naselbina. Okoli l. 1910. je bilo v mestu kakih 800 naših rojakov, ki so bili zaposleni večinoma v livarni. Še sedaj je mnogo slovenskih izseljencev železolarjev. Vse ostale slovenske naselbine v državi so mnogo manjše in rztresene zlasti po njenem severnem in zahodnem delu. Več skupaj jih je zahodno od glavnega mesta, že v bližini meje, okoli mesta Terre Haute. Število onih slovenskih naselbin, v katerih obstaja slovensko društvo, znaša v Indiani trinajst.

Preden se ozremo po slovenskih naselbinah v zapadnih državah ZDA, poglejmo še v dve državi na skrajnem vzhodu, kjer so nekatere večje slovenske kolonije. To sta državi New York in New Jersey. V državi New York živi največ Slovencev v istoimenskem glavnem mestu države. Mladineo (9. str. 17) računa, da živi v vsej državi okoli 18.000 Slovencev, vendar se zdi, da bo številka za današnje stanje previsoka. Mnogi slovenski naseljenci, ki so prišli v New York, so ostali tu le po nekaj let, nakar so se selili dalje proti zahodu. Precej se jih je doselilo iz okolice Črnomlja in iz kamniškega okraja, zlasti mnogo iz okolice

Domžal, tako da je nastalo v New Yorku »pravo domžalsko slamnikarstvo«, kot poroča Bernik (33, str. 245—254). Okoli l. 1910. je bilo v mestu kakih 1500 Slovencev, v l. 1920. jih uradna statistika beleži 10.571, a l. 1930. samo 2039 (obe statistični navedbi se nanašata na izven ZDA rojene s slovenskim maternim jezikom). Društvena statistika pa tu docela odpove, ker jih je le majhen del organiziranih.

Večji slovenski naselbini v državi New York sta v krajih Little Falls, mestu, ki leži sredi države in v mestu Gowanda v jugozahodnem delu, v bližini Eriejskega jezera. Vse ostale naselbine v državi New York so manjše in imajo le po eno ali dve slovenski društvi, le v Cooperstownu so tri. Vseh krajev, kjer obstaja slovensko društvo, je v državi le osem. Število slovenskih naselbin je verjetno znatno večje, kajti tod so naši izseljenci le malo organizirani.

Južno od ~~toč~~ leži ob Atlantskem oceanu država New Jersey, ki meji na zahodu na Pennsylvanijo. Tu je število slovenskih naselbin dokajšnje, vendar so to manjše kolonije, kjer so Slovenci malodane neorganizirani. V vsej državi obstajata le dve slovenski podporni društvi in to v mestih Elizabeth in Manville. Večje slovenske naselbine tod ni, marveč so naši naseljenci v raznih krajih države. Mladineo (9) računa, da jih živi v New Jerseyu okoli 8.000. Uradna statistika iz l. 1930. beleži v državi 25 mest s preko 25.000 prebivalci, v katerih prebivajo slovensko govoreči, izven ZDA rojeni priseljenci. Toda v enajstih krajih so našli manj ko po 10 takih rojakov. Še največ jih po teh podatkih živi v mestu Hoboken, kjer beleži statistika 202 slovenska priseljence. Kot je razvidno s karte slovenskih naselbin leže le-te v državi New Jersey ob njeni severovzhodni obali, v bližini New Yorka.

S tem smo v glavnem pregledali slovenske naselbine v onih vzhodnih zveznih državah, kjer so največje in najštevilnejše. Spoznali smo, da so se naši izseljenci naseljevali v veliki meri v državah na severovzhodu ZDA, zlasti v onih ob velikih jezerih, kjer je razvita ogromna industrija, ki je skupaj z velikimi rudniki privlačila veliko množino delovne sile. Ker so bile te države evropskim priseljencem najbližje, je razumljivo, da so se v velikih množicah ustavljali vprav v njih in se tod stalno naselili. Toda mnogi izmed njih so se na vzhodu ustavili le začasno, dokler se niso v novih razmerah razgledali in si nekaj prislužili za nadaljnjo pot. Potem so jo mahnili dalje proti zapadu, v države, ki so vabile nove priseljence zlasti s svojim rudnim bogastvom. Ko so se začeli

širiti glasovi o kalifornijskem zlatu in velikih rudnih bogastvih v Coloradu, so se tudi slovenski izseljenci napotili proti zahodu, hoteč, če že ne obogateti, pa vsaj dobro zaslužiti.

V Coloradu najdemo prve slovenske naseljence zaposlene v zlatih rudnikih okoli Leadvilla in kmalu nato v rudnikih srebra pri Aspenu in Crested Butte.

V Coloradu je 26 naselbin s slovenskimi društvi. Podrobno nam jih opisuje Frank Zaitz v članku »Obiski v Coloradu« (42, za l. 1934, str. 134—169), kjer pripoveduje: »Slovence najdete povsod, tudi v najbolj izoliranih krajih z najslabšimi prometnimi sredstvi. Mnogi izmed njih pa niso več Slovenci. Slovenskih naselbin v bližini ni, slovenskih časopisov ne čitajo, marsikdo je zavrgel tudi svoje slovensko ime in si vzel kaj ameriškega za svoj priimek, da tako zakrije svoj neameriški izvor.

Večjih slovenskih naselbin v Coloradu je komaj pol ducata. V teh in v nekaterih manjših še uspevajo podporna društva, rojaki čitajo slovenske liste, prirejajo zabave, tu in tam vprizore celo igro. Vkljub vsemu slovenske naselbine v Coloradu izginjajo, deloma zaradi izselitve mnogih Slovencev, ki se razgubljajo v male kraje in velika mesta, nekaj pa zaradi upehanosti rojakov, ki so že ostareli. Medtem ko so nekatere naselbine na osrednjem zapadu in vzhodu pridobivale na številu zaradi priseljevanja iz premogovniških revirjev in iz železnega okrožja v Minnesoti, se coloradske polagoma redčijo. Slovencev v njih sicer ni manj in nekatere so po številu oseb celo večje kot pred leti. Toda to so otroci slovenskih staršev, ki jih ne družijo s slovenskimi utanovami in s Slovenci ničesar razen staršev. Ko ta vez odneha, je tudi konec njihovega slovenstva. So izjeme; a jih je malo. V večjih slovenskih naselbinah se s sinovi in hčerami Slovencev lahko pomenite v jeziku njihovih mater, a vkljub temu jim je to tuja govorica.«

Največja slovenska naselbina v Coloradu in obenem ena najstarejših je v Pueblu, drugem največjem mestu v državi, ležečem ob Arkansasu in ob veliki prekocelinski železnici. Prvi slovenski priseljenci so bili tudi tu Belokranjci. Zaposleni so bili skoro vsi v topilnicah in v jeklarni, kjer je bilo delo zelo naporno.

Zaitz (42, za l. 1934, str. 136) piše, da je »naseljevanje Slovencev v Pueblo doseglo svoj višek v l. 1907. V tej dobi je štela naša naselbina 3500 iz starega kraja priseljenih Slovencev. V naslednjih par letih se jih je precej izselilo, ker so topilnice rude v Pueblu popolnoma prenehale. Nekateri so šli iskat delo v rudnike in topilnice v drugih mestih, kakih 300 pa se je vrnilo v stari kraj.«

Zaitz (42, za l. 1934, str. 140 d.) pravi v svojem članku, da je Pueblo edina naselbina na zapadu, ki je res imela in še ima kulturna društva. Pueblo je skoroda pionirska naselbina na polju slovenskega tiska. Vsekakor so se slovenski listi razvili v njem prej kot n. pr. v Chicagu ali celo v Clevelandu.

Slovenci pridejo v mestu močno do izraza, ker je kraj manjši. V njem je precej slovenskih trgovcev, obrtnikov, gostilničarjev, pa tudi zdravnikov, odvetnikov itd. »Te poklice in vodstva podjetij imajo večinoma tu rojeni Slovenci«, pravi Zaitz (42, za l. 1934, str. 142), ki dalje ugotavlja, da so se naši priseljenci bavili tudi s politiko, bili že večkrat zastopani v mestnem svetu, kamor so bili slovenski rojaki izvoljeni že pred tridesetimi leti.

Druga večja slovenska naselbina v Coloradu je v mestu Denver, največjem v državi. Globeville, današnje denversko predmestje, je že stara slovenska naselbina. Odborniki društev domnevajo, da je v Globevillu in drugod v Denverju vsega skupaj okoli 2000 Slovencev. Več jih ni bilo nikoli. Zaposleni so po večini v klavnicah, v topilnici rude, pri železnici in nekateri v pisarnah. Okoli leta 1940 je bilo tu kakih 25 slovenskih trgovcev. Delavnih slovenskih kulturnih društev, kot v Pueblu, slovenska naselbina v Denverju ni nikoli imela. Ko je bil Globeville še samostojna občina, je bil eno leto njen župan Slovenec; odkar je pa pridružena glavnemu mestu, Denverju, je število naših rojakov izgubilo prejšnjo relativno pomembnost.

Zapadno od Denverja leži visoko v osrčju gorovja mesto Leadville, kjer si je že tisoče Slovencev v rudnikih služilo svoj kruh in kjer je še danes znatna slovenska naselbina. Ko je bil obrat na višku, je bilo tod 110 rudnikov in 16 topilnic, danes je samo še ena topilnica. Stari naseljenci trdijo, da so bili prvi Slovenci v tem najvišje ležečem mestu (3050 m) v dobi, ko še ni bilo rudnikov in so se zbirali tu le iskalci zlata. V letih 1890—1900 so bili Slovenci poleg Amerikancev najštevilnejša narodnostna skupina v Leadvillu in to so ostali do danes. Še vedno jih živi tu okoli 1000, vendar prevladujejo med njimi že v Ameriki rojeni Slovenci, ki govore angleško. Leadvillski Slovenci so vedno živeli sami zase, v slovenske časopise niso pisali, tudi v političnem oziru se niso uveljavljali, ker so zaradi izoliranosti kraja tudi sami živeli svoje posebno življenje.

Večja slovenska naselbina je tudi v mestu Canon City, ki leži 41 milj zapadno od Puebla. Tu in v okolici živi okoli 450 Slovencev, ki delajo v premogovnikih in na kmetijah. Nekaj Slovencev

ima svoje premogovnike. Sedem slovenskih podpornih društev, ki so v kraju, združuje 332 članov.

Večje število slovenskih naselbin leži na jugu države, ob železnici, ki vodi iz Puebla na jug v državo New Mexico. Sem so hodili slovenski izseljenci na delo v premogovnike, okrog katerih so nastale številne naše naselbine. Največe med njimi so Trinidad, Walsenburg in Aguilar. V Trinidadu živi sedaj še okoli 400 naših rojakov. Delajo v premogovnikih, mnogi so se zaradi opuščanja rovov že izselili. Slovenska naselbina v Walsenburgu šteje sedaj kakih 190 Slovencev, kajti mnogi so se izselili. Tudi v Aguilarju, ki je staro rudarsko selišče, živi še sedaj nekaj slovenskih izseljencev.

Nekatere večje naše naselbine leže še v gorovju. Te so: Aspen, Crested Butte, Salida in že blizu zahodne meje ležeče mesto Palisade. V Aspenu so Slovenci nakopali precej srebrne rude, sedaj pa jih je le še kakih 200 (42, za l. 1934, str. 165). Crested Butte je stara slovenska naselbina. Leta 1940 je bilo v kraju okoli 330 Slovencev, ki so delali v premogovnikih. V mestu Palisade je živelo kakih 175 Slovencev, ki so delali pozimi v premogovnikih.

V Coloradu najdemo tudi slovenske farmarje v okolici Denverja in Puebla, pa tudi v južnem Coloradu in delno v planinah okoli Leadvilla. Lahko bi bilo njih število mnogo večje, toda v času, ko je zvezna vlada dajala zemljo zastonj v obdelovanje, se Slovenci za to niso dosti zmenili, ker so vsi tiščali v rudnike in topilnice, hoteč hitro in čim več prihraniti, da se kmalu vrnejo v stari kraj.

Na koncu svojega članka o slovenskih naselbinah v Coloradu pravi Zaitz (42, za l. 1934, str. 169): »Nobena slovenska naselbina v Coloradu nima pogojev povečati svojega udejstvovanja na društvenem in kulturnem polju, kakor jih imajo nekatere na vzhodu... Slovenske naselbine v Coloradu so bile in zdaj izginjajo druga za drugo.« Po Mladineovih računih (9) je bilo l. 1925. v Coloradu okoli 6.000 Slovencev, verjetno se je ta številka v zadnjih letih do danes precej znižala.

Na vzhodu meji Colorado na zvezno državo Kansas, na zahodu pa na Utah. V obeh državah so nastale manjše slovenske naselbine okoli premogovnikov in rudnikov. V Kansasu leži premogovni revir v skrajnem jugozahodnem kotu države. tod so nastale tudi slovenske naselbine. Prva Slovenca sta prišla v premogovni revir v Kansasu iz nemških premogovnikov. Kmalu je nastala mala slovenska naselbina v Litchfieldu, vzhodno od Fron-

tenaca, ki je bila prva naša naselbina v Kansasu sploh. Danes je na tem mestu le še nekaj farm.

Nekako središče naših naselbin v Kansasu je Frontenac, kjer so bili Slovenci med prvimi naseljenci sploh. Kraj leži na jugovzhodu države, že blizu njene meje. V mestu, ki je včasih imelo 4000 prebivalcev, danes pa niti polovico tega, živi še okoli 200 Slovencev.

V bližini Frontenaca leže skoro vse slovenske naselbine v državi Kansas, tako Yale, kjer prebiva v kraju in v okolici še kakih 250 rojakov, Mineral, ki je bila pred leti med največjimi našimi naselbinami, danes pa živi v njej le okoli 100 Slovencev, Fleming, kjer je včasih živelo mnogo naših izseljencev, sedaj pa le še kakih 100, Breezy Hill, ki je s 150 Slovenci tudi samo še senca nekdanje naselbine, Franklin, sedaj največja in najbolj kompaktna slovenska naselbina z 250 Slovenci, Edson, ki šteje z okolico vred okoli 150 Slovencev, Arma, ki ima všteti okoli še par sto naših rojakov in druge še manjše slovenske naselbine v bližini naštetih.

Največja naša naselbina v Kansasu pa ni v premogovnem revirju, ampak v Kansas Cityju, velikem mestu, ki leži deloma v Kansasu, deloma pa že onstran reke Missouri, onstran meje, v državi Missouri. Pretežni del slovenske naselbine v Kansas Cityju je na kansaški strani mesta. Večina Slovencev v Kansas Cityju je doma z Dolenjskega. Naseljeni so dokaj kompaktno. Statistika ljudskega štetja 1930 navaja, da živi v okraju Wyandotte, v katerem je Kansas City, okrog 1000 Slovencev, všteti tu rojene njihove otroke.

Mladineo računa (9), da je bilo l. 1925. v državi Kansas okoli 3.500 Slovencev. Po podatkih ljudskega štetja iz 1920. lahko izračunamo, da je bilo tedaj v premogovnem okrožju 2297 slovenskih priseljencev (okraja Crawford in Cherokee). V tem številu niso vključeni otroci priseljencev, rojeni v Ameriki. Ljudsko štetje l. 1930. izkazuje samo še 1297 priseljenih Slovencev, v Ameriki rojenih otrok slovenskih staršev pa 1893. Statistika izkazuje tudi v drugih krajih po nekaj Slovencev, ki so raztreseni po farmah in raznih obratih.

Slovenci v Kansasu so si kmalu začeli kupovati zemljo od farmarjev in si postavljati svoje domove. Značilno je, da se nikdar niso marali naseliti v mestih, ampak vedno čim bliže rovu, da jim delo ni bilo daleč. Ko pa je bil rov opuščen, je taka hišica izgubila ves svoj pomen. Skoro v vsakem kraju, kjer je nekoč bil rov, je videti osamljene hišice, ostanke nekdanje naselbine.

Nad dve tretjini naših priseljencev je pred prihodom v Kansas delalo v premogovnih revirjih stare Avstrije in Nemčije. Zato so se v Ameriki poženili večinoma z nemškimi dekleti, zlasti v prvi dobi, ko slovenskih v Kansasu še ni bilo. V zadnjem času je precej narastlo število slovenskih farmarjev zaradi nazadovanja premogovne industrije. Z njo izginjajo tudi živahne slovenske naselbine v Kansasu, le na društvenih prireditvah je videti skupine postarnih Slovencev, ki se menijo o »dobrih starih časih«. V celoti je v državi še 20 naselbin, v kateri obstaja slovensko podporno društvo.¹¹

Zahodno od Colorada leži država Utah, kjer so nastale manjše slovenske naselbine visoko v gorovju. Tod imajo Slovenci dve središči: okoli Salt Lake Cityja in Velikega Slanega jezera žive oni, ki delajo v topilnicah in kovinskih rudnikih, jugovzhodno odtod pa je nastala druga skupina slovenskih naselbin okoli Helperja, kjer žive slovenski premogarji. Oboji so živeli v zelo težkih razmerah, kajti delo je bilo skrajno naporno in nezdravo.

»Država Utah ni bila za Slovence nikoli tolikega pomena kot Minnesota, Colorado, Ohio, Pennsylvanija ali Illinois. Prve slovenske naselbine so nastale v krajih, kjer so obratovale topilnice rude. V rudnike in premogovnike so prišli Slovenci šele desetletje pozneje«, poroča Zaitz (42, za l. 1936, str. 126—165) in nadaljuje: »V Utahu je danes še kakih dvajset slovenskih naselbin. Večinoma so majhne. Krajev, kjer je le par slovenskih družin ali posameznikov, je mnogo. Slovenske naselbine v državi Utah se v ničemer ne morejo primerjati kolonijam naših rojakov v Pennsylvaniji, Ohiju, Illinoisu, Wisconsinu, Minnesoti itd. Slovenskih domov in zabavnih klubov, kakor jih imajo naši premogarji v zapadni Pennsylvaniji, tukaj ni. Velike prireditve so prav redka stvar. Za prosvetno delo so naselbine v splošnem premajhne, prebivalci pa tako nestalni, da so se selili vsakih par mesecev. Winterquarters in Scofield sta bili edini slovenski naselbini v Utahu, ki sta poskušali s prosvetnimi društvi.

Krajev, v katerih obstajajo slovenska podporna društva, je v državi štirinajst. Toda nobeno teh društev ni dovolj močno, da bi moglo poleg zavarovalniških nalog vršiti tudi prosvetno in družabno delo med našimi izseljenci. Nekatera imajo sicer sto

¹¹ Te in vse ostale podatke o naših ljudeh v Kansasu sem črpala iz članka Antona Shularja: »Dežela solčnih rož«; 42, za l. 1937., str. 124—159.

Na karti niso označene naslednje naselbine: Filler, Fleming, Jacksonville in Neroburg.

in več članov, a raztreseni so daleč naokrog, zato se društvenega življenja ne udeležujejo.

Najbolj znane in razmeroma še največje slovenske naselbine v Utahu so: Murray, kjer je okoli l. 1910 živelo več sto naših rojakov, danes pa jih je le še kakih 150, ki delajo deloma v topilnici rude, deloma se pečajo s farmarstvom; Midvale, ki leži v bližini, ima sedaj manj slovenskih naseljecev kot Murray; Toole, jugozapadno odtod, kjer je sedaj le še 16 slovenskih družin in Bingham Canyon, kjer so naši ljudje zaposleni v bakrenih rudnikih. Vse te naselbine leže blizu skupaj, v bližini mesta Salt Lake City, na jugovzhodu Velikega Slanega jezera.

Druga skupina slovenskih naselbin se nahaja v velikem premogovnem revirju, katerega središče je Helper. Danes živi v soseščini Helperja nad tisoč Slovencev, ki delajo v premogovnikih zlasti pozimi, ker v poletju le malo ali nič ne obratujejo. V Helperju samem in njegovi okolici živi okrog 60 slovenskih družin; precej je tudi samskih.

Malo južno od Helperja leži Price, kjer je okoli 70 Slovencev. V bližini je precej malih slovenskih naselbin, od katerih sta znani zlasti Winterquarters in Scofield, ki sta bila nekoč med največjimi v državi. V Winterquartersu so l. 1928. delo v rudniku popolnoma ustavili, odtlej je slovenska naselbina, ki je štela 82 družin, vedno manjša. Tudi naselbina Scofield je manjša kakor je bila pred leti. L. 1939 je štela le še 350 prebivalcev, med njimi sedem slovenskih družin. V Neoli, farmski naselbini, ki je oddaljena sto milj od mesta Price, ima farme šest Slovencev. Slovenski farmarji so kupili posestva od Indijancev, pusto s plevelom preraščeno zemljo. Pečajo se največ z živinorejo in mlekarstvom.

V celoti je sedaj v državi Utah štirinajst krajev, v katerih še obstajajo slovenska društva. V desetih izmed teh je le po eno podporno društvo, v Murrayu, Spring Glenu in Toole-u sta po dve, v Helperju pa tri. Ena naša naselbina, kjer obstaja slovensko društvo, na karti ni vrisana. Mladineo računa (9), da je živelo v Utahu l. 1925. okoli 1000 Slovencev. Zaitz pa ugotavlja, da jih živi v Helperju in okoliških krajih nad tisoč, v Murrayu 150 in nekaj po ostalih naselbinah, tako da bi bila Mladineova številka malo prenizka.

V državi Wyoming, ki meji na jugu na Colorado in Utah, je število slovenskih naselbin prav majhno. Nahajajo se v jugozahodnem delu države. Največja naša naselbina je v kraju Rock Springs, pa v mestih Kemmerer (blizu Diamondvilla) in Superior.

Vseh krajev, kjer obstajajo naša društva, je v državi enajst. So pa to le manjši kraji. Mladineo računa (9), da je živel o l. 1925. v državi okoli 1500 Slovencev.

Severno od tod leži ob kanadski meji država Montana. Danes so Slovenci naseljeni križem države, a največ jih živi na jugovzhodu v gorovju, okoli bakrenih in železnih rudnikov, kjer so nastale tudi večje slovenske naselbine. Mladineo računa število naših rojakov v Montani na kakih 4300, Zaverтник pravi (14, str. 388), da jih oficielna statistika ceni na 4000 in dostavlja, da je številka prenizka.

Največja slovenska naselbina v državi je Butte, mestu, ki je nastalo v bližini bogatih bakrenih rudnikov. Tudi slovenski naseljenci, ki se selijo sem že od l. 1885., delajo po večini v teh rudnikih. V mestu je živel o okoli l. 1910. kakih 1000 Slovencev (12, str. 503), uradna statistika beleži l. 1930. v mestu 198 priseljencev, ki niso rojeni v ZDA. Število Slovencev je v mestu gotovo znatno višje, saj je v petih družtvih, o katerih sem dobila podatke, včlanjenih 516 članov, vseh naših družtev pa je 9.

Večje slovenske naselbine so še v Anacondi, East Heleni in Great Fallsu. Anaconda, ki leži v gorovju zahodno od Butte je bila nekđaj velika slovenska naselbina, kjer je okoli 1500 Slovencev delalo v topilnicah rude, sedaj pa jih je vedno manj.

East Helena (severovzhodno od Butte) ima velike topilnice, v katerih je zaposlen večji del slovenskih priseljencev. Tudi v Great Fallsu delajo Slovenci v topilnicah, nekateri tudi v rudnikih. Preko sto članov imajo slovenska društva še v krajih Klein in Roundup. Vseh krajev s slovenskimi družtvii je v državi deset¹²

Ob Pacifičnem oceanu so številnejše slovenske naselbine zlasti v Kaliforniji in Washingtonu, dočim se v državo Oregon Slovenci niso selili v večji meri.

V Kalifornijo so se začeli seliti Slovenci zlasti v času, ko so vesti o kalifornijskem zlatu našle pot tudi med naše ljudi. Najstarejša in danes največja slovenska naselbina je v San Franciscu. Slovenci so zaposleni v tovarnah in drugod. Statistika iz l. 1930 beleži v San Franciscu 1483 priseljenih Slovencev, ne všteti njihovih otrok. Večja slovenska naselbina je tudi v mestu Los Angeles, kjer po podatkih uradne statistike iz l. 1930. živi 1660 izven ZDA rojenih Slovencev. Slovenske naselbine so še v mestih Oakland pri San Franciscu, kjer po navedbah statistike prebiva

¹² Na karti ni označena naselbina Carpenter Craek.

589 slovenskih priseljencev, Sacramento, kjer jih je 458, San Jose (127), Fresno (111) in drugih. Vseh krajev s slovenskimi društvi je v državi osem. Mladineo računa (9), da živi v Kaliforniji (1925) okoli 9800 Slovencev, Zavertnik pravi (14, str. 268), da so pri uradnem štetju l. 1920. našteji 6500, v tabelah, ki jih v svoji knjigi priobčuje Čapek (13, str. 630—636), je po štetju iz l. 1920 v Kaliforniji 8208 prebivalcev s slovenskim materinskim jezikom. Statistika iz l. 1930. (uradna) pa beleži v državi 7295 na tujem rojenih s slovenskim materinskim jezikom. Ker druga generacija pri tem ni všteta, se vendar zdi, da bo Mladineova številka še najbližja resničnemu stanju.

V državi Washington, ki leži na skrajnem severozapadu, so nastale slovenske naselbine v krajih ob zalivu pod otokom Vancouver, kjer so veliki premogovniki in vzhodno odtod tudi v bližini premogovnikov. Mladineo računa, da živi v državi okoli 4000 Slovencev, uradna statistika beleži ob štetju l. 1920. 3445 prebivalcev s slovenskim materinskim jezikom, l. 1930, pa le še 2157, a samo prve generacije.

Slovenci v Washingtonu delajo v premogovnikih in gozdovih, mnogo je med njih farmerjev. Večje naše naselbine so Black Diamond, kjer je velik premogovnik. Cle Enum, kjer naši rojaki tudi delajo v premogovniku; Enumclaw in Krain, ki je največja naselbina slovenskih farmerjev v Washingtonu. Ko je bilo naseljenih že precej farmerjev, je mestna oblast dovolila, da sme prvi slovenski naseljenec, ki je bil »pionir«, dati naselbini ime. Tako je dobil kraj ime Krain.

S tem smo pregledali slovenske naselbine v krajih širom Združenih držav, v kolikor so nam to dopuščali pomanjkljivi in nezadostni podatki, ki so nam na razpolago. Videli smo, da so najštevilnejše in tudi največje slovenske naselbine v mestih na vzhodu in severovzhodu ZDA, v krajih, kjer se je zelo razmahnila moderna industrija. Največ naših naselbin je v Pennsylvaniji, kjer znaša njih število preko 170, če štejemo samo one kraje, kjer obstajajo slovenska društva, število vseh krajev, kjer živijo Slovenci, je seveda znatno višje. Preko 50 naselbin s slovenskimi društvi je v državah Illinois (66) in Ohio (58). Od 20—50 naselbin z našimi društvi je v štirih državah, in sicer v Zapadni Virginiji (30), Coloradu (26), Minnesoti (24) in Kansasu (20). V osmih državah znaša število naselbin od 10—20, te države so: Wisconsin (17), Michigan (17), Utah in Washington (po 14), Indiana (13), Wyoming in Iowa (po 11) in Montana (10). V državah New York in

Kalifornija je po osem krajev, v katerih obstajajo slovenska društva, v New Mexicu jih je pet, drugod pa manj kot pet. Držav, v katerih je manj kot pet naših društev, je v ZDA 14, 16 pa je takih, kjer sploh ni slovenskega društva.

Seveda je ta pregled slovenskih naselbin pomanjkljiv in nezčrpen, vendar točnejše slike ni mogoče podati, ker niti izseljenci sami, niti katerakoli oblast ni imela o tem podrobnega pregleda. Saj žive Slovenci razkropljeni po vsem velikem državnem teritoriju in pogosto niti ne vedo drug za drugega, čeprav žive blizu skupaj. Zato prikazuje ta pregled le površno sliko, ki sem si jo mogla ustvariti na osnovi podatkov, ki se mi jih je posrečilo zbrati.

V ZDA so naši ljudje po veliki večini — zlasti starejši — zaposleni v tovarnah in rudnikih. Nekateri so se oprijeli kmetovanja, zlasti v Wisconsinu in na severozapadu ZDA ter si ponekod ustvarili res vzorne farme. Nekateri so si ustanovili razna podjetja. Seveda je marsikaj propadlo, ker ni bilo dovolj razumno začeto in upravljano. ZDA so edine države, kjer so bili slovenski izseljenci zastopani tudi med obrtniki in trgovci, v javnih službah in svobodnih poklicih. Širom ZDA najdemo slovenske gostilničarje, trgovce in obrtnike vseh vrst.

V Mladineovem adresarju (11) moremo najti Slovence prav v vseh poklicih. V vseh državah delujejo slovenski učitelji in duhovniki, precej je slovenskih zdravnikov in odvetnikov. Slovenci so tu sodniki in šolniki.

Ker sestavljajo v nekaterih krajih — zlasti v Minnesoti — Slovenci večino prebivalstva mest, drugod pa tretjino ali četrtno, so zastopani tudi v občinskih zastopstvih. Ker imajo ponekod tudi relativno večino, najdemo več mest s slovenskimi župani.

Uradna statistika ZDA beleži za l. 1930. samo še 77.671 Slovencev, rojenih izven Združenih držav. Zato moremo na osnovi te statistike, ki navaja deloma tudi poklic prebivalcev, govoriti o poklicni sestavi onega dela Slovencev, ki so se preselili v ZDA, torej le o prvi izseljenski generaciji. O drugi, ki je tam rojena, nisem mogla dobiti nikakršnih zadevnih podatkov.

Izmed 77.671 Slovencev, ki so se rodili izven ZDA pa so l. 1930. tam živeli, je 52.981 ali 68,2% označenih pod rubriko »Urban«, kar pomeni, da so živeli v mestih, delali v raznih obratih, industriji, javnih in zasebnih službah, se ukvarjali s trgovino in obrtjo. Tvorili so pol odstotka vseh izven ZDA rojenih belih prebivalcev

držav, ki se preživljajo na enak način. Med njimi je bilo 31.395 moških in 21.586 ženskih.

Z ruralno-farmarskim delom se je preživljalo 5692 Slovencev ali 7,3%. Tudi ti predstavljajo pol odstotka vseh na enak način zaposlenih izven ZDA rojenih belopoltnih prebivalcev ZDA. Tudi tu je razmerje med moškimi in ženami 3 : 2, kot v prejšnji kategoriji. (3365 : 2327).

Končno beleži statistika še nefarmarsko prebivalstvo izven večjih mest. Med njimi je 18.998 Slovencev, t. j. 24,4%. Ti predstavljajo 1,2% vseh izven ZDA rojenih, pa tam živečih belopoltnih poljedelcev. Pri tej rubriki opazimo, da je razmerje med moškimi in ženskami močno drugačno ko v prvih dveh kategorijah. Mož je 12.229, žena pa 6769. Iz tega sledi, da je živelo od industrije in raznih služb mnogo več Slovenk kot od dela v poljedelstvu.

Podrobnejše poklicne statistike nisem mogla izslediti. Mladineo navaja v svojem adresarju (11) jugoslovanske učitelje, zdravnike, duhovnike in odvetnike ter mnogovrstne druge poklice po imenu in številu, a ne loči jih po narodnosti. Iz imena samega pa ni mogoče točno določiti, kdo je Slovenec in kdo ne.

Slovenci imajo v ZDA tudi svoja hranilna in posojilna društva in dve svoji banki.

Iz tabele, ki jo navaja Čapek (13, str. 42), razberemo, da je imelo svoje lastne domove 25,3% onih Slovencev, ki so se v ZDA priselili ali pa bili v Ameriki rojeni od neslovenskih očetov.

Sprva so bile stanovanjske razmere med Slovenci v ZDA zelo nepovoljne in nezdrave. Ne samo zato, ker so si iskali stanovanja v revnih mestnih četrtih in si jih slabo uredili in opremili. Važnejši problem je bil v tem, da se je med revne izseljence srednje in jugovzhodne Evrope vgnezdil sistem podnajemnikov in vzdrževanje ljudi na hrani in stanovanju. To je povzročalo veliko stanovanjsko preobljudenost in pogosto tudi razpad slovenskih družin. Neredko se je zgodilo, da je žena s podnajemnikom odšla in zapustila možu kopico otrok, ki jih je kmalu osvojila ulica in jih oblikovala po svoje.

Kot poroča Čapek (13, str. 32), je komisija ugotovila, da je stanovanjska preobljudenost pri domačinih mnogo manjša kot pri priseljencih. Najvišji odstotek preobljudenosti v stanovanjih je med vsemi priseljenimi narodnostmi komisija ugotovila pri Slovencih: 172 oseb na 100 prostorov. Najbolj zdrave razmere vladajo v tem oziru med priseljenimi Švedi: 93 oseb na 100 prostorov. Dalje je komisija izračunala, da je 37,9% slovenskih gospodinjstev

vzdrževalo ljudi na hrani in prenočišču, (litavskih 70,3%, nemških 9,5%).

Velika je razlika med prvo, priseljeno in drugo, v Ameriki rojeno generacijo. Dočim so bili izseljenci iz domovine v ZDA večinoma le delavci in rudarji, krčmarji in krošnjari, kmetje in manjši trgovci, je druga, v Ameriki zrasla in ameriške šole obiskujoča generacija mnogo bolj trgovsko usmerjena in se zelo hitro raznaroduje.

Slovenski izseljenci v Kanadi

Slovenske naselbine v Kanadi so nastale v glavnem v dobi od l. 1924—1930., to je v času, ko so se naši ljudje naseljevali tod, ker v Združene države niso več mogli. Po domnevah poznavalcev naših naselbin v Kanadi je bilo tam v l. 1939. še okoli 6000 Slovencev. V tem številu niso všteti primorski Slovenci, ki pa številke bistveno ne izprememene, saj so se ti selili večinoma v Južno Ameriko. V l. 1930. se naše izseljevanje v Kanado zaključí, ker se njene meje zaradi brezposelnosti doseljencem zapro (16. VIII. 1930).

S karto slovenskih društev v Severni Ameriki ne dobimo prave slike o slovenskih naselbinah v Kanadi, ker je društveno in kulturno življenje med našimi izseljenci tu zelo malo razgibano. Žive raztreseni po širni pokrajini, stiki med njimi so le prav rahli. Kompaktno naseljenih kolonij v Kanadi ni, zato so slovenska društva tod le redka. Organizacije slovenskih izseljencev v Kanadi so podružnice velikih zavarovalnih družb, ki obstajajo v Združenih državah. Vsega skupaj je v Kanadi 15 podpornih društev, pa niti teh nisem mogla vseh vrisati, ker nisem mogla ugotoviti zemljepisne lege krajev (Flin-Flon, Manitoba in Schumaker v Ontariu).

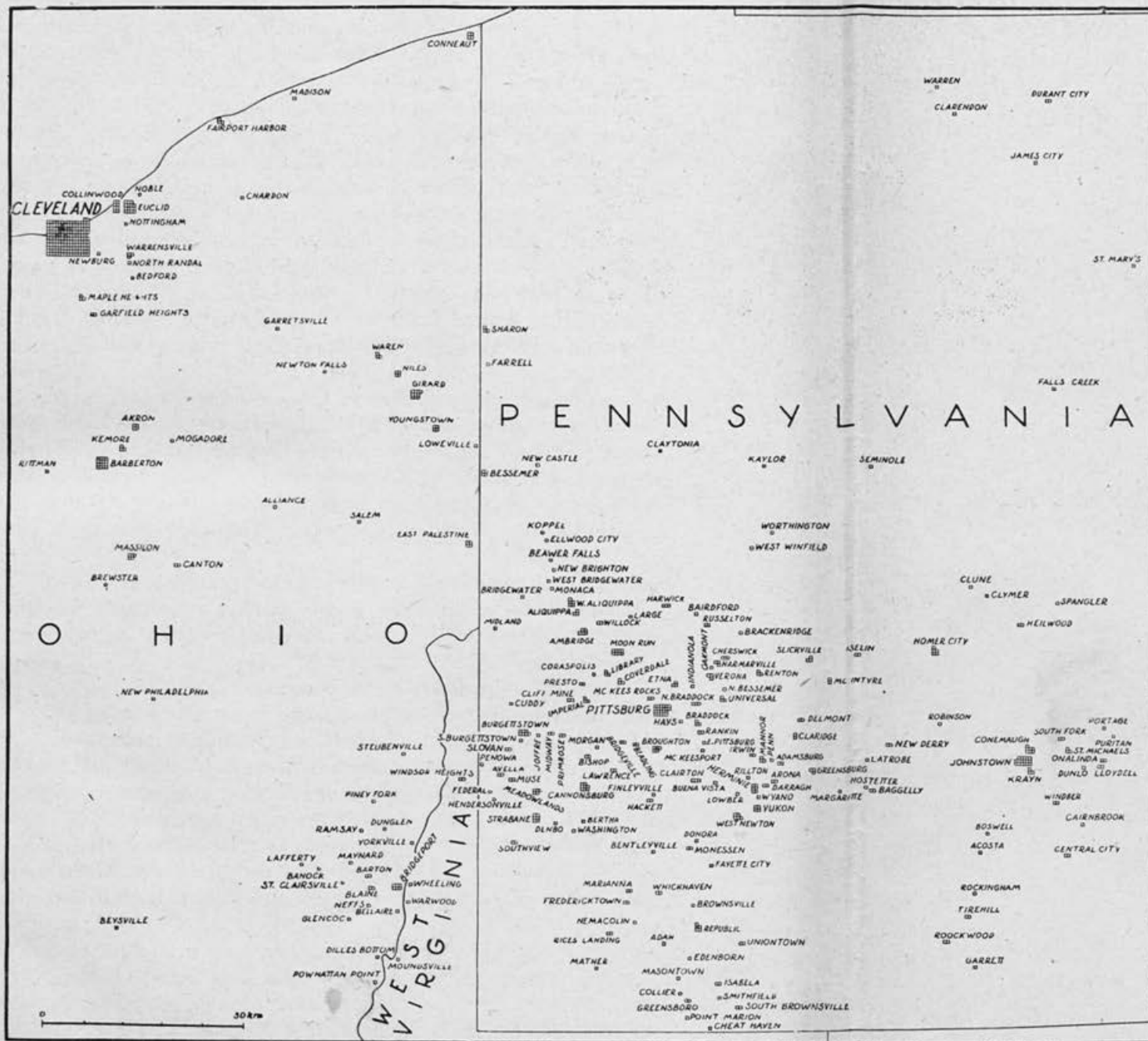
Slovenski naseljenci v Kanadi so zaposleni večji del kot rudarji, saj dela v zlatih rudnikih provinc Ontaria, Quebeca in Alberte 4—5 tisoč slovenskih rudarjev. Ko so prihajali prvi Slovenci iz ZDA v Kanado, so si tu kupili farme in se lotili poljedelstva. Mnogi še danes domujejo na farmah, ki so si jih ob prihodu kupili. Nekateri pa so že ob prihodu dobili delo v rudnikih Britske Kolumbije, vendar slovenske naselbine kot Trail, Canmore in Alberta niso stalne, ker je obrat v rudnikih nestanoviten. Oni pa, ki so odpuščeni z dela, se izselijo iz naselbine.

V Ontariu je blizu Port Arthura zaposlenih precej Slovencev v gozdovih. Pozimi dobro zaslužijo, poleti pa je delo zelo težko

Karta 1:
Slovenska društva
v ZDA in Kanadi

Karta 2: Slovenska društva v državah Pennsilvaniji in Ohio

(komarji, mrčes). Največ naših rojakov dela v zlatih rudnikih tudi v Manitobi, kjer so naseljeni daleč proti Arktiku. Tudi v Britsko Kolumbijo so hodili po srečo Slovenci iz Združenih držav. Tu so zlati rudniki prvotno obljubljali visoke plače, pozneje pa je ta zlati sijaj ugasnil kot na Alaski, v Kaliforniji in Coloradu. Danes mnogi tod delajo v gozdovih, nekateri pa še vedno v rudnikih.

Precej Slovencev ima lastne farme. Prvotno so bili rudarji; ko so si nekaj prihranili, so kupili farmo in sedaj pridelujejo zlasti grozdje in sadje. Zemlja je rodovitna in precej zaslužijo. Tako je v bližini Hamiltona v južnem Ontariu nastala slovenska farmska naselbina v Beamsvillu, kjer je okoli 15 naših družin. Toda malo Slovencev služi na farmah. V l. 1936. jih je bilo v vsej Kanadi le kakih 10. Ostali delavci so na farmah ostali le toliko časa, da so si s pomočjo znanih rojakov utrli pot v mesto. V mestih je tudi precej slovenskih rokodelcev. V Saskatchewanu sta le dva slovenska farmarja.

Življenje Slovencev v Kanadi je težko in trdo. Najbolj so bili iskani dobri poljedelski delavci. Delo v tovarni je bilo težko dobiti, ker so imeli prednost Angleži in Francozi. Delo v tovarnah in rudnikih je slabo plačano. V premogovnikih (v Alberti) zaslužijo še manj kot oni v zlatih rudnikih, delo pa je težje. Slovenski naseljenci so raztepeni širom Kanade, njih življenje je trda borba za kruh.

Ker s karte slovenskih društev v Severni Ameriki niso razvidne slovenske naselbine v Kanadi, jih v naslednjem podrobneje navajam. Največ jih je v provincah Ontario, Britska Kolumbija in Alberta.

O n t a r i o. Mnogo Slovencev dela v zlatih rudnikih v krajih: Kirkland Lake, Timmans v jugozapadnem delu province, že blizu province Quebec, Schumacker in Sudbury, ki sta v severnem delu Ontaria. Tudi v okolici Fort Williamsa in Pot Arthura ob velikem Gorenjem jezeru je precej Slovencev zaposlenih v gozdovih (23, str. 75—76). Razen tega jih precej živi v mestih Toronto, Hamilton (v bližini Beamsville, kjer so slovenski farmarji), Windsor, Port Arthur ter nekaj v krajih Welland, Ford City, Leyack, Kapuslasing, Creighton Mine, Garson Mine, Sarnia (24, str. 196), St. Marie, Port Colborne.

Razen v Ontariu je precej Slovencev v Britski Kolumbiji, najzapadnejši kanadski provinci. Tu živijo Slovenci v naslednjih krajih: Vancouver, Nanaimo, Fernie, Blackburn, Princeton, Premier, Anyoux, Corbin (23 str. 75—76). Razen teh najvažnejših

naselbin žive Slovenci tudi v krajih: Chemainus, Cassady, Britannia Beack, Cranbrook, Kimberley, Sount Slocan, Trail, Rossland, Aleuby, Porteau, Granit Falls, Ocean Falls, Ladner, Invermere, Strawberry, Powel River, Swift Creek, Kampbell River.

V provinci Alberta je prilično Slovencev. Zaposleni so v premogovnikih. Glavni premogovni revirji, kjer delajo naši ljudje, so: Canmore, Coleman, Nordegg, Mountain Park (23, str. 75—76). Precej jih živi tudi v mestu Edmonton. Manjše slovenske kolonije so v Calgary, Wayne, Robb, Edson, Mercoal, Drumheller.

Tudi v Manitobi daleč proti Arktiku so naši ljudje. Nekaj jih živi v Winnipegu in še 600 milj severno odtod je v Flin Flonu in okoli Sheridona precej naših rojakov, ki kopljejo zlato rudo.

V provinci Quebec živi precej Slovencev v Montrealu, v Noranda Mayne in Raynu.

Pa tudi po rudniških revirjih Nove Škotske ob Atlantskem oceanu je precej Slovencev v Sydneyu, Springfieldu, New Waterfordu.

Najmanj je Slovencev v provinci Saskatchewan, ki je poljedelska in živinorejska pokrajina. Tu jih le nekaj na farmah v bližini Regine. Pričujoči pregled je sestavljen na osnovi materiala, ki je mogel biti doslej zbran, pravi Grado (24, str. 196). Gotovo so še naselja, o katerih nimamo podatkov, mnogo naših ljudi je raztresenih po farmah.

Slovenski izseljenci v Argentini

Slovensko izseljevanje v Argentino je predvsem iz časa po prvi svetovni vojni in se je začelo v velikem obsegu šele l. 1924. Tedaj so se v Argentino v veliki meri začeli izseljevati Slovenci iz Slovenskega Primorja, da se rešijo fašističnega nasilja in najdejo primeren zaslužek za rešitev doma, ki je bil prezadolžen. V devetih letih (1926—1934) se je po podatkih italijanske državne statistike izselilo iz slovenskega dela »Julijske krajine« v Argentino 10989 oseb.

Toda tudi teh 11.000 izseljencev, ki jih beleži uradna statistika, ne predstavlja prave številke. Mnogo se jih je namreč izselilo brez vednosti oblasti in brez dovoljenja, ki bi ga jim fašistična oblast ne dala. Poznavalci razmer trdijo, da se je izselilo še enkrat toliko ljudi, kot jih beleži državna statistika. Tudi iz Argentine so mi sporočili, da tam vsi računajo (pismo iz l. 1939), da prebiva v državi okoli 22.000 primorskih Slovencev tako, da je živelo v Argentini

okoli l. 1940 kakih 25.000 Slovencev. Na žalost tega izseljevanja ni mogoče v podrobnosti pregledati, ker so uradne argentinske statistike beležile naše rojake z onstran takratne meje kot italijanske državljane in jih niso ločile od Italijanov. Tudi naše oblasti v Argentini, kot poslaništvo, konzulati in izseljeniški komisariati niso imeli o njih nikakršnega pregleda in so o njih le malo vedeli.

»Polovica vseh Slovencev, ki živijo v Argentini, prebiva v Buenos Airesu in bližnji okolici. Okoli l. 1930. je bilo slovensko središče na Paternalu, mestnem delu Buenos Airesa. Kakih 5000 Slovencev je tedaj križalo paternalske ceste. Ob nedeljah in na večer je bil ves Paternal slovenski in vsi trgovci so se naučili tudi v slovenščini prodajati. Kaša še danes tod nima drugega imena in hren tudi ne. Rasle so po Paternalu slovenske gostilne, pele harmonike. Vse je bilo slovensko, z nelepimi razvadami vred, kajti vino je bilo po ceni, dela in zaslužka obilo« (28, st. 44—47).

»Taki so bili slovenski početki v Buenos Airesu, na Paternalu. Še danes, ko je vse to že zgodovina in ko prebiva v tem mestnem delu samo še kakih 300 Slovencev, se vsi naši spominjajo nekdanjega slovenskega življenja, ki je tu odmevalo. Tu so se pač mimorede skoro vsi ustavljali, živeli morda nekaj mesecev ali tudi let. Skoro vsak pa je moral misliti dalje in začeli so nakupovati stavbišča ob robu rastočega mesta, kjer je bilo ceneje. Paternal se prazni, Slovenci si postavljajo lastne strehe drugod. Največ Slovencev je sedaj v okraju Villa Devoto, kjer je že več kot 300 slovenskih domov. Na Saavedri jih je 50, okrog Marije v Lurdu, po naseljih, ki so sedaj že skoro cela mesta kot Caseros, San Martin, Tropezon, Lynch, Progreso je gotovo spet čez 100 slovenskih domov. Ob Saavedri je Florida, kamor se je zateklo več stotin Slovencev. Drugi so šli na ono stran, kjer so Matadores, klavnice, koder je raztresenih mnogo slovenskih hiš. Nekateri so hiteli dalje v Villa Lugano, koder so nekje naselili skoraj kompaktno del ulice prav tako kot na Saavedri. Tako se je slovenska množica razlezla na vse strani po milijonskem mestu. Paternal pa je ostal v zgodovini, kot pesem v spominu na naše izseljenstvo v tej deželi. Le nekaj rojakov si je pomagalo do lastnih hiš na Paternalu, gostilne so se izpraznile, tod so ostali le še slovenski krojači in čevljarji.

Drugo izhodišče slovenskega življenja je Avellaneda. Upravno ta del mesta sicer ne spada pod Buenos Aires, dejansko pa je z Buenosom docela strnjen, ker tvori kompaktno naselbino, ločeno od glavnega mesta le po reki, ki je nagosto premostena.

Tu so velike klavnice, ogromna skladišča za prekomorsko trgovino, mnoge tovarne za olje, emajlirano posodo, steklo. Tu je tudi mnogo Slovencev z vseh strani. Toda slovenski živelj se je kar porazgubil, ne da bi se ustvarila kaka skupnost. Ostali so le bolj v zvezi s Paternalom, v kolikor se sploh niso odtujili. Pač pa se je na Avellanedi koncentriralo Prekmurje in če danes govorimo o Slovencih v Avellanedi, mislimo na Prekmurce, ki tvorijo tu jedro, čeprav ni drugih Slovencev tudi tu nič manj po številu, le da ne predstavljajo nikake skupnosti. Ker je bilo tu blizu dela za tisoče rok in so stanovanja bila in so še danes dosti cenejša, čeprav malo udobna, so se tu naselili mirni in potrpežljivi Prekmurci, ki še danes vztrajajo v babilonski zmešnjavi vseh narodov sveta in v težkem industrijskem ozračju. Kakor so se Primorci razseljevali po deželi iz Paternala, tako so se Prekmurci zatekli najprej na Avellanedo, potem ko so prišli iz Montevidea, kajti prvi prekmurški val se je ustavil v Urugvaju in od tam iskal poti dalje na jug. Na Avellanedi so iskali dela skoro vsi, odtod so si skušali pomagati na boljše. Težišče pa je ostalo še vedno na Avellanedi. V območju Avellanede je kakih 1500 Slovencev, razstresenih daleč naokoli. Blizu središča jih je kakih 500, od teh polovica Prekmurcev.

Po vsej Argentini so se razbežali Slovenci. Komaj polovico bi jih mogli izslediti, drugi so ostali brez zveze s slovensko skupnostjo. Naštejmo kraje, kjer so naši naseljeni v večjem številu.

V Buenos Airesu in okolici jih živi okoli 10.000. V tem je všteta tudi Avellaneda. V Rosariu in okolici je 1000 Slovencev, ogromna večina v mestu, nekaj izven mesta pri poljskem delu. V Cordobi in okolici jih živi 500. Delajo v tovarnah, največ v kamnolomih. Bahia Blanca ima 100 Slovencev. V Lomi Negri jih je 50, največ v cementni tovarni. V Tandilu delajo v kamnolomih, v Mar del Plata so zidarji. V Rio Negro jih je raztresenih okoli 1000, največ živijo od sadjarstva, nekaj v petrolejski industriji; večinoma so Vipavci. V Chacu je 500 Slovencev, so kmetje in oglarji. V Men-dozi živi okoli 300 Slovencev, toda nikjer kompaktno v večjem številu. So poljski delavci, le redko lastniki. Precej je vinogradnikov (San Rafael). V Berissi, industrijskem mestecu, 60 km od Buenos Airesa, je 300 Slovencev. Delajo v mesnicah. V Comodoro Rivadavia živi kakih 200 Slovencev, ki so zaposleni v petrolejski industriji. Okoli 50 Slovencev je naseljenih v Cinco Saltos, v Neuquenu. Precej jih je v Plaza Huincul, kjer se razvija petrolejska industrija. Stotina rojakov živi v okolici La Plate, posebno v Tolosi jih je lepo število.

Ostali tisoči so razkropljeni po širni deželi in so večinoma že izgubili vsak stik s slovensko skupnostjo. Večina naših ljudi je zaposlena v tovarnah. Delajo v tovarniških obratih v mestih Buenos Aires, Rosariu, Cordobi, zaposleni so v kamnolomih in cementnih tovarnah. Okoli Rio Negra in v Mendози so Slovenci raztreseni kot kmetje, drugod so oglarji in vinogradniki ali pa delajo v petrolejski industriji in v mesnicah.

Le redki Slovenci so samostojni podjetniki. Okoli 50 je v Buenos Airesu slovenskih trgovin, približno toliko tudi še drugod. Uradnikov je prav malo (50). Vsi pa žive »iz rok v usta«. Okoli 1000 je v celi državi slovenskih lastnikov doma, skromnih hišic s tremi, največ štirimi prostori. Kakih 400 je slovenskih hiš na ozemlju Buenos Airesa, okoli 200 v njegovi neposredni bližini. V Rosariu ima okoli 100 Slovencev svoje domove, v Cordobi pa kakih 50.

V ekonomskem pogledu se še najbolj godi onim, ki bivajo v Rio Negru, kjer imajo nekateri prav lepa posestva in žive največ od sadjarstva« (po 28, str. 44—49).

Slovenski izseljenci v Braziliji

Naše izseljevanje v to deželo je že stáro. Že proti koncu prejšnjega stoletja je bilo precejšnje. Takrat je namreč Brazilija na stežaj odprla vrata vsem doseljencem, jim nudila razne ugodnosti in celo pošiljala v naše kraje agente, ki so obljubljali izseljencem vse mogoče bogastvo. V tej dobi je odšlo v Brazilijo na tisoče in tisoče naših ljudi, a tam jih je čakalo veliko razočaranje.

Prve slovenske izseljence so poslali krčít pragozdove. Ko so bili neprodorni gozdovi izkrčeni, so začeli na njih saditi fižol in koruzo. Veliko je bilo razočaranje naših ljudi, katerih težko delo je bilo zelo slabo plačano, tako da je le malokdo mogel toliko prihraniti, da se je mogel vrniti domov ali preseliti v ZDA.

Pozneje — po prvi svetovni vojni — je večina slovenskih brazilskih izseljencev (skoro sami Primorci) odhajala v notranjost države k delu na kavinih nasadih, kamor so dobivali iz pristanišča prosto vožnjo. Le malo jih je odšlo v pragozdove in na farme, težko so se privajali na zelo hudo delo in kdor je le mogel, si je poiskal lažjega v tovarnah in raznih podjetjih.

Delo na polju in v gozdu se je dolgo časa še najbolj izplačalo. Še vedno se največ naših ljudi peča z delom na polju, nekaj z obrtjo, drugi pa so delavci, stavbeniki, zidarji in zidarski pomoč-

niki, velika večina dela zelo težko in si komaj zasluži dovolj vsakdanjega kruha.

V l. 1937. je bilo v državi S. Paulo, kjer živi ogromna večina naših izseljencev, po uradni brazilski statistiki 93,36% jugoslovanskih izseljencev, zaposlenih v poljedelstvu.

Ko je Slovensko Primorje pripadlo Italiji, so se zavedni Primorci začeli v veliki meri izseljevati v Brazilijo. Kolikšno je bilo to izseljevanje, ne moremo zasledovati, ker ni nikakršnih pravih statističnih podatkov. Italijanska uradna statistika navaja mnogo prenizke številke (za l. 1926—1934 let 436 oseb), kajti naši ljudje so se izseljevali brez vednosti oblasti in brez njihovega dovoljenja. Pa tudi vsa prizadevanja, da bi iz Brazilije dobila kaj več uporabnih podatkov, so ostala skoro brez uspeha. Le malokdo mi je odgovoril, pa še to le približno. Zdi se, da niti oni naši izseljenci v Braziliji, ki so vendar nekoliko razgledani, nimajo prave slike o slovenskem življu v Braziliji. Še najbolj pravilna se zdi Hladnikova cenitev naših ljudi v Braziliji, ko pravi: »V splošnem se sodi, da je v Braziliji kakih 5000 Slovencev.«

Tudi o slovenskih naselbinah v Braziliji nisem mogla dobiti natančnejših podatkov. Ogromna večina naših ljudi prebiva v državi S. Paulo, ki je najnaprednejša krajina brazilske zveze. Polovica vseh Slovencev živi v glavnem mestu te krajine, v S. Paulu in njegovi okolici. Nekaj jih je tudi v brazilski prestolici Rio de Janeiro ter v južnih državah zveze Rio Grande do Sul, Sta-Catarina in Paraná.

Prvotno so se skoro vsi naši priseljenci selili v notranjost Brazilije, na kavine nasade. Le malo jih je odšlo v pragozdove, malo se jih je privadilo težkega gozdnega dela in dela na farmah, večina se je vrnila v mesta in si poiskala lažje delo po tovarnah in trgovskih podjetjih. Delo na polju in v gozdovih se je sicer edino izplačalo, ker je dobil naseljenec kompleks zemlje v pragozdu v brezplačno uporabo za 7—9 let. Toda to delo je bilo silno težko in je zahtevalo nekaj kapitala.

Kriza, ki je nastopila zaradi nadprodukcije kave, je prisilila tudi naše delavce, da so začeli zapuščati kavine nasade in plantaže in prihajali v mesta iskat posla (22, str. 55).

Naši rojaki v Braziliji so bili prepuščeni kar sami sebi. Tu ni bilo nikakršnega zastopnika niti honorarnega konzula. Brez slovenskih učiteljev in brez društev, ki so včasih obstajala, a pozneje razpadla zaradi nesloge, so tu živeli naši rojaki v veliki

zapuščenosti. Slovenskih listov in knjig v Braziliji niso izdajali, le malo je dospelo do njih slovenskega čtiva iz domovine ali iz sosednje Argentine. Živeli so pač raztreseni po farmah, mnogi so bili lastniki teh farm, odrezani od sveta in le malo stikov jih je vezalo med seboj.

Slovenski izseljenci v Egiptu

V Egiptu je le malo slovenskih družin in prav tako malo moških naseljencev. Sem so se izseljevala po veliki večini primorska dekleta, ki so hodila služiti. Velika večina deklet služi po mestih. Kar pa je moških, so zidarji, šoferji, nekaj je tudi uradnikov pri raznih evropskih bankah.

Slovencev in Slovenk iz Jugoslavije je bilo v Egiptu le malo in še to so le priletne, ker mlajše ne morejo priti zaradi strogih zahtev.

V Egiptu je prebivalo l. 1940 okoli 7.000 Slovencev. Največ jih je živelo v Aleksandriji: 4.500. Približno 80% teh naseljencev je Goričanov iz Gorice, Bilj, Mirne, Ajdovščine, Tolmina. Veliko jih je bilo tudi s Krasa in Trsta. Druga večja naselbina je bil Kairo, kjer je živelo kakih 1500 Slovencev. Okoli 500 jih je prebivalo v Port Saidu, ostalih 500 pa v Suezu, Tanti, Kahr el Zagatu in Goranjem Egiptu.

B. Celinsko izseljevanje

Slovenski izseljenci v Avstriji

Že zelo zgodaj so se naši ljudje izseljevali v srednje- in zgornještajerske industrijske predele in kmalu je to izseljevanje doseglo velik obseg. Iz statistik, ki so bile objavljene, ni mogoče ugotoviti niti velikosti teh selitev, niti razporejenosti slovenskih naselbin v štajerskih industrijskih predelih. Vendar je iz njih razvidno, da so se Slovenci naseljevali zlasti v Gradcu in njegovi okolici, v Brucku, Judenburgu ter v sodnih okrajih Leoben in Voitsberg, manj pa v okrajih Hartberg, Weiz in Feldbach v vzhodni Štajerski, nekaj pa se jih je izselilo tudi v severozapadno Štajersko. Ti izseljenci niso bili zaposleni v poljedelstvu, ampak v industriji in javnih službah. Povsod so se Slovenci v nemškem okolju hitro asimilirali in izginjali. Vsi dosegljivi podatki o izseljevanju Slovencev v Avstrijo in o njihovih naselbinah v tej državi so neuporabni in zato o teh naših izseljencih nimamo nobene prave slike.

Slovenski izseljenci v Nemčiji

Poleg industrijskih predelov na severnem Štajerskem je najstarejše slovensko izseljeniško ozemlje v Evropi rensko-westfalska pokrajina, kamor so se začeli Slovenci izseljevati že koncem prejšnjega stoletja. V glavnem so odhajali v Westfalijo revnejši prebivalci Štajerske in Kranjske. Premožnejši so se v veliki meri selili čez ocean, oni pa, ki niso imeli dovolj sredstev za dolgo pot preko morja, so se izseljevali najprej v industrijske predele Gornje Štajerske, pozneje pa v Westfalijo, v mesta, kjer so še danes naseljeni. Le prav malo se jih je razselilo po ostali Nemčiji. Nezaposlene rudarje in delavce iz Trbovelj, Hrastnika in Zagorja so plačani agentje odpeljevali v skupinah in posamezno v rensko-westfalske rudnike, da tam vrše najtežja dela (21, str. 8—10).

Nobena predvojna statistika ne prikazuje pravega številčnega stanja naše emigracije. Deželić sodi, da je bilo pred prvo svetovno vojno v rensko-westfalski pokrajini okoli 70.000 Jugoslovancev, po večini Slovencev, ker so se Hrvatje in Srbi sem le malo selili. Presilni težki industrije in propagandi je uspelo, da se je v razmeroma kratkem času raznarodil velik del našega življa.

Po prvi svetovni vojni so cenili, da je v Westfaliji 40.000 Slovencev, pa so mnogi zaradi težkega dela in nezaposlenosti zapustili Nemčijo in si poiskali delo v Franciji, Holandiji in Belgiji. Zlasti gospodarske krize so močno zredčile vrste slovenskih Westfalcev.

Število primorskih Slovencev je v Westfaliji tako nizko, da ni vredno omenjanja.

Nikakor se mi ni posrečilo ugotoviti, koliko Slovencev živi v Westfaliji. Z nemškimi uradnimi statistikami si nisem mogla pomagati, ker te beležijo le jugoslovanske državljane, ki prebivajo v Nemčiji. Znano pa je, da je večina naših izseljencev prestopila zaradi raznih ugodnosti v nemško državljanstvo. Ob ljudskem štetju 16. jun. 1933. je bilo v Nemčiji — po podatkih uradne statistike — 17.258 jugoslovanskih državljanov, od teh 7534 v renski provinci in 6190 v provinci Westfaliji. Vsi ostali so že postali nemški državljani in jih statistika šteje med Nemce. Jugoslovanske oblasti so štele v Nemčiji okoli 25.000 jugoslovanskih državljanov. Razlika med nemško uradno statistiko in našo, ki znaša okoli 8000, je imela svoj vzrok v dejstvu, da so mnogi prestopili v nemško državljanstvo, za odpust iz jugoslovanskega pa niso prosili in so bili takorekoč državljani obeh držav.

Brez dvoma pa živi v Westfaliji mnogo več Slovencev, kakor so jih navajali uradni zapisi. Pogosto se je pisalo in govorilo o 40.000 Slovencih v Westfaliji. Biti pa moramo pri tem previdni. Okoli 40.000 je bilo v resnici v Westfaliji vseh onih, ki so izšli od slovenskih staršev.

Sprva so se Slovenci naselili zlasti okoli Duisburga, kjer so našli zaposlitev v premogovnikih. Počasi in postopno pa so se razselili tudi drugam in so v prvem desetletju živeli razkropljeni že po vsem premogovnem revirju Porurja. Še danes so naseljeni po raznih industrijskih krajih okrog Essena, dočim drugod po Nemčiji ni bilo in še danes ni večjih slovenskih naselbin. V Westfaliji je bilo okoli 60 slovenskih naselbin, med njimi so največje Hamborn, Meerbeck, Gladbeck, Dortmund, Gelsenkirchen, Essen, Hochheide, Gerthe, Wanne, Osterfeld, Bottrop itd. Koliko živi v poedinah naselbinah slovenskih izseljencev, je zelo težko določiti. Saj niti sami, niti naše oblasti niso imele o tem točnejšega pregleda. Vsi podatki, ki sem jih našla odosno prejela, si med seboj tako zelo nasprotujejo in so razlike med njimi tolikšne, da si ni mogoče ustvariti prave slike. Ker mnogi ne govore več slovensko niti doma (številne družine so narodnostno mešane) in ne čutijo več zveze z domovino, s katero nimajo nikakršnih stikov, je včasih res težko oceniti število slovenskih prebivalcev v poedinah naselbinah. Treba bi bilo pač mnogo podrobnega dela na mestu, da bi mogli ugotoviti, koliko je raztresenih naših ljudi po westfalskih industrijskih krajih. Prejela sem pa statistiko o številu naših družin na Westfalskem in v Porurju, kar sem poizkusila prikazati s priloženo karto. Na osnovi teh podatkov in nekaterih sporočil, ki sem jih prejela, sodim, da je bilo število Slovencev v največjih naših naselbinah približno naslednje:

Hamborn	2000	Essen	300	Recklinghausen	200
Meerbeck	1500	Gerthe	300	Suderwich	150
Gladbeck	900	Wanne	300	Schonenberg	120
Solingen	500	Bottrop	300	Mengede	110
Dortmund	500	Holthausen	280	Habinghorst	110
Osterfeld	350	Wehofen	260	Buer-Hassel	110
Hochheide	300	Gelsenkirchen	250	Buer-Erle	110
Lintfort	300	Oberhausen	250	Marl	100
		Erckenschwick	230	Schönebeck	100

Ostali žive v velikih naselbinah industrijskega predela, raztreseni po velikih kolonijah okoli tovarn in rudnikov. Ponovno naj

poudarim, da gornje številke predstavljajo le približne vrednosti, kajti točnih podatkov nisem mogla dobiti, čeprav sem prosila za nje pri vseh onih, ki bi jih mogli imeti.

V Westfaliji so naši ljudje vsi le rudarji, ki opravljajo po rovih najtežja dela, ona, katerih nemški delavci niso hoteli delati. Razen tega so nekateri Slovenci našli zaslužek v podjetjih in tovarnah, ki jih je na tem gosto naseljenem prostoru mnogo.

Kot že omenjeno, so bili naši rudarji zaposleni pri najtežjih delih v vlažnih zelo nizkih rovih, pogosto so morali delati celo leže na tleh, ponekod v vodi. Delo je bilo zelo težko, često čez 1000 m globoko pod zemljo, pri visoki temperaturi, v premogovem prahu. Med vsemi narodnostmi so Jugoslovani še najdalj vzdržali. Bili so odporni in zato iskani delavci. Razumljivo pa je, da so pogosto zboleli za tuberkulozo, dobili revmatizem in niso čakali starosti. Slabo zdravstveno stanje se je očitovalo na potomstvu, ki je bilo pogosto zelo slabotno. Zaradi krize je bilo nekaj naših izseljencev odpuščenih z dela. Nemčija je začela imigracijo v Westfalijo omejevati in ni dovolila tujcem naselitve brez predhodnega zasigurnega dela. Seveda ni veljalo to za sezonske delavce, ki so bili Nemčiji še potrebni, ker so domačini raje delali v industriji, kjer so bili mnogo bolje plačani. Organizacije westfalskih Slovencev, ki so bile včasih zelo močne, so v letih med obema vojnama vidno razpadale. Le slovenske knjige, ki so krožile med njimi, so še radi brali in si jih izposojali.

Slovenski izseljenci v Franciji

Ko so po prvi svetovni vojni ZDA zaprle vrata doseljencem, je postalo slovensko izseljevanje predvsem kontinentalno. Eden izmed njegovih glavnih ciljev je postala Francija, naša nova »Amerika«, bogata na kapitalu in prirodnem bogastvu, ki pa ji je primanjkovalo delovnih sil, zlasti zaradi ogromnih izgub prebivalstva v vojni. Tako francosko poljedelstvo kakor industrija sta po vojni v toliki meri pogrešala delovne sile, da jima ni zadoščala spontana imigracija iz sosednih držav, marveč je bilo treba organizirati sistematsko doseljevanje iz dežel, od koder se dotlej v Francijo sploh niso izseljevali, to je, zlasti iz novo nastalih slovanskih držav: Češkoslovaške, Poljske in Jugoslavije.

V l. 1925. dobi francosko društvo »Société générale d'immigration« koncesijo od jugoslovanskega ministrstva socialne politike, da more v Jugoslaviji najemati poljedelske delavce za Francijo. Ta

koncesija se je v l. 1926. razširila tudi na rudarje in industrijske delavce.

Tisoči slovenskih izseljencev se v tem času naseljujejo v industrijskih in rudarskih krajih vzhodne Lorene in Pas-de-Calais-ja ter v departementih Moselle, Meurthe-et-Moselle in Nord. Selijo se sem iz domovine in iz Westfalije, ki jo zajame gospodarska kriza.

Stanje slovenskega izseljeništva v Franciji je razvidno iz poročila, ki ga je v l. 1929. izdelal jugoslovanski izseljeniški komisar v Parizu. Referat se nanaša na omenjeno leto. Tedaj je bilo v Franciji okoli 7000 primorskih Slovencev in čez 16.000 iz jugoslovanske Slovenije, največ pa jih je bilo v naslednjih predelih:

Merlebach in okolica . . .	6599	Slovencev, od tega 1800 iz Slov. Prim.
Aumetz in okolica . . .	2829	„ „ „ 1100 „ „ „
Pas de Calais, Nord . . .	6855	„ „ „ 150 „ „ „
Dep. Loire in Puy-de-		
Dome	2574	„ „ „ 2000 „ „ „
Dep. Nièvre in Saône-et-		
Loire	2370	„ „ „ 2000 „ „ „
Kolonija Nancy-Kembs	133	„
Dep. Tarn, Gard	460	„
Pariz in okolica, cca. . .	2000	„
<hr/>		
skupaj		23.820 Slovencev

V naslednjih letih to število še narašča, a od l. 1932. dalje se selijo v Francijo predvsem poljedelski sezonski delavci, le redki so rudarji in industrijski delavci. Število sezonskih izseljencev stalno narašča. Opazno je dejstvo, da je vsako leto večje število izseljencev od števila onih, ki se jeseni vračajo. To pomenja, da se nekaj sezonskih delavcev ne vrne, marveč da ostajajo v Franciji in s tem postanejo pravi, t. j. stalni izseljenci. To izseljevanje moremo zasledovati s pomočjo uradnih statistik. Iz njih sledi, da je v dobi pred drugo svetovno vojno bilo v Franciji okoli 23.000 Slovencev iz osvobodene Slovenije in 11.000 primorskih Slovencev, torej je znašalo skupno število Slovencev v Franciji 34.000. Tako visokega števila slovenskega življa seveda ne beleži nobena statistika, niti nobena izseljenska oblast, kajti vedno in povsod so primorski Slovenci šteti med Italijane, ker so pač italijanski državljani; francoske statistike pa popisujejo tujce le po državljanstvu in ne po narodnosti.

Slovenci so v Franciji raztreseni po vsej deželi. Večje slovenske naselbine se nahajajo v industrijskih in rudarskih okrajih severovzhodne in severozapadne Francije. Največ naših ljudi živi, kot sem že omenila, v departementih Pas-de-Calais in Nord, Moselle, Meurthe-et-Moselle. V teh departementih prebiva polovica ali še več naših izseljencev v Franciji. V teh industrijskih predelih in rudarskih revirjih so ponekod Slovenci precej kompaktno naseljeni.

Največje naše izseljensko ozemlje v Franciji je pokrajina Pas-de-Calais, kjer je živel pred drugo svetovno vojno okoli 4000 Slovencev, ki so večji del rudarji v premogovnikih. Na splošno opazujemo, da so se slovenski izseljenci držali industrijskih predelov in da so bile največje slovenske kolonije v okolici rudarskih revirjev. Vkljub temu, da se je število naših rudarjev proti koncu četrtega decenija precej znižalo, je bilo tod precej večjih slovenskih naselbin. Glavne so bile naslednje:

V dep. P a s - d e - C a l a i s :

Lens-Liévin z okolico	1000	Slovencev
Sallaumines z okolico	900	„
Bruay en Artois	500	„
Wingles z okolico	210	„
Dourge in okolica	100	„
Vendin-le-Vieil	280	„
raztresenih	250	„
<hr/>		
skupaj	3240	Slovencev

Nekaj jih živi v krajih Noyelles s/Lens, Mericourt, Meurchin, Divion, Gohelle-Loos.

V sosednjem dep. N o r d so sledeči kraji, kjer žive naši rojaki:

Douai in okolica	300	Slovencev
Aniche in okolica	200	„
Lille, Tourcoing, Roubais	150	„
Gravelines	40	„
raztresenih	250	„
<hr/>		
skupaj	940	Slovencev

V l. 1929. je bilo po poročilu izseljenskega komisarja v Parizu v teh dveh okrajih 6855 Slovencev. V zadnjih letih pred drugo sve-

tovno vojno jih je precej izgubilo delo v rudnikih in so se izselili v druge kraje.

Razen v teh dveh okrajih živi mnogo slovenskih izseljencev tudi v severovzhodni Franciji, v vzhodni Loreni med trdnjavo Metz in luksemburško ter belgijsko mejo, kjer so med Metzom in francosko-saarsko mejo številni premogovniki. Tod so znatna slovenska naselja zlasti okoli Merlebacha. V Merlebachu in bližnji okolici je živel l. 1939. na desnem bregu Moselle še okoli 3000 Slovencev, dočim jih je bilo l. 1929. čez 4000. Večje slovenske kolonije v tem predelu so:

Merlebach-Freming	1000 slovenskih izseljencev
Jeanne d'Arc	230 (med njimi 35 Primorcev)
Kreutzwald	430 (med njimi 50 Primorcev)
Stiring-Hapsterdick	500
Carling-L'Hopital (kolonija Aspenhubel)	100

Ostalih 750 je raztresenih po sosednjih naseljih, tako zlasti v Petite Roselle, Forbach, Bening, St. Fontaine, Lauterbach, Haargarten, Teterchen.

Tudi zapadno odtod, v okolici Aumetza, živi precej Slovencev, ki so zaposleni večinoma v železnih rudnikih. V vseh teh slovenskih kolonijah prebiva ob francosko-luksemburški in belgijski meji okoli 1500 Slovencev, med katerimi jih je kakih 1000 iz Slovenskega Primorja.

Naše naselbine v tem predelu so:

	delavci	družinski člani	skupaj
Aumetz	130	180	310
Tucquegnieux	110	140	250
Giraumont	50	60	110
Audun le Tiche	60	45	105
Bouligny	35	50	85
Moutiers	50	50	100
Ste Marie aux Chênes	30	50	80
Crusnes	25	35	60
Piennes	15	40	55
Algrange	15	25	40
Boulangé	10	20	30

(Nadaljevanje na str. 46)

	delavci	družinski člani	skupaj
Volmerange	15	18	33
Hettange	15	18	33
Villerupt	6	20	26
La Mourière	15	10	25
Mancieulles	10	20	30
Knutange	10	20	30
Amneville	5	15	20
Esch	10	10	20
Mont Bouvillers	3	5	8
skupaj	619	831	1450

Večino Slovencev, ki delajo v železnih rudnikih, tvorijo primorski Slovenci. Nekatero izmed naštetih kolonij so docela primorske, n. pr. Moutiers, Algrange, Volmerange les Mines, Piennes, La Mourière, Audun le Tiche. Skoro povsod so Primorci v večini, povsod pa tvorijo znaten del prebivalstva.

V l. 1929. so bile vse te kolonije znatno večje, saj je takrat živelo tod okoli 3000 naših rojakov, ki so se pozneje, ko ni bilo v rudnikih več za vse dovolj dela, razselili v druge predele države ali pa so se vrnili domov.

Poleg naštetih slovenskih kolonij je še nekaj manjših od navedenih v dep. Loire in Puy de Dome, kjer žive slovenski rudarji v Ricamarie (po podatkih iz l. 1929.: 56), Le Chambon (145), Brassau les Mines (373). (Številke v oklepajih pomenijo le one Slovence, ki so jugoslovanski državljani, razen teh pa je prebivalo v l. 1929. tod še okoli 2000 Primorcev.)

Tudi v dep. Nièvre in Saône et Loire je nekaj znatnejših naših naselbin. V prvem je slovenska kolonija v La Machine, (kjer je bilo l. 1929. okoli 150 Slovencev), v drugem pa v rudarskem kraju Montceau les Mines in v Creusot.

V okraju Bas Rhin so Slovenci v Einsisheimu (75), Ste. Marie aux Mines (26); v okraju Haut Rhin pa v Wittelsheimu (32). Razen tega delajo Slovenci v Grand'Combe (departement Gard) in v Mines de Carmaux.

Gotovo je še precej večjih in manjših slovenskih naselbin raztresenih po državi, o katerih pa ni bilo mogoče dobiti nobenih podatkov. Niti izseljenski komisariat v Parizu, niti naša domača oblastva namreč niso imela točnega pregleda in evidence, kod vse

naši rojaki žive in delajo. Iz francoske uradne statistike tudi ni bilo mogoče dobiti vpogleda v to, ker te statistike beležijo vse jugoslovanske priseljence skupaj in jih ne ločijo po narodnosti.

Zato se mi je posrečilo sestaviti točnejšo sliko le za večje slovenske naselbine, kjer so delovali slovenski učitelji in duhovniki, na katere sem se mogla obrniti in ki so mi postregli z zaželenimi podatki. Tudi naši konzulati v Franciji mi niso mogli dati zadovoljivih podatkov, ker so se zanimali le za jugoslovanske državljane; znano pa je, da so naši izseljenci v precejšnji meri prestopali v francosko državljanstvo, da si s tem pridobe nekatere pravice, ki jih kot tujci ne bi uživali.

Končno naj še pripomnim, da točne slike naših naselbin v Franciji najbrže ne bo mogoče nikoli podati, ker živi tam precej naših ljudi, ki se našim oblastem sploh niso javili in so s slovensko skupnostjo v tujini izgubili vsak stik. Zlasti velja to še za izseljence zadnjih let, ki so bili zaposleni kot poljedelski delavci in raztreseni po vsej državi. Dokler so bili namreč zaposleni v rudnikih in industriji, so mogle nastajati tudi večje slovenske kolonije v istem kraju in po več skupaj v bližini. Kasneje se to ni dogajalo več v toliki meri kot v prvih letih našega izseljevanja v Francijo in zato je bilo vedno težje podajati pregled slovenskih naselbin.

Velika večina naših izseljencev v Franciji je zaposlena v rudnikih in premogovnikih zlasti severne Francije, ostali so gozdni in poljedelski delavci. Tudi na severozapadu države, v Pas-de-Calais so opravljali slovenski izseljenci najtežja dela, ki so jih domačini odklanjali, ker so raje uživali brezposelno podporo kot da bi se mučili pri težkem delu v jami. Le malo Slovencev je bilo tod zaposlenih v tovarnah, skoro vsi so delali v rudnikih. Dekleta so delala deloma pri rudokopih, deloma so služila po mestih.

Naši izseljenci so le redko v drugih poklicih. V Pas-de-Calaisu je kakih 10 slovenskih trgovcev in okoli 20 slovenskih gostilničarjev, a to je tudi vse, kar ne dela v industriji.

Dočim Slovenci v Pas-de-Calaisu in okoli Merlebacha delajo v premogovnikih, so slovenski naseljenci v Aumetzu in okolici rudarji v železnih rudnikih. Prvi so bili po veliki večini že pred prihodom v Francijo rudarji, slednji pa so bili, preden so prišli na delo v železne rudnike, kmetje.

Poljedelski delavci, ki so predstavljali proti štiridesetim letom že močan element med našimi izseljenci v Franciji, so vkljub slabši plači pošiljali domov več denarja kot rudarji, ki so bili bolje plačani. Res je sicer, da so bili mnogo bolj navezani na domovino

kot rudarji, ki so se v Franciji stalno naselili in deloma niso imeli z domačimi kraji nobenega stika več.

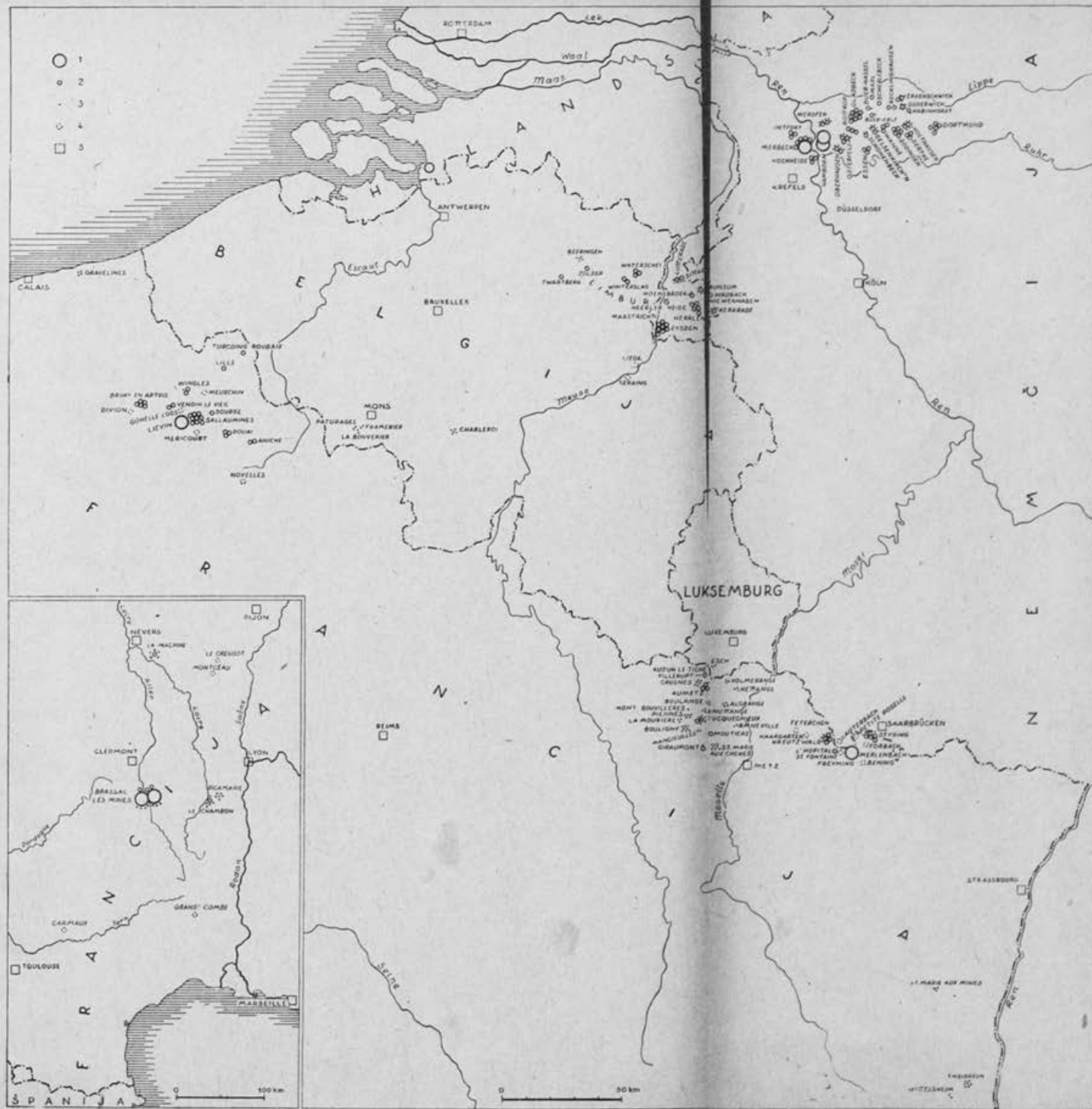
Naši izseljenci so si osnovali številne organizacije, podporne in kulturne, pa tudi športne in šahovske. Mnoga teh društev so razpadla, nekatera med njimi pa so žela splošno priznanje na koncertih pevskih zborov in pri gledaliških predstavah.

Slovenska mladina je v Franciji govorila med seboj že po večini francosko. Slovensko je sicer še znala, ker se tega nauči pri starših, ki se francoskemu jeziku težko privadijo. Najzavednejši so gotovo Primorci, ki so svoje otroke sami učili slovenščine. Nekateri izseljenci pa, ki so se preselili v Francijo iz Westfalije, govore še vedno z otroki nemško. Nemščine so se hitro priučili, francoščina jim pa ostaja tuja, čeprav bivajo v Franciji že več kot deset let. Ta mladina, ki sliši doma nemščino, v šoli pa francoščino, slovenske govornice seveda ne more več znati.

Francoske oblasti so vabile naše ljudi, naj svoje otroke dado naturalizirati in jim v ta namen tudi dajale podpore. Mnogo naših otrok se je tako pofrancozilo, zlasti, ker so bile s tem združene nekatere ugodnosti. Vendar se otroci, ki so obiskovali slovenski pouk, zavedajo, da so Jugoslovani, in čeprav se pofrancozijo, so vendar slovensko in jugoslovansko orientirani. Odrasli izseljenci pa so se počutili v Franciji vedno na tujem. Mnogi so imeli tesne stike z domačimi in pošiljali v domovino lepe vsote. Ko bi bile takrat razmere v Jugoslaviji ugodnejše, bi se mnogi radi vrnili.

Slovenski izseljenci na Nizozemskem

Pred prvo svetovno vojno je bilo na Nizozemskem le kakih 50 slovenskih družin, ki so se priselile iz Nemčije. Vsi ostali naši izseljenci so se priselili v državo v l. 1925—1930, ko se je začela eksploatacija limburških premogovnikov. V l. 1929. je bilo na Nizozemskem okoli 4000 Slovencev, v januarju 1939 pa le še okoli 2000 Jugoslovanov, med njimi 99% Slovencev. Razen teh je bilo v tem času na Nizozemskem še 300 slovenskih izseljencev, ki so bili nemški in italijanski državljani in sicer 240 primorskih Slovencev iz goriške pokrajine in 60 Korošcev. Tako moremo s precejšnjo točnostjo sklepati, da je bilo okoli l. 1940 na Nizozemskem nekaj čez 2000 Slovencev. Od l. 1930 se je namreč število naših rudarjev v tej državi stalno manjšalo zaradi gospodarske krize. Po tem letu izseljevanje na Nizozemsko preneha, pač pa se iz

Karta 3: Slovenski izseljenci v Zahodni Evropi

- 1 = 1000 izseljencev
- 2 = 100 " "
- 3 = 10 " "
- 4 = kraji, kjer prebiva nedoločeno število izseljencev
- 5 = večja mesta

nizozemskih rudnikov naši rudarji selijo v Francijo, Belgijo in nazaj domov; v l. 1932 pa jih je precej odšlo tudi v Sovjetsko zvezo.

Vsi naši izseljenci so živeli l. 1940 v nizozemskem delu province Limburg, v skrajnem južnovzhodnem kotu države, ob belgijski in nemški meji, na prostoru premera največ 20 km, kjer so veliki premogovniki. Tu so bile sledeče večje slovenske naselbine:

Eysden	800	izselj.	z druž.	člani	vred
Heerlen (Heerlerheide)	500	„	„	„	„
Lutterade (Geleen, Lindenheuves, Sittard)	250	„	„	„	„
Brunssum (Rumpen)	150	„	„	„	„
Hoensbroek	120	„	„	„	„
Chevremont (Kerkrade)	150	„	„	„	„
Eygelshoven (Waubach)	100	„	„	„	„
Nieuwenhagen	100	„	„	„	„
Maastricht (niso rudarji, ampak delavci v tovarnah)	20-30	„	„	„	„
	1480				

Vsi ostali izseljenci (okoli 600) so raztreseni po raznih občinah v rudniškem revirju, ne da bi tvorili kako večjo skupno naselbino.

Poleg teh naših rojakov, prebiva v zgornjem delu države okoli 30—50 slovenskih deklet, ki služijo v večjih mestih kot služkinje. Večina ima starše v Nemčiji, v Porurju, odkoder so prišle na Nizozemsko skupaj z nemškimi dekleti, ki so bile kot služkinje tudi na dobrem glasu.

V vseh slovenskih naselbinah so poslovala tudi društva slovenskih rudarjev, ki so delovala predvsem prosvetno. Mladina, ki se je slovenščini zelo odtujila, tudi za naša društva ni več imela smisla in društva so okoli l. 1940 že hiral¹³.

Tudi na Nizozemskem so naši rojaki po veliki večini rudarji, le malo jih dela v tovarnah (Maastricht). Delo v rovih je tudi tu zelo naporno in izčrpa slednjo silo. Rudarji, ki so preje delali v Belgiji in Nemčiji, pripovedujejo, da je delo v nizozemskih rovih najtežje. Tu so najbolj mokri rovi v vsej Evropi. Premogovni sloji niso ponekod debeli niti 1 m, tako, da je treba kopati samo leže, ponekod 900 m globoko. Nesreče so pogoste vkljub vsem varnostnim uredbam. Vsi rudarji se kmalu izčrpajo in zgodaj postarajo.

¹³ Podatke o naših naselbinah na Nizozemskem mi je poslal Rudolf Selič, tajnik društva sv. Barbare iz Hoensbroeka, ki je bil sam rudar.

Žive pa precej dobro, ker so dobro plačani. Mnogi so precej prištedili, pošiljali so denar v domovino, kjer so kupovali majhna posestva in hišice.

Zelo slabo je preskrbljeno za one, ki postanejo za delo nesposobni. Predno priznajo rudarja za dela nezmožnega, mora biti že popolnoma izčrpan. Pokojnina pa, ki jo prejema potem, je tako malenkostna, da onemogli z družino nikakor ne more izhajati, ker je življenjski standard previsok. Zato so bili naši izseljenci, ki so jih upokojili, prisiljeni, da so se vrnil v domovino, kjer jim je valutna diferenca omogočala nekoliko lažje življenje. Domačini — Nizozemci prejemajo na starost podpore, ki jih tujci ne morejo dobiti in zato se njim godi bolje ko tujerodcem.

Slovenski izseljenci v Belgiji

Tu so se Slovenci začeli naseljevati šele po prvi svetovni vojni, ko je pojenjala prekooceanska emigracija. Prvi Slovenci so prihajali v Belgijo iz Westfalije, kasneje pa so se selili tja tudi Slovenci iz Francije. Glavno naseljevanje je trajalo od l. 1923 do 1929.

Slovenskega izseljevanja v Belgijo ne moremo točneje zasledovati, ker nam primanjkujejo potrebni statistični podatki. Statistika jugoslovanskega izseljenskega komisariata vsebuje namreč podatke šele od leta 1929. dalje in torej glavnega izseljevanja ne zajame.

Iz Slovenskega Primorja je le malo ljudi odhajalo na delo v Belgijo.

Koliko je bilo v Belgiji Slovencev pred drugo svetovno vojno? Običajno se je navajala številka 6000, ki pa je bila precej previsoka. Toliko in še nekaj več je bilo tam Slovencev v letih 1929—1931. Pozneje pa se je njih število zelo znižalo. Po statistiki belgijskega centralnega statističnega urada z dne 30. junija 1936. je bilo v Belgiji 5555 naših državljanov. Od tega Slovencev 50—60%, kot sodijo poznavalci razmer. Po poročilih, ki sem jih prejela iz Belgije, sodim, da je bilo l. 1939. tam samo še okoli 2500 Slovencev. Med njimi je bilo le 5—10% primorskih Slovencev.

Večina naših izseljencev prebiva v severovzhodnem kotu države, v provincah Limburg in Liège. Tu so veliki premogovniki, ki so jih šele po prvi vojni začeli izkoriščati. Zlasti v Limburgu so Slovenci precej kompaktno naseljeni v kolonijah, ki so nastale v

bližini šesterih novih rudnikov. Tod so večje slovenske nasebine v sledečih krajih:

Waterschei	okoli	300	Slovencev	(okoli 100 slovenskih družin)
Winterslag	„	200	„	
Zwartberg	„	100	„	(26 slovenskih družin)
Zolder	„	100	„	(16 slovenskih družin)
Beerigen	„	50	„	(10 slovenskih družin).

Precej jih je raztresenih po rudnikih v okolici Liège-a (Lütich), v Seraingu pri Liège-u ter okoli Charleroi-ja v srednji Belgiji, kjer so zaposleni v železarski industriji. Tu dela okoli 50 naših rudarjev. V okolici Monsa (Bergena) je tudi precej Slovencev. Tako v krajih: Frameries, La Bouverier, Patarages (okrog 60). V vsej tej pokrajini je preko sto malih rudnikov, koder delajo naši ljudje. Tod žive zelo raztreseni in nimajo med seboj skoro nobenih stikov.

Slovenci v Belgiji so skoro vsi rudarji v premogovnikih. Le malo jih dela v tovarnah. Majhen odstotek se bavi z obrtjo, nekaj več je gostilničarjev. V Eysdenu n. pr. je bilo l. 1938 16 slovenskih gostiln. Nekaj je tudi slovenskih uradnikov.

Razmere v Belgiji so bile na splošno mnogo slabše kot na Nizozemskem, stanovanja slabo urejena, socialno skrbstvo nezadostno. Delo v rudnikih je bilo težko; pogosto 600—700 m globoko pod zemljo.

Ker stara Jugoslavija ni sklenila z Belgijo delavske in pokojninske pogodbe, ki bi lahko izboljšala položaj naših izseljencev, so bili le-ti pogosto zapostavljeni in prikrajšani pri raznih podporah in zavarovanjih. Mnogi bi se hoteli vrniti domov, pa jim predaprilska Jugoslavija ni oskrbela primerne dela, zato so pač ostajali v tujini in tam izginjali. Ljubezen do domovine je ginevala.

* * *

Razen v navedenih državah prebivajo manjše skupine Slovencev, še posebno pa posamezniki, tudi drugje, tako zlasti v Avstraliji, pa v Novi Zelandiji in v še nekaterih južnoameriških državah. Za vse te nisem mogla, čeprav sem poizkusila vse mogoče, dobiti niti približnih, a kamoli zanesljivih podatkov. Tako je morala ostati študija nepopolna tudi s te strani.

* * *

Pričujoča študija o slovenskem izseljevanju je nastala v l. 1940. Dolgotrajno zbiranje podatkov je bilo zelo otežkočeno, ker

nobene uradne statistike niso nudile zadovoljivih podatkov in niti uradi doma, niti v tujini niso imeli pregleda o tem, kje se slovenski izseljenci nahajajo in koliko jih je. Zbrano gradivo je zato le neka še daleč ne popolna slika, ki skuša — kolikor mogoče — prikazati geografsko razprostranjenost slovenskih naselbin v svetu in število slovenskih izseljencev v poedinih krajih, mestoma pa tudi socialne razmere med njimi.

Največ Slovencev se je izselilo v Združene države Severne Amerike, kjer jih je živelo okoli l. 1940. približno 250.000. Največ jih je bilo v industrijskih državah na vzhodu, predvsem v Pennsylvaniji, Ohio in Illinoisu. Tu so slovenske naselbine najštevilnejše. To prikazuje tudi priložena karta, ki kaže razporejenost slovenskih društev širom ZDA. Na drug način namreč, spričo pomanjkanja statističnih podatkov, ni mogoče prikazati razširjenosti slovenskih naselbin v ZDA. V Pennsylvaniji živi okoli 65.000 Slovencev, v Ohio 47.000 in v Illinoisu 26.000. Največji središči ameriških Slovencev sta Cleveland (28.000) in Chicago (14.000). Precejšnje število jih je tudi v državi Indiana (5000). Večji del naših ljudi v teh državah se preživlja z delom v tovarnah in rudnikih.

Tudi po vseh ostalih zveznih državah so se razselili Slovenci, ki so se, poleg omenjenih držav, naselili zlasti na gosto okoli železnih rudnikov v severni Minnesoti, kjer jih je prebivalo okoli 16.000, pa v državi Wisconsin, kjer so se mnogi oprijeli kmetovanja in ustvarili vzorne farme. V vsej državi Wisconsin je prebivalo l. 1940. okoli 12.000 Slovencev, največ v slovenskem središču Milwaukee (8000). V severni Minnesoti slovenske naselbine sicer niso številčno tako močne, kot v drugih državah, so pa pomembne zato, ker so tod Slovenci v razmeroma majhnih mestih (Ely, Eveleth) v večini in prihajajo močno do izraza. Tudi v državi Michigan je število slovenskih izseljencev znatno (8500), še največ jih živi od njih v Detroitu (2000).

Kot je razvidno s karte, so Slovenci krenili tudi proti zapadu in se v večji meri naselili zlasti v državah Colorado (preko 6000), Wyoming (1500), Montani (4300), Utahu (1500), Kaliforniji (9800) in državi Washington (4000). Skoro vsi ti naši izseljenci so ali rudarji ali pa industrijski delavci. Društveno življenje in prosvetno delo je med njimi zlasti v vzhodnih državah zelo razgibano. Seveda, druga, to je v Ameriki rojena generacija, le malo razume slovenščine. Nikjer v svetu izven domovine se Slovenci niso gospodarsko in tudi kulturno tako uveljavili kot v ZDA.

Razen v ZDA obstajajo slovenske naselbine tudi v Kanadi, kjer je živelo okoli 6000 naših izseljencev. Njihove naselbine so raztresene po vseh provincah, največ jih je v provincah Ontario, Britska Kolumbija in Alberta. Delajo v rudnikih in gozdovih.

Dočim je naše izseljevanje v Severno Ameriko že staro, se je med obema vojnama začelo mnogo primorskih Slovencev seliti v Argentino in Brazilijo. Okoli l. 1940. je živelo v Argentini okoli 25.000 Slovencev; polovica od njih je prebivala v Buenos Airesu in bližnji okolici. Ostali so bili raztreseni po državi (Rosario, Cordoba, Mendoza, Rio Negro in drugod). Zaposleni so bili večinoma kot delavci, nekateri tudi pri poljskem delu. V Braziliji, kjer je živelo kakih 5000 Slovencev, so bile razmere med njimi zelo nepovoljne. Polovica naših brazilskih izseljencev je živela v državi S. Paulo v istoimenskem glavnem mestu.

Tudi v Egipt so se selili primorski Slovenci in sicer zlasti goriška dekleta, ki so hodila tja za služkinje. Okoli l. 1940. je živelo tam približno 7000 Slovencev, od teh v Aleksandriji 4500 in v Kairu 1500.

Razen industrijskih predelov zgornje in srednje Štajerske, kamor so se naši ljudje že zgodaj izseljevali, je Westfalija najstarejše slovensko izseljeniško ozemlje v Evropi. Tu so Slovenci poprijeli za najtežja dela v rovih in tovarnah, ki jih domačini niso hoteli opravljati. Po prvi svetovni vojni so cenili, da je v Westfaliji slovenskih izseljencev okoli 40.000. Med obema vojnama so se zaradi gospodarskih kriz mnogi izselili in se je število znatno znižalo. Največ naših ljudi živi okoli Hamborna Meerbecka in Gladbecka.

Po prvi svetovni vojni je postala Francija naša nova »Amerika«. Že leta 1929. je bilo v Franciji okoli 23.000 Slovencev, pred drugo svetovno vojno pa celo 34.000. Največ jih je bilo v industrijskih departementih severovzhodne in severozapadne Francije: Pas de Calais, Nord, Moselle, Meurthe et Moselle, kjer je prebivalo več od polovice naših v Franciji, ostali so bili raztreseni po državi. Skoro vsi so bili zaposleni kot delavci najnižjih kategorij, pri težkih in najtežjih delih v rovih in tovarnah, le malo je bilo med njimi poljedelskih in gozdnih delavcev.

Na Nizozemskem so se naši izseljenci naselili v skrajnem jugovzhodnem kotu države, v provinci Limburg, okoli velikih premogovnikov. Tu je živelo l. 1940. nekaj čez 2000 Slovencev, ki so bili po večini rudarji, le malo je bilo industrijskih delavcev. Tudi v Belgiji, kjer se je število naših izseljencev do l. 1940. znižalo na

2500, so bili naseljeni predvsem v provincah Limburg in Liège v severovzhodnem delu države. Zaposleni so bili po večini kot rudarji v premogovnikih.

Dokaj naših ljudi je odšlo tudi v druge dele sveta, zlasti v Avstralijo, pa v Novo Zelandijo, vendar o njih številu in o njih življenju ni bilo mogoče dobiti niti približnih podatkov.

* * *

Pregled o našem izseljeništvu, ki ga je skušala podati naša študija, nam je pokazal, v kako velikem številu so morali naši ljudje v dobi kapitalističnega reda zapuščati svojo zemljo in si iskati trdega kruha v tujini. Doba industrializacije in modernega prometa je že v avstro-ogrski dobi sprožila močan odtok izseljencev z našega podeželja, zlasti iz vrst malega kmeta in agrarnega proletariata vobče; saj jim družbeni red in zaostali gospodarski razvoj doma ništa dopustila niti najskromnejšega obstanka. Z nastankom stare Jugoslavije se stvar ni bistveno spremenila. Nevzdržnost gospodarskih in socialnih razmer na podeželju se je še stopnjevala. Odtok slovenske delovne sile v druge pokrajine Jugoslavije ni mogel zajeti vseh Slovencev, ki jim doma ni bilo obstoja. Zato se je nadaljevalo in krepilo izseljevanje predvsem na evropski zapad. Protiljudski režimi niso hoteli in znali zaposliti vseh naših ljudi doma, še več, brigali se niso niti za to, da bi izseljencem vsaj olajšali stališče v tujini s tem, da bi izseljenstvo organizirali, da bi sklepali delavske pogodbe s prizadetimi državami ali da bi izseljencem omogočili čim prej vrnitev. Saj o njih sploh niso vodili prave evidence. Narodno osvobodilna borba in družbena revolucija pomenita tudi v tem pogledu korenit prelom. Polni razvoj proizvodjalnih sil, ki ga vede s seboj gradnja socialističnega gospodarstva, je omogočil zaposlitev in dostojno življenje vsakemu državljanu ter s tem na mah odpravil vsako potrebo za izseljevanjem. Še več, nova Jugoslavija in njena delavna razgibanost sta priklicali nazaj domov že lepo število izseljencev, ki z vsemi svojimi silami prispevajo k izgradnji svoje socialistične domovine.

Pripomba uredništva

Ko je bil Geografski vestnik že v tisku, smo šele dobili možnost primerjati podatke, navedene v razpravi tov. Lipoglavšek-Rakovec, z novejšimi, povojnimi cenitvami. V Ameriškem družinskem koledarju za l. 1946., Chicago, je priobčil J. N. Rogelj članek »Koliko nas je«, kjer pripoveduje, da so na seji Združenega odbora jugoslovanskih Američanov, ki se je vršila 20. oktobra 1945, ocenili, da živi v ZDA 250.000 Slovencev, tedaj še prav toliko, kolikor jih je ugotovila tov. Lipoglavšek-Rakovec za l. 1939., kar pa je po avtorjevem mnenju le približna številka. Ko avtor nato kritično ocenjuje to številko, ugotovi, da je vseh članov

petih največjih slovenskih podpornih organizacij le 156.418 in še od teh jih je mnogo članov dveh ali več organizacij. Delež neorganiziranih je tedaj velik in povsem upravičeno omenja avtor, da čaka organizacijo ameriških Jugoslovanov še veliko dela. Po opisu premoženjskega stanja teh organizacij zaključuje avtor članek s pozivom na zbiranje materiala o številu in organiziranosti ameriških Slovencev ter apelira za čim živahnejšo povezavo s staro domovino.

Statistični viri

1. République Française. Résultats statistiques du recensement général de la population effectué de 8 mars 1931. Tome I. Cinquième partie. Etrangers et naturalisés.

2. VII Censimento generale della popolazione 21. apr. 1931. Volume II. Popolazione dei comuni e delle frazioni di censimento. Parte prima: Italia settentrionale. Roma 1933.

3. Statistica delle migrazioni da e per l'estero. Serie II. Vol. I., II., III., IV., V., VI., VII., VIII. Anno 1926—1937. Roma.

4. Statistički godišnjak 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934—1935, 1936. Beograd. Kraljevina Jugoslavija. Opšta Državna statistika.

5. Iskaz o cjelokupnoj statistici iseljavanja iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za godinu 1921, 1922, 1923, 1924. Iseljenički Komesarijat Kraljevine SHS. Zagreb.

6. Iskaz o statistici prekomorskog iseljavanja iz Kraljevine SHS u god. 1925, 1926, 1927, 1928. Iselj. Komes. Kralj. SHS u Zagrebu.

7. Tableau statistique des émigrants rentrants des pays continentaux européens dans le Royaume de Yougoslavie pendant l'année 1934, 1935, 1936. Iselj. Kom. Kraljev. Jugoslavije, Zagreb.

8. Iskaz o statistici iseljavanja iz Kraljevine Jugoslavije u evropske zemlje u godini 1930, 1935. Iselj. Komes. Kralj. Jugoslavije. Zagreb.

9. Tableau de la statistique des émigrants intercontinentaux du Royaume de Yougoslavie pendant l'année 1934, 1935, 1936. Iseljenički Komesarijat Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu.

10. Fifteenth census of the United States: 1930. Population. Volume II. General report statistics by subjects. United States Government printing office, Washington 1933.

11. Fifteenth census of the U. S.: 1930. Population. Citizenship of the foreign born. Volume II. Washington, 1933.

12. Fifteenth census of the U. S.: 1930. Population. Country of origin of the foreign white stock. Washington 1933.

Literatura

1. Dr. K. Englisch: Die österreichische Auswanderungsstatistik. Statistische Monatschrift, Brünn 1913. Str. 65—167.

2. Dr. K. Englisch: Die überseeische österr. Wanderung in den Jahren 1908 u. 1909 sowie die Einwanderungs- u. sonst. Verhältnisse i. d. wicht. Einwanderungsstaaten. Stat. Monatschrift. N. F. 15. Str. 721.

3. Dr. W. Hecke: Volksvermehrung, Binnenwanderung u. Umgangssprache in d. österr. Alpenländern u. Südländern. Stat. Monatschrift. N. F. 18. Str. 323.

4. Dr. R. Pfaundler: Die nationalen Verhältnisse in Steiermark am Ausgange des 19. Jahrhunderts. Stat. Monatschrift N. F. 11. Str. 401—430.

5. Dr. R. Pfaundler: Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks. Stat. M. N. F. 12. Str. 557—59.

6. Schimmer: Die Auswanderung aus Österreich im Jahre 1885. Stat. Monatschr. XIII., 1885.

7. Lj. Hauptman: Slovenci. Narodna enciklopedija. IV. knjiga. S—Š. Bilanc narodnog razvitka do 1910. Zagreb 1929. Str. 247.

8. Dr. Fr. Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stol. do današnjih dni. Razprave znan. dr. v Lj. 14. Historični odsek 5. 1936. Str. 112. in druge.

9. Iv. Mladineo: Jugosloveni u Sjedinjenim drž. američkim. I. Razprava o njihovom broju. New York 1925. Litografirano.

10. Iv. Mladineo: Prikaz stanja i rada jugoslovenskih potpornih organizacija u Sj. Drž. amer. god. 1935. New York 1936. Naklada Adresara Hrv. Slov. Srba. Litografirano.

11. Iv. Mladineo: Narodni adresar Hrvata—Slovenaca—Srba. New York 1937.

12. J. M. Trunk: Amerika in Amerikanci. Celovec 1912. Samozal. Str. 608.

13. Tomáš Čapek: Naše Amerika. V Praze 1926. Nákladem národní rady československé v Praze. Str. 684.

14. J. Zaverčnik: Ameriški Slovenci. Pregled splošne zgodovine Zdr. držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in SNPJ. Chicago 1925.

15. Schmid: Die überseeische österr. Auswanderung. Stat. Monatschr. XVI. Jahrg. Wien 1890. Str. 149.

16. Rich. Pflügl: Die überseeische österr. Wanderung in d. Jahren 1904 u. 1905 und die Einwanderungsverhältnisse in d. wichtigsten überseeischen Staaten in diesen Jahren. Stat. Monatschr. XXXII. N. F. 11. Brünn 1906.

17. Richard Pflügl: Die überseeische österr. Wanderung i. d. Jahren 1906 u. 1907, sowie die Einwanderungs- u. sonst. Verhältnisse i. d. wicht. Einwanderungsstaaten. Stat. Monatschrift. N. F. XIV. str. 239, 308, 355, 408.

18. Dr. Leop. Waber: Die zahlenmässige Entwicklung der Völker Österreichs 1846—1910. Stat. M. N. F. XX. str. 589—708.

19. Emily Greene Balch — Dr. Stephan v. Philippovich: Slavische Einwanderung i. d. Vereinigten Staaten. Leipzig und Wien 1912.

20. Hugo Grothe: Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien. Deutschtum u. Ausland, 40/41 H. Münster in Westf. 1931.

21. Berislav Deželić: Naša emigracija u Njemačkoj. Jugosl. štampa u Zagrebu. Düsseldorf 1931.

22. Ivo Budković: Naša kolonija v Braziliji. Almanah jugosl. potpornog udruženja za god. 1932. Sao Paulo - Brazil. Str. 54—57.

23. Valentin Ručigaj: Slovenci v Kanadi. Ameriški družinski koledar 1936. Str. 72—77.

24. Arthur B. Grado: Migraciona enciklopedija. Svezak prvi: Kanada. Zagreb 1930.

25. Janko Švajger: Iseljavanje Jugoslovena u Francusku. Socijalni arhiv IV. Beograd maj—avgust 1938. Št. 5—8. I. str. 69—89.
26. Rudolf Selič: Naši v Holandiji. Heerlen 1934.
27. Svatopl. Stoviček: Naši v Belgiji. Koledar obr. družbe sv. Cirila in Metoda. 1938. V Ljubljani 1937. Str. 56—59.
28. Janez Hladnik: Slovenci ob srebrnih vodah. Izselj. zbornik 1938. Str. 44—49.
29. Dr. J—t: Zavetišče za slovenska dekleta v Aleksandriji. Mladika VI. 1935. Str. 431—432.
30. Dr. Ivo Česnik: Naši narodno obrambni problemi. Ljubljana 1936.
31. Marko Šuklje: Iseljavanje in doseljavanje v Žumberku. Geografski vestnik XII—XIII. Ljublj. 1937. Str. 170—183.
32. Sveta Šuklje: Iseljavanje iz okolice Metlike v Beli Krajini. Geogr. seminarski elaborat. Rokopis iz l. 1936.
33. Franc Bernik: Zgodovina fare Domžale. Domžale 1923.
34. Ing. agr. Christa Stamenovich: L'Emigration yougoslave (serbo-croate-slovène). Paris.
35. Iseljenski zbornik izselj. zbornice v Ljubljani. Ljubljana 1938.
36. Iseljenska nedelja. 27. XI.—4. XII. 1932. Iseljenska biblioteka. Zagreb 1933.
37. Iseljenske vijesti: Službeno izdanje Generalnog iseljenskog komesarijata kralj. SHS u Zagrebu. Svezak VI. Zagreb 1923. Str. 87.
38. Iseljenski vestnik. Iseljenska knjižnica št. 5. Ljubljana 1931.
39. Mladineo: Indeks jugoslovenskih naselja u sjevernoj Americi (USA i Kanadi). New York 1932. Litografirano.
40. Filip Uratnik: Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije. Ljubljana 1929. Cankarjeva družba.
41. Filip Uratnik: Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije. Slovenske poti VII. Ljubljana 1933.
42. Ameriški družinski koledar. Leto 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938. Izdala in založila Jugoslovanska delavska tiskovna družba, Chicago.
43. Ljubomir St. Kosier: Srbi, Hrvati i Slovenci u Americi. Ekonomsko-socialni problemi emigracije. Beograd 1926. Str. 510.
44. Dr. Karl Englisch: Die Lehren der amerikanischen Einwanderungsstatistik. Stat. Monatschrift N. F. XVI. Str. 345—389.
45. Dr. Karl Englisch: Zu unserer Auswanderungsfrage. Stat. Monatschrift N. F. 16. Str. 89—120.
46. John W. Brown: Das Auswanderungsproblem u. die Arbeiterklasse. Verlag des internationalen Gewerkschaftsbundes. Amsterdam 1926.
47. Dušan M. Jeremić: O problemu emigracije i imigracije i medjunarodnim sporazumima za njegovo uredjenje. Beograd 1928. Str. 80.
48. Dr. Fedor Aranicki: Naša migraciona statistika za god. 1928. Zagreb 1929.
49. Jur. Gjurina: Unapredjenje turizma u Dravskoj banovini i naši iseljenici-povratnici. Iseljenska biblioteka br. 11. Zagreb 1931.
50. Dr. H. Böker — F. W. Bülow: Die Landflucht in Deutschland. Studien über die Wanderbewegungen der ländlichen Bevölkerung: I. — Internationales Arbeitsamt und internationales Landwirtschaftsinstitut. Genf 1933.
51. Argentina. Slovenska naselbina v »Colonia la Slave«. Buenos Aires.

52. Dr. Leop. Caro: Auswanderung u. Auswanderungspolitik in Österreich. Leipzig 1909.

53. Dr. Sigismund Gargas: Zur Regelung des Auswanderungswesens in Österreich. Wien 1913.

54. Dr. H. Böker — F. W. Bülow: Die Landflucht in Deutschland. Studien über die Wanderbewegungen der ländlichen Bevölkerung: I. Genf 1933.

55. D. F. Andričević: Propisi i upute za iseljenike. Izdanje organizacije iseljenika u Zagrebu. 1931. Str. 340.

Emigration of Slovenes

(Summary)

The present paper on the Slovene emigration problem was written in the year 1940. The compilation of data was a wearisome task since no official statistics, either at home or abroad, could yield any conclusive data on, or give a comprehensive survey of the number of Slovene emigrants and their present abode. The compiled material, therefore, is necessarily but an incomplete picture of the geographical distribution of Slovene settlements abroad, the number of Slovene emigrants in various countries, and the economic conditions in which these emigrants live.

By far the greatest number of Slovene emigrants founded their new homes in the United States where in 1940 about a quarter of a million of them were to be found. There was an especially strong influx to the industrial Eastern states mainly to Pennsylvania, Ohio and Illinois where Slovene settlements are most numerous as it can be seen from map representing the distribution of Slovene societies and fraternities all over the States, since, owing to incomplete statistics, there is no other way by which to show the distribution of Slovene settlements in U. S. A. There are about 65,000 Slovenes in Pennsylvania, 47,000 in Ohio and 26,000 in Illinois. The greatest centers of American Slovenes are Cleveland (28,000) and Chicago (14,000). A considerable number of them is to be found in Indiana (5,000). The greater part of our people in these states earn their living by working in factories and mines. Yet not only in the above mentioned states but elsewhere in the United States too, Slovene emigrants are to be found especially in the iron districts of Northern Minnesota (16,000) and in Wisconsin where many successfully went in for farming. There were in 1940 about 12,000 Slovenes in the state of Wisconsin of whom 8,000 resided in Milwaukee. True, in the northern part of Minnesota Slovene settlements are not numerous but being comparatively small towns (Ely, Eveleth) with a mainly Slovene population their Slovene character is much stressed. In Michigan the number of Slovene emigrants is considerable too (8,500); about 2,000 of them live in Detroit only.

On hand of the map we can see that the Slovenes also pushed on westward and settled mainly in Colorado (6,000), Wyoming (1,500), Montana (4,300), Utah (1,500), California (9,800) and Washington (4,000). Nearly all these emigrants are either miners or industrial workers. Cultural and social life is especially vigorous in the East. True, the second — American-born — generation understands and speaks but little Slovene. Nowhere beyond the boundaries of

their native country had the Slovenes succeeded in making themselves more economically independent and culturally conspicuous than in U. S.

Beside those in the U. S. A. there are many Slovene settlements in Canada where about 6000 of our emigrants had found their new homes. These settlements are scattered all over the country but mainly in the provinces of Ontario, British Columbia and Alberta where our emigrants became miners and lumbermen.

While emigration to North America goes back for many a decade the drift of Littoral Slovenes toward the Shores of Argentina and Brazil began in the interval between the two Great World Wars. About the year 1940 there lived in Argentina about 25.000 Slovenes half of whom resided in Buenos Aires, and near surroundings, while the other half was scattered all over the country (Rosario, Cordoba, Mendoza, Rio Negro). They earned their living mainly as industrial workers and farmhands. In Brazil there lived about 5000 Slovenes but in rather strait circumstances. About one half of our emigrants lived in San Paulo.

Egypt too is a country to which Slovenes, especially girls from the Littoral, emigrated; the latter working as cooks and maidservants. In 1940 there lived in Egypt about 7000 Slovenes (4500 in Alexandria and the rest in Cairo).

Beside the industrial provinces of Upper and Middle Styria to which our people began to emigrate a long time back, Westphalia is one of the oldest Slovene emigrant countries in Europe. Here the Slovenes took up that work in factories and pits which the natives considered too hard for themselves. It was estimated that after the World War I there lived about 40.000 Slovene emigrants in Westphalia. But in the time between the two World Wars depression had forced many of them to leave Westphalia so that the number of those who remained sank considerably. Most of our people live in the outskirts of Hamborn, Meerbeck and Gladbeck.

After the World War I France became our new »America«. In 1929 already there lived in France about 23.000 Slovenes and before the outbreak of World War II as many as 34.000. Most of them lived in the industrial regions of North-east and North-west France: Pas de Calais, Nord Moselle, Meurthe et Moselle where more than half of our people living in France were to be found, while the other were scattered all over the country. Almost all of these people were laborers employed in the heaviest work in mines and factories while but a few were farmhands or lumbermen.

In the Netherlands our emigrants had settled in the extreme south-east of the country: in the neighbourhood of big Limburg coalmines. In 1940 more than 2000 Slovenes were working here, the bulk of them in the pits and the rest in factories.

But in Belgium too, where till 1940 the number of our people sank to 2500, the Slovenes emigrants lived mainly in the provinces of Limburg and Liège. They earned their livelihood as miners in coalpits.

Yet many of our people emigrated also to other parts of the world especially to Australia, New Zealand etc. but even approximate data or reports on their life are not available.

A survey of our emigration problem, which to give is the aim of the present paper, shows in what great numbers our people were forced in the Capitalist Era to leave their native country and seek bread abroad. The vigorous development of industry and traffic released, in the time of Austro-Hungary, a strong outflow of emigrants from our rural regions, especially from the ranks of our

small farmers and rural proletariat whom the social order and backward economic situation at home could not provide with the most common necessities. But not even after the foundation of former Yugoslavia did the economic and social situation basically change; on the contrary it became almost unsupportable. The drift of Slovene labor to other regions of Yugoslavia could not embrace all those Slovenes who had no chance to make a living at home. Thus emigration, especially to western Europe, became an urgent necessity and continued for many years to come. Regimes who estranged themselves from the broad masses were neither able nor willing to give employment to all people at home; moreover, they did not even care to relieve their distressful position abroad by trying to organize emigration and make labor contracts with the states concerned; neither did they provide for an early repatriation of emigrants for they paid no attention to the emigration problem. But the National Liberation War and the social revolution have brought about far reaching changes also in this respect. The vigorous development of production following in the wake of socialistic economy and giving each single man a chance to find work and to live a life worthy of a socialist citizen, had at one blow done away with the emigration problem. Moreover, new Yugoslavia, with her production in full swing, has called back home many emigrants who on their part do their best to contribute to the benefit of their socialist native country.

Slava Lipoglavšek

Stane Zrimec:

Gibanje prebivalstva Slovenije v razdobju 1931—1948

Ljudsko štetje 15. marca 1948 bo nudilo po objavi rezultatov izredno bogat vir podatkov o prebivalstvu Jugoslavije. Obdelava popisnega materiala je že v zaključni fazi in bodo publikacije z definitivnimi rezultati, kakor upamo, kmalu na razpolago.

Že prav kmalu po štetju so bili objavljeni predhodni podatki o številu prebivalstva po srednjih upravno-teritorialnih enotah — Okrajnih LO (2), ki so omogočili interesanten vpogled v gostotne prilike pri nas (9) in s tem tudi primerjavo s starejšimi stanji. Vendar je mogoče na osnovi takih, upravnim enotam prilagojenih podatkov, izdelati le generalne preglede, ki so dobri za prvo orientacijo, ne morejo pa nadomestiti potrebnih podrobnih proučitev, katere šele zanesljivo odkrivajo zakonitosti v razmestitvi in strukturi populacije. Med najzanimivejšimi in za geografa najpoučnejšimi problemi je v tej zvezi vprašanje razvoja populacije. Odgovoriti nanj, sem si zadal za nalogo v pričujočem sestavku. Seveda ne gre pri tem za vprašanje v celoti, razvoj populacije pred l. 1931 je bil že pogosto obravnavan, zlasti temeljito sta ga proučila za starejšo dobo Zwitter (20) in za novejšo Melik (6, 21). Moj namen pa je ugotoviti, kako se je razvijalo prebivalstvo Slovenije med leti 1931 in 1948, v tem za nas prevažnih dogodkov polnem razdobju, sestavljenem iz treh tako različnih dob, kakor so mirni razvoj v pogojih kapitalistične ekonomike v letih 1931—1941, doba narodno osvobodilne vojne in socialne revolucije v letih 1941—1945 in skoro tri leta mirne, a vendar živahne in borbene graditve socializma v letih 1945—1948.

Statistični urad Slovenije mi je že pred objavo omogočil uporabiti definitivne rezultate ljudskega štetja 1948 l. po naseljih, za kar se mu iskreno zahvaljujem. Razume se po sebi, da je bilo potrebno za primerjavo z l. 1931, za katero so na razpolago za ves stari del Slovenije le podatki o prisotnem prebivalstvu (3, 4), vzeti istovrstne številke. Za oni del Slovenije, ki je bil l. 1931 pod italijansko okupacijo, so na razpolago podatki o prisotnem in stalnem prebivalstvu (5). Dasi kriteriji pri obeh štetjih l. 1931 in štetju l. 1948 niso bili povsem isti, je samo to dejstvo za našo primerjavo brez posebne važnosti, važneje je, da so se štetja izvršila v različnih

družbeno-ekonomskih pogojih, kar se v odnosih omenjenih dveh kategorij prebivalstva marsikje zelo močno odraža. Pri obravnavanju konkretnih primerov se bo treba na to še povrniti.

V odgovor na zastavljeno vprašanje in na opisani materialni bazi sem izdelal dvoje kart. Prva (pril. I) ponazoruje v skupinah relativnih vrednosti podano razliko v številu prebivalstva po najmanjših teritorialnih enotah — katastrskih občinah, druga (pril. II) pa absolutni iznos razlike po numeracijsko-upravnih naseljih. Razlika med kartama v enotah, na katere se primerjava nanaša, izvira iz tega, da ni mogoče relativne karte, kjer se morajo znaki nanašati na neko točno omejeno ploskev, izdelati za naselja, kar bi bilo sicer najbolje, ker za njih ni mogoče postaviti na karti meje. Brez dvoma iz tega razloga so vse karte, ki obravnavajo tovrstne probleme s pomočjo relativne metode izdelane na osnovi politično upravnih enot; nam najbližja Melikova karta o gibanju prebivalstva Slovenije v dobi 1880—1931 je izdelana po političnih občinah (6, pril. VI). Prav vse so tedaj izpostavljene bistveni pomanjkljivosti, ki je v tem, da zelo pogosto združujejo take enote v sebi močno heterogene elemente z raznosmernim razvojem. Kot rezultante često ne podajajo najvažnejše smeri, ki jo lahko vidimo ali v največkrat nastopajoči liniji razvoja (eno sašo naselje, ki je sicer malopomembno, pa je ubralo močno drugačno pot, lahko tu bistveno preobrne sliko) ali v razvojni smeri in potenci najpomembnejšega naselja (množina manjših naselij z drugačnim razvojem zopet lahko bistveno vpliva na povpreček), marveč nek povpreček, ki je neresničen, ne nastopa v nobenem konkretnem primeru in je lahko odvisen od muhavosti razvoja v za nas nevažnih delih upravne enote. Seveda nastopajo taki primeri samo tam, kjer združuje politična upravna enota (in obenem statistična) tudi več naselbinskih. Pri nas je ta pojav zelo pogost tudi v okviru najmanjših enot te vrste — katastrskih občin. Pogojen je v razdrobljeni naseljenosti in je zlasti očiten na Dolenjskem, kjer posamezne kat. občine (v velikolaški okolici, v gričevnatem zaledju Krškega) združujejo včasih po 15 do 20 malih vasic oz. zaselkov. Vendar prav v teh ekstremnih primerih niso posledice združevanja usmerjene v prikazovanje nerealnega stanja in je skoro povsod povpreček izraz dejanskih prilik. Neprijetnejši so primeri v Ljubljanski kotlini, zlasti v okolici mest in na njih se bo treba še povrniti pri podrobnem obravnavanju posameznih primerov. V Prekmurju, Slovenskih goricah, Halozah, na Dravskem polju, na Kobanskem in po Pohorju skoro v celoti, po vsej ostali Sloveniji pa tudi v mnogih primerih,

obsegajo kat. občine eno samo naselje in tam se naša podoba od zahtevane najidealnejše v ničemer ne oddalji.¹

Karte o relativnih odnosih v populacijski pa tudi drugačni problematiki, ki imajo za osnovo upravne enote, pogosto trpe na bistveni pomanjkljivosti, da prikazujejo pojave, ki so omejeni na razmeroma majhen prostor, v našem primeru na naselja, na vsem področju upravnega teritorija, ki lahko obsega tudi ogromne, docela nenaseljene površine. Taki so tudi vsi pravi statistični kartogrami. Da bi se temu nesmislu izognili, je potrebno na karti upoštevati le prostor, ki ga lahko smatramo za faktično naseljenega in izločiti vse neposeljene površine. Dosledno izvajanje tega pravila bi sicer pripeljalo do absurda, ker bi smeli na karti upoštevati samo zaidane ploskve. Ker je to tudi nemogoč nesmisel, se običajno poišče kompromis, ki je v izločitvi le večjih visokogorskih, neproduktivnih in večjih gozdnih kompleksov. Za Slovenijo se je prvi tega načina poslužil Melik (6, pril. 5) in po originalu njegove karte so izločene neposeljene površine tudi na prilogi I.

Kakor relativne karte vedno, tako tudi priložena riše le eno plat razvoja populacije pri nas — in sicer v odstotkih izraženo stopnjo izprememb po najmanjših teritorialnih enotah in v njih medsebojni primerjavi. Pri geografskem obravnavanju populacijskih problemov pa je že dolgo časa navada, da se kartografsko opazujajo tudi absolutne izmere proučevanih pojavov, kajti le primerjava obojega daje pravo podobo in šele dovoljuje resnici se približujoče sklepanje na zakonitosti v razvoju in odnosih. V dosego tega cilja služi priloga II, izdelana po metodi absolutnih znakov. Pri tej karti seveda ni bilo posebej treba označevati večjih neposeljenih površin in možno je bilo uporabiti za najmanjšo enoto naselje, vendar tudi tu z nekim pridržkom. V starem delu Slovenije so namreč naselja, ki služijo za najmanjšo enoto statistiki, s skupno numeracijo povezane naselbinske enote, ki pa so kljub temu, da so včasih sestavljene iz več faktičnih naselij odn. zaselkov še kar smiselne in zadovoljive enote tudi za geografa. Drugačne pa so bile statistične naselbinske enote v Slovenskem Primorju za italijanske

¹ V dveh delih je prikazana na karti edino kat. občina Šujica. Delitev je omogočila trenutna upravna meja, ki dodeljuje naselje Vrhovci ljubljanskemu teritoriju. Umestnost delitve pokaže primerjava: Vrhovci so v obravnavani dobi napredovali za 895%, vse ostale vasi iz iste kat. občine pa so nazadovale, povprečno za 17%. Radi nejasnosti v statističnih podatkih in v izogib eventualnim pogreškam sem združil nekaj celih kat. občin, tako: Jesenice, Javornik in Koroško Belo, Farno vas in Prevalje, Spodnji in Zgornji Kamenščak, Bohovo in Razvanje, Zgornji Duplek in Završko vas, Zgornjo in Spodnjo Selnico, Veliki in Zgornji Boč ter Radehovo, Šetarovo in Sv. Lenart.

okupacije. Tu se podatki za l. 1931 nanašajo na neke posebne »štvene enote« (frazioni di censimento; prim. 7, str. 16), ki združujejo često tudi več starih oz. novih numeracijskih enot.²

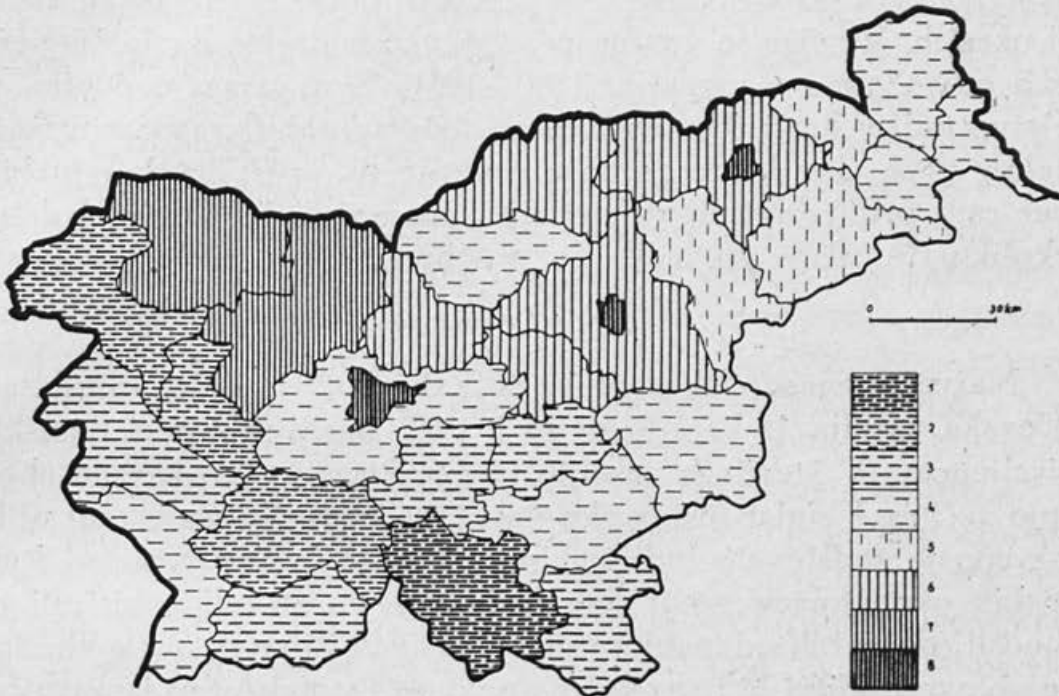
* * *

Slovenija je v mejah današnje LR štela l. 1931 1,339.027,³ l. 1948 pa 1,372.363 prebivalcev. Število se je tedaj v 17 letih pomnožilo le za 33.336 ali 2.5%. Stagniranje je povprečna smer razvoja populacije v zadnji dobi, iz česar izvira, da niso pojavi napredovanja in nazadovanja takšni samo v odnosu do matematične sredine, marveč tudi do za vso Slovenijo veljajočega povprečka. Predelov, kjer je prebivalstvo v resnici stagniralo, je precej, vendar nam bo podrobno premostrvanje odkrilo, da za večino naših naselij stagniranje ni najznačilnejše, da nastopa zelo mnogo in velikih odklonov. Že primerjava med starim in novoosvobojenim delom Slovenije nam očitno pokaže, da je stagnacija kot najznačilnejši reprezentant gibanja prebivalstva pri nas le računsko dobljen povpreček in da še zdaleka ne odgovarja najmočneje zastopani razvojni smeri v pretežnem delu primerov. Dočim je v Slovenskem Primorju prebivalstvo nazadovalo za 15.6%, je v starem delu napredovalo za 5.6%. Še interesantnejše je primerjanje po okrajih (podoba 1.), ki nam odkrije, da se v 11 okrajih, t. j. le v dobri tretjini, število prebivalstva ni spremenilo ne navzgor ne navzdol za več od 5%. Posebno značilno je dejstvo, da je večina teh okrajev izgubila nebitven del svojega prebivalstva in le štirje med njimi se ponasajo vsaj z majhnim napredkom. Stagnacija kot povprečna razvojna smer okrajev zavzema predele vzdolž vse vzhodne Slovenije od severne meje Prekmurja do Bele krajine, v osredju okolico Ljubljane in mozirski okraj, na zapadni meji pa sežanski okraj. To so predeli s skoro vse doslej izključno agrarno strukturo prebivalstva, z majhnimi in gospodarsko malopomembnimi lokalnimi središči; tudi pred l. 1931 so se slabo razvijali (6, 11, 14). Oba dolenjska okraja, novomeški in krški ter sežanski okraj so k temu utrpeli velike izgube tudi v vojni. Oni štirje okraji, ki zaznamujejo nekaj prirastka (Radgona, Ptuj, Poljčane, Mozirje) so gospodarsko najmočnejši med njimi, bodisi po večjem deležu boljših kmetijskih tal, bodisi radi večje udeležbe tako važne kulture kot je vinska trta.

² Nekatero vasi je bilo treba združiti tudi drugod, radi verjetnosti, da sta bili pod istim imenom v obeh letih zapopadeni različni enoti. Razen tega sem združil tudi nekaj popreje razbitih naselij ob stari jugoslovansko-italijanski meji; ležala so v področju razložene naseljenosti.

³ Izračunal Statistični urad Slovenije.

bodisi po boljših možnostih industrijskega udejstvovanja (les in rudarstvo v mozirskem okraju, več manjših industrijskih centrov v poljčanskem, Strnišče v ptujskem). Za nad 5% je nazadovalo 9 okrajev (v celoti, če ne računamo stagnacije posebej, pa 16, nad polovico) in sicer za 5%—15% pet: Trebnje, Grosuplje, Črnomelj, Ilirska Bistrica in Gorica, za 15%—25% pa trije: Postojna, Idrija

Podoba 1.

Gibanje prebivalstva v razdobju 1931—1948 po okrajih LRS

Znaki pomenijo: 1. nazadovanje za več kot 25%, 2. nazadovanje za 15%—25%, 3. nazadovanje za 5%—15%, 4. nazadovanje za 0.1%—5%, 5. napredovanje za 0.1—5%, 6. napredovanje za 5%—15%, 7. napredovanje za 15%—25%, 8. napredovanje za več kot 25%.

in Tolmin, 28.2% preb. pa je izgubil kočevski. Razen primorskih so med njimi samo še notranjski in nekateri dolenski okraji. Velika prizadetost v vojni, izostanek večjih, v industrijski razvoj usmerjenih mest in izselitve, so povzročili nazadovanje teh predelov. Prav poučna je razporedba na Primorskem, kjer je nazadovanje v okrajih vzdolž stare meje večje kakor ob današnji, kar ponuja zaključek, da ima tu važno besedo tudi premaknitev obmejnega aparata.

Za več od 5% je napredovalo 10 okrajev (med njimi vsi trije mestni), v celoti pa 14, pod polovico. 5%—15% napredka zaznamujejo mariborska okolica, dravograjski okraj, celjska okolica, pa okraja Trbovlje in Kamnik. Njih razlike in prednosti v gospodar-

ski strukturi napram prejšnjim okrajem so na dlani. Prav isto, le v stopnjevani meri velja za okraja, ki sta napredovala za 15%—25%: Jesenice in Kranj. Največji pa je prirastek treh naših pglavitnih mest, Ljubljane, Maribora in Celja, ki so napredovala nad 25%, največji je dvig Ljubljane, ki znaša skoro 32%.

Razumljivo je, da je razpon med največjim napredovanjem in nazadovanjem posameznih naselij oz. kat. občin veliko večji, kakor pri okrajih. Vendar je vredno posebnega poudarka, da je bistveno večji od razpona v razdobju 1880—1931. Svoj izraz je dobilo to dejstvo tudi v karti, kjer ni bilo mogoče uporabiti razporeditve in znakov prve take karte za naše ozemlje (6, pril. VI), kar bi bilo sicer radi primerjave najprimerneje, marveč je bilo treba izdelati nekoliko drugačno grupacijo še posebno za negativne vrednosti.

* * *

Največje nazadovanje, preko 60% do 100% je zadelo predvsem kočevska naselja, iz katerih so se l. 1942 izselili potomci nemških priseljencev. V številnih naseljih okrog Roga so imeli preje absolutno večino. Vendar niso roške vasi tako opustele samo radi njih; bistveno je sodelovalo tudi totalno uničenje, povzročeno od italijanskih okupatorjev istega leta (prim. 9), ko so bili pobiti ali pa so odšli oz. so bili odgnani z domov še tisti, ki se niso izselili. Stanje ob osvoboditvi bi brez dvoma pokazalo stoo odstotno izpraznitev cele pokrajine, podatki iz marca 1948 l. pa že registrirajo številne klice novega življenja, ki se bo tu prav gotovo kmalu razmahnilo. Kočevsko je bilo vedno področje velikega izseljevanja in njegovo prebivalstvo je v razdobju 1880—1931 močno upadlo. V pogojih nove, socialistične ekonomike, bo na tem, gospodarsko po večini malo ugodnem področju, delovna sila razmeščena pač pod vidikom novih, racionalnejših pogledov, zato je verjetno, da staro stanje ne bo prav kmalu doseženo.

Nad 60% prebivalstva je izgubil drugje edino še Kobarid, kjer moramo tako nazadovanje pripisati izostanku ogromne italijanske garnizije (prim. 6, str. 608). Od l. 1910 je Kobarid nazadoval le za 28%, kar ga iz povprečnega nazadovanja naselij na Primorskem bistveno ne dviga.

Tudi izguba polovice prebivalstva (skupina 40%—60%) je izredno velika in je v glavnem plod izjemnih razmer v obravnavani dobi. Tolikšno je nazadovanje mnogih naselij na Kočevskem, ne več samo v okolici Roga. V še večji meri in še v več primerih gre tu med vzroke uvrščati poleg izseljevanja posebne kazenske eks-

pedicije okupatorja, ki je prav iz teh in sosednjih področij odvajal največ ljudi v taborišča, odkoder se premnogi niso več vrnili. Prvenstveno posledicam vojne moramo pripisati tolikšno nazadovanje naseljenosti na Bloški planoti, v Loškem potoku, v Iški in okrog Mokreca. Tudi v Slov. Primorju se sem uvrščajo v vojni najbolj prizadeta naselja kot n. pr. Merečje in Podstenje nad notranjsko Reko, naselja na južnem robu Trnovske planote in deloma še pod njo, naselja okrog Vremskih gozdov, znani Črni kal in Gabrovica, pa Morje nad Sočo, Lokve in Čezsoča. Brez dvoma ne leži v vseh naštetih primerih krivda samo v posledicah vojne, bolj ali manj so povsod sodelovali tudi razlogi, ki so povzročili upadek prebivalstva v vsem Primorju. Že v tej kategoriji je v gornjem Posočju nekaj vasi, ki so jih po vsej priliki privedle sem sekundarne posledice vojne. To so vasi pod Predilom, ki se imajo za nazadovanje zahvaliti tudi novi meji, ki je prekinila njih redno zvezo z rudnikom onstran Predila, kamor je velik del domačinov hodil dnevno za zaslužkom. Ker pa je razdejanost tudi tu zelo velika, je težko presoditi, kateri od obeh vzrokov je bil na delu tehtnejši.

Drugod je polovico prebivalstva izgubilo le malokatero naselje. Med njimi so Grčarevec ob stari meji, ki je prvi in najizrazitejši reprezentant naselij, ki so nazadovala predvsem radi izgube obmejnega aparata, v kolikor ne smemo sem prištevati že Kobarida. (Na italijanski strani stare meje je bil obmejni pas, t. j. pas naselij, ki so bila kakor koli udeležena pri obmejnih funkcijah, znatno širši kakor na jugosl. strani.) Dalje spadajo sem požgane, pobite in izseljene Dražgoše, pa prekmurski Fikšinci, iz katerih se je izselil tujerodni živelj (prim. 19). Kaj je privedlo v to kategorijo Veliki Boč na Kobanskem in Trbonje ob Dravi, je težko reči. Pri Trbonjah se ponuja za razlago razlika v obsegu naselja, ker so najverjetneje šteli pri zadnjem štetju raztresena dela Trbonj, Dravče in Reko,⁴ pri sosednjem Sv. Danijelu, ki naj je, dasi razložena hribovska vas, napredoval kar za preko 30%.

V naslednji skupini so naselja odn. kat. občine v katerih je prebivalstvo nazadovalo za 25%—40%. Tudi tu temelji upadek predvsem v posledicah vojne. Najpogosteje nastopa tako nazadovanje ob gorenji Kolpi, v nekaj primerih v Ribniškem polju, mnogo naselij je zajelo na Bloški planoti, v Loški dolini ter v okolici Krima in Mokreca. V Slov. Primorju spadajo sem številna naselja v Breginjskem kotu, na sev. robu Banjške planote, ob Bači, nad Idrijco

⁴ Ti dve razloženi naselji vključuje v Trbonje Spezialortsrepertorium za Štajersko za l. 1910. Verjetno so jih l. 1931 šteli še pri Trbonjah.

in na Trnovski planoti. Zlasti mnogo naselij je v tej kategoriji na Krasu in ob spodnji Reki, redkost pa niso niti po Pivki in v Vipavski dolini. Naselja po visokem alpskem svetu in po njegovih predgorjih so doživela tedaj isti proces, kakor ona na Krasu ali v rodovitnih dolinah in kotlinah. Zato smemo nekje bolj dolžiti vojno, drugje pasivnost, ki je imela za posledico znatno nazadovanje že v prejšnjih dobah, pa izselitev za časa več kot dvajsetletne okupacije priseljenih Italijanov, poleg premaknitve meje daleč proti zapadu.

Drugje je zastopana ta kategorija znatno redkeje. V Beli krajini so tu vasi okrog Vinjega vrha in Maverlena, po ostali Dolenjski pa nekaj vasi v Suhi krajini, Žužemberk z okolico, vasi okrog Male in Velike Gobe, Krmelja in vasica Glinek. Večino teh imen srečamo v zgodovini NOB bodisi kot torišča okupatorjevih uničevalnih akcij, bodisi kot prizorišča večjih (Žužemberk) ali manjših zmag NOV. Iz tega smemo zaključiti, da v teh primerih ne gre za neko stalno razvojno smer, marveč za pojave, ki so posledice enkratnih vzrokov.

Onkraj Save je v tej skupini še manj naselij, med njimi pa so predvsem taka, ki leže v goratem ali vsaj hribovitem svetu, kot je n. pr. jugovzhodno bočje Menine, najvišji del povirja Savinje, povirje Pake, Kobansko; na Pohorju spadata sem Planina in Puščava, na Strojni Črneška gora, nekaj jih je tudi v vzhodnem delu Posavskega hribovja in v Slovenskih goricah (predvsem na severni meji in na skrajnem jugovzhodu). V Prekmurju so v tej skupini Kramarovci, Ocinje in Topolovci, kraji, kjer je bilo preje nekaj nemške manjšine. Nekatera med naselji v naštetih področjih srečamo med močno prizadetimi v vojni dobi (Sv. Duh, Solčava, naselja po Menini in JV delu Slovenskih gor, Planina na Pohorju), na Kobanskem in drugod, kjer tega ni, pa jim je očitno skupna odročna, za uspešen razvoj kmetijstva in za namestitev kakršnekoli druge gospodarske panoge neprikladna lega (Velka, Črneška gora, Srednje, Javnik, Bukovje, Selce, Dovško i. pd.). V Posavskih hribih gre predvsem za naselja na področju, iz katerega so izselili okupatorji vse prebivalstvo. Podoba je, da se je v nekatera izmed njih vrnilo posebno malo ljudi.

V ravninah je teh primerov malo, pojavijo se v Apaški kotlini, ki je tudi v obliki izselitve izgubila velik del svojega predvojnega prebivalstva, na Dravskem polju spada sem Sv. Marjeta, v Brežiški kotlini pa Rakovec ob Sotli, ki je med kraji, ki so v vojni utrpeli znatnejše izgube stanovanjske površine (prim. 9, str. 283).

Nazadovanje za 15%—25% je za tako kratko dobo še vedno zelo veliko. Zadelo je mnogo naselij zlasti v Slov. Primorju, katerega povpreček je tudi v tej kategoriji. Zelo je razširjeno v Škofjeloških hribih, pa po Notranjskem in Dolenjskem. Dosti bolj od prejšnje je ta kategorija zastopana po osrednji in vzhodni Sloveniji. Zlasti mnogo je v njej belokranjskih naselij, za katere je poleg naslednje, nižje, sploh najznačilnejša. Pogosto nastopa v Posavskem hribovju, zlasti v vzhodnem delu pa v centralnih, najvišjih in najbolj gozdnatih delih. Na severu in vzhodu Slovenije spada toliko nazadovanje še med najmočnejša in je omejeno na agrarna področja s slabšimi prirodnimi pogoji. Večje dimenzije zavzema še v vzhodnem Prekmurju. V celoti je nazadovanje za 15%—25% še vedno izjemno, razširjeno najbolj v južnem in zapadnem delu Slovenije, ki sta v vojni najbolj trpela, ki sta pa obenem gospodarsko najmanj razvita. Dasi spadajo v to kategorijo tudi nekatera manjša mesta (Tolmin) in marsikatero naselje v dolini ali celo v plodnih ravninah (Vipavska, Ribniško polje, Pivka), je vendarle razširjena najbolj v višjih, odročnih, poljedelstvu manj naklonjenih predelih. V vzhodnem Prekmurju pa je očitno še vedno na delu razlog, ki ga omenja že Melik (6, str. 637), ko opozarja na zvezo z evangeličanskim področjem, saj se Baševa karta (18) s priloženo še bolj ujema kakor njegova.

Najmanjšo mero nazadovanja (5%—15%) izkazujejo z izjemo Kočevske, katere pretežni del je močnejše nazadoval, isti predeli, ki so bili na prvih mestih doslej. V Slovenskem Primorju, kjer moremo smatrati to stopnjo nazadovanja že za nekaj pozitivnega, saj je pod povprečkom za področje v celoti, so v njej mnoga naselja ob gorenji Soči, a le od Trnovega navzdol, dalje naselja v Cerkljanskem (in Škofjeloškem) hribovju, v hribih in po planotah na obeh straneh srednje Soče, v Vipavski dolini, v zapadnem delu Krasa, v Brkinih, v Pivki, tedaj na vseh površinskih tipih. Na Bloški planoti so razen par izjem v tej kategoriji še vsa ona naselja, ki niso nazadovala bolj. Na Dolenjskem je poleg stagnacije najpogostejša, razen obsežnih planih področij zavzema tudi večji del Dolenjskega gričevja. Prav na široko je zastopana ob spodnji Krki, v Krškem polju ter v Beli krajini. Zlasti mnogo je v njej naselij še v vzh. Prekmurju, zlasti na Goričkem. Povsod drugje je nazadovanje te vrste redkejše, omejeno na osamljene primere, dasi nastopa med negativnimi kategorijami najpogosteje. V bolj ali manj osamljenih primerih nastopa povsod, tako v visokogorskem področju vzh. Savinjskih Alp, kot v hribovju — zlasti Posavskem, ali v gričevju

— na Bizeljskem, v Halozah, pa tudi v goricah in v ravninah je v tej meri nazadovalo marsikatero naselje. Nekoliko značilnejše je za zapadno Pohorje in zapadno Kobansko.

Stagniranje (v okviru razpona $+5$ do -5%) je najbolj zastopano po csredju in vzhodu Slovenije. V nekaterih predelih (Slovenske gorice, Haloze) je stagniralo relativno celo največ naselij. Prav redek pojav pa je stagnacija (z izjemo vzhodne Dolenjske in Ljubljanskega barja) na vsem ozemlju južno in zapadno od Save. Stagnirala so naselja na vseh površinskih tipih, velika in majhna, celo nekaj manjših mest je vmes (Krško, Ptuj), pa n. pr. danes tako važen rudarski kraj kot so Petišovci. Tudi v Slov. Primorju, kjer je prebivalstvo pretežne večine naselij nazadovalo, ni stagnacija kot relativno pozitiven pojav pridržana naseljem v najugodnejših legah, industrijskim krajem ali mestom, nego je stagniralo po nekaj naselij v najraznovrstnejših pogojih: na Krasu, v Brkinih, v Vipavski dolini in na Banjški planoti.

Seveda niso v vseh področjih, ki so na karti označena kot mirujoča, dejansko vsa naselja stagnirala. Vendar primeri velikih odklonov niso prepogosti. Da pa so lahko v posameznih slučajih hudo izdatni, dokazuje primer kat. občine Dobovec, ki je kot celota stagnirala, medtem, ko je Dobovec sam (po vsej priliki na račun tistega svojega dela, ki se vleče ob Savi), napredoval za 184% in so ostale štiri vasi močno nazadovale.

Iz vsega prav jasno izhaja, da je gotovo najtežje tolmačenje geneze mirovanja. Kakor že svoj čas omenjeno (10, str. 323) je 17 letno razdobje 1931 do 1948 razdeljeno na tri, na razvoj populacije bistveno različno učinkujoče dobe: prvo dobo mirnega razvoja v pogojih kapitalističnega gospodarstva predvojne Jugoslavije in fašistične Italije, drugo dobo narodno osvobodilne vojne in socialistične revolucije in tretjo dobo, ki obsega le nekaj let graditve socializma. Vsaka od teh dob je učinkovala na razvoj populacije različno. V prvi dobi so bili običajni pojavi beg z dežele, izseljevanje, sezonsko izseljevanje, majhen prirodni prirastek; druga doba je učinkovala izrazito negativno a po vsej priliki po posameznih predelih z različno intenzivnostjo (prisilno izseljevanje, neposredno po vojni prizadeti kraji: požgani domovi, talci in pd.); v tretji dobi pa vračanje izseljencev, nova kolonizacija, pojačana planska notranja migracija. Na žalost nikakor ni mogoče rekonstruirati stanja na prelomih med temi dobami. Tako ostane zabrisano, kateri elementi so bili v razvoju bolj na delu, kateri manj in često lahko ostane vsled enkratnih vzrokov docela zabrisana nor-

malna razvojna smer, ki jo bo moglo ugotoviti šele nadaljnje opazovanje oz. primerjava z novimi podatki, ki bo obsegalo le dobo normalnega razvoja.

Tudi v prvi kategoriji napredujočega razvoja (5%—15%) so v glavnem še agrarna področja, med njimi mnogo v površinsko manj ugodnih legah, nekaj pa je tudi urbanskih naselij in njih okolice. V Beli krajini, kjer je v znatnejši meri napredoval edino Črnomelj, sta za okrog 10% povečali število prebivalstva Metlika in Kanižarica (Kanižarica leži v kat. občini Dobliče, v kateri pa je v tej meri napredovala le ona, Jerneja vas in Dobliče sta nazadovali. Doblička gora pa je napredovala za 52%. Napredek Kanižarice je razumljiv, pripisati ga je rudniku, ki je eno največjih podjetij Bele krajine. Ni pa razumljivo, odkod tak porast Dobličke gore. Najverjetneje gre tu za pojav, ki ga bomo opazovali še marsikje, namreč, da je sredi nazadujoče okolice, ki je utrpela v vojni veliko opustošenje stanovanjske površine, neko naselje dokaj znatno napredovalo. Ljudje iz porušeni vasi so se umaknili v sosednja naselja, odkoder hodijo obdelovat svojo zemljo in odkoder so v času popisa obnavljali svoje vasi. V ostalem je Doblička gora prav majhno naselje, razlika znaša le kakih 7—8 družin). Na Kočevskem je v tej kategoriji razen Kočevja in bližnjega Mahovnika še Koprivnik. Slično so napredovale Ribnica, bližnja Goriča vas in Hrovača (oddaljenejši Nemška vas in Otavice, ki sta s prejšnjima dvema v isti kat. občini, sta nazadovali, tako da jih v povprečju reprezentira stagnacija). Na Bloški planoti spadajo sem Velike Bloke. V Slovenskem Primorju je napredovanje zelo redko, kolikor ga je, je najbolj zastopana prva kategorija, v kateri so naselja Trnovo, Koseze, Mala Bukovica, Zajelšje, Topolec, Zabiče, Brce, Dobro polje in Zarečica. Razen Trnovega, ki je pravzaprav del industrijsko razvite Ilirske Bistrice, so vsa ostala naselja pretežno kmetijska, a z izjemo Zajelšij leže v dolini Reke ali na položnih pobočjih nad njo, skoro vsa v bližini Ilirske Bistrice. Ali je bila za njih izjemno rast odločilnejša plodna ravan ali bližina razvijajočega se mesta (Ilirska Bistrica je med najbolj razvijajočimi se mesti v Slov. Primorju) ali kombinacija obojega — intenzivno kmetijstvo na račun preskrbovanja mesta, ali bližina železniške proge, ni in ne more biti jasno brez proučitve poklicne sestave prebivalstva oz. splošne podrobne regionalne proučitve. V ostalem Primorju so v tej kategoriji še Gorenja in Dolenja Košana, kat. občina Zagon (na račun Vel. Otoka, ki pa je napredoval bolj), Šentpeter in Gradec (na njun račun kat. občina Petelinje, čeprav je Petelinje samo nazadovalo).

V obch Košanah je napredovanje najbolj presenetljivo, morda gre za začasno preselitev prebivalstva iz okoliških vasi, ki so bile v vojni zelo porušene? V vasi veliki Otok leži vhod v Postojnsko jamo, okrog katerega se je namestilo nekaj obratov, ki so hitro povečali število prebivalstva sicer nevelike vasi. Šentpeter je važno železniško križišče in prav istemu razlogu se ima za enak porast zahvaliti Divača. V vsem ostalem Primorju so za 5%—15% napredovala naselja: Stara gora; brez dvoma na račun izgube Gorice, katero pomaga za silo nadomeščati, dasi leži močno vstran od bodočega novega mesta; pa Bukovica v Vipavski dolini in Čiginj pod Kolovratom. Tudi na Dolenjskem je v tej kategoriji malo naselij, vendar jih opazimo na najrazličnejših, često presenetljivih mestih. V Grosupeljski kotlini se drže predvsem obrobja, podobnih je nekaj primerov na obrobju gornje Temeniške doline, ob spodnjem toku Temenice pa spadajo sem nekatera naselja v široki danji ravnini. Tudi Novo mesto z vključenimi predmestji ni napredovalo bolj, k čemur je pripomoglo bistveno zmanjšanje njegove stanovanjske površine (prim. 9). V slični procentualni meri so napredovala Sela pri Hinjah in Ratje v Suhi krajini, kar nas sme zelo začuditi, zlasti če primerjamo to področje s Krškim poljem. Napredovanje se zopet pojavi šele na pobočjih Gorjancev, kjer so se povečale vasi nad Kostanjevico ter navidez okolica Čateža in Bregane (navidez zato, ker je napredoval samo Čatež za 33.5%, dočim sta Mrzlava vas in Velike Malence v kat. občini Čatež izgubili precej prebivalstva, v kat. občini Bregana pa gre prirastek izključno na račun doma onemoglih v Mokriškem gradu, pripadajočem vasi Rajec, ki se je zato povečala kar za 128%).

V ostalih delih Slovenije ni prva stopnja napredovanja redkost nikjer, je pa v nekaterih predelih (Slovenske gorice, Haloze) posebno močno zastopana. Obsega mnogo agrarnih naselij na različnih površinskih tipih, dasi v večjih višinah predvsem primere, kjer se kmetijskemu načinu preživljanja pridružujejo druge možnosti, ki jih nudijo bodisi gozd ali tujski promet ali v lokalnih surovinah temelječa mala industrija, obsega pa tudi marsikatero urbano ali primestno naselje.

Naslednja stopnja napredovanja (15%—25%) je že toliko odmaknjena od slovenskega povprečka, da zasluži vso pozornost. Pogosteje nastopa razen v Ljubljanski kotlini le severno Save. V Beli krajini, na Kočevskem in Notranjskem, v Škofjeloških hribih in v Bohinjskem kotu je ne opazimo nikjer. V Slov. Primorju obsega vsega štiri primere: Ilirsko Bistrico, katere lesna industrija je med

najpomembnejšimi v Sloveniji in kateri se je po osvoboditvi močno povečala upravna funkcija; kat. občini Sežana in Herpelje, docela po zaslugi istoimenskih naselij, ki sta radi novih upravnih in obmejnih funkcij, ki jih vršita, napredovali znatno bolj, pa jih druga, nazadujoča naselja potiskajo v to kategorijo. Prvačina se ima za svoje mesto v tej skupini zahvaliti prometnemu križišču.

Le malo gosteje je zastopana ta kategorija na Dolenjskem, kjer spadajo vanjo kat. občina Stranska vas (sama Stranska vas, ki je pravzaprav del podobno napredujočega Grosuplja, novega upravnega centra SZ Dolenjske in važnega železniškega križišča, je napredovala za kategorijo bolj, vsa ostala naselja v bližnji okolici pa so nazadovala ali stagnerala). Podoben primer je Stična (sama je napredovala na račun Ivančne gorice za nad 36%) ter Šmihel pri Novem mestu. Šmihel je prvi med številnimi primeri, da je naselje v okolici mesta napredovalo relativno bolj od centra samega. Ostali primeri, ki so v tej skupini deloma po zaslugi obsežnih kat. občin, leže ob Savi: Kresnice (same 29%) in Kresniške poljane, Litija (30%), Podkraj nasproti Hrastnika in Log nasproti Sevnice. V vseh primerih temelji napredovanje na industriji v kraju samem ali v bližji okolici.

Kategorija 15%—25% je najpogostejša v Ljubljanski kotlini in v njenem podaljšku ob Savi Dolinki. Obsega majhna in velika naselja, tako v osredju kakor na obrobju (Spodnje Jezerško, Bohinjska Bela, Prevoje), docela kmetijska (Praše) in taka, ki imajo nekaj industrije (Grad, Dvorje), ali prava mesta (Škofja Loka). V gorenji savski dolini obsega naselja, ki imajo znaten tujskoprometni pomen (Mojstrana, Kranjska gora). To so poleg že omenjenega Čateža prvi od številnih primerov močnega napredovanja tujskoprometnih krajev, pri katerih gre za pojav posebne prirode: napredovanje namreč ni izraz dejanskega napredovanja domačega prebivalstva, dasi je verjetno tudi to napredovalo, marveč bistvenih razlik v množini začasno prisotnih, h katerim so prišteti letoviški in zdraviliški gostje. Dasi sta se obe štetji (l. 1931 in 1948) vršili v istem mesecu marcu, je vendar med njima ogromna razlika, utemeljena v ekonomsko družbenih spremembah, ki so se izvršile v tej dobi. Letoviški in zdraviliški gostje, ki so bili preje redki, rekrutirali so se pretežno iz vrst izkoriščevalskega razreda, so posečali te kraje le ob »sezonah«, danes pa so tujsko prometni centri odprti vsem delovnim ljudem, ki se morajo radi podedovanega skromnega aparata razvrstiti v njih skozi vse leto. V zdraviliščih,

ki zaznamujejo še večjo razliko, je ta pojav še značilnejši in poučnejši.

Prav redko so sejana naselja s to stopnjo napredovanja v Posavskem hribovju. Le Zagorje, Laško, Loka pri Zidanem mostu, Sevnica in Veliki Kamen med Senovim in Podsredo moremo ugotoviti. Kakor je pri Zagorju, Laškem in Sevnici, dveh večjih industrijskih in enem največjih rudarskih centrov tak napredek razumljiv, ga more pri Loki in Velikem Kamnu raztolmačiti le podrobnejša proučitev, brez katere ni mogoče pribiti mnenja, ki se sicer vsiljuje, namreč, da sta ti dve vasi napredovali v povezavi, prvo z Radečami in še bolj z Zidanim mostom, drugo pa s Senovim. Na obrobju Brežiškega polja se postavljajo naštetim ob stran Dednja vas, Silovec in Koprivnica. Ogromne razlike v razvoju med sosednjimi vasi v sličnih pogojih v tem delu Slovenije silijo v mnenje, da so njihovi vzroki v vojni stihiji, saj je bilo prav tu področje bolj ali manj popolne izselitve. Podoben primer so tudi Stranje nad Blanco.

Ob gorenji Savinji spada v to kategorijo Mozirje, ki ga je sem privedla povsem na novo pridobljena važna upravna funkcija. Slično so napredovale Poljane in kat. občina Prihova (v kateri so se povečale le vasi Žlabor, Nazarje in Doblatica, dočim je sama Prihova temeljito nazadovala). Razvijajoča se lesna industrija je prinesla razvoj v drugem primeru, kaj pa je privedlo v to skupino Poljane, razloženo hribovsko vas, je težko reči. Zato pa ne more začuditi porast krajev v Šaleški kotlini in Topolščice. Ob Mežici spada v to kategorijo del Meže (onkraj Meže), dočim je del na nasprotnem bregu napredoval še za stopnjo bolj.

Mnogo v tej meri napredujočih naselij je v bližnji in daljni okolici Celja, kjer presenečajo primeri kot so Straže in Jazbine pod Konjiško goro in Socka (kat. občina; Socka sama je napredovala še bolj). Šentjurij pri Celju je pač lokalni center, a je še dosti sličnih, pa so nazadovali. Tudi je težko razložiti enak napredek Straške gorce, Nimna, Rajnkovca, Pristavce in Lemberga. Pogost je tak napredek v Mislinjski dolini in njeni okolici (Velika Mislinja, Šentvid nad Valdekom, Legen, Meža in Otiški vrh), ter na Pohorju, katerega robov smo se pravkar dotaknili (Rdeči breg, Recenjok, Sv. Lovrenc, Šentjanž nad Dravčami, Ruše, Bistrica pri Limbušu na severni strani, pa Kot, Gladomeš, Juriška vas, Kovača vas, Loka in Radizel na jugovzhodni. Raznolika struktura teh naselij, med katerimi je relativno mnogo manjših industrijskih središč pa malo agrarnih naselij (še največ na jugovzhodni, vinorodni strani), do-

pušča sklepanje, da je napredovanje tudi tu vezano le na izredne pogoje neagrarnih možnosti preživljanja, pri agrarnih pa na najboljše, za največjo zgoščitev najprimernejša vinogradniška tla. Na Ptujskem polju spadajo v to kategorijo Loka (že v sferi Maribora) pa Gerečja vas, Njiverce, Sv. Kungota in Apače v sferi Strnišča in Podova. V Halozah spadajo sem Janški vrh, Strajna, Belavšek, Dolane in Zavrč, sama vinogradniška in kmetijska naselja. Analogna je slika v Slovenskih goricah, kjer so naselja Slatina, Ravnice, Štrihovec, Zgornji Gasteraj, Ledinek, Plitvički vrh, Spodnji Duplek, Sv. Martin, Trnovski vrh in Trnovska vas, Muretinci in Ivanjkovci raztresena po vsem področju, brez najmanjšega sledu kake koncentracije in tudi s slično vinogradniško-agrarno strukturo.

Dokaj drugačna so v tej skupini naselja ob Dravi nad Mariborom, kjer moramo porast Spodnje Vižinge in Mute pripisati žagarstvu odn. železarstvu, Spodnje in Zgornje Selnice uspešnemu kmetijstvu, ki zalaga dnevno bližnje industrijske centre, Jelovca in Bresternice pa velikim gradnjam, ki so se ob štetju vršile tam blizu.

V tej kategoriji so še Mota na Murskem polju, Krog na Dolenškem (bližina Sobote) in Mačkovci na Goričkem.

V naslednjo kategorijo so uvrščena naselja oz. njih skupine, ki so napredovala za 25%—40%. Razporejena so v osnovah podobno, kakor pri predhodni stopnji, vendar jih je že znatno manj. V Beli krajini jih sploh ni, prav tako ne v vsem Slov. Primorju ter v Cerkljanskih in Škofjeloških hribih. Na Bloški planoti sta v tej meri napredovala Studenec in Radlek, dve mali vasi, ki jih je v to kategorijo dvignil minimalen absolutni prirast. Nejasno je, odkod tak dvig kat. občine Vintarjevec v Litijskih hribih, kjer sta se pomembno povečali vasi Črni potok in Javorje, najbolj pa Vrata.

Prav močno je ta kategorija zastopana v Ljubljanski kotlini, kjer spadajo vanjo Rečica, Mošnja, Vrba in Zabreznica (zadnji sta napredovali še za kategorijo bolj, a ju nazadajoče Selo, s katerim sta skupaj v kat. občini, potiska v nižjo kat.), Podhom (prejšnjemu sličen primer), Pšata, Bistrica pri Kovorju (sama napredovala za 47%), Brezje, Naklo, kat. občina Breg (Preddvor 53%, Hrib 2333%, Breg 16%, Nova vas 8.5%, Mače stagnirajo, Potoče so nazadovale. Hrib je dejansko del Preddvora, njun napredek gre na račun letoviščarstva, kar potrjuje tudi primerjava med prisotnim in stalnim prebivalstvom). Smlednik, Breg pri Kranju, Sv. Ana pod Ljubeljem, Reteče - Gorenja vas, kat. občina Brezovica (Zaboršt 126.5%, Gorjuše 41%, Lačen vrh 38%, Brezovica, Rače, Laze in

Žeje so nazadovale. Zaboršt je vsekakor udeležen na rastočem pomenu Domžal, ob katerih se tudi sam razvija, geneza razvoja ostalih vasi pa je manj jasna), kat. občina Podgorje (Bakovnik 164%, Duplica 32%, Podgorje 14%), kat. občina Bistričica (Bistričica 62%, Kregarjevo 16%, Prapretno — Zakal — 4.8%), Mengeš s Pristavo in Topolami, Domžale z Depalo vasjo, Stobom in Studo, Goričane, Preska, kat. občina Spodnje Pirniče (Spodnje Pirniče 20%, Vikerče 99%, Zavrh stagnira). Med njimi je prav mnogo primestnih naselij ter naselij v bližini krajev, v katerih se je v novejšem času pričel živahen industrijski razvoj (Zaboršt, Preska, Bakovnik, Bistrica, Sv. Ana), dalje nekaj naselij, ki spadajo že od preje ali pa so se v zadnjem času uvrstila v krog industrijskih (Duplice, Goričane, Domžale), nekatera se imajo za tak porast zahvaliti gradiliščem (Pšata, Zabreznica), druga tujskemu prometu (Rečica, Preddvor). Povsem kmetjskih naselij je med njimi malo.

Za tretjino je napredovala tudi Ljubljana z vsemi predmestji, a le z redkimi samostojnimi naselji v okolici vred. Za dobro četrtno se je dvignilo prebivalstvo tudi na Vrhniki (usnjarna), Verdu in Jezeru.

Drugod je toliki porast dokaj redkejši, vendar ni nikjer omejen na neko določeno kategorijo naselij, med katerimi so: Stara vas pri Vidmu (Videm sam je napredoval le za slabih 11%), Brezje pri Senovem, (težko da na račun Senovega, čemu bi v tem primeru tako nazadovalo vmes ležeče Dovško?), Trnje pri Brežicah, Rigonce ob hrvaški meji, Celje z nekaterimi najbližjimi okoliškimi naselji, kat. občina Braslovče (Braslovče 15.4%, Rakovlje 80%), kat. občina Zabukovca (Griže 47.5%, Zabukovca 31%, Migojnica 6%), Selce nad Hudinjo, kat. občina Polzela (Polzela 56%, Ločica 29%, Breg 15.4%, Orova vas 5.2%), Lokarje pri Sv. Juriju, Velike Rodne pri Rogaški Slatini, kat. občina Sv. Pavel pri Preboldu (Sv. Pavel 51%, Dolenja vas 13%), kat. občina Kresnike (Štore in Kresnike 33%, Pečovje 21 %, Lipa 10%), kat. občina Sv. Lovrenc pri Prožinu (Sv. Lovrenc 44%, Šentjanž 13%), kat. občina Teharje (Čret 73%, Teharje 10%, Osenca 10%, Zvodno je nazadovalo za 14^{0/0}), Šentjanž pri Dravogradu (v istoimenski kat. občini ležeča Bukovska vas je napredovala precej manj), Slovenj gradec, Šoštanjski Skorno, kat. občina Velenje (Velenje 57%, Stara vas 37%, Preloge 29^{0/0}, Pesje 5.2%), kat. občina Črna pri Prevaljah (Črna 45%, Pristava je nazadovala), Žerjav (ker sta v kat. občini Žerjav Javorje in Jazbine nazadovali, je kot celota v nižji kategoriji), Dravograd, Marenberg, Takraj Meže, Sv. Danijel pri Dravogradu, Polana, Raz-

vanje, Spodnje Hoče, Rače, kat. občina Spodnje Radvanje (Nova vas 43%, Spodnje Radvanje stagnira), Hotinja vas, Cigonce, Slovenska Bistrica s Spodnjo Novo vasjo, Maribor v današnjem obsegu, kat. občina Zreče (Spodnje Zreče 40%, Zgornje Zreče 21.5%, Dobrova 17.5%), Kamnica, Pekel, Počehova, Svečina, Jurovski dol, kat. občina Krčevina pri Ptuju (Rabelčja vas, Orešje in Vičava so napredovale nad 40%, Štuki za 20.4%, Krčevina pa je nazadovala za 20.3%), kat. občina Škrblje (na račun vasi Brege, Koritno in Preša, ki leže blizu Majšperga), kat. občina Spodnji Breg (Draženci samo 19%), Bolečka vas ob Dravinji, Zagojiči, Graduščak, Presika, kat. občina Globoka (znatneje sta napredovala le Globoka in Globočki vrh, znatno manj Kopriva in Šprinc), kat. občina Radenci (na račun Radencev in Radenskega vrha, dočim Melanjski vrh stagnira), Šratovci; v Prekmurju pa Murska Sobota in Rakičan. Med naštetimi so razni tipi naselij, vendar je izključno v kmetijstvu zasidranih (Graduščak, Presika) malo, več je takih, ki leže v bližini industrijskih in rudarskih krajev, najsibo takih, ki kažejo sami živahen razvoj (v okolici Maribora, Kamnika) ali pa tudi ne (Stara vas pri Vidmu, vasi pri Majšperku); poleg manjših (Sv. Pavel pri Preboldu, Črna, Žerjav, Marenberg) ali večjih (Celje, Maribor, Ljubljana, Slovenj gradec, Slovenska Bistrica) centrov samih.

Prav v tej kategoriji, kjer stoje v isti vrsti naša največja mesta in nekaj čisto nepomembnih majhnih vasic, kaže opozoriti na vprašanje, ali je sploh mogoče oz. koristno sklepati na zakonit razvoj pri prav majhnih naseljih, ako gre za tako kratko opazovalno dobo. Vzemimo primer: neko naselje je štelo l. 1931 — 50 ljudi, l. 1948 pa 64. Porastlo je za 28% in spada v tretjo kategorijo, ki obsega porast za 25—40%. Postavlja se ob stran Mariboru, Ljubljani itd. Pri tem ima svojo lastno, obsežno kat. občino, po kateri je razložena vrsta samotnih kmetij tako, da ni mogoče izločiti neposeljenih površin. Na relativni karti se pojavi tako naselje z izredno nase opozarjajočim znakom. Pri tem pa onih 14 ljudi razlike predstavljata dve nekoliko številnejši družini, ki sta se iz kakršnihkoli razlogov naselili v vasi. Ali pa je enostavno bila v tem razdobju rodnost mnogo večja od umrljivosti, kar je pri malem številu in v razmeroma kratkem razdobju povsem mogoče. Karta, izdelana po absolutni metodi, ki smo jo poklicali na pomoč, nam omogoča postaviti take primere tja, kamor spadajo, dasi pri tem ni važno le, da jih odtehta po njih pomembnosti, važneje je, da nas opozori, da gre za bistveno drug pojav; kar je na eni strani zakonit

razvoj, pogojen v določenih prirodnih in družbenih osnovah, je na drugi bolj ali manj čisti slučaj.

Naslednja kategorija obsega napredovanje za 40%—60%. Na vsem Dolenjskem je v njej le kat. občina Bršljin, ki obsega vrsto vasi, ki so se različno izpremenile. Bršljin sam se je povečal za 122%, Muhaber za 64%, Ločna za 26%, Cegelnica za 19%, dočim Mala Bučna vas in Groblje stagnirata in je Velika Bučna vas nazadovala.

Na vsem Notranjskem, v Slovenskem Primorju in v Škofje-loških hribih ta kategorija ni zastopana.

V okolici Ljubljane spadajo sem kat. občina Rudnik (Rudnik 99%, Srednja vas 30%, Babna gorica 27%, Daljna vas 23%, Orle in Sela sta nazadovali), kat. občina Črnuče (Črnuče 66%, Dobrova 27%, Gmajna 19.5%, Podboršt je stagniral), kat. občina Stanežiče (Gunclje 68%, Medno 38%, Stanežiče 33%, Dvor 21%), kat. občina Pirniče (Virje 43%, Zgornje Pirniče 40%), kat. občina Slape (Polje 93%, Studenec 55%, Slape so nazadovale za 34%), kat. občina Zgornja Zadobrova (Zgornja Zadobrova 125%, Sneberje 30%, Spodnja Zadobrova 27%). Prav v ljubljanski okolici ponazarja prva karta kakor vidimo dejanske razmere najslabše. Iz statističnih navedb sledi, da so v okviru naštetih katastrskih občin znatno bolj napredovali Rudnik, Črnuče, Gunclje, Polje in Zgornja Zadobrova, torej kraji, ki se razen Guncelj in Zgornje Zadobrove spreminjajo v predmestja Ljubljane ali pa po svojih funkcijah to že so. A tudi za zadnji dve naselji bi nas najbrže poklicna sestava njih prebivalstva poučila, da sta krenili po isti poti. Orle, Sela pri Rudniku in Podboršt so še docela kmetski, od centra bolj oddaljeni in z njim prometno slabo povezani kraji, vendar ni verjetno, da je nazadovanje njih trajna razvojna smer.

V ostali Ljubljanski kotlini so v tej skupini Dvorska vas, Bled, Jesenice z Javornikom in Koroško Belo (a Javorniški rovt le 11.9% in Plavški rovt celo —16%, za ostala naselja posebej ni podatkov), kat. občina Hraše (Lesce 58%, Hraše 32%, Studenčice —8%), kat. občina Križe (Pristava 63%, Križe 59%, Retnje stagnirajo, Gozd —30%), Okroglo pri Naklem, Britof pri Kranju (sam Britof nad 60%, Orehovlje v istoimenski kat. občini je nazadovalo), kat. občina Kokrica (Kokrica 102%, ostale vasi okoli so le malo napredovale, Srakovlje pa je celo nazadovalo), kat. občina Stari dvor (Stari dvor 95%, Virmaše 42%, Grenc stagnira), kat. občina Vir (Količevo 86%, Vir 63%, Podrečje 38%, Turnišče —13%), kat. občina Kamnik

(Kamnik 19%, Perovo 119%, Zaprice 177%, Žale 59%, neposredna okolica je mnogo bolj napredovala od mesta samega!).

V Savinjski dolini najdemo v tej skupini Raduho, kat. občino Kasaze (Kasaze 29%, Sv. Križ 125%), kat. občino Petrovče (Dobriša vas 131%, Petrovče 7.3%), kat. občino Sv. Peter v Savinjski dolini (Doberteša vas 100%, Sp. Roje 20%, Sv. Peter 23%, Zgornje Roje so upadle za 8.7%), kat. občino Žalec (Žalec 85%, Zornja Ložnica 41%, Spodnja Ložnica in Vrbje stagnirata), kat. občino Trnovlje (Trnovlje 62%, Zadobrova 53%, Začret 41%, Ljubečna 7%, Žepina 25%, Leskovec 8%); kako nasprotje je Savinjska dolina Brežiško-krški kotlini, kjer se v to skupino uvrščajo le Brežice! Dasi je sled-njo vojna vse drugače prizadejala, je podoba, da leži razlog vendarle predvsem v ekonomskih razlikah in v prometnih prilikah obeh kotlin.

Ob gorenji Paki pripada razloženo naselje Paka po vsej pri-liko še velenjskemu območju in je relativno napredovalo celo še bolj od šaleških naselij. V Mežiški dolini so tu Mežica, Lahovica, Kotlje in Javornik, ob Dravi kat. občina Črneče (Črneče 65%, Tribej —6%), in Brezno. Na vzhodnem vznožju Pohorja in na Ptujskem polju spadajo sem Rogoza (še v sferi Maribora), Čreta nad Slivnico pri Mariboru, Vodole nad Slovensko Bistrico, Zgornja Bistrica in Šturmovec. Drugje samo še Gornja Radgona s Spod. Grisom.

Med vsemi kategorijami podaja relativna karta najslabše pravkar opisano. Dasi so v marsikateri kat. občini tudi naselja, katerih porast se dejansko giblje med 40% in 60%, je v njih obseženih vendarle preveč naselij, ki so napredovala bolj in dokaj je tudi takih, ki so napredovala manj. Področja teh kat. občin so na karti v mnogih primerih v soseščini najvišje kategorije, do katere de-jansko tvorijo prehodni pas, v katerem so razporejena manj napre-dujoča naselja na zunanji strani, bolj pa na notranji, ob drugih, zelo močno se razvijajočih krajih. To velja za take primere v Ljubljan-ski kotlini in okolici Maribora. Drugje pa to za slične primere ne velja, predvsem niso na karti pravilno prikazani kraji v Celjski kotlini kot: Sv. Križ, Dobriša vas, Doberteša vas, Žalec in Trnovlje.

Naselij, ki so dejansko napredovala za 40%—60%, je, kakor iz naštetih primerov vidimo, zelo malo. Med njimi je tako važen indu-strijski center, kakor so Jesenice, dalje je med njimi zlasti mnogo krajev, ki leže blizu naših ekonomsko najvažnejših centrov (oko-lice Ljubljane, Kranja, Kamnika, Maribora; Črneče, Zgornja Bi-strica itd.), in krajev, ki so sami razgibani v kakršnikoli nekmetij-ski gospodarski panogi. (Zgornja Ložnica, Kotlje, Javornik, Bled,

Mežica, Brezno itd.), je pa vmes še tudi nekaj docela agrarnih naselij (Visole, Šturmovec).

V poslednji skupini so kraji, ki so napredovali nad 60%. Mnogo jih je bilo pri opisu obeh predhodnih kategorij že omenjenih, pridružujejo se jim še Ajdovščina (62%), Ajševica z Rožno dolino (96%), Kromberk in Loke (75%) in Kožbana (70%). V Slovenskem Primorju so tedaj v največji meri napredovali kraji, ki po sili razmer vrše funkcije predmestij glavnega mesta Goriške, ki pa šele nastaja. Kožbani je do njenega izjemnega porasta pripomogel položaj ob novi meji. Razvoja Jugoslaviji pripadlega dela Solkana ni mogoče točno ugotoviti, ker ni na razpolago podatkov za l. 1931.

Največ naselij te skupine je v Ljubljanski kotlini. V okolici Bleda so se najbolj povečali Mlino (94%), Želeče (64%) in Zagorica (60%). V kat. občini Žirovnica se je povečalo število prebivalstva v sami Žirovnici za 182%, v Bregu za 66% in v Mostah za 37%, v kat. občini Gozd—Martuljek je istoimensko naselje narastlo za 96%, Srednji vrh pa za 47%. Radovljica s Predtrgom je napredovala za 71%, Blejska Dobrava za 83% in Golnik za 153%. V okolici Kranja, ki je sam najmanj napredoval (le za 61%), so se dvignile Čirčiče za 114%, Huje za 473%, Klanec in Primskovo za 136%, Gorenje za 35%, Struževo za 108%, Stražišče za 169% (Šmarjetna gora, ki leži v kat. občini Stražišče, je nazadovala za 60%). V kat. občini Suha sta napredovali Trata za 108% in Suha za 63%, Lipica pa je nazadovala. Medvode so se dvignile za 111%, Vrhovci za 895%, Ježica za 191%, (Savlje v kat. občini Ježica so napredovale le za tretjino, Kleče pa so celo nazadovale; očividni je vpliv lege ob veliki cesti, ki omogoča hiter prevoz. Proti Klečam in Savljam se je vse dotlej Ljubljana malo razvijala — morda součinkuje negativno prav tu najvišji nasip stare medvojne obvozne proge? Za kat. občino Stožice ni bilo mogoče izdelati zanesljive primerjave, ker so bila naselja l. 1931 deljena med bivšo MOL in občino Ježica. Danes so v celoti v MLO Ljubljana in ni zanesljivo, na kateri obseg se novi podatki nanašajo). Zelo močno se je pomnožilo prebivalstvo še v Vižmarjih (85%), Brodu (74%), Poljanah (211%) in Trati (273%). Pravkar naštetim se pridružujejo že preje omenjene Črnuče, Gunclje, Rudnik, Polje in Zgornja Zadobrova, ki sklepajo z njimi nekak krog bolj od same Ljubljane napredujočih krajev.

Ob Kamniški Bistrici je napredovalo Preserje za 102%, Nožice za 106%, Rodica za 106%, Zgornje Jarše za 147%, Mekinje za 118%, poleg že omenjenih krajev: Količevo, Vir, Perovo in Zaprice.

Izven Ljubljanske kotline je toliko napredovanje redko, le Dobrna (162%) s sosednjo Lokovino (63%) pa Rogaška Slatina (300%), Guštanj z Ravnami (77%), Zgornje Radvanje pri Mariboru (187%), Sv. Lovrenc na Dravskem polju (129%, Strnišče!), Rajhenburg (62%) in Senovo (65%) poleg nekaterih, omenjenih preje, spadajo sem.

* * *

Taka razporeditev razvojnih kategorij nam pokaže, da so bile kljub nepreračunljivim in razvojnim zakonitostim nepodrejenim elementom, ki so jih v razvoj populacije vnesla vojna leta, vendarle očitane poglavitne poteze nadaljevanja tistih procesov v razvoju, ki so jih ugotovili že za prejšnja razdobja razni avtorji (6, 11, 12, 13, 14). Primerjava z Melikovo karto (6, pril. VI)⁵ odkrije, da je bilo Kočevsko že doslej najbolj široko področje najintenzivnejšega upadanja prebivalstva, ki se je že dolgo izseljevalo; s popolno izselitvijo Nemcev je ta proces dosegel svoj višek in zaključek. Spodaj ob Kolpi in Čabranki pa se je proces obrnil, silovito uničevanje s strani Italijanov je preje pozitiven razvoj zavrlo in obrnilo v negativnega, težko reči za koliko časa. V Beli krajini je ostala osnovna razporeditev slična, napredovanje je ostalo omejeno na Črnomelj in okolico. Le širok pas naselij ob Kolpi, kjer je preje razvoj miroval, je v zadnjem razdobju nazadoval, brez dvoma radi večje izpostavljenosti v vojni. Novost je napredek (sicer skromen) Metlike, za kar je pravi vzrok težko ugotoviti.

Na ostalem Dolenjskem so se razvijali kraji v zadnji dobi marsikje precej drugače kakor med 1880 in 1931 letom. Preje so nazadovali le v Suhi krajini pa v Posavskih hribih med Litijo in Ljubljano ter v področju okrog Krima in Mokreca, stagnirale pa so vasi v osrednjem delu Dolenjskega gričevja. V zadnji dobi pa je k temu pričelo nazadovati še mnogo preje napredujočih krajev. To se je primerilo vasem po pobočjih Gorjancev in na Krškem polju, kjer so vasi, ki so preje najbolj napredovale, obstale na vi-

⁵ Primerjanje z imenovano karto ne more nuditi povsem zadovoljivih rezultatov, ker je slednja izdelana na osnovi podatkov za politične občine. Razlike v razvoju posameznih naselij so zato v tej še veliko bolj zabrisane (le ponekod so bile politične občine deljene, zato pa so bile drugje celo združevane), saj se je pokazalo, da imajo često že sosednja naselja, ležeča v podobnih pogojih, močno neenak razvoj. Tudi ni mogoče med seboj primerjati absolutno število odstotkov dviga ali upadka, ker sta razdobji, za kateri sta se proučitev izvršili, preraslišno dolgi. Dokaj nesmiselno bi bilo tudi ugotavljanje letnega količnika za vsako od primerjanih dob, saj je šel razvoj malokje premočrtno (prim. 13). Vse to pa seveda ne izključuje primerjanja osnovnih razvojnih tendenc.

šini iz l. 1931. Široki pas napredujočih vasi ob Savi se je skrčil na nekaj centrov in le izjemoma je napredovanje zajelo nova naselja (Log nasproti Sevnice).

Tudi Notranjsko nudi v zadnjem razdobju slabšo sliko kakor v prejšnjem. Vasi na Bloški planoti so do l. 1931 stagnirale, po njem so nazadovale; Loški potok je preje napredoval, v zadnji dobi je mnogo izgubil, pravtako Ložka dolina. Naselja na severozapadnih notranjskih planotah so preje stagnirala ali napredovala, v zadnji dobi so zvečine nazadovala. Pivka se je preje uspešno razvijala v celoti, v zadnji dobi je napredovalo le nekaj naselij, večina jih je močno nazadovala. Prilike ob gornjem toku Notranjske Reke so se še najmanj spremenile, tu je še vedno nekaj področij, ki živahno napredujejo. Središče in vzgon je enemu delu Ilirska Bistrica, dočim ima drugi svoje korenine morda v bližnji Reki.

V Brkinih je se je preje držalo skozi 50 let podobno število ljudi, zadnja leta so jih močno razredila. Isti proces je doživela Slovenska Istra, kar je je v Jugoslaviji. (Za oni del, ki je v STO moremo na osnovi podatkov za l. 1945 (15) zaključiti prav isto.) Kraj je slejkoprej področje intenzivnega nazadovanja, pravtako vzhodni del Vipavske doline, pa Trnovska in Banjška planota, večina gornjega Posočja in Goriška Brda. V zapadnem delu Vipavske doline pa, ki se je preje živahno razvijal, posebno močno v severnem delu, se je zmanjšalo število ljudi v večini naselij, napredovanje pa se je na povsem novih osnovah očuvalo le v nekaterih zelo omejenih področij. Naselja v Cerkljanskem in Škofjeloškem hribovju so pred l. 1931. stagnirala, zadnja vojna jim je prinesla temeljito nazadovanje.

Na Dolenjskem, Notranjskem in v Slov. Primorju, kjer sta bili nazadovanje in deloma stagnacija že preje najobičajnejši razvojni smeri iz razlogov, ki so bili že dovolj poudarjeni (6, str. 630 d.) in jih zato ni treba ponavljati, sta se v zadnjem razdobju obdržali, deloma ojačali in še razširili. Omenjenim osnovam se je pridružila vojna z direktnimi in posrednimi (premaknitev meje) posledicami. Učinkovanje spremenjenih pogojev po osvobojenju je, neglede na to, da manjkajo zanesljive statistične osnove za primerjavo, možno opaziti le v izredno redkih primerih ob naši novi zapadni meji in v porastu nekaterih mest z okolnicami, kjer se že kažejo učinki razvijajoče se industrializacije.

Dokaj neenako se obnašata Bohinj in gornja Savska dolina. V Bohinju se je preje prebivalstvo gostilo, v zadnji dobi se redči,

v gornji dolini pa, ki je preje prav malo napredovala, se je po l. 1931 močno dvignilo. Razlika temelji v tem, da je severna dolina ostala na meji, dočim je bohinjska ta svoj položaj izgubila, razen tega pa je gornja dolina prav v zadnji dobi postala važen tujsko-prometni in klimatsko letoviški center. Razen tega sega do konca gornje doline vpliv Jesenic, ki se v Bohinju ne kaže.

Jeseniška in blejska okolica vseskozi močno napredujeta. Za tolmačenje geneze razvoja populacije v širši in ožji okolici Jesenic bi bila silno dragocena proučitev, dokod seže dnevno dovajanje delovne sile jeseniški železarni. Podrobnega študija bi bil tudi vreden razvoj poseljenosti gorskih dolin in pobočij, ki kažejo pred l. 1931 nazadovanje, po njem pa nekatere zelo velik napredek. Tudi v osredju ljubljanske kotline so znatne razlike. Naselja v tržiški okolici so v prvi dobi naraščala v znatno večji meri, kakor v okolici Kranja (velik del kranjske industrije je zelo mlad), in dočim se preje Medvode sploh niso odražale od svoje okolice, so po l. 1931 napredovale v silnem tempu. Razlike so tudi v čisto kmetijskih področjih na severovzhodu, kjer je bila v prvi dobi doma stagnacija, po l. 1931 pa so ta naselja zvečine močno povečala svoje prebivalstvo. Tudi na Ljubljanskem barju je naraščanje v zadnjem času hitrejše. In končno ni novost močan dvig krajev ob Kamniški Bistrici.

Tudi v Posavskem hribovju severno Save so razlike znatne: preje nazadujoča okolica Trojan je pričela ponovno napredovati, preje silno močno napredujoči premogovni revir se skoro ne razvija več, preje sklenjeno napredujoče ozemlje na obeh straneh spodnje Savinje je danes razbito, napredovanje je ostalo pridržano le redkim gospodarsko najpomembnejšim središčem (Laško), medtem, ko je večina naselij v zadnji dobi nazadovala. Med spodnjo Savinjo, Voglajno, Savo in Sotlo pa se razvojne tendence niso mnogo spremenile. Naselja na Solčavskem so v prejšnji dobi napredovala, vojna jim je silno zmanjšala obseg. Gorogransko je preje stagniralo, sedaj prevladuje nazadovanje. Vendar pa se v tej okolici pojavlja v nekaterih primerih, ki so preje mirovali, napredek, n. pr. v okolici Luč. Naselja med Ljubnim in Mozirjem slejkoprej napredujejo, enako Celjska kotlina, kjer se je tempo celo močno pospešil. V gričevnatem področju med Voglajno in gornjo Dravinjo se je pričelo živahno razvijati mnogo preje nazadujočih naselij. Ob Paki so ostale tendence bistveno neizpremenjene, Šaleška kotlina in njena okolica venomer močno napredujeta; sličen je razvoj naselij tudi v Mislinjski dolini.

V povirju Mežice so se razmere zopet znatneje spremenile; Koprivna sicer še vedno nazaduje, toda silno močno napredovanje širokega področja okrog Črne, Žerjava in Meže je v zadnji dobi ostalo omejeno na nekaj centrov, v vsej okolici, tudi ožji, pa je nastopilo krčenje števila prebivalstva. Podoba je, da gre tu predvsem za odseljevanje s kmetskih domov po gorskih pobočjih in slemenih v dolino, tedaj za depopulacijo gora, kakor jo opažajo tudi drugje (23), pri nas pa v zadnji dobi v večji meri le v Škofjeloških in Polhograjskih hribih. Slovensko Primorje moramo pri tem zaenkrat izločiti, radi posebne geneze tamošnjega nazadovanja v zadnji dobi, dasi so za starejšo dobo depopulacijo gora tam že ugotovili (22).

Drugod po Mežiški dolini in Strojni se prilike obračajo na bolje, nazadovanje se je marsikje ustavilo, zamenjalo ga je večinoma mirovanje, napredek pa le v okolici najvažnejših centrov. Že preje napredujoča naselja so tempo naraščanja še povečala.

Pohorje je v dolgi dobi 1880—1931 gubilo stanovalce, le proti Mariboru viseča stran jih je pridobivala. Po l. 1931 je nastopila znatna izprememba: nazadovalo je le še nekaj naselij v najbolj odročnih, vsakršnemu gospodarskemu razvoju neprikladnih legah, povsod drugod prebivalstvo stagnira ali napreduje. Slednji proces je opaziti zlasti tam, kjer se je namestila še tako majhna lesna ali gradbena industrija.

V Dravski dolini nad Mariborom kažejo zadnji čas tendence naraščanja mnoga manjša središča, kar velja v ostalem tudi za prejšnjo dobo. Dravska dolina od Selnice navzdol slejkoprej napreduje v celoti, le da je preje razvoj zaostajal za samim Mariborom, v zadnji dobi pa je relativno hitrejši.

Vzhodno obrobje Pohorja in Ptujsko polje kažeta v obeh primerjanih dobah podobne tendence. V Slovenskih goricah je drugače: po 1931. l. je več mirovanja in nazadovanja, posebno močno je upadlo število ljudi na jugovzhodnem koncu, ki ga je vojna najbolj prizadela (Prim. 9). Tudi v Prekmurju se je obrnilo na slabše: vzhodno Goričko, preje področje stagnacije in rahlega nazadovanja, je izgubilo znaten del ljudi in nazaduje skoro v celoti. (Prekmurje kot celota je nazadovalo že v dobi 1921—1931; prim. 14, karta). Zapadno Goričko, ki je preje tako močno napredovalo, je po 1931 tudi nazadovalo, le mestoma je ohranilo doseženo višino. Na Ravenskem, kjer so po 1880. letu prav vsa naselja ogromno pri-

dobila, je danes v prevladi stagniranje, marsikje pa že upadanje; nadaljnji pozitivni razvoj je ostal omejen na Soboto, njeno okolico in nekaj vasi ob Muri. Tudi okolica Lendave, ki je preje silno napredovala, v zadnji dobi stagnira.

* * *

Značilno za razvoj naselij pri nas v zadnjih dveh desetletjih je, da niso mesta tista, ki so tudi relativno najbolj napredovala; za razvoj mest posebej pa, da so napredovala najbolj nekatera od manjših. Med vsemi mestnimi naselji zaznamuje relativno največji napredek Radovljica s Predtrgom (71,5%). Sledita ji Ajdovščina (61,6%) in Kranj (v ožjem obsegu, 60,6%). Če je pri Kranju, ki se je prav v zadnjih desetletjih silno industrializiral, tako napredovanje razumljivo, ga je dosti težje tolmačiti v obeh ostalih primerih. Pri Radovljici, ki je po osvoboditvi izgubila eno svojih najvažnejših funkcij — sedež okraja se je prestavil na Jesenice, je podoba, da se je močno ojačil obseg ondodne svojčas male industrije. Součinkovala pa je brez dvoma tudi prisotnost učencev v nekaterih posebnih šolah, kar more v tako malem mestu roditi bistven učinek. Podoben primer je Ajdovščina; tudi ta je oddala upravno funkcijo Novi Gorici in je mogla med vsemi mesti na Primorskem napredovati najbolj le na račun svojega gospodarsko-prometnega pomena, ki ga ima kot središče bogate gornje Vipavske doline (živilska industrija) z bogatim gozdnim zaledjem (lesna in gradbena industrija), povezano z lokalno železnico z ostalo prometno mrežo. Da je brez posledic prebolela učinke italijanske okupacije, dokazuje, da se razvija v gospodarski center znatnega pomena. Primerjava razvoja teh treh mest v zadnjih 17 letih z razvojem v dobi 1880—1931 (6, str. 607) pokaže nad vse zanimivo dejstvo, da sta Kranj in Ajdovščina napredovala po l. 1931 v meri, ki je komaj kaj drugačna od one, ki sta jo dosegli v prejšnjem, trikrat daljšem razdobju. Radovljica pa je zadnji čas napredovala celo znatno bolj.

Podobnih primerov, da bi mesto v zadnji dobi napredovalo za več kakor v prejšnjih 51 letih, je malo. Takih je le nekaj manjših mest, v katerih (ali pa v njih bližini) se je v zadnji dobi namestila nova in pomembnejša industrija. Med njimi so Škofja Loka, Kamnik in Dravograd. Pri Mozirju moremo iskati vzrok le v njegovi upravni funkciji. Nadaljnji primer te vrste so Konjice, ki so pred l. 1931 nazadovale, po njem pa napredovale za četrtno. Kropa je po propadu stare železarske obrti nazadovala, bila je najbolj nazadujoče tržno naselje Slovenije (6, str. 608). V novejši dobi si je

Kropa temeljito pomagala s preureditvijo obrti v industrijo in je pričela zopet pridobivati, vendar še daleč ni dosegla stanja iz l. 1880.

Ti primeri so najbolj izraziti, vendar ne povsem osamljeni, tempo naraščanja se je povečal tudi v mnogih drugih mestnih naseljih, kot so: Vrhnika, Črnomelj, Brežice, Slovenj gradec, Gornja Radgona in Slovenska Bistrica. V obeh neenako dolgih razdobjih se je napredovanje teh mest gibalo med 20% in 50%. Metlika pa je celo iz stagnacije prešla v rahlo napredovanje.

Manjšo razliko v tempu naraščanja so dosegla naslednja mesta, ki so se v zadnji dobi tudi povečala za 20%—50%: Ljubljana, Maribor, Celje, Jesenice, Domžale, Sevnica, Laško, Šoštanj in Murska Sobota. Med 5% in 20% se zopet giblje porast Tržiča, Litije, Novega mesta, Ilirske Bistrice, Kočevja in Ljutomera.

Ostala naselja mestnega značaja so pozitiven razvoj v poslednji dobi zamenjala s stagnacijo (Ptuj, Radeče, Krško, Ormož, Dolnja Lendava, Prevalje) ali celo nazadovanjem (Idrija, Tolmin, Vipava, Postojna, Bovec, Kobarid in Gornji grad). Razen Gornjega grada in Bovca, ki sta preje stagnirala, v zadnji dobi pa močno (Gornji grad za 22,2%, Bovec za 24,1%) nazadovala, so vsa ostala naselja preje napredovala, nekatera celo v prav obilni meri (Kobarid, Tolmin, Vipava, Postojna; prim. 6, str. 608).

Razume se, da je bila prednja primerjava izvedena na osnovi enakih mestnih področij, ki so l. 1931 obsegali zvečine le sama mesta, ne pa tudi najbližjih urbaniziranih krajev. Če poizkusimo primerjati tudi te med seboj in s samimi mestnimi centri, ugotovimo, da ne izkazujejo več »bistveno podobnega naraščanja« (6, str. 608), marveč najpogosteje znatno večjega. Razlika izvira tudi iz tega, da je bil vzet v obeh dobah za osnovo isti mestni teritorij kakršnega so mesta imela l. 1931. L. 1880 in še dokaj desetletij za njim so bili najbližji urbanizirani kraji še znotraj te meje, že po l. 1921 pa je urbanizacija posegla preko nje, kar dokazujejo tudi Savnikove (14, str. 118) in Malovrhove ugotovitve (13, str. 47), vendar do l. 1931 še brez tako močnega učinka kakor po njem. V zadnjih 17 letih opazimo pojav, da raste okolica hitreje od centra, bodisi da se z njim zrašča ali pa še ne, pri večini slovenskih mest. Najbolj izrazito nastopa pri Kranju, kjer je mesto samo napredovalo za 61%, v njegovi soseščini pa Huje za 473%, Primskovo in Klanec za 136%, Čirčiče za 114%, Struževo za 108% in Stražišče za 169%. V okolici Škofje Loke so napredovali bolj od nje Suha, Stari dvor, Trata, Stara loka, v okolici Ljubljane Črnuče, Ježica, Jarše, Polje, Studenec, Zgornja Zadobrova, Vrhovci, Rudnik, Viž-

marje, Brod, Poljane, Trata, tedaj naselja, ki leže zlasti na severni strani, deloma še na vzhodni in zahodni, in le eno na južni (a še to je predmestje), kar se docela ujema z že svojčas ugotovljenim dejstvom, da kaže ta del okolice minimalen vpliv mesta (16, str. 17 d). Razen tega je ta del med vojno utrpel največje izgube. V okolici Kamnika so bolj od mesta napredovali Mekinje, Bakovnik, Perovo, Zaprice, v okolici Celja Lisce, Ložnica, Medlog, Trnovlje, Čret, Štore in Kresnike, v okolici Maribora Razvanje, Rogoza, Spodnje Hoče, (za mnogo današnjih mestnih delov, ki so bili še l. 1931 samostojna naselja, ni mogoče izvesti primerjave, ker manjkajo podatki; izven vsakega dvoma pa je, da je tudi pri Mariboru isti pojav najmanj tako razširjen, kakor pri drugih večjih mestih), pri Novem mestu Bršljin in Šmihel, pri Ptujju Vičava in Spodnji Breg. Tudi pri marsikaterem mestecu opazimo isto: bolj od Slovenske Bistrice je napredovala Zgornja Bistrica, bolj od Tržiča sosednja naselja, severno in južno od njega, bolj od Radeč so napredovale Njivice in Stari dvor, bolj od Šoštanja Skorno, bolj od Velenja Paka. Posebno poučen primer je Krško. Dočim je Krško v zadnji dobi stagniralo, je bližnji Videm napredoval za 11%, Stara vas zraven za 27,5% in napredovala je celo sosednja Trška gora.

Tako hitrega napredovanja urbanizirane okolice ne moremo povsod pripisati samo pomenu centra, katerega gospodarske in upravne ustanove si sicer res iščejo delovno silo v vedno širšem krogu naselij. Del naštetih primestnih naselij je sam prevzel nekaj mestnih funkcij s tem, da se je tam naselila industrija, ki je nato pritegnila drobno industrijo in obrt ter ojačala tudi upravni aparat. Te vrste so nekatera naselja v okolici Škofje Loke, zlasti Trate, v okolici Ljubljane Šentvid, pri Novem mestu Bršljin, pri Ptujju Spodnji Breg. Pri tem pa ne kaže izgubiti iz vida, da gre v vseh doslej naštetih primerih le za relativno večji prirastek, za katerega je zadostovalo v manjših krajih že zelo majhno število ljudi in da dajejo pravo predstavo o dejanskem obsegu premikov prebivalstva le podatki o absolutni meri izvršenih izprememb.

Kartografsko so ti podatki izraženi v drugi prilogi, ki nam pokaže predvsem, da se je v zadnji dobi silno spremenilo razmerje med mestom in deželo v korist prvega in da so daleko največji delež celotnega prirastka pobrale že doslej največje aglomeracije: Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj in Jesenice. V podrobnem pa se nam odkrije še vrsta zanimivih pojavov, med njimi najprej, da tudi v tistih predelih, ki kažejo na relativni karti

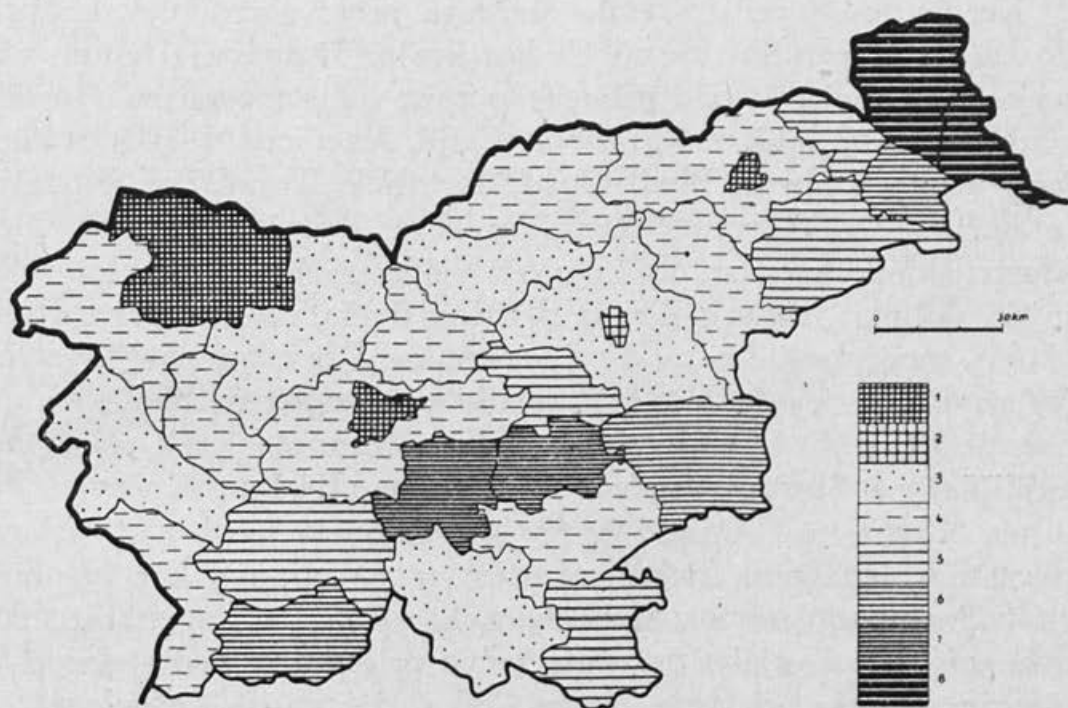
povsem pozitivni — napredujoči razvoj, niso izjema naselja z nasprotno usmeritvijo. Vendar se pokaže, da je absolutna mera razlik najčešče malenkostna in da more le pri tako razdrobljeni naseljenosti, kakršna je pri nas, roditi relativno znatne učinke. V pokrajini med Mirno in spodnjo Krko, ki po prvi karti stagnira ali rahlo nazaduje, vidimo, da tudi napredujoče vasi niso redkost, da pa so razmeščene med nazadujočimi tako, da iz same razmestitve ni mogoče sklepati na kakršnokoli razmestitveno in razvojno zakonitost. Edino podrobne regionalne proučitve, ki bi podajale celotno antropogeografsko in zlasti ekonomgeografsko analizo posameznih predelov, bi morda lahko definitivno raztolmačile prav tako razmestitev. Podobno je pod Gorjanci, kjer bi najživahnejši razvoj pričakovali spodaj ob Krki, kjer teko prometne vezi, kjer so lokalna tržna središča, kjer je največ plodne zemlje. Vidimo pa, da so skoro prav vsa naselja ob Krki in v najbližji soseščini nazadovala, napredovala pa so pogosteje taka po odročnih, višjih legah, a ne v kakih pasovih, marveč posamično med bolj ali manj nazadujočimi sosedami.⁶

Absolutna karta pokaže z razliko od relativne, da so le v Slov. Primorju in na Kočevskem večji predeli, v katerih so vsa naselja nazadovala in da leži le ob Kamniški Bistrici večja neprekinjena vrsta napredujočih krajev. Povsod drugod nastopa le večja ali manjša prevlada katere od obeh smeri ali pa njih ravnovesje. Dalje nam šele absolutna karta povsem jasno razkrije, v kako silnem razmahu je naša Gorenjska. Ljubljana, Kranj, Jesenice, Bled z njih okolicami, pa kraji od Škofje Loke do Šentvida in od Kamnika do Domžal kažejo tako velik absoluten dvig, da se jim postavijo ob stran le še Celje s Celjsko kotlino in Maribor z okolico. To so tedaj tista aglomeracijska področja, ki odvezemajo večji del primanjkljajev, ki so jih utrpeli v različni meri ostali deli Slovenije.

Posebnost je Prekmurje. Poleg Sobote je napredovalo le še nekaj vasi na Ravenskem, zlasti spodaj ob Muri. Tako nazadovanje na prvi pogled preseneča. Če se pa spomnimo, da sta bili obe štetji izvedeni v marcu mesecu, ko se v predvojni Jugoslaviji še ni pričelo sezonsko delo, ko je bilo še skoro vse prebivalstvo doma, da pa so leta 1948, spričo v novih ekonomskih pogojih ogromnih potreb delovne sile, že odšli vsi oni Prekmurci, ki jim domača gruda nudi premalo, na delo, se nam razlog

⁶ V vseh teh in podobnih primerih drugje je brez dvoma udeležena vojna a z neznano mero. Rezultati pravkar izvajanega popisa vojnih žrtev bodo za osvetlitev sličnih nejasnosti neprecenljive vrednosti.

pojavi v jasni luči. Resničnost in res začudenja vreden velik obseg tega pojava nam potrjuje primerjava med številom prisotnega in stalnega prebivalstva (podoba 2). Dočim se drugje povpreček za teritorije okrajnih LO giblje med 0,3% in 4,9% več stalnega od prisotnega prebivalstva, razen v mestnih okrajih (Ljubljana, Maribor, Celje) in pri Jesenicah, kjer je celo več prisotnega prebival-

Podoba 2.

Razmerje med stalnim in prisotnim prebivalstvom po okrajih LRS

Znaki pomenijo: 1. prisotnih več od stalnih nad 3%, 2. prisotnih več od stalnih za 0.1%—3%, 3. prisotnih manj od stalnih za 0.1%—1.0%, 4. prisotnih manj za 1.1%—2.0%, 5. prisotnih manj za 2.1%—3.0%, 6. prisotnih manj za 3.1%—4.0%, 7. prisotnih manj za 4.1%—5.0%, 8. prisotnih manj od stalnih za več kot 5%.

stva, je v Prekmurju kar 8% (Soboški okraj 7,8%, Lendavski 8,6%) manj prisotnega od stalnega prebivalstva. Verjetno pa je tudi stalno utrpelo vsaj relativno (z ozirom na prirodni prirastek) izgubo, ker je Prekmurje dalo mnogo trajnih izseljencev že po osvobojenju. Odšli so predvsem v Vojvodino in v Apaško kotlino.

* * *

Primerjava prisotnega in stalnega prebivalstva nudi, kakor je bilo pravkar videti, prav koristne rezultate, ki pomagajo tolmačiti marsikatero zapleteno razvojno dejstvo. Take primerjave vse doslej ni bilo mogoče izvesti, ker so bili za vso dobo nazaj na raz-

polago le podatki za prisotno prebivalstvo. Možno jo bo izvesti šele za leto 1948, potem ko bodo objavljeni izčrpní rezultati popisa. Že sedaj pa se je nudila prilika primerjati obe skupini po okrajnih in krajevnih LO in ugotoviti naslednje.

V LRS je prisotnega prebivalstva 16.721 (1,2%) manj od stalnega. Tudi ogromna večina krajevnih LO ima prisotnega prebivalstva manj od stalnega, vendar v različnih merah.

Ker je tedaj večje število stalnega prebivalstva nekako pravilo, si je najzanimiveje pogledati kraje, ki imajo izjemno razmerje. Najizrazitejši taki primeri so naša večja mesta ter letovišča in zdravilišča (Ljubljana, Maribor, Celje, Jesenice, Murska Sobota, Novo mesto, Dobrna, Bled, Gozd-Martuljek, Topolšica, Rogaška Slatina, Goriče (Golnik), Kranjska gora, Rateče, Planica). Med industrijskimi centri se odlikujejo z veliko razliko Šempeter v Savinjski dolini, Guštanj, Ilirska Bistrica, Jarše, Škofja Loka, Ruše, Šoštanj, med gradilišči pa Sv. Lovrenc na Dravskem polju (Strnišče) pa Borovnica in Verd. Prevlado prisotnega prebivalstva poznajo še Krajevni LO Kromberk, Solkan, Šempeter pri Gorici (tudi gradilišča) pa Slovenj gradec, Ajdovščina, Brežice, Kočevje, Postojna, Sežana in Tolmin, kjer smemo ta pojav pripisovati deloma povečanim upravnim funkcijam, deloma pa obnovi, kar je oboje pritegnilo mnogo novih stanovalcev, ki se pa radi zaenkrat malo povečane stanovanjske površine še ne prištevajo med stalne. Obnova in deloma začasna gospodarska dejavnost (eksploatacija gozdov) sta dvignila število prisotnih nad stalne v Črmošnjicah, Črnomlju, Cerknem, Kočevski Reki, Koprivniku, Mozlju, Starem Logu in Željnah. V nekaterih primerih kot n. pr. pri Višnji vasi, Žalcu, Vipavi, Stični, Sv. Križu pri Kostanjevici, Šmihelu pri Novem mestu itd. si pojava brez pomoči socialne strukture prebivalstva ne moremo zadovoljivo utemeljiti.

Manjšo prevlado prisotnega prebivalstva od dosedaj naštetih kažejo med krajevnimi LO-ji, ki so industrijsko razviti, Laško Petrovče, Štore, Lesce, Domžale, Kranj, Črnuče, Medvode in Hrastnik, med manjšimi mesti in trgi še Ribnica, Dolenji Logatec, Ormož in Ptuj, med zdravilišči Radenci, med ostalimi, ne povsem kmetijskimi krajevnimi LO-ji pa Škofja vas, Bohinjska Bistrica, Nazarje, Senožeče, Stari Trg pri Ložu in Šempeter na Krasu, končno je zvečan delež prisotnega prebivalstva razumljiv spričo nekaterih posebnih javnih ustanov v Begunjah na Gorenjskem. Vplivom bližine Gorice lahko pripisujemo slično razmerje v Ajševici in na Vogrskem, nejasni pa ostanejo primeri kot Kebelj, Žabljek (pri

Poljčanah), Prestranek, Janežovci in Lancova vas (pri Ptuju), Podgorje (v sežanskem okraju) in Št. Andraž pri Velenju. Vendar opisanim pojavom ne gre povsod pripisovati prevelike tehtnosti. V malih krajih lahko že malenkosten povod (kratkodoben tečaj, šola z internatom, bolnišnica i. pd.) povzroči zelo opazen višek prisotnega prebivalstva.

* * *

Če poizkusimo na kraju povzeti vse ugotovitve in pri tem upoštevati prirodne sestavne dele Slovenije (prim. 17), se nam odkrije najprej, da ni bil enakovrsten razvoj navezan le na slične prirodne predele, marveč, da je v znatni meri orientiran po historičnih pokrajinah, kar se najizraziteje odraža na primeru Slovenskega Primorja. Do tega in manj izrazitih primerov drugod je dovedla doba vojne, še bolj pa z njo zvezane spremembe, ki so ji sledile.

Ker pa je v večini primerov vendar-le močnejše opazna naslonitev na prirodno delitev, lahko sklepamo, da bo tudi v prvih primerih v pogojih mirnega razvoja slednja postala odločilnejša. Podrobna primerjava pokaže naslednjo sliko:

V visokogorskem alpskem svetu razvoj nikakor ni enakomeren. Na zapadu v Posočju in na vzhodu v območju Drave je usmerjen v glavnem v nazadovanje, vendar ne iz istih razlogov, kar dokazuje popolno nazadovanje v Posočju, med tem ko je v povirju Meže omejeno le na višje dele in se dolina še dalje živahno razvija. V savskem delu našega visokogorskega sveta je najznačilnejše napredovanje, temelječe v bližnjih industrijskih središčih in letoviščarstvu. Le Bohinjski kot ter redke vasi na alpskih visokih planotah kažejo tendenco upadanja; bolj izrazito docela kmetijska naselja, manj ona, ki vrše še kakršno koli drugačno funkcijo (Bohinjska Bistrica).

V alpskem sredogorskem področju, ki ga predstavljajo Pohorsko Podravje ter gorovje med Mislinjo, Pako in Savinjo, je razvoj ubiral najrazličnejša pota. Ker je to in najbližje sosedno področje gospodarsko zelo razgibano (rudniki, industrija, elektrarne, les), je napredovanje znatno, drži se predvsem večjih centrov v glavnih dolinah in njihove okolice (Meža, Dravograd, Slovenj gradec, Guštanj, Šoštanj z Velenjem), kjer je največje, zajelo pa je po zaslugi lesa in gradbenega kamna tudi mnogo stranskih dolin in naselij v višjih legah, zlasti na Pohorju. Nazadovanje je v teh krajih omejeno na odročna, agrarna področja.

V Cerkljansko-škofjeloškem hribovju dominira upadanje ne glede na staro mejo. Vendar je med obema deloma razlika. Dočim je Škofjeloško hribovje prej stagniralo in je le v polhograjskem delu bilo doma tudi nazadovanje (13, str. 43 d) se je prebivalstvo onstran stare meje že od 1880 dalje močno izseljevalo.

V posavskem delu je največ naselij nazadovalo in prav mnogo jih stagnira. Napredovala so industrijska področja Litije, Laškega in Sevnice ter premogovni revirji razen šentjanžkega. Šele v vzhodnem delu so nekoliko pogostejše tudi napredujoče vasi predvsem v najugodnejših nižjih in vinorodnih legah. Po svoji prirodno gospodarski strukturi slični hriboviti področji okrog Velikih Lašč ter Brkini se ne ločijo od svoje okolice, obe sta izgubili velik del prebivalstva.

Področje Krasa se je obnašalo podobno, pa naj gre za hribovit ali planotast svet, za dinarske visoke planote ali za plitvi belokranjski kras. Iz vsesplošnega nazadovanja, ki je zajelo celo pretežne dele flišnega sveta, so se rešili le nekateri kraji z urbano funkcijo. Da velja povsod tod pripisati nazadovanje predvsem vojni, stoji na dlani.

Gorice po Dolenjskem in Sotelskem se ločijo od višje okolice po nekoliko bolj zastopani stagnaciji, dočim je napredovanje še zelo redko. Drugače je z goricami po ostali vzhodni Sloveniji, kjer je živahno napredovalo tudi mnogo povsem agrarnih področij. Izjema je prekmursko Goričko, ki je v celoti močno nazadovalo.

Tako ostanejo kot področja izrazitega napredovanja le ravnine in nekatere večje in obsežnejše doline. Brezdvoma najjačji dvig je kot celota doživela v zadnjem razdobju Ljubljanska kotlina. Posebno velik razmah kažejo industrijski centri in njih okolice, ki so vplivali posredno tudi na širše ravninsko zaledje, kateremu so bližina velikih aglomeracij in ugodne prometne povezave omogočile dvig povsem agrarnih naselij. Najslabše so se tu odrezali kraji, ki so od industrijskih žarišč najbolj odmaknjeni, kar lepo dokazuje vrsta nazadujočih naselij v sredi med Kamniško Bistrico in Kokro. Z izjemo Iškega kota (za kar nosi krivdo vojna), je napredovalo tudi Ljubljansko barje in njegovo obrobje. Skoro izključno napredujoča področja so tudi Celjska kotlina in Dravsko polje. Manjše ravnine so se slabše razvijale: v Krško-brežiški je napredovanje izjema, na Murskem polju in po Dolenskem prav tako in enako v Apački kotlini. Večje rečne doline pa kažejo zopet slično sliko kakor večje ravnine.

Viri:

1. Originalni popisni material Statističnega urada Slovenije.
2. Prethodni rezultati popisa stanovništva u FNR Jugoslaviji od 15 marta 1948. Beograd 1948.
3. Splošni pregled dravske banovine. Ljubljana 1939.
4. Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta savske banovine. Zagreb 1937.
5. VII Censimento generale della popolazione del Regno d'Italia 21. aprile 1931. Vol. II. Popolazione dei Comuni e delle frazioni di censimento. Parte prima, Italia settentrionale. Roma 1933.

Literatura:

6. A. Melik: Slovenija I, 2. zv. Ljubljana 1936.
7. Dr. L. Čermelj: Julijska krajina. Beograd 1945.
8. Dr. A. Melik: Nova upravna središča v Sloveniji. Novi svet 1948. Str. 349—358.
9. S. Zrimec: Domovi v Sloveniji, porušeni 1941—1945. Geografski vestnik XX—XXI. Ljubljana 1949. Str. 269—297.
10. S. Zrimec: Gostotna karta Jugoslavije za l. 1948. Geografski vestnik XX—XXI. Ljubljana 1949. Str. 317—328.
11. S. Ilešič: Prirastek prebivalstva na ozemlju Jugoslavije v dobi 1880—1931. Geografski vestnik XVI. Str. 3—24. Ljubljana 1940.
12. Dr. S. Ilešič: Prirast stanovništva na području Savske banovine od 1880—1931 god. Hrvatski geografski glasnik. Zagreb 1939. Str. 85—94.
13. C. Malovrh: Porast Ljubljane in okoliških krajev od 1815 do 1931 v luči statistike hiš. Geografski vestnik XVIII. Ljubljana 1946. Str. 36—59.
14. Dr. R. Savnik: Prirastek prebivalstva v Jugoslaviji v desetletju 1921—1931. Geografski vestnik VII. Ljubljana 1931. Str. 115—119.
15. Cadastre national de l'Istrie après le Recensement du 1er Octobre 1945. Sušak 1946.
16. Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike. Ljubljana 1939.
17. A. Melik: Prirodno-gospodarska sestava Slovenije. Geografski vestnik XVII. Ljubljana 1946. Str. 3—22.
18. F. Baš: Protestanti v Prekmurju. Geografski vestnik V/VI. Ljubljana 1930. Str. 78—93.
19. J. Maučec: Slovenska krajina. Karta. Ljubljana.
20. F. Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stol. do današnjih dni. Ljubljana 1936.
21. A. Melik: Populacijski problemi Jugoslavije v dobi 1918—1938. Misel in delo IV/12. Ljubljana 1938. Str. 247—262.
22. A. R. Toniolo — U. Giusti: Lo spopolamento montano nelle Alpi Giulie. Roma 1937.
23. Dr. F. Knotzinger: Der Rückgang des Gebirgsbauerntums in Niederösterreich. Berlin—Wien. 1938.

Mouvement de la population de la Slovénie de 1931 à 1948.

(Résumé.)

Au cours de la période de 17 années comprise entre 1931 et 1948, la population de la Slovénie n'a augmenté que de 2,5%, ce qui est la conséquence des pertes énormes subies pendant la guerre et du départ de l'élément étranger qui s'est produit après la guerre. A l'aide de deux cartes l'auteur a montré que, malgré cette moyenne, la stagnation est un phénomène très limité et que, durant cette période, il y a eu de grands mouvements dans la proportion et la répartition de la population. La première carte ci-jointe est tracée d'après une méthode relative et se rapporte aux communes cadastrales; l'autre montre le chiffre absolu des modifications par agglomérations. D'après ces deux cartes on voit que c'est dans les régions au sud et à l'ouest de la Sava que le recul de la population a été le plus sensible et s'est le plus largement étendu. Dans le Littoral slovène dont la plus grande partie enregistrait une diminution de la population au moins depuis 1880, il faut attribuer le recul de la population aux pertes causées par la guerre et, pendant la période antérieure à la libération, à l'expatriation causée par l'obscurantisme économique et l'insécurité politique durant l'occupation italienne, et ensuite partiellement au retrait de l'appareil administratif italien et des garnisons italiennes. La diminution est relativement la plus sensible dans la région de Kočevje d'où l'élément allemand s'est retiré et où les victimes de la guerre ont été les plus nombreuses. Dans les autres parties de la Slovénie ce sont surtout les régions agricoles situées sur les hauteurs, loin des communications, qui ont reculé. Ce recul se manifeste également dans un certain nombre d'endroits jouissant de conditions plus favorables et il doit y être attribué à la guerre. En fait, la stagnation n'est fortement marquée que dans les régions orientales, agricoles, aisées de la Slovénie. On constate un accroissement dans les régions non agricoles; dans la mesure où les agglomérations rurales accusent un accroissement, ce sont avant tout celles qui se trouvent dans les régions viticoles. Dès avant 1931, les agglomérations les plus importantes sont celles qui enregistrent le plus grand nombre d'accroissements; l'augmentation est relativement la plus forte dans les centres de tourisme, surtout dans les villes d'eaux où, avant la libération, les masses laborieuses n'avaient pas accès, et dans les environs des villes qui, après la libération, se sont le plus fortement industrialisées. L'auteur traite à part l'accroissement des villes et de leurs environs et il constate qu'en général ce sont les environs des villes plutôt que leurs centres qui sont en progression. Il a également pu constater que, dans la période la plus récente, le rythme d'accroissement des villes s'est essentiellement accéléré par rapport à celui de la période précédente et que certaines villes dont la fonction urbaine a diminué ou subi quelque modification accusent une stagnation ou même une diminution de la population.

Stane Zrimec

Polde Oblak:

Moško in žensko prebivalstvo v Sloveniji

Na osnovi rezultatov ljudskega štetja 15. marca 1948 l.¹ sem v študijskem letu 1949/50 izdelal v Geografskem inštitutu priloženo karto, ki ponazoruje razmerje med številom moškega in ženskega prebivalstva po krajevnih ljudskih odborih (KLO) Slovenije. Karta kaže izredno pestro sliko, ki je obenem izredno zanimiva in poučna, da si mora ostati z genetične plati često nerazjasnjena. Čeprav vemo, da nekatere gospodarske panoge (težka industrija, rudarstvo, gozdarstvo) vplivajo na akumuliranje predvsem moške delovne sile, druge pa (lahka industrija in pd.) privlačijo pretežno žensko, nam ta dejstva in vzroke često zabrišejo drugi, neznani. Posebno v zadnjem razdobju, v katerem je vojna s tako močnim učinkom, ko nikoli prej, posegla v demografsko strukturo, čemur se pridružujejo še kolonizacija in ogromne migracije (akumuliranje delovne sile obeh spolov okoli novih in starih industrijskih središč), so se ti različno učinkujoči vplivi tako prepletli, da v mnogih primerih ni mogoče dovolj tehtno utemeljiti oziroma osvetliti geneze posameznih stanj. Zato se v tem sestavku omejujem na opis in komentiranje karte, genetične osnove geografski razporeditvi pa podajam le tam, kjer se zde res izven vsakega dvoma. Temeljiteje bi jih mogel obravnavati le v primeru, da bi imel na razpolago vsaj podatke o socialni strukturi prebivalstva.

Ker mi gre pri opisu karte predvsem za pregledno sliko, sem se poslužil združitve kategorij odstotnih razmerij, po katerih je predstavljeno razmerje v karti. Brez dvoma bo na ta način slika jasnejša, manj statistična in bolj geografska. Neenotnost med to kategorizacijo in ono, razširjeno, uporabljeno na karti, utemeljujem tudi s tem, da ne bi bilo dobro na karti zmanjševati števila kategorij, ker bi se na ta način zabrisali številni prehodi, nianse in sploh podrobnosti, ki so prav odlike dobrega geografskega kartograma, saj najčešče govore sami najbolj živ in dosleden geografski jezik.

*

V Sloveniji je bilo 15. marca skupno 1,389.084 stalnih prebivalcev, od tega 652.622 moških in 736.462 ženskih. Moških je bilo

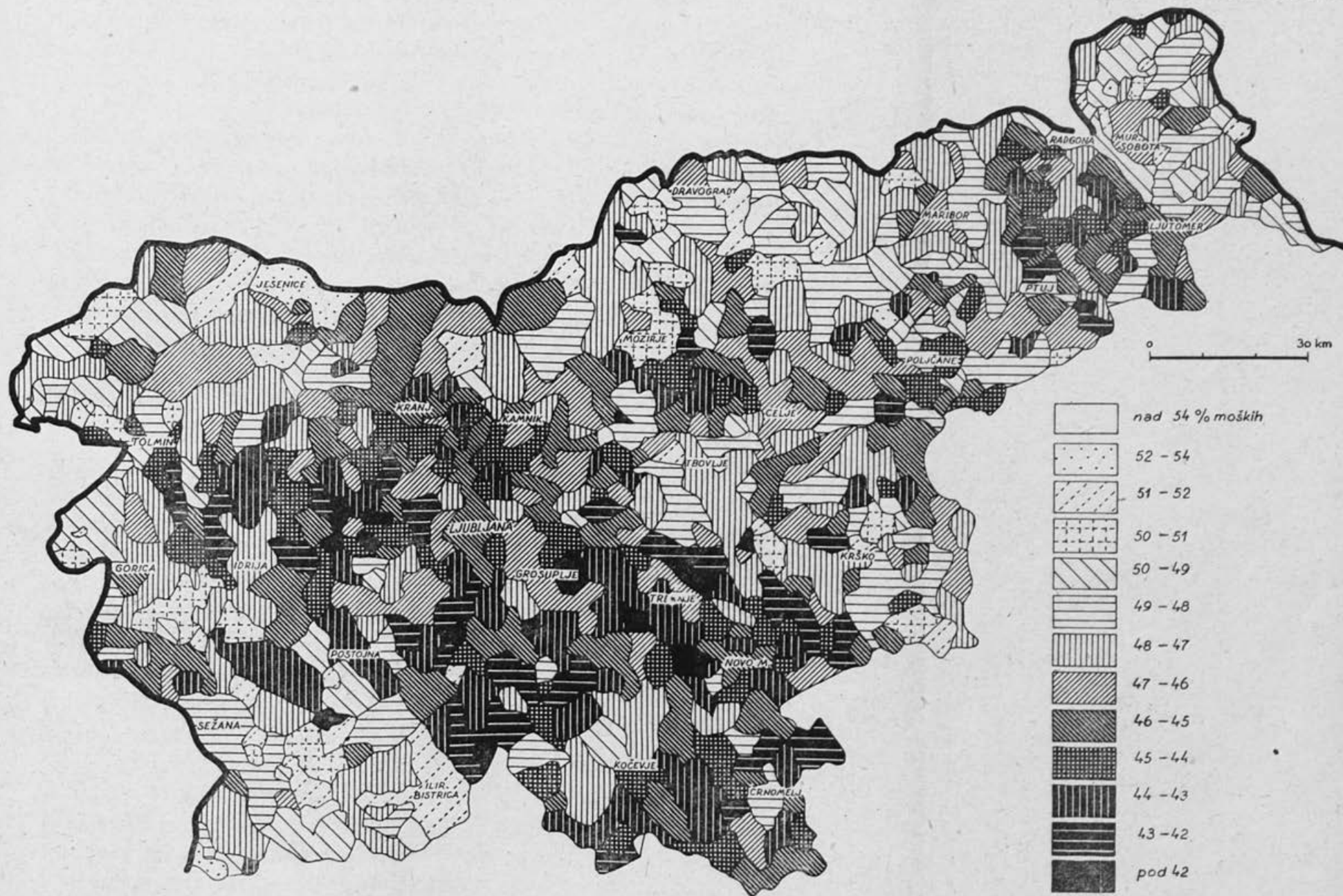
¹ Predhodni rezultati popisa prebivalstva 15. marca 1948 v LRS. Ljubljana 1948.

tedaj le 46.9%. Po krajevnih LO dobimo naslednje razmere: Od skupnega števila krajevnih LO, ki jih je skupaj z mestnimi rajoni 1273, jih ima žensko večino 1140, moško pa le 123, v ravnotežju sta si oba spola v 10 krajevnih LO. V podrobnem nam pokaže karta naslednjo podobo:

Skupina nad 54.5% moških predstavlja v Sloveniji le otoke. Na Primorskem tvori tak otok Divača (57.7%), na Gorenjskem pa okolica Bohinjske Bele (54.6%) in Žirovnica (56.2%). Največji odstotek moških v Sloveniji ima krajevni LO Kokra (60.5%). V vsej vzhodni Sloveniji spadata v to kategorijo le krajevni LO Zgornja Loznica pri Slovenski Bistrici ter Pekre (57.1%), pa Dokležovje (55.1%) na meji soboškega okraja.

Kategorija med 51.5% in 54.5% moških je zlasti razširjena na Primorskem. Pod Čičarijo okoli Sočerge je moških 51.6%, krajevni LO Truške jih ima 53.1%, v Brkinih (KLO Tatre, Pregarje, Veliko Brdo, Čelje) je moških 21.6%—52.0%, v KLO Barka jih je 51.9%. Podobne so razmere nad Šentvidom v Vipavski dolini, kjer je v KLO Vrabče 51.5% moških, in v Goriških Brdih (KLO Višnjevnik). Med 52.0% in 53.0% moških najdemo okoli Šmarij nad Ajdovščino. V Kobaridu je 51.7% moških. Prevlado moškega prebivalstva najdemo na Tolminskem v Sužidu (53.6%), v drugih delih Slovenskega Primorja pa še v Šempetru na Krasu (52.7%). Na Bloški planoti imajo Velike Bloke 51.8% moških. Na Gorenjskem spadajo v to kategorijo Jesenice (53.9%) in Dovje—Mojstrana 53.1%. Več moških kot ženskih je tudi v Smledniku pri Medvodah (52.2%). Prav toliko jih ima Vrbovo v trboveljskem okraju. V rudarskem področju med Boštanjem in Krmeljem najdemo Lipoglav z 52.2% moških, in nedaleč od tu Rajhenburg z 51.5% moških. Tudi na robu Gorjancev naletimo na slično razmerje (Velika Dolina). V Dravski dolini spadata sem Legen z 54.3% moških in Vuzenica (52.3%). Hribovska vas s samotnimi kmetijami, Koprivna, kaže s pravkar omenjenim področjem slične razmere. Slično je stanje tudi v Sv. Primožu na Pohorju (54.0%). Le za malenkost se od njih razlikuje Kumen v mariborskem okraju. Znatno manjši je delež moških v krajevnem LO Kobilje (51.9%) in Mostje (51.5%) na Prekmurskem.

Kategorija 50.5% do 51.5% moških je zopet prav močno zastopana v Slovenskem Primorju. V sežanskem okraju spadajo v to kategorijo krajevni LO Matavun pri Škocjanu, Gabrovica pri Komnu, Črni Kal in na severovzhodnem koncu Brkinov ležeče Ostrožno brdo. Ta pas se nadaljuje okoli Ilirske Bistrice (Koseze, Zarečje), odkoder preide v postojnski okraj (Gorenja in Dolenja

	nad 54 % moških
	52 - 54
	51 - 52
	50 - 51
	50 - 49
	49 - 48
	48 - 47
	47 - 46
	46 - 45
	45 - 44
	44 - 43
	43 - 42
	pod 42

Moško in žensko prebivalstvo v Sloveniji

Košana, Šmihel pri Šempetru), vanj sta vključeni tudi Postojna (50.8%) in Ajdovščina (50.6%). V goriškem okraju je razen omenjene Ajdovščine še osem KLO, kjer prevladujejo moški. V tolimskem okraju so v tej kategoriji Dolenja Trebuša, Log pod Mangartom, Sedlo, Volče, Žabče in Tolmin (51.3%). Na Gorenjskem spada v to skupino samo Koprivnik-Gorjuše. V krškem okraju že na prvi pogled zbudeta v oči Senovo (premogovnik) in Čatež pri Brežicah. Tudi v Savinjski dolini je par takih primerov (Bele vode, Ljubija, Lepa njiva, Sv. Florjan). Da je v Velenju tako visok delež moškega prebivalstva, se ni čuditi; podobno je tudi razmerje v Guštanju. V pretežno kmetijskem ptujskem okraju sta v tej skupini krajevni LO Levanjci in Skorišnjak. V prekmurskih krajevnih LO Krplivnik, Kruplivnik, Pečarovci, Radovci, Topolovci, Dolič, Domajinci, je pravtako več moških od ženskih prebivalcev. Tudi krajevni LO Krajna ob avstrijski meji ima višek moškega prebivalstva. Zadnja primera, kjer moški znatneje prevladujejo, sta Sv. Križ na Kobanskem in Lukavci v Prlekiji.

V kategoriji 50.5% do 49.5% moškega prebivalstva, kar predstavlja nekako ravnotežje spolov, sta v Slovenski Istri krajevna LO Movraž in Rižana. Na robu Brkinov so v tej skupini Misliče. Slično razmerje najdemo okoli Ilirske Bistrice, kjer je v primeri z Brkini na splošno delež moških že nižji. V tej skupini so tudi nekateri vinorodni kraji kot Gabrje na Vipavskem, Kozana v Goriških Brdih in med drugimi tudi Kanal in Rihemberk. Sem spadajo tudi nekateri krajevni LO ob Soči; začeni s Trento in Bovcem, jih dobimo več okoli Kobarida (Trnovo, Laze, Kamno, Drežnica), dalje na jugu pri Tolminu (Volarje) in v že bolj hribovitem svetu, vzhodno Sv. Lucije. Tudi Deskle spadajo sem. V to skupino se prištevata Vrhnika pa Stari trg pri Kočevju, ter samo Kočevje. Pri Litiji spada sem Velika Štanga. Presenečati nas sme, da se Trbovlje (49.7%) niso povzpele do višjega odstotka. V celjskem okraju vidimo, da so v tej skupini v ospredju rudarski in industrijski kraji: krajevni LO Štore in Griže ter Škale in Pesje. V Ljubljanski kotlini so v tej skupini industrijski Kamnik pa krajevni LO Ribno in Šenturška gora pri Cerkljah. V Pomurju spadajo sem kolonizirane Apače in Žepovci. V to skupino spada cela vrsta povsem agrarnih krajevnih LO v soboškem in ljutomerskem okraju.

Doslej naštetá področja so edina, kjer moški prevladujejo ali so vsaj v ravnovesju z ženskim prebivalstvom, povsod drugje se kaže večja ali manjša prevlada žensk.

Skupina od 49.5% do 42.0% moških je zastopana po vseh delih Slovenije, vendar pogosteje na severu in vzhodu, kakor na jugu in zapadu. V sežanskem okraju prevladuje razmerje med 44.0% in 48% moških. Manj kot 44.0% moških ima samo krajevni LO Brestovica. Pozornost vzbujata Sežana in Vremški Britof, ki imata 49.4% moških. Okoli Ilirske Bistrice prevladuje razmerje 47.0% do 49.0% moških. Le Harije in Prem jih imata manj. Za Dolenjsko pa pomeni to že visok delež moških. V goriškem okraju ne gre razlikovati med nižinskim in hribovitim področjem, ker imamo tako na Trnovski planoti (Trnovo, Lokve), kot v Goriških Brdih (Dobrovo, Cerovo) ali v Vipavski dolini (Šentvid), kakor tudi blizu Gorice (Ajševica, Šempas) visoke in nizke odstotke moških. Pomembno v goriškem okraju je to, da imata samo dva krajevna LO manj kot 44.0% moških. Tudi na Tolminskem sta le dva taka primera. V okolici Idrije leže izolirani kraji, ki gravitirajo na Idrijo (Godovič, Črni vrh, Spodnja Idrija). Zanimivo je, da v vsem okraju nima noben krajevni LO nad 48.0% moških, razen same Idrije. V Idriji pa najdemo zato dovolj umljivih razlogov. V postojnskem okraju opazimo, da je 45.0% do 46.0% že zelo redko zastopano razmerje (Cerknica, Grahovo). Več moških je zlasti na zapadu (Razdrto, Senožeče), medtem ko jih je manj na vzhodni strani in okoli Rakeka (Begunje, Planina). V jeseniški okolici opazimo razliko med zgornjimi in spodnjimi predeli. Več moških imajo Zgornje Gorje in Bohinjska Bistrica z okolico kot Lesce ali Blejska Dobrava.

Najmanj moških na Gorenjskem je v Kamni gorici, v ostalem pa pride najbolj do izraza kategorija 45.0% do 46.0% moških, nekaj je tudi področij, kjer jih je manj od 44%. Nekoliko več moških imajo žagarski kraji Zgornja Ljuša, Češnjica in Trata. V izrazito industrijskih krajih kot je Kranj, kjer prevladuje tekstilna industrija, in Škofja Loka gre nemara za vpliv ženske delovne sile. Kamniški okraj ne kaže izrazitih potez, se pa v zadnjem času močno industrializira, kar bo brez dvoma našlo odraz tudi v razmerju med moškim in ženskim prebivalstvom. Isto je z ljubljansko okolico. V Ljubljani ima sorazmerno največ žensk rajon center, za njim Vič in Moste in šele na to Polje. Največ moških v Ljubljani ima Šentvid. Centru nasproti stoje deli mesta, kjer je značaj gospodarstva drugačen. Na Dolenjskem je prevlada ženskega prebivalstva nad moškim najizrazitejša. V grosupeljskem okraju ima 15 krajevnih LO manj ko 44,0% moških, pojav, ki ga doslej še nismo srečali. Še manjši je odstotek moških okoli Trebnjega. Iz-

jemo dela le Krmelj in okolje šentjanškega premogovnika sploh. Na Dolenjskem je omeniti, da imata nad 48.5% moških le krajevna LO Uršna sela in Dole pri Škocjanu. Poudariti je, da je delež moških okoli Novega mesta nekoliko večji, kot po ostali Dolenjski. Po vsej Beli krajini imamo le 4 krajevne LO z nad 48% moških: Rožni dol, Metlika, Črnomelj in Loka pri Črnomlju. V krškem okraju pa sta le dva krajevna LO s pod 44.0% moških, a kljub temu opozarjata nase Sevnica (46.9%) in Globoko (48.7%). V rudarskem revirju sta Hrastnik in Zagorje slična prometnemu vozlišču Zidanemu mostu (48.5%). Okolica Celja ne kaže posebnosti. V dravograjskem okraju je moških povečini okrog 48.0%. Opozorili pa bi, da v tem delu Štajerske krajevnih LO s pod 44.0% moških ni. Podobno je v mariborski okolici, kjer ima najmanj moških krajevni LO Brunšvik (44.8%). V okolici Ptuja je slika v toliko preprostejša, ker imamo opravka z enotnejšo strukturo prebivalstva. Nedaleč od Poljčan je za malenkost več moških pritegnil premogovnik Zreče (47.6%). V soboški okolici ni krajevnih LO z manj od 45.5% moških. Opomniti je na novo porajajoče se naftno področje pri Lendavi (KLO Dolina, 49.1% moških).

Nekaj je pri nas takih predelov, ki imajo pod 42.0% moških. V Beli krajini sta taka krajevna LO Semič in Tribučje, na Dolenjskem Sodražica, Višnja gora in Ponikve. Krajevni LO Sela pri Trebnjem ima celo samo 39.8% moških. Na Notranjskem jih ima še manj Šentvid nad Cerknico (38.9%), kar je sploh najmanjši delež moških v Sloveniji. V to kategorijo spadata v postojnskem okraju Slavina in Studeno, v tolminskem okraju Idrija pri Bači in v goriškem Gornji Lokovec. Drugod so taki krajevni LO Velesovo nad Kranjem in Lučine v škofovskih hribih. V kamniškem okraju ima manj kot 42.0% moških krajevni LO Motnik, v Ljubljanski okolici pa Bizovik pri Ljubljani, Želumlje, Zaplana in Praproče—Setnik. V vzhodnem delu Slovenije pa spadajo v to kategorijo Gajevci v ptujskem ter Očeslavci v radgonskem okraju.

La proportion des hommes et des femmes dans la population de la Slovénie.

(Résumé)

L'article traite la proportion des hommes et des femmes dans la population de la Slovénie, d'après le recensement de 1948.

Poide Oblak

Vladimir Leban:

Nanos

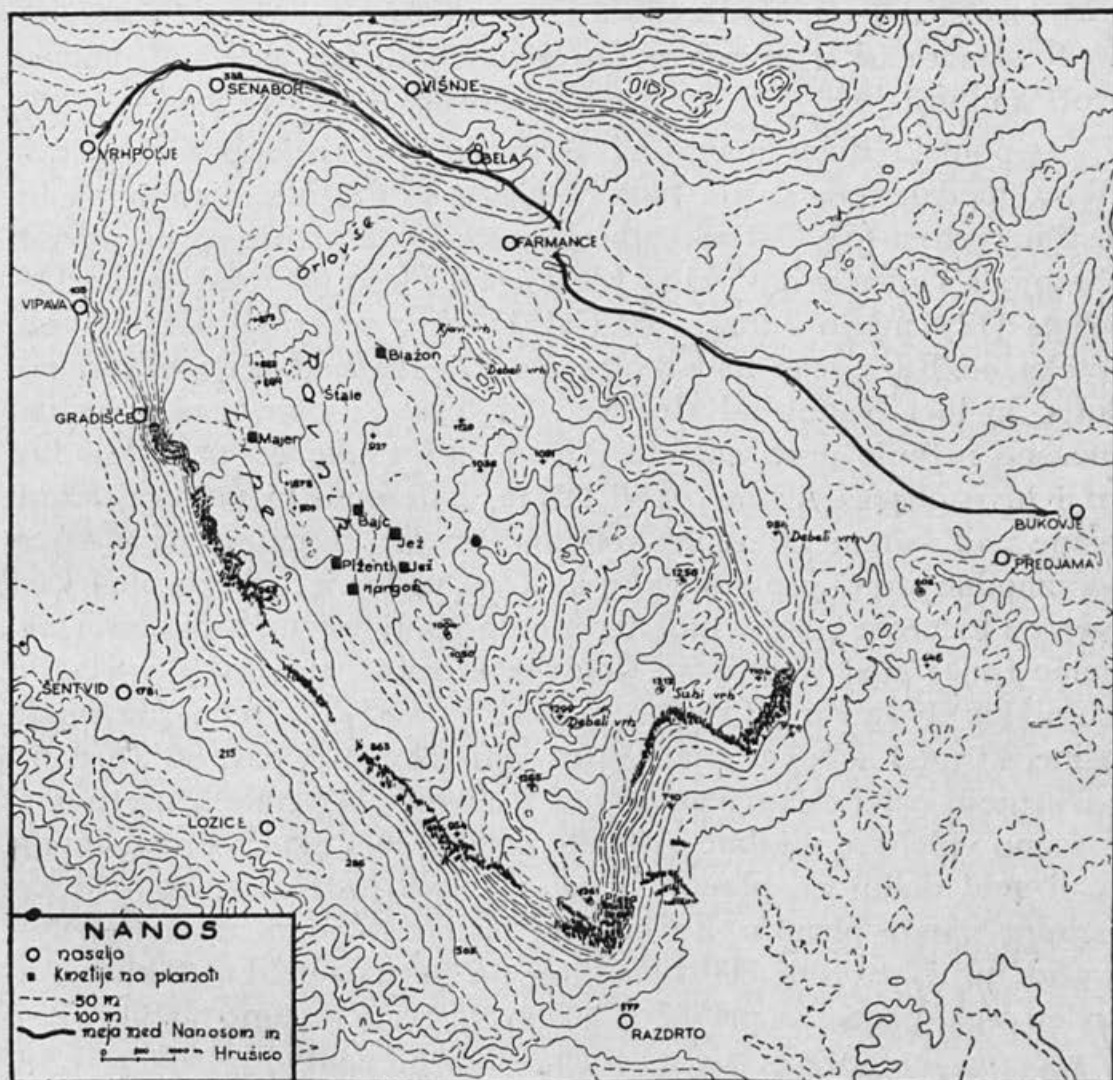
(Gospodarska povezava s sosedstvom)

Geografski pregled

K visokim kraškim planotam na slovenskem ozemlju prištevamo tudi Nanos, ki predstavlja s Hrušico enotno tektonsko in petrografsko ozemlje. Kossmat pravi, da je Nanos le prednji del Hrušice, kjer nastopi preokret v normalno dinarsko slemenitev (1). Če vzamemo Hrušico in Nanos kot celoto, vidimo da se obe planoti raztezata med idrijsko prelomnico, Vipavsko dolino, Trnovskim gozdom in Postojnsko kadunjo. Orografsko pa obe planoti ne predstavljata enote, saj sta med seboj ločeni po podolju, ki poteka od kraja Bela proti Bukovju, kjer dobi stik z imenovano kadunjo. Na drugih straneh je Nanos popolnoma jasno ločen od sosednjih enot; tako od Trnovskega gozda po globoki dolini Bele, kakor s strmimi pobočji od Vipavske doline in kadunje ob Pivki. Ta v naravi vidna razmejitev pa ima svoj odraz tudi v živi govorici. Ljudstvo razume pod imenom Nanos planoto, ki meji na Vipavsko dolino, Postojnsko kadunjo, dolino ob Beli in njeno nadaljevanje v že navedenem podolju proti Bukovju. Zadnji del meje od Bele do Bukovja se po ljudski govorici ne drži samega dna podolja, ampak se od kraja Bela vzhodne na Farmanco, logarsko hišo v severnem pobočju planote, odkoder se nadaljuje po cesti na Predjamo in Bukovje. Razlika med to in orografsko mejo je neznatna in je v zvezi s samim potekom ceste, ki se drži pobočja in ne podolja. Omeniti moramo, da prebivalci Nanosa ostro ločijo svojo planoto od Hrušice, s katero nimajo nobenega stika.

Nanos je zgrajen, ravno tako kot Hrušica, iz krednih apnencev. Trnovska planota, ki je ločena od Nanosa in Hrušice po ugreznini od Cola preko Vodice na Črni vrh (2), je zgrajena iz triadnih in jurskih apnencev, ki jih imamo ravno tako na široko pri Idriji in Žireh. Na vzhodni strani Hrušice se razteza pas triadnega glavnega dolomita in jurskega apnenca. Od trnovske strani segajo jurski in triadni apnenci do globokega jarka ob Beli in so ločeni od krede po ozki progi eocenskega fliša. Meja med kredo Nanosa in flišem poteka takorekoč po dnu doline in sega le malokje v pobočja. Od Vrhpolja do Vipave se stika kredo Nanosa z aluvialnimi napla-

vinami Bele in Vipave, nakar se zopet pojavi fliš, ki je naložen na mezozojske apnence (3). Flišni pas spremlja ves zapadni tektonski rob Nanosa do Razdrtega. Njegova višina raste neprestano v jugovzhodni smeri, dokler ne doseže pri Razdrtem višine 580 m. Vzhodni

Karta 1.

rob planote je ravno tako tektonskega porekla in ga spremlja v vsej dolžini do Predjame fliš Postojnske kadunje. Ob vipavskem robu od Gradišča do Razdrtega in v Postojnski kadunji od Razdrtega do severno od Stranj, imamo na flišu ogromna melišča kvarterne starosti. Grušč, ki je naložen na debelo, se je krusil od strmega pobočja Nanosa in prekril flišno osnovo. Tam, kjer je bilo delo površno tekočih voda dovolj intenzivno, je bil odplavljen grušč in si je voda vrezala svoje struge v samo flišno osnovo. Na

nekaterih mestih (n. pr. pri Gradišču) je grušč sprijet v brečijo, ki je razrezana po hudournikih in tudi sicer močno razpokana. Vzrok tej razpokanosti moremo iskati v polzenju grušča in brečije v smeri nagnjenosti fliša, t. j. v smeri dna doline. Prepokanost se zelo lepo vidi pri Gradišču. Melišča proti Postojnski kadunji niso tako obsežna. Tam, kjer melišča nehajo (n. pr. pri Vipavi), moramo po Kossmatu iskati vzrok v drugačni vpadnosti skladov apnenca proti kadunji (4).

Iz ponske dobe imamo na Slovenskem ohranjenih mnogo ravnikov, med katere spada tudi Nanos s široko ohranjenim planotastim svetom (5). Ostanke starega najvišjega nivoja so na planoti ohranjeni v nizu vrhov, ki se vlečejo od Pleše (1261 m) preko Debelega (1299 m) in Suhega vrha (1315 m) v severni smeri. Ravnik poteka od Razdrtega nad robom Postojnske kadunje v smeri podolja, ki loči Nanos od Hrušice. Od tega najvišjega niza imamo počasno nižanje proti zapadu v smeri Vipavske doline. Prihodnji nižji nivo obsega višine okoli 900 m, kateremu bi ustrezale tudi višine nad samim zapadnim robom. Omeniti moramo, da v smeri od vzhodne strani proti zahodni nastopa vedno izrazitejši planotast svet, na katerem imamo tudi neprimerno bolj razvite kraške pojave. Sleme (ime) med Ravnikom (ime) in Lipami predstavlja enega od teh nižjih nivojev in se vleče v smeri JJV—SSZ. V njem nastopajo višine, ki med seboj le malo diferirajo (889, 878, 884, 883, 873) in dokazujejo ostanek nižjega nivoja. Ta hrbet, v katerem nastopajo, kot smo videli, le majhne višinske razlike, loči med seboj dve največji suhi dolini na planoti. Prva se vleče med Slemenom in zapadnim robom planote. Začenja se na jugovzhodni strani pri Podražki bajti v višini 800 m in ima do severozapadnega roba, do koder sega, padec za približno 100 m in to na dolžino slabih 8 km. V začetku je padec bolj enakomeren kot na zaključku doline. Dno doline, ki je v zgornjem delu široko, v spodnjem pa precej ožje, je bilo izpostavljeno močnemu zakrasevanju. Vrtače si slede v smeri podolžne osi in je njihova razsežnost različna. Nastopajo majhne, pri katerih znaša premer komaj nekaj metrov in velike s precejšnjo obsežnostjo. Razen vrtač imamo na dnu tudi par uval, ki so pa majhne in ne do kraja izdelane. Dolina je prekrita z različno debelo kraško preperelino. Na nekaterih krajih znaša debelina do 50 cm, drugod pa veliko manj, tako da pridejo na površje celo razjedena kamenita kraška tla. Najdebelejša plast prepereline nastopa v najnižjih delih, čim bolj pa se bližamo robovom, tem bolj tanka postaja. Od te doline se zapadno od kmetije Piženti

odcepi druga v severno smer. Znana je pod imenom Ravnik. Višina dna je ista kot pri prvi in se spusti v pobočje nad Sanaborjem, v katerem je zelo dobro viden njen obseg. Tudi njeno dno pokrivajo vrtače in manjše uvale. Med obema pa je razlika, ki je vidna že na prvi pogled v sami širini dna in v strmini pobočij, ki padajo v eno ali drugo. Pobočja nad prvo so strmejša, dočim so pri drugi veliko bolj položna. V teh so vidni v skalo vrezani sledovi teras, ki pa so ravno tako kot ves ostali prostor že močno zapadle zakrasevanju. Nahajajo se v višini 840 m in spremljajo prvo dolino v zapadnem pobočju od Majerja (pristava) do njenega izteka. V pobočju Slemenena niso vidne. Pri kapeli ob poti z Gradišča preide suha dolina v pobočje, kjer je njen potek viden zelo nejasno. Po nižjih nivojih in nagnjenosti, zlasti v višini 580 m in 320 m, bi mogli sklepati, da se je odtok vršil v smeri Zemone, kjer bi bilo sotočje z dolino Bele, katere višji tok se da dobro zasledovati po ohranjenih nivojih. Nivoji spremljajo današnjo dolino v pobočju Nanosa od Starega gradu pri Vipavi do Sanaborja in sicer z višinami od 220 m do 320 m. Suha dolina Ravnik je v nasprotju z Lipami širša, v njej nastopa bolj plosko dno, ki jo ravno tako pokrito z vrtačami in nedodelanimi uvalami. Debelina kraške prsti je le majhna. Pri kmetiji Piženti se nahaja na več mestih vododržna glina v slojih, ki so debeli tudi preko enega metra. Nad današnjim dnom se dado ugotoviti terase tako v pobočju Slemenena, kot v severovzhodnem. Po svojem obsegu so neprimerno večje od onih nad prvo dolino. Od Pižentija navzdol spremlja dolino prvi nivo v višini 815 do 820 m, drugi, ki je jasno viden samo v severovzhodnem pobočju, pa v višini 870 m. Po širini doline in po obsegu teras moremo sklepati, da se je glavni odtok vode usmerjal v dobi pred zakrasevanjem v severno smer proti Sanaborju, kjer je dobil stik z odtokom s sosednjih področij. Nikjer na planoti pa ni zaslediti znakov, da bi se odtok vršil tudi v druge smeri, n. pr. proti Postojnski kadunji ali proti zgornjemu delu Vipavske doline.

Planota je nagnjena proti severozapadu. Vzroka temu ne moremo iskati samo v površinskem preoblikovanju tekočih voda, ampak mora biti vsekakor tudi v zvezi s tektonskimi pojavi. Višina fliša v Vipavski dolini in onega v Postojnski kadunji se močno razlikuje. In ker je bila guba Hrušice in Nanosa narinjena verjetno že na dvignjeno eocensko osnovo Postojnske kadunje, potem bi se mogel sam nariv Nanosa nagniti v smeri nagnjenosti flišne osnove.

Suha dolina Lipe ni imela nobenega dotoka, ker v vsem danes vidnem in ohranjenem poteku ni videti nobenih stranskih dolin,

ki bi se stekale v njo. Pač pa je to vidno pri Ravniku. Največja stranska dolina s širokim dnom je razvita na Orlovšah. Poteka v južni smeri mimo Devinskega hriba in se nato v višini ceste združi z glavno. Več manjših suhih dolin je dobro vidnih v jugovzhodnem delu planote. Začenjajo se pod pobočji Suhega vrha, Malega in Velikega Bukovca, Debelega vrha itd.

Obe glavni suhi dolini imata skupni začetni del. Da bi skupni začetek dolin obstojal, ko so vode tekle še povrhno, ni verjetno. Obstoja možnost, da je bil prvotni vmesni hrbet (nadaljevanje Slemenca v jugovzhodni smeri) kasneje denudiran.

Na ozemlju, ki je pokrito z gozdom, ponekod tudi na odprtem svetu, zasledimo manjše udorne vrtače. Znane so ledene jame precejšnjega obsega in zelo velikih globin v svetu Slapenskega, Debelega in Rjavega vrha (Veliki, Mali, Ložki in Slapenski ledenik).

V celotnem obsegu Nanosa ne najdemo nikjer nobenih tekočih voda, niti studencev, kar govori o tipični in izraziti kraški površini. Prvi izviri, na katere naletimo, so šele na njegovem vznožju, kjer se stika kredni apnenec s flišem ali kvartarno nasipino. Največji izvir pod Nanosom je Vipava. Bela je po svojem značaju tipični hudourniški potok, ki izgubi poleti za par mesecev vodo. V dobi deževja je njena erozijska in transportna moč zelo velika, o čemer priča globoka struga in veliki nanosi v ravnici južno od Vrhpolja, ki so iz grobega in debelega grušča. Potok Močilnik, ki je pritok Vipave, zbira vodo izpod pobočja Nanosa od Razdrtega do Gradišča. Mnogi izvirk prihajajo na dan na meji med flišem in apnencem in so vzrok, da je niže ležeči svet močno vlažen. Ravno tako imamo na meji obeh formacij v Postojnski kadunji cele roje izvirkov, ki so vzrok precejšnji vlažnosti. Iz navedenega je jasno, da na Nanosu primanjkuje vode. Ljudje si jo preskrbujejo s pomočjo kapnic, za živino pa so napravljeni kali in to povsod tam, kjer se pase živina in pa v bližini nekaterih hiš. Njihovo število je danes majhno. Poznani so Ilovica, Devin, na Ravniku in v Plotki. Za njihovo napravo uporabljajo ljudje vododržno ilovico, o kateri smo že govorili.

Za razjasnitev klimatskih prilik na planoti nam niso na razpolago nobeni direktni podatki, ampak smo pri tem navezani na sosednje postaje, bodisi višinske ali obodne v nižini. Nanos, ki spada v vrsto visokih planot, ima ravno tako kot vse ostale veliko množino padavin. Vzpon padavin od Jadranskega morja v notranjost je zelo nagel, na Krasu sledi enakomerno višanje do Vipavske doline, nato pa ponoven oster vzpon nad strmim robom

planot (6). Za določitev klimatskih prilik na Nanosu smo vzeli sledeče postaje: Hrušica 830 m, Razdrto 577 m, Predmeja 970 m, Krekovše 677, Trnovo 789 m, Postojna 610 m in Ajdovščina 109 m. Hrušica ima letni povpreček 2183 mm, Razdrto 1728 mm, Predmeja 2754 mm, Krekovše 2998 mm, Trnovo 1853 mm, Postojna 1703 mm in Ajdovščina 1618 mm. Škoda, da so podatki za Dol (882 m), ki leži v veliki bližini Nanosa in ima isto višino, nepopolni. Kljub temu navajam nepopolni povpreček (doba opazovanja je bila večkrat prekinjena) 2345 mm, ki se mi zdi, da bo ustrezal resničnemu stanju. Že iz teh nekaj podatkov vidimo, da imajo visoko ležeče planote neprimerno večjo množino padavin, kot nižinski predeli, pa naj bodo ti v Vipavski dolini ali pa v Postojnski kadunji. Množina padavin bi znašala po Reyi okroglo 2200 mm. Ta množina je pa nižja od one na sosednji Trnovski planoti. Da spada Nanos v področje visokih padavin, nam lepo prikazuje karta Letna množina padavin na Slovenskem (7). Pri navedenih postajah je minimum dosežen v februarju, kateremu sledi zelo deževni marec. Poletna doba pozna srednjo mero padavin, katerih množina proti jesenskim mesecem narašča, tako da dosežemo v novembru maksimum. Ista razporeditev velja tudi za Nanos. Snežna odeja se drži po nekaj mesecev in doseže precejšnjo debelino. V krajih, kjer divja močna burja, nastopajo v zimski dobi pogosto zameti. Toplotne razmere na Nanosu so slične onim na sosednjih planotah. Najmrzlejši mesec je januar, najtoplejši pa julij. Na planoti je dobro poznana burja, ki se spušča preko zapadnega roba v Vipavsko dolino. Da je njena jakost na planoti velika, se dobro vidi v drevju nad zapadnim robom, ki ima v smeri planote le slabo razvite veje.

Veliki razločki, ki nastopajo na Nanosu v primeri z Vipavsko dolino in kraškimi predeli na zapadni strani, v pogledu temperatur in padavin, so zelo lepo vidni pri rastlinski odeji, ki je v veliki meri odvisna od klimatskih prilik. Tomažič pravi, da nosi rastlinstvo Nanosa na sebi vse značilnosti, ki ustrezajo srednjeevropskim gozdovom, travnikom in planinskim pašnikom (8). Že iz tega lahko posnemamo, da ne smemo pričakovati tu rastlin, ki rastejo v nižjem veliko toplejšem svetu, razen sporadičnih primerov, ko si je rastlina našla za svoj razvoj ugoden prostor. Da pripada rastlinstvo Nanosa srednjeevropskemu tipu, je vsekakor iskati vzrok v vlagi, toploti, kakovosti tal in seveda tudi v nadmorski višini.

Površino Nanosa pokrivata danes gozd in pašnik. V gozdovih najdemo zastopane listavce in iglavce, da bi pa prevladovala po-

vsod ena ali druga vrsta, ne moremo reči. V gozdovih raste bukev na strnjenih prostorih, med bukovjem pa imamo še nekatere druge listavce in posamezne iglavce. Tudi iglavci rastejo na obsežnem zemljišču. Med njimi moramo omeniti smreko v višjih in srednjih legah, bor v pobočju med Vipavo in Vrhpoljem in nizki bor nad zapadnim robom. Drugo drevje, kot hrast, imamo le semtertje. Obsežni gozdni predeli se razprostirajo od roba Postojnske kadunje do kmetij v osrednjem delu planote. To je najobsežnejši kompleks. Tudi drugod nastopajo obsežni gozdovi, vendar za tem močno zaostajajo in to ne samo po obsežnosti, ampak še bolj po starosti in kvaliteti sestava. Mlad mešan gozd imamo na severozapadu, kjer preide v pobočju nad dolino Bele v gosto in mlado borovino, ki je bila umetno posajena. Nad zapadnim robom imamo v precejšnji meri krmežljivo borovino nizke rasti, pri kateri se vidi velika izpostavljenost burji. Kobetova loza med Turo (963 m), zapadnim robom in Pižentijem je mlada po svojem sestavu. Od tod se vleče proti Majerju starejši mešan gozd, v katerem je največ bukovja. Pobočja proti Hrušici so pokrita z mešanim gozdom različne starosti.

V zvezi z gozdovi moramo omeniti še ravne. S tem imenom nazivajo prebivalci planote manjše ploskve v gozdovih, ki so pokrite s sočno travo in ki se kose. Njihova površina ni velika, vendar pa važna za pridobivanje sena.

Veliko bolj govore o bližini nižjega kraškega sveta travniki, na katerih naletimo na veliko kraških trav. Pašniki nimajo tiste sočnosti kot v alpskem svetu, ampak prevladujejo na njih bodičaste in ostre trave, le tam, kjer je več vlage, odnosno tam kjer se dalje časa zadrži, imamo večjo sočnost trav. To je med gozdnimi površinami, dočim ne moremo tega reči za odprti svet v suhih dolinah. Pod pašniki se nahajajo suhe doline in svet od Pleše proti Šembidski bajti.

V prometnem pogledu imamo planoto povezano predvsem z Vipavsko dolino in dolino ob Beli. Slabša je povezava s Postojnsko kadunjo. O prometni povezavi planote z Vipavsko dolino govori franciscejski kataster, saj so med občinskimi parcelami našteje tudi poti. Freyerjeva karta Kranjske pa ima na planoti vrisane mnoge poti in to z veliko natančnostjo (9). Na karti je vrisana pot z Gradišča na Lipe in njeno nadaljevanje v jugovzhodni smeri proti Pižentiju ter s sestopom na Šembid. Druga pelje iz Vipave mimo Starega gradu, tretja iz Vrhpolja in četrta iz Bele. Poleg teh glavnih je vrisanih več lokalnih v osrednjem delu planote. Cesta iz

Sanaborja je bila speljana pozneje. Najvažnejša in za moderni tovorni promet edina sposobna cesta je danes cesta iz Sanaborja, ki preseka planoto po sredini in se spusti v močnih serpentinah preko strmega roba v Vipavsko dolino pri Šembidu. Od te ceste se pri kmetiji Jež odcepi stranska s ponovnim odcepom. En krak vodi v vzhodne gozdne predele pod Debelim in Suhim vrhom nad Postojnsko kadunjo, drugi pa mimo Podraške bajte nad zapadnim robom, dokler se tik nad strmino ne združi z glavno. Te ceste predstavljajo za planoto glavno prometno ožilje, po katerem je mogoč tudi avtomobilski promet. Po njih se vrši takorekoč ves vozni promet. Glavna cesta, od katere se odcepijo vse ostale, je bila v dobi fašistične Italije rekonstruirana in utrjena z namenom, da bi lažje služila eksploataciji nanoških gozdov. Razen teh cest pa imamo še več dovoznih poti, ki vodijo na planoto z vseh strani. Po svojem ustroju so to kolovozi, kjer je mogoče voziti le z živino in še to le lažje tovore. Služijo hitrejšemu dostopu iz posameznih vasi v dolini na planoto, navzdol pa se po njih ne vozi.

Celotna mreža poti, po kateri je možen vozni promet, je najbolj zgoščena v srednjem delu, kjer imamo širok stik z gozdom, in na zapadni strani. Ta zgostitev je utemeljena v gospodarski izrabi gozda, ki se največ izkorišča za naselja v Vipavski dolini. V oči zbode majhna povezava s Postojnsko kadunjo in še ta služi le dolinskim kmetom, ki izkoriščajo samo svoje gozdove v pobočjih nad kadunjo. Da bi bil dostop na planoto s postojnske strani težji kot z vipavske ne moremo reči, torej ne moremo v tem iskati vzroka majhne povezanosti. Verjetno je vzrok v tem, da ima Postojnska kadunja dovolj travnikov in zato ni treba njenim prebivalcem iskati travniških prostorov na Nanosu. Vipavcem pa travnikov manjka in so zato nujno navezani na izrabo travnikov in pašnikov na planoti. Naslonitev posameznih kmetij na prometno omrežje ni močna. V veliko večji meri služijo ceste prebivalcem iz doline za izrabo njihovih gozdov, kot pa prebivalcem planote.

Življenje prebivalcev na planoti je odvisno od poljedelske izrabe tal, od gozda, katerega so si pridobili v 19. stoletju in deloma od živinoreje. Njive, na katerih uspevajo le krompir, oves in zelje ter nekatere stročnice, so zelo majhne. Večina teh leži v vrtačah in uvalah, le malokatera je v drugem svetu. Zelo lepo se vidi izraba vrtač in uval na Lipah, kjer služijo vse temu namenu. Poljski pridelki pa zdaleka ne zadoščajo za prehrano. Prebivalstvo je navezano na izrabo gozdov, ki jim nudijo stalni vir dohodkov. Površine pašnikov in travnikov, ki pripadajo nanoškim posestnikom, so tudi

majhne in ker košnja vsled poletne paše ne da dovolj sena, tudi živinoreja ni kaj prida razvita. Posamezna posestva imajo le po nekaj glav goveje živine, nekatera od njih pa tudi po enega ali dva konja, ki pa ne služijo obdelavi zemlje, ampak se rabijo za spravljanje lesa iz gozdov do voznihi poti in le redko tudi za prevoze v dolino. Značilno pa je, da je število ovac zelo majhno, saj jih ima le eden posestnik okoli 10, večina pa nobene. Sadno drevje sicer uspeva (oreh, jablana, hruška in češnja), vendar pa je rodnost zelo slaba. Njegova množina je majhna in imamo pri posameznih kmetijah le po nekaj dreves. Posestva, ki niso velika po površini, ne morejo preživljati lastnikov, ki so odvisni še od postranskega zaslužka, ki jim ga dajejo tuji gozdovi, v katerih delajo povečini kot gozdni delavci.

Zapadno od Nanosa se razprostira Vipavska dolina in nizki kras, svet, ki ni s planoto samo v ostrem orografskem nasprotju, ampak tudi drugače. Klimatske prilike so čisto drugačne in v zvezi s temi je tudi rastlinstvo, ki nosi na sebi močne značilnosti kraškega in mediteranskega področja. Plodno zemljo imamo v obsežnejših ploskvah le v flišnem pasu Vipavske doline in zapadno od nje do braniške doline, na samem krasu pa je le malo. V prvem, kot drugem svetu se izrablja do zadnjega, vendar kljub temu ne more preživeti svojih prebivalcev. Zato je bilo nujno, da si je prebivalstvo tega, zapadno od Nanosa ležečega prostora, poiskalo svet, ki služi domači zemlji v dopolnitev in ga našlo na planoti, ki služi s svojim ostrim nasprotjem temu namenu.

Od planote je v precejšnji meri odvisno življenje nekaterih vasi v Vipavski dolini. Gradišče, Šembid, Lozice in Podraga so naselja, ki so v močni meri povezana z Nanosom. Velikost posestev v teh vaseh je povečini majhna. Prebivalstvo živi od poljedelstva (sade predvsem koruzo in krompir, druge kulture le malo), vinogradništva, sadjereje in deloma živinoreje. Gozdov v dolini ni in jih imajo posestniki na planoti, kjer jih imajo tudi tisti iz Manč, Lož, Goč in Slapa.

Gradiščani imajo na Nanosu le lastne gozdne parcele, nimajo pa v lasti nobenih drugih zemljišč. Ker jim njihovi dolinski travniki ne dajejo dovolj krme, imajo v najemu precejšnje površine na Lipah, kjer kose in spravljajo posušeno seno v dolino. Med košnjo in spravljanjem sena se vračajo dnevno domov. Uvale in vrtače, ki so med travniki, odnosno pašniki, izrabljajo za sajenje krompirja in zelja, ki tod zelo dobro uspeva. Do leta 1935 so imeli v najemu tudi del Orlovš, kjer so kosili. Po pripovedovanju doma-

činov bi morali pri mnogih hišah na Gradišču opustiti rejo živine, če ne bi bilo sena iz Nanosa. Iz tega vidimo, da Nanos posega močno v gospodarsko življenje tega naselja.

Različno od Gradiščanov pa imajo prebivalci Šembida, Lozic in Podrage v jugovzhodnem delu planote lastne travniške parcele, med katerimi so tudi majhne njive. Parcele so precejšnje in donajajo prebivalcem veliko korist. Travnike kose, sena pa pridobe toliko, da ga deloma celo prodajajo na Kras in v sosednje vasi (Lože, Goče), ali še pogosteje, da ga zamenjavajo za vino in krompir. V času košnje gredo na planoto za par tednov, kjer si postavijo zasilne kočice iz vejevja, v katerih prebivajo od njenega začetka do časa, ko spravijo seno v dolino. Značilno pa je, da košnje in sušenja ne opravljajo na posameznih parcelah samo njihovi lastniki, ampak, da si pri tem delu delu kolektivno pomagajo. Na njivah sade krompir, zelje in največ zeljne sadike, ki jih prodajajo daleč na Kras in po Vipavski dolini (proti Štanjelu in do Ajdovščine).

Omeniti moramo, da je Nanos igral veliko vlogo v pašništvu, saj so veliki prostori služili še do nedavnega ovčarstvu. V zadnjih letih so nanoške pašnike le malo izrabljali. Na planoti ni bilo skoro nobene drobnice ali druge živine. Prekinitev pašništva pa bo le kratkotrajna. Kot je imel Nanos v pogledu izrabe planin v preteklosti veliko vlogo za široko področje, jo bo imel tudi v bodočnosti. Na obsežnih pašnikih se bo pasla prvenstveno goveja živina, saj je v načrtu ljudske oblasti, da se na planoti uredi pašniki in potrebni objekti, ki bodo v širokem smislu besede služili dolinskemu naseljem. Gospodarska šola v Ložah, ki je lastnica Lip, ima od leta 1948 na paši v poletni dobi svoje govedo. Leta 1949 se je začelo preurejanje Orlovš in Ravnika, ki bosta služila za pašo goveji živini iz zadružnih hlevov v Vipavski dolini.

Gospodarsko pa se je človek na Nanosu v preteklosti udeleževal še drugače. Kredni apnenec je služil za surovine apnenicam, ki so jih žgali dolga leta. Značilno je, da se s tem poslom niso pečali prebivalci planote, ampak da so hodili žgat iz Brkinov. Že imenovani Veliki ledenik je dajal ljudem zaslužek z ledom, ki so ga sekali v njem. S planote so ga razvažali po Krasu, znan pa je bil tudi v Trstu. Kos ledu je moral imeti na mestu, kjer ga je prevzel odjemalec, 56 kg. Za spravljjanje ledu iz jame so bile postavljene posebne lestve, po katerih so ga nosili na plano. Delo je bilo nevarno in težavno ter ga niso opravljali domačini. Izraba ledenika pa ni trajala dolgo. Zadnjič so sekali led v njem leta 1890.

Obširni bukovi gozdovi so dajali obilo lesa za kuhanje oglja, ki je bilo močno razvito. Oglje se je največ prodajalo v Trst. Tudi s tem poslom se niso ukvarjali maloštevilni prebivalci planote, ampak so prihajali na to delo od drugod.

Iz navedenega lahko zaključimo, da je Nanos gospodarsko vzeto pomemben ne samo za prebivalce, ki žive na njem, ampak, da posega v širši prostor, ki se od njega v vsem razlikuje, in mu kot takšen služi v dopolnilo.

Potek naselitve

Ime Nanos zasledimo v zgodovinskih virih že dokaj zgodaj. Urbar vipavske graščine iz konca 15. stol. ga še ne omenja, pač pa ga najdemo v urbarju iste graščine iz 16. stoletja. Ta urbar je v mnogočem zelo važen vir za planoto, iz njega lahko črpamo podatke, ki nam osvetle, kakšno življenje je vladalo na Nanosu v tej dobi. V posebnem zapisku, ki govori o planinah na planoti, najdemo ime Anasperg, ki je istovetno z Nanosom (10). Ime pozna tudi Valvasor, nima pa nobenih podatkov, po katerih bi se dalo sklepati, če je bila planota v tej dobi že stalno naseljena (11). Planota je z istim imenom označena tudi na Florjančičevi karti Kranjske iz leta 1744.

Urbar vipavske graščine iz leta 1572 nima nobenih podatkov, po katerih bi lahko sklepali, da je bil Nanos poseljen, da je imel stalno prebivalce. Iz opisa najemnin za planine na Nanosu pa je razvidno, da žive na njem prehodno pastirji, nikjer pa ni sledu o kakšnem stalnem naselju. Da v tej dobi planota še ni bila stalno poseljena, je razvidno ravno iz tega urbarja, ki ima navedena vsa naselja radi dajatev, ni pa v njem nobenega sledu o naselju na Nanosu, ki se sicer omenja v zvezi z ovčarstvom. Zaznamovane niso nobene dajatve niti pastirjev, niti njihovih gospodarjev ali drugih. Prvi vir, ki govori o stalnih prebivalcih na Nanosu, je iz srede 18. stol. (12). V njem so imensko navedeni tedanji gospodarji na planoti, ki se med seboj ločijo po višini dajatev vipavski graščini, pod katero je spadal. V celoti imamo 7 posestnikov, ki so ali polkajžarji (Halbuntersass), ali kajžarji (Untersass). Pri vsakem posameznem pa imamo še podatke o njegovi posesti, po katerih lahko sklepamo o moči in velikosti teh tedanjih kmetij. Navedena je vrsta kulturne zemlje, kultura, ki uspeva na posameznih parcelah in višina donosa, ki verjetno ni bil cenjen prenizko, saj so se po njem ravnale dajatve gosposki. Prvi je naveden Jožef Piženti,

polkajžar. Imel je v celoti dve parceli in sicer eno njivo s pol mernika posevke in en travnik, na katerem je pokosil kot pravi vir, poldrugi enovprežni voz sena. Temu slede: Luka Abramb, kajžar s tremi parcelami; navedena je ena njiva, pri kateri pa ni naznačen posevek, en travnik z enim enovprežnim vozom sena in zopet njiva, toda pri tej je pripomba, da je opustela (odtliegende). Gregor Božič, kajžar, ima ravno tako tri parcele in sicer njivo z $1\frac{1}{2}$ mernikom posevke, eno opustelo njivo z $1\frac{1}{2}$ mernikom posevke in en travnik z $1\frac{1}{2}$ enovprežnim vozom sena. Štefan Jež, kajžar, poseduje 2 parceli; ena od teh je njiva z enim mernikom posevke, druga pa travnik z $2\frac{1}{2}$ enovprežnima vozoma sena. Peter Piženti, polkajžar, z dvema parcelama; 1 njiva z $1\frac{1}{4}$ posevke in 1 travnik z $2\frac{1}{2}$ enovprežnima vozoma sena. Primož Jež, kajžar, z dvema parcelama; 1 njiva z $\frac{3}{4}$ mernika posevke in en travnik z $1\frac{1}{2}$ enovprežnega voza sena. Štefan Božič, kajžar, 2 parceli; 1 njiva $\frac{1}{2}$ mernika posevke in en travnik s $\frac{3}{4}$ enovprežnega voza sena.

Od te posesti so imeli dajatve, razvidne iz tabele na strani 112.

Prebivalci so imeli, kot je navedeno v zapisku, pravico sečnje v graščinskem gozdu brez odškodnine, ali kakršnihkoli drugih dajatev. Ravnotako so imeli pravico pašništva v deželsko sodnih gmajnah.

Te navedbe nam dajo sliko tedanjega stanja kmečkih posesti na planoti. Iz posevkov in dajatev vidimo, da posamezne posesti niso bile velike, pa tudi oznaka kajžar in polkajžar pri vsakem posameznem nam to potrjuje. Iz dajatev, ki so pri vseh v ovsu, masti in zeljnatih glavah, pa moremo sklepati, da se je takratno prebivalstvo preživljalo predvsem s poljedelstvom in ne od živino-reje, s katero so se pečali na planoti prebivalci iz dolinskih naselij. Pravica sečnje kaže, da so morali biti v tej dobi na Nanosu gozdovi, ravnotako pa pove pravica paše, da so morali obstojati na planoti pašniški predeli.

Na podlagi tega vira je bil sestavljen sumarični zapisnik za interno uporabo same graščine. Obsega posamezne kraje, ki so spadali pod gosposko, med njimi je naveden tudi Nanos in sicer z nazivom Nanas gebürgler. Skupne navedbe dajatev v sumaričnem zapisniku (13) odgovarjajo dajatvam posameznih kmetij. Razlika nastane le pri živini. Po prvih osebno navedenih dajatvah ni bilo nobene v živini, pri tem pa je navedeno, da dajejo gorjani z Nanosa $1\frac{1}{2}$ mladine od drobnice (Jugendzuehend), kar bi znašalo 3 mladiče na dve leti. Iz te silno nizke dajatve, ki je skupna za vse

Ime	Birna	Tlaka v denarju	Desetina cerkvi in dajatev mežnarju
Jožef Piženti	3 mernike ovsa 1½ funta masti 75 zeljnatih glav	3 gold.	51 in 34 krajc.
Luka Abramb	4½ mernika ovsa 2 funta masti 50 zeljnatih glav	3 gold.	51 in 34 krajc.
Gregor Božič	4 mernike ovsa 2 funta masti 50 zeljnatih glav	3 gold.	51 in 34 krajc.
Peter Piženti	5 mernikov ovsa 2 funta masti 60 zeljnatih glav	3 gold.	51 in 34 krajc.
Primož Jež	3 mernike ovsa 1½ funta masti 75 zeljnatih glav	3 gold.	51 in 34 krajc.
Štefan Božič	4½ mernike ovsa 2 funta masti 50 zeljnatih glav	3 gold.	51 in 34 krajc.
Štefan Jež	2½ mernika ovsa 2 funta masti 50 zeljnatih glav	3 gold.	51 in 34 krajc.

hiše na Nanosu, vidimo, da živinoreja odnosno ovčarstvo za prebivalce planote ni moglo imeti pomembnejše vloge. Gospodarsko življenje je bilo odvisno od poljedelstva in ne od živinoreje.

Kot smo videli, Nanos v 16. stol. še ni poznal stalnih naseljen-
cev, pač pa se pojavijo v sredi 18. stol. Posamezne domačije so
navedene imensko in jih je 7. Areal posameznih posestev je bil
majhen, razlika med njimi v velikosti ni mogla biti velika, saj se
dajatve le malo razlikujejo medsebojno. Če bi se prebivalci nase-

ljevali na planoti v daljšem razdobju, potem bi verjetno nastopala večja razlika v površinah posameznih posesti, saj bi si starejši naseljenci verjetno izkrčili večje površine. Te razlike ni in po tem lahko sklepamo, da ni bilo med naselitvijo posameznih naseljencev velike časovne razlike. Naselitev Nanosa mora biti v zvezi s pašništvom, ki je bilo na planoti močno razvito, in ki je že dolgo igralo važno vlogo.

Omenili smo, da imamo že v 16. stol. nestalne prebivalce pastirje. Verjetno so se ti kasneje naselili na planoti za stalno in so oni tisti element, ki je zasnoval stalno naselje na planoti, ko je zapustil pastirstvo in se deloma posvetil poljedelski obdelavi zemlje. Pri naselitvi niso prodirali v gozd, ki ga je bilo malo, ampak so ostali na pašnikih. S stalno naselitvijo moramo torej računati v dobi med 16. in sredo 18. stol. Verjetno je 17. stoletje že poznalo na planoti stalne naseljence, saj urbarialni zapisniki govore z vso točnostjo o dajatvah, ki so znak dobrega poznanja razmer daljšega obdobja.

Drugi viri iz 18. stol. sicer omenjajo Nanos, ne povedo pa nam nič o prebivalcih (14). Po njih lahko le sklepamo, da so prebivali na njem pastirji, saj je navedena planina Ravnik (Alpe Ravnik). Ustno izročilo pravi, da je bil Nanos poseljen šele za časa Napoleonovih vojn, ko so nekateri prebivalci iz doline zbežali na planoto iz strahu pred vojaščino. Na podlagi zgornjih virov vidimo, da je bila stalna poselitev Nanosa veliko starejša in iz popolnoma drugih vzrokov.

V letu 1817 je obsegala katastralna občina Lozice (podobčina) v zgornjem delu Vipavske doline, kraja Lozice in Podgrič s skupno 28 hišami in 170 prebivalci (15). K Podgriču pa so šteli tudi Nanos, kar je razvidno iz franciscejskega katastra in iz Freyerjevih podatkov za leto 1846 (16). Freyer navaja Nanos pod krajevno številko 3206 b, Podgrič pa pod številko 3206, torej sta obe naselji tvorili števno enoto. Kot slovensko ime za Nanos navaja Freyer oznako Stergarji, ki ga sicer nikjer drugod v krajevnih seznamih ne zasledimo. Še danes pa je domače ime za Pižentijevo kmetijo »pri Strgarju«. Verjetno je ta kmetija najstarejša na planoti. Navedena je kot prva v Bekanntnusstabelle za Postojnsko kresijo iz 18. stoletja, ima najnižjo hišno številko, poleg tega pa govori za njeno starost navedba imena Strgarji za planoto pri Freyerju.

Imensko dobimo prebivalce navedene zopet v franciscejskem katastru iz leta 1827. V zapiskih so vpisani prebivalci Nanosa in

vsi oni, ki so imeli na planoti svoje parcele. V dobi nastanka teh zapiskov so prebivali:

Ime:	Parc. šte.:	Hišna šte.:
Jež Franc	6	24
Jež Gašper	7	21
Rupnik Jernej	8	22
Jež Jurij	9	23
Božič Mihael	10	25
Jež Jurij	11	26
Piženti Anton	12	20

Iz navedenega vidimo, da je bilo tudi v tej dobi stalno naseljenih samo 7 posestnikov. Njihovo število se od leta 1749, to je od dobe, ko imamo prebivalce prvič imensko navedene, ni povečalo, ampak je ostalo nespremenjeno. Primerjava imen posestnikov ene in druge dobe pokaže le majhno razliko. V kolikor imena niso sama ohranjena, v toliko se je prvotno ime ohranilo kot domače pri posameznih posestvih do današnjih dni (n. pr. Jež — Obram). O starosti naselja nas potrjuje tudi to, da so hišne številke na Nanosu leta 1827 sklenjene (20—27), saj se je glavna renumeraacija izvršila leta 1804—5, dočim sta francoska doba in avstrijska reokupacija razen v izjemnih primerih pustili hišno številko pri starem (17).

Število hiš se je od franciscejskega katastra dalje do današnjih dni le malo spreminjalo in ravno tako število prebivalcev. Okrog leta 1857 je imel Nanos 7 hiš in 56 prebivalcev, leta 1869 pozna le skupno število za Nanos in Podgrič (27 hiš in 311 prebivalcev), leta 1890 7 hiš, 44 preb., 1900 8 hiš, 44 preb. in leta 1910 9 hiš ter 51 prebivalcev. Leta 1949 imamo 7 hiš in 45 prebivalcev.

Freyerjeva karta Kranjske označuje na Nanosu posamezne hiše in sicer štiri po številu. To so Rupnik, Blažen, Jež in Orlovše. Tudi na Lipah je označena hiša in sicer kot staja (18).

Iz teh podatkov vidimo, da je bil Nanos v vsej dobi, odkar imamo podatke, do danes slabo poseljen. To nas ne more začuditi, ker je na planoti le malo zemlje, na kateri bi bilo mogoče gojiti poljedelske kulture in še to le maloštevilne. Druge zaposlitve, ki bi omogočala življenje v večjem številu prebivalcev, pa na planoti ni bilo.

Kakšno je bilo posestno stanje posameznih nanoških posestnikov po franciscejskem katastru, se vidi iz priloženih dveh tabel (1, 2).

Zemlja vseh posestnikov je v celku in to brez izjeme. Posamezne parcele njiv so majhne, večje so le travniške. V oči zbode, da imajo vsa posestva skoro vso zemljo v njivah, da je zelo malo travnikov in da imata le dva posestnika še po eno parcelo pašnika in eden eno parcelo gozda. Iz razmerja med posameznimi kulturami moremo sklepati, da so se tedanji prebivalci preživljali s poljedelstvom, da pa je pri nekaterih zelo visok areal travnikov, po

Posestno stanje prebivalcev na Nanosu po franciscejskem katastru

Tabela 1.

Ime	Hiš št.	Skupno št. parcel	Celokupna površina	Njive		Travniki		Pašniki		Gozd	
				število parcel	površina	število parcel	površina	število parcel	površina	število parcel	površina
Piženti Anton	20	17	19 ha 61 a	15	1 ha 82 a	1	16 ha 92 a	—	—	1	87 a
Jež Gašper	21	19	12 ha 34 a	17	1 ha 23 a	1	10 ha 54 a	1	57 a	—	—
Rupnik Jernej	22	16	2 ha 51 a	14	1 ha 76 a	2	75 a	—	—	—	—
Jež Jurij	23	15	1 ha 24 a	14	1 ha 9 a	1	15 a	—	—	—	—
Jež Franc	24	11	1 ha 85 a	9	1 ha 58 a	2	27 a	—	—	—	—
Božič Mihael	25	10	6 ha 36 a	6	1 ha 33 a	1	3 ha 93 a	3	1 ha 10 a	—	—
Jež Jurij	27	6	1 ha 35 a	5	80 a	1	46 a	—	—	—	—

čemer bi mogli sklepati tudi na vlogo živinoreje, vsaj pri treh posestnikih (Piženti Anton, Jež Gašper in Božič Mihael). Zemljo, ki je last nanoških posestnikov, obkrožajo velike parcele gozda, travnikov in pašnikov, ki so last vipavske graščine, šembidske in vipavske občine ter kmetov iz doline. Graščinski gozdovi se razprostirajo proti najvišjim vrhovom na planoti, to je proti vzhodnemu robu. Z velikostjo posesti stopata izrazito v ospredje Lovrin Jernej iz Vipave in Uršič Jožef z Gradišča (glej drugo tabelo). Če primerjamo njuno posest na planoti z posestvi, ki so last prebivalcev na njej, pa ne vidimo samo, da jih ogromno prekašata, ampak da predstavljata veliko močnejše gospodarske enote, pri katerih so zastopane vse vrste zemlje. Uršičeve so Lipe, Ravnik pa je Lovrinov. Posestniki iz Šembida in okolnih zaselkov imajo majhne parcele travnikov.

V kasnejših letih nastopijo v posestnem stanju spremembe. Kmečka posestva na Nanosu si pridobe gozdove, vendar šele po letu 1870. V dodatnih zapiskih franciscejskega katastra, ki segajo do leta 1870, ni nobenega sledu o prehodu gozdov v kmečke roke, pač pa zasledimo, da so prešli po letu 1848 veliki areali graščinskih

Posestniki iz doline in njihova posest na Nanosu
po franciscejskem katastru

Tabela 2.

I m e	Kraj in h. štev.	Skupno število parcel	Celokupna površina	Njive		Travniki		Pašnjiki		Gozd	
				število parcel	površina	število parcel	površina	število parcel	površina	število parcel	površina
Božič Jožef	Šembid 42	1	1 ha 800	—	—	1	1 ha 80a	—	—	—	—
Bratovž Janez	Podbreg 5	1	830	—	—	1	83a	—	—	—	—
Lovrin Jernej	Vipava 86	22	382 ha 85 a	17	95 a	—	—	3	369 ha 88 a	—	—
Šigur Matevž	Šembid 29	1	250 a	—	—	1	25 a	—	—	—	—
Selašnik Lovrenc	Hrastje 22	1	1 ha 88 a	—	—	1	1 ha 88 a	—	—	—	—
Žerjav Jernej	Lozice 31	1	48 a	—	—	1	48 a	—	—	—	—
Prošt Jakob	Hrastje 20	3	1 ha	—	—	2	95 a	1	5 a	—	—
Prošt Lovrenc	Lozice 18	1	1 ha 19 a	—	—	1	1 ha 19 a	—	—	—	—
Prošt Mihael	Šembid 18	1	86 a	—	—	1	86 a	—	—	—	—
Uršič Jožef	Gradišče 10	53	507 ha 75 a	24	1 ha 85 a	—	—	4	470 ha 9 a	5	35 ha 81 a
Šembid k. o	Šembid	8	630 ha 93 a	—	—	2	87 ha 48 a	4	530 ha 98 a	2	12 ha 47 a
Vipava k. o	Vipava	16	298 ha 54 a	13	91 a	—	—	1	285 ha 75 a	2	11 ha 68 a
Vipavska grašč.	Vipava	13	1774 ha 45 a	—	—	—	—	6	11 ha 47 a	7	1762 ha 96 a

gozdov v last posameznih občin in srenj. Lastniki graščine so jih začeli odprodajati na večletna odplačila.

Nanos je bil od začetka do današnjih dni le slabo poseljen. Število prebivalcev je v posameznih letih le malo narastlo ali padlo. O redki poseljenosti planote pa govori jasno tudi tip naselja, ki spada k neizrazitim samotnim kmetijam. Melik pravi v svoji Sloveniji, da segajo samotne kmetije do roba kraških planot (19). Če pogledamo lego posameznih kmetij in vzamemo v poštev poljsko razdelitev ter površino zemlje pri posameznih posestvih, pa vidimo, da imamo sicer samotne kmetije, vendar ne tistega izrazitega tipa, ki ga srečujemo drugod na Slovenskem, kar nam zopet potrjuje našo domnevo, da so se naselja na planoti razvila iz planin. Razlika se kaže v manjši medsebojni oddaljenosti, ki je dobro vidna pri petih kmetijah v osrednjem delu planote (Jež — Obram, Bajc — Bajc, Piženti — pri Strgarju, Margon — Margon). Res prava samotna kmetija je po svoji legi Puc — Blaženova. Tudi kmetija na Lipah je bila samotna, ki pa je pogorela. Današnje Majerjeve hiše pa ne moremo šteti k samotnim kmetijam, ker ni v kmetijskem odnosu do zemlje, ampak je uslužbenska hiša čuvaja Gospodarske šole na Ložah. Na Štalah nastopa isti moment kot pri Majerju.

Hiša nosi na sebi značilnosti škofjeloškega tipa in ni pri njej opaziti nobenih mediteranskih vplivov. Na žalost je ohranjena edino ena (Pižentijeva), vse druge so postale v dobi osvobodilnih borb žrtev okupatorjevega divjanja. Novo postavljene niso podobne starim. V gospodarskem poslopu je spodaj hlev, zgoraj pa prostor za krmo in steljo.

O v č a r s t v o

Na Nanosu obstajajo še danes trije obsežni pašniški predeli, ki so se še do nedavna izrabljali za pašo ovac in ki bodo služili danes pašništvu goveje živine. To so Orlovše, Ravnik in Lipe. V ljudski govorici je ohranjen živ spomin na preteklost, ko so se na planoti pasle številne črede ovac s širokih področij.

Prvi vir, ki govori o ovčarstvu in planinah na Nanosu, je urbar vipavske graščine iz leta 1572. Iz njega je razviden obseg in pomen te panoge za planoto in sosednje dolinsko ter kraško področje. V urbarju je sedem spisov, od katerih se vsak nanaša na najemnino za posamezno planino. Že iz samega naslova vseh spisov skupaj, Folgen die Stand von denen Almen am Anasperg, vidimo

da govori izrecno samo o planinah na planoti. Posamezni spisi se nanašajo na Stannd Skhauniza vnnd Lipa, Stannd Harel oder Harlouische, Stannd Raunikh vnnd Furlan, S. Iheronimi vnnd S. Veitter Zwen Stannd, Stannd Sagolitsch, S. Georgen sambt dem Flekh oder Wismad Ledina genandt, Kaltenwald in Rosstand am Anasperg.

V prvem spisu Stannd Škhauniza vnnd Lipa je navedeno, da so za vsako od teh dveh planin plačevali po starem reformiranem urbarju iz leta 1523 osem ogrskih goldinarjev, 1 koštruna, 1 sir in 1 skuto. Ti dve planini sta takrat pripadali zakupniku Petru Magajni in njegovim tovarišem, ki so dajali na leto 27 goldinarjev 20 krajcarjev, 3 koštrune in vse, kar se je namolzlo v dveh dneh od drobnice na obeh planinah. Na obeh planinah se je moglo pasti poleti do 2400 glav drobnice.

Lipe in Skavnica se omenjata skupaj, obe je imel v zakupu eden s svojimi tovariši (mitverwandte — tovariši; pojasnilo prof. M. Kosa). Iz navedb je razvidno, da so bile dajatve pred sestavo najemninskega zapisnika za vsako planino ločene. Po tem zapisniku pa so dajatve skupne in ravno tako je tudi število drobnice navedeno skupno, ne pa posebej za vsako planino. Iz tega lahko sklepamo, da sta ležali neposredno druga ob drugi. Ime Lipe je ohranjeno do današnjih dni, pač pa se izgubi kasneje ime za drugo planino, ki ga ne pozna več niti franciscejski kataster, ali viri iz 18. stoletja. Ker leže Lipe nad zapadnim robom planote, je morala planina Skavnica biti severno od njih v svetu, ki je danes pokrit z gozdom in ki pripada Slemenu ter podaljšku proti Lozi (ime gozda). Samo Sleme je danes pokrito s kompaktnim gozdom, v nadaljevanju proti Lozi in v njej pa imamo vidne na mnogih mestih manjše ali večje jase, pokrite z bujno travo. Jasno se vidi, da se je tod širil gozd na račun travnikov in pašnikov. O tem nas pouči tudi franciscejska mapa. Obe planini bi mogli omejiti s prostorom današnjih Lip, Slemena, podaljška proti Lozi in pobočja v smeri Vrhpolja, kjer so le redke drevesne skupine in kjer je še danes mogoče pasti. Po visokih dajatvah v denarju, poleg onih v naravi, moremo sklepati, da je bilo na paši veliko število drobnice. O tem nas potrjuje tudi pripomba o možnosti paše do 2400 glav drobnice. Značilna je omemba, da se more to število pasti poleti. Torej so v tej dobi gnali na planino ovce od drugod. Kolikšen obseg zavzema prostor, odkoder so ovce, ni znano, vendar je malo verjetno, da bi bile samo iz Vipavske doline. Morale so

biti pri tem številu udeležene tudi druge, katerih lastniki so spadali pod vipavsko gosposko.

Najemnik Peter Magajna je moral biti vplivna kmečka oseba. Iz listine, ki je bila napisana v letu 1571, je razvidno, da je dobil kupno pravico za vinograd na Gradišču.

Planini sta morali obstajati že v 15. stoletju, saj se o njih govori v starem reformiranem urbarju iz l. 1523, ko se navajajo dajatve za obe ločeno. Po tem bi lahko sklepali, da sta se v tisti dobi izrabljali vsaka zase. Nikjer ni besede o gozdu, po čemer moremo sklepati, da ga v njunem področju ni bilo. Če bi bil, bi bilo to najbrže omenjeno, kot imamo primer pri drugih.

Drugi zapisnik govori o Stannd Harel oder Harlouische. Po starem reformiranem urbarju se je plačevalo graščini letno 7 ogrskih goldinarjev in 72 šilingov, v naravi pa se je moral dati 1 sir in 1 skuta. V času sestave zapisnika je imel pašo v zakupu Vincenc Amigan za 12 dukatov v novem ali 16 goldinarjev v starem ter za 1 koštruna in mleka, ki se namolze od vse drobnice v eni noči. Poleg tega pa je moral dati desetino od kozličev in ovac, bodisi svojih ali tujih, ki jih je pasel proti plačilu. Na planini se je moglo pasti poleti 1400—1500 glav drobnice.

V tem primeru imamo samo eno planino Harel ali Harlouische. Ime je ohranjeno do današnjih dni v nazivu Orlovše ali Jerlovše. Planina je ležala tam, kjer jo poznamo kot takšno še danes, s Skavnico pa je morala imeti stik v Lozi. Njen obseg je moral biti nekoliko večji od Lip ali Skavnice, kar lahko sklepamo po dajatvah za eno ali drugo, ki jih navaja stari reformirani urbar. Potrjuje pa nas v tem tudi navedba števila drobnice za Orlovše in za prvi dve skupaj. Značilno je, da je dajal zakupnik desetino od ovac in kozličev, kar ni bil slučaj pri prvih dveh. Izrečni poudarek, da mora dajati desetino od svojih in tujih ovac, nas potrjuje, da zakupniki niso pasli le svojih ovac, ampak da so imeli na planini tudi tuje, od katerih so dobivali plačilo.

Obseg planine je moral biti takrat večji kot je obseg današnjih Orlovš. O tem lahko sklepamo po primerjavi števila ovac, ki so se pasle takrat, s številom v 19. stoletju. Raztezati se je morala v pobočju proti Sanaborju, ki nosi na sebi iste značilnosti, kot ono v nadaljevanju Lip in Skavnice.

Ständ Raunikh vnnd Furlan. Po starem reformiranem urbarju je dajal Ravnik 6 ogrskih goldinarjev, 1 koštruna, 1 sir in 1 skuto, Furlanova planina pa 8 ogrskih goldinarjev, 1 koštruna, 1 sir in 1 skuto. Obe planini je imel po tem zapisniku v najemu Baltažar

Raschauer za letno odškodnino 24 goldinarjev, 2 koštruna, za mleko, kolikor ga namolzejo v enem večeru od vse drobnice in za desetino od mladine, kar jo ima na paši, bodisi lastne ali tuje. Na obeh planinah se more pasti 2000 glav drobnice.

Ravnik in Furlanova planina sta dani v zakup enemu najemniku, ki ima na paši svoje in tuje ovce. Obe planini sta morali biti združeni, saj je število drobnice vzeto skupaj. Ravnik je istoveten s suho dolino, ki nosi še danes isto ime, k Furlanovi planini pa je moralo pripadati položno pobočje vzhodno nad dolino, proti vrhu, ki še danes nosi ime Furlanov hrib (vzhodno nad Blažonovo kmetijo). Obe planini sta morali biti po obsegu manjši od prvih dveh, če primerjamo medsebojno dajatve in število drobnice. Ta dvojna planina predstavlja v zapadnem delu raven svet dna suhe doline, v vzhodnem, ki je pripadal Furlanovi planini, pa položno pobočje. Nastane vprašanje, do kod je segala Furlanova planina proti vzhodu in Ravnik proti jugovzhodu. Danes imamo nestrnjene gozdne površine v vsem položnem vzhodnem pobočju nad suho dolino, med katerimi so gozdne jase, obdelana zemlja in večina nanoških kmetij. Čim se začne svet strmeje dvigati, se začne z njim tudi strnjen gozd, ki ga imamo v vsem najvišjem delu planote. Vzhodna meja Furlanove planine je morala potekati v črti, ki loči strnjeni gozdni kompleks od zemljišča današnjih kmetij. Da je morala biti tu, nam potrjujejo tudi današnje kmetije, ki so se razvile, kot smo videli, na podlagi planin. Da bi se kmetije začele sredi pašnikov, ni verjetno, saj bi s svojo lego ovirale pašo. Verjetneje je, da so ležale na takratnem robu planin. Jugovzhodna meja Ravnika je morala biti približno pri Bajčevi in Pižentijevi kmetiji, tam kjer se začne vzpenjati hrbet Slemena, kjer imamo že v naravi vidne tri enote, suho dolino Lip, Ravnik in Sleme.

Ves doslej opisani predel planin je bil dan v individualen zakup posameznikom, ki niso bili doma z Nanosa, ampak od drugod. Sklepamo lahko, da so igrale te planine veliko vlogo za široko področje, ki ni bilo omejeno samo na Vipavsko dolino, ampak je moralo segati tudi na Kras, saj je imel zakupnik Rassauer tam svoja posestva (20), s katerih je sigurno imel ovce na Nanosu. Planine so morale obsegati širok prostor. To nam ne dokazuje samo veliko število drobnice, ki se je pasla na njih, ampak tudi številnejša imena planin v tej dobi, ki se pozneje ali izgube, ali pa pomeni prvotno ime planine svet, ki je danes pod gozdom. Danes poznamo le tri planine, Orlovše, Ravnik in Lipe, Skavnica je pod gozdom, Furlanova planina pa je nepoznana, saj ni ohranjeno na

planoti nobeno ime, ki bi spominjalo na njo. Te planine leže v severozapadnem in osrednjem delu planote. Segajo od zapadnega roba nad Vipavsko dolino preko planega sveta v pobočja najvišjih vrhov na planoti. Prôstor planin se je moral kasneje krčiti, saj imamo v franciscejski mapi gozdno mejo pomaknjeno bolj v sredo planote. Gozd je prodiral v pašnike zlasti tam, kjer so pobočja, odkoder pa je silil tudi v dna samih dolin, kjer se je, kot izgleda, trebil, da se ohranijo pašniki, ki so igrali tudi v poznejših dobah še vedno veliko gospodarsko vlogo.

V razliko od teh petih planin, ki so jih imeli v zakupu posamezniki, ima v zakupu Jeromensko in Šembidsko planino šembidska soseska. Po reformiranem urbarju je znašala dajatev za obe planini skupaj 5 ogrskih goldinarjev, 1 koštruna, 1 sir in 1 škuto. Po zapisniku pa je dajatev ločena. Od spodnje, imenomoma jo vir ne navaja, se plačuje letno 12 goldinarjev in od zgornje 21. Poleg tega se daje od vsake posamezne po enega koštruna, mleko od ene noči in desetina od mladine. Pri desetini je pripomnjeno, da se daje samo od domačih ovac, po čemer lahko sklepamo, da je bila na paši tudi tuja drobnica. Na obeh planinah se je moglo pasti 1800—2000 glav drobnice.

Obseg teh dveh planin se ni mnogo razlikoval od že opisanih. Ležali sta nad strmim robom planote med Šembidom in Razdrtim. Ko navaja vir dajatve, govori o spodnji in zgornji planini, pri tem pa ne pove, katera je ena in druga. Po obliki tal, pa tudi po ohranjenem ledinskem imenu (šembidska gmajna), bi odgovarjala spodnja planina Šembidski, zgornja pa bi potemtakem bila Jeromenska. Šembidska planina bi obsegala planotast svet, Jeromenska pa pobočja od cerkve proti Pleši. Prva planina je imela na severozapadni strani stik z Lipami, Skavnico in Ravnikom. Na vzhodni strani sta segali planini po precej razgibanem svetu do pobočij Debelega vrha in v Veliko ravno, kjer je moral biti stik s Furlanovo planino.

Ravno tako kot pri prvih, sta tudi te planini segali s svojim pomenom izven soseske, ki ju je imela v najemu. Verjetno je pri njunem izkoriščanju prvenstveno sodelovala šembidska soseska, kolikor pa je niso mogli izkoristiti sami, saj število ovac je navedeno previsoko, pa so vzeli na pašo še tuje ovce. Od kod so bile te tuje ovce, je nejasno. Verjetno so bile iz sosednjih vasi in da je pri njih bil Kras le malo udeležen. Če je v tej dobi imel Nanos na paši ovce iz Brkinov, potem so se po vsej verjetnosti pasle tod, kajti zelo verjetno je, da si niso izbirali za pašo bolj oddaljenih prostorov, ampak da so ostali na najbližje dosegljivih. Da je imela

soseska planine v zakupu, pa nam pove še to, da je moralo ovčarstvo v Vipavski dolini igrati v tisti dobi važno gospodarsko vlogo, saj bi se drugače pri majhnem številu ovac ne splačalo jemati v zakup tako velikega kompleksa planin.

Doslej opisane planine so ležale na sami planoti. K nanoškim planinam pa šteje zapisnikar tudi še nekatere druge, ki leže drugje, so pa s temi bile očitvidno povezane z ozirom na graščino in svojevrstno gospodarsko izkoriščanje.

Stand Sagolitsch, S. Georgen sambt dem Flekh oder Wismad Ledina gennandt. Po starem reformiranem urbarju so od teh planin, t. j. Zagoliške in Šturske, plačevali letno 7 goldinarjev, dajali 2 koštruna, dva sira in dve skuti. Kasneje se dasta obe v zakup za 14 goldinarjev. K tema planinama spada tudi Ledina, ki leži za Zagoličem. Obsegati je morala le malo sveta, saj pravi vir, da je kos (Flekh). Da njen obseg ni mogel biti velik, vidimo tudi iz tega, da so jo nekajkrat dali v košnjo proti odškodnini 16 krajcarjev, kasneje pa za dva dukata. V dobi zapisnika je znašala dajatev od obeh planin skupaj in od Ledine 16 goldinarjev 40 krajcarjev, 2 koštruna in mleko od enega večera.

Planina Zagolič ne leži na Nanosu, ampak na skrajnem jugozapadnem delu Trnovske planote, v širokem podolju, ki se vleče od Cola za Gorami proti Otlici. Šturska planina je verjetno ležala v severozapadnem podaljšku zagoliške planine, proti Kolku. Svoje ime je dobila po Šturjah, odkoder so hodili verjetno past ali pa so jo imeli v najemu. Po svojem obsegu sta morali biti veliko manjši od nanoških planin, saj je število drobnice navedeno veliko nižje in znaša le 1000 glav. Veliko nižje so tudi dajatve v denarju in naravi, kar potrjuje našo domnevo.

Planini pa nista služili kmečkemu življu, ampak fužini na Hublju, ki je bila v tej dobi v obratu. V zapisku je namreč rečeno, da so obe planini z Ledino vred dali v zakup iz določenih vzrokov, posebno pa radi pospeševanja »des Plä vnnd Hammerwerks am Kofl«. Letna odškodnina je znašala 16 goldinarjev 40 krajcarjev, 2 koštruna in mleko (količina mleka ni navedena). Fužine bodo imele planini tako dolgo v zakupu, dokler bodo obstajale in delale. K temu pa je stavljena pripomba, da smejo sekati soseske les po starem običaju in da smejo fužine pasti le lastno in ne tujo živino.

Ta zapisnik se razlikuje bistveno od vseh doslej navedenih. Že samo dejstvo, da izkoriščajo planini fužine, nam pove, da je ovčarstvo igralo važno vlogo ne samo za kmečko prebivalstvo, ampak da je s svojim pomenom bilo važno tudi za fužine, ki pred-

stavljajo važno gospodarsko panogo tedanje dobe. Ker je izrečno rečeno, da se ne sme pasti tuja drobnica, je jasno, da so morale imeti fužine same ovce, ali pa, da so bile na paši ovce, ki so bile last njenih delavcev. V drugih zapiskih ni nikjer zaslediti, da bi obstajale kakšne predpravice na zakup. Tu v tem primeru pa je jasno povedano, da bosta ti dve planini služili fužinam toliko časa, dokler bosta v obratu. Po tem lahko sklepamo, da je takratna gosposka hotela na ta način podpirati fužinarstvo. Pri nanoških planinah ni nikjer besede o gozdu, tu pa je naenkrat vnešen v zapisnik z opombo, da ga smejo sekati soseske. Iz tega lahko zaključimo, da je morala biti gozdna površina, ki je segala v samo planino, podlaga za gozdno pašo in da je bil obseg okolnih gozdov velik, kar je v nasprotju z Nanosom, kjer so imeli gozdovi le majhen obseg in je bila velika večina planote pod pašniki. Ime Zagoliške planine se nanaša na sam kraj v podolju, ime Šturske pa na kraj v dolini. Kljub temu, da v dobi nastanka zapisnika niso na planinah pasli drobnice dolinci, ampak le fužine, nam pove to ime, da so v preteklosti morali imeti na planini pravico paše prebivalci Šturij in da je segalo ovčarstvo izpod Nanosa po dolini dalje proti zahodu. Da bi kmečko prebivalstvo tega dela doline opustilo ovčarstvo v tej dobi, ko vidimo, da ima tolikšen obseg drugod, ni verjetno. Sklepati moremo, da je prvotno planino dala gosposka v zakup fužinam, kmečkemu življu pa dala na razpolago ali gozdno pašo ali kakšno drugo planino. Da so kmečka naselja iz doline imela pravico sekanja v tem prostoru, je dokaz o njegovi pripadnosti tem v preteklosti. Fužine na Hublju in njihovo pravico zakupa do planin omenja tudi Müllner (21).

Planina Kaltenwald je pripadala pred sestavo tega zapisnika soseski Črni vrh. V njej so imeli pravico paše tovarniki in gonjači živine, ki so tod potovali. Kasneje je bila dana v zakup enemu samemu gospodarju, katerega ime pa ni navedeno, za 5 goldinarjev in 20 krajcarjev. Ker pa je najemnik silil v svet sosesk, kar je povzročalo pritožbe, so dali planino v zakup soseskam Črni vrh, Podkraj in Zagolič pod pogojem, da imajo pastirja, ki ne bo posegal na njive in travnike brez vednosti gosposke in da ne bo izrabljajl gozda. V zapisniku ni navedeno število živine, niti njena vrsta, niti dajatve sosesk, ki so očitno ostale nespremenjene in iste kot preje.

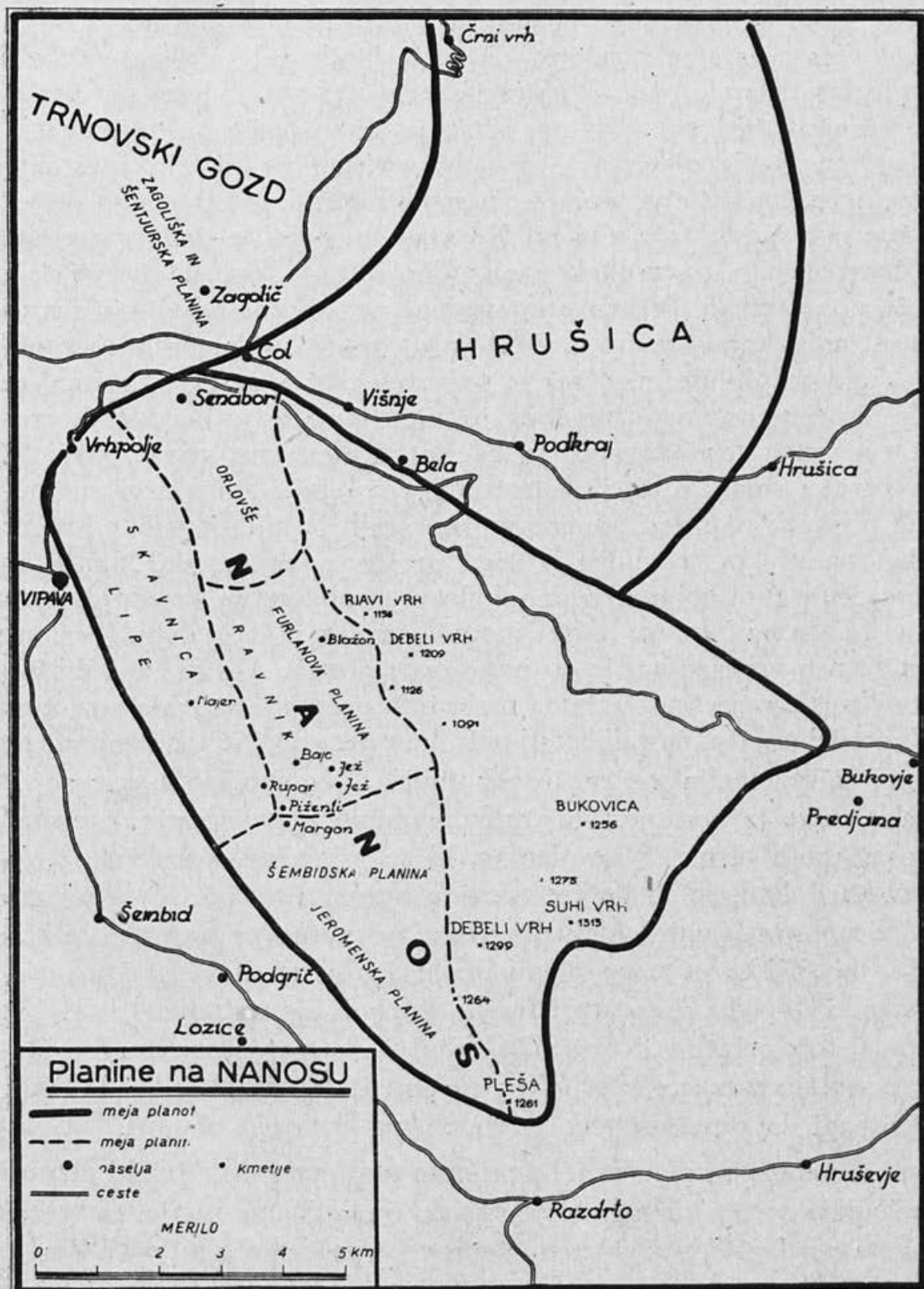
Doslej smo imeli prave planine, v tem primeru pa izgleda, da to ni bila planina v pravem smislu besede in da je imela sprva pomen za prehodno pašo, saj je služila le tovarnikom in gonjačem

živine. Šele kasneje je dobila pomen kot prava planina. Njen obseg je moral biti zelo majhen, kar lahko sklepamo iz nizkih dajatev in da ni imensko naveden zakupnik, ki se navaja kot gospodar. Ta zadnja brezimenska navedba je verjetno v zvezi z najemnikom, ki je bil kmet. Šele kasneje so navedene soseske in to tri. Da so imele pravico paše na tako majhnem prostoru kar tri soseske, govori v prilog trditvi, da je bil pomen živinoreje v njih le majhen, vendar pa kljub temu dokazuje, da je bila poznana planinska paša tudi izven prostora kraških visokih planot v smeri proti Idriji. Lega planine se da določiti po cesti in pripadnosti navedenim trem soseskam le približno. Točno pa jo lokalizira ime samo, ki pove, da je planina ležala tam, kjer imamo danes ob cesti s Cola proti Črnemu vrhu kmetiji Mrzli log.

Kot zadnja je navedena svojevrstna planina za pašo konj pod imenom Rosstanndt am Anasperg. V starem reformiranem urbarju ni o njej nobenega sledu. Na planini se je paslo precejšnje število konj. Za vsakega se je plačevalo 8 krajcarjev, če je bil iz območja vipavskega deželskega sodišča, če pa je bil izven njegovih mej, pa 16. Graščina je dobila prej letno od planine po 23 dukatov, sedaj pa jo je dala v najem za letnih 30 goldinarjev in 40 krajcarjev.

V spisu ni naveden noben kraj ali ime, po katerem bi lahko sklepali o njeni legi. Na Nanosu ni ohranjeno nobeno ledinsko ime, ki bi nas spominjalo na to planino. Ravno tako ni planina poznana v ustnem izročilu. Ležati je morala kje drugje, saj smo pri opisih drugih planin na planoti videli, da je prostor izkoriščen v celoti že za te. Da bi planina za konje bila v najvišjem svetu nad robom Postojnske kadunje, je pa izključeno. Planina je morala imeti veliko važnost, saj se navajajo dajatve tudi za konje, ki so iz drugih območij drugih deželskih sodišč in ne samo vipavskega. Ozemlje vipavskega deželskega sodišča je bilo že samo na sebi veliko. Segalo je od Braniške doline do Idrijskega Loga na eni in od Postojnske kadunje na Trnovski gozd na drugi strani. Druga sosednja deželska sodišča so bila Križ nad Ajdovščino, Štanjel, Senožeče, Predjama, Idrija in Logatec. Že iz same te navedbe vidimo približni obseg, od koder so po vsej verjetnosti bili konji na paši. Število konj se da približno ugotoviti po denarnih dajatvah od posamezne živali. Po preračunanju bi moglo biti na planini okoli 300 konj. Že samo po tem lahko zaključimo, da je moral biti njen obseg zelo velik.

Navedeni opisi nam dajejo silno zanimivo sliko tedanjega Nanosa in njegove gospodarske vloge, poleg tega pa dobimo vpo-

Karta 2.: Planine na Nanosu

gled tudi v sosednji svet, bodisi na Trnovski planoti ali v Vipavski dolini ali na Krasu. Ozemlje planote je bilo razen v vzhodnem delu, ki je najvišji, brez gozdov in pokrito s planinskimi pašniki. Iz obsega planin je razvidno, da so te igrale veliko vlogo za širša področja, kar potrjujejo najrazličnejše navedbe, zlasti pa one o najemnikih in številu živine, ki se je lahko pasla na posameznih planinah. Sama planota v tej dobi verjetno še ni bila za stalno poseljena, imeti pa je morala pastirska naselja, iz katerih so se pozneje razvila stalna. Če bi bil Nanos v tej dobi že stalno naseljen, potem bi bilo to vsekakor razvidno iz zapiskov, ki govore zelo točno o dajatvah. Pri tem so navedena posamezna naselja in ravno med temi Nanos manjka. S svojo važnostjo je planota posegala v Vipavsko dolino, na Kras in verjetno tudi v severno Istro. Veliko število ovac nam pove, da je bilo ovčarstvo v navedenih prostorih važna gospodarska panoga, kateri pa se niso mogli posvetiti prebivalci samo v zvezi z lastnimi zemljišči, ampak so se morali posluževati vsled pomanjkanja lastnih pašnikov visoke kraške planote, ki jim je nudila odličen prostor v ta namen. Nanos je torej že v tej dobi važno dopolnilo v gospodarstvu sosednjih področij. Paša na Nanosu je bila mogoča samo v poletni dobi. Nastane pa za nas vprašanje, kje so imeli ovce pozimi. Da bi jih tolikšno število lahko prehranili doma na lastnih pašnikih, je malo verjetno. V zimski dobi so morali iskati pašnike drugod, to je v bližini morja, kjer je vegetacija v tem času bujnejša. Na vprašanje, kje so se pasle ovce iz posameznih krajev, dobimo odgovor v zakupnikih posameznih planin. One planine, ki so pripadale soseskam iz Vipavske doline, so imele vsekakor v ogromni večini domače ovce in le malo iz drugih oddaljenih vasi. Nasprotno pa moremo zaključiti, da so bile ovce na planinah, ki so jih imeli v zakupu posamezniki — od drugod, predvsem iz področja, odkoder so ti bili doma, torej zlasti s Krasa. Da je bil Nanos prostor izrazitih planin, vidimo iz tega, ker se nikjer ne omenja košnja, kar bi vsekakor bilo radi dajatev, kot smo to videli na Trnovski planoti.

K nanoškimi planinam so prištete tudi one na Trnovski planoti iz že navedenega razloga ter ravno tako planina za konje, za katero pa na podlagi doslej poznanih virov ne moremo ugotoviti, kje je ležala. Planine na Trnovski planoti so služile kmečkemu življu posredno, saj smo videli, da jih ima v zakupu fužina, verjetno se je na teh planinah pasla živina v fužinah zaposlenega delavstva, ki pa ni živelo samo od fužinarstva, ampak tudi od zemlje in

pašništva. Da pa so te planine prej služile kmečkemu prebivalstvu, je jasno.

Iz 18. stoletja nimamo nobenih virov, ki bi nam kaj več povedali o planinah na Nanosu. Omenjeni sta le dve planini Ravnik in Orlovše, manjka pa pri njih vsak opis, na podlagi katerega bi mogli sklepati, kolikšen obseg je imelo takratno pašništvo (22). Da bi bilo ovčarstvo v tej dobi nepoznano, je izključeno, saj navedba planin to možnost odvrča. Verjetno pa je, da je imelo manjši obseg, ker na eni strani imamo takrat na planoti že stalne naseljence, ki so se naselili na prejšnjih pašnikih, na drugi strani pa je možno, da so gotove predele začeli kositi, saj vidimo, da so na ta način izrabljali pašnike tudi kasneje v 19. stoletju.

Listina iz leta 1842, pisana v slovenskem jeziku, govori o izvršenih vožnjah na Orlovše in o posestnikih, ki so dali za delo na razpolago delavce. Po navedbi so prepeljevali pesek, kamenje, les in strešnike, po čemer moremo sklepati, da se je na planini zidalo. Ker so vsi posestniki navedeni imensko s hišno številko, vidimo, da je morala biti planina v tej dobi skupna last. Da bi postavljali staje za tujo živino, ni verjetno, postavljati so jih morali za lastno, katero so gonili poleti na pašo. Število drobnice pa ni moglo biti veliko, če je na paši bila le vipavska. Kasneje je Orlovše prevzel od soseske vipavski gospodarski odsek, ki jih po prevzemu daje posameznikom v najem. Točno tedanjih razmer na planinah Nanosa ni mogoče ugotoviti, ker so bile tozadevne listine med zadnjo vojno uničene. Ravnik je v tej dobi pripadal Lovrinu iz Vipave, Lipe pa Uršiču z Gradišča. Leta 1886 (po ustnem izročilu) je gospodarski odsek v Vipavi kupil še Ravnik, medtem ko so Lipe ostale še naprej v privatnih rokah.

Lipe, Ravnik in Orlovše so trije pašniški predeli na planoti, ki igrajo kot takšni tudi v 19. stoletju veliko vlogo. Tudi v tej dobi ni zaviselo od teh predelov gospodarsko življenje prebivalcev na Nanosu, kajti izrabljani so bili po prebivalcih doline, Krasa in severne Istre. O njihovi važnosti in o življenju na planoti v tej dobi govori še danes živa govorica in to ne samo na planoti, ampak zlasti v Vipavi in na Gradišču, torej v obeh krajih, od koder so bili najemniki planin, kot bomo videli kasneje. Še danes žive ljudje, ki so se v osemdesetih letih preteklega stoletja bavili z ovčarstvom. Pripovedovanja oseb iz enega ali drugega kraja se med seboj v podatkih ne razlikujejo. Za navedbe, kajti za to dobo smo navezani samo na ustno izročilo, se moramo zahvaliti pred-

vsem 87 let staremu Malneriču iz Vipave, ki je pripovedoval z izredno svežostjo spomina.

Ravnika v preteklosti niso kosili, ne samo radi slabe trave, ampak predvsem zato, ker so vso travo popasle ovce. Šele po letu 1935, ko je število ovac močno padlo, so začeli s košnjo, ki pa ni bila nikdar kaj prida. Ravnik je tudi v 19. stoletju poznal le ovčarstvo, nasprotno pa se je na Orlovšah paslo poleg ovc tudi govedo. Ložar navaja, da je Nanos izrazito središče za ovčjerejo (23), kar drži za dobo pred 19. stoletjem, ne drži pa za to dobo, ker imamo na paši poleg ovc tudi precej goveda. Vidimo torej, da se v tej dobi pomen posameznih planin razlikuje. O Ravniku moramo še vedno govoriti kot o čistem ovčarskem predelu, nasprotno pa nastopi na Orlovšah mešani predel. Razlika je morda utemeljena s tem, da je trava na Orlovšah boljša in da je manj skalovitega sveta, da je torej možna intenzivnejša paša.

Prebivalci planote se v tej dobi niso pečali s pašništvom. Število ovac je bilo pri posameznih posestnikih vedno zelo majhno in so jih držali le toliko, kolikor je bilo to potrebno radi volne, ki so jo rabili doma, niso jih pa imeli, da bi volno ali sir prodajali. Ovčarstvo na Orlovšah in Ravniku je bilo posel nekaterih posestnikov iz Vipave in z Gradišča in kot tako ni zajemalo večjega števila posestnikov. O tem ne govore samo ustna izročila, ampak tudi imena pri nekaterih hišah (ime Ovčarjevi je na Gradišču poznano pri dveh). Orlovše, ki merijo približno 300 ha, so izdražili v različnih letih Malneriči iz Vipave ter Petriči in Božiči z Gradišča. Po letu 1889 je prevzela Orlovše živinorejska zadruga, ki je zidala živinske hleve in od tega leta dalje se tod pase samo govedo. Ta letnica pomeni konec ovčarstva na Orlovšah. Po pripovedovanju se je paslo v letih, ko so imeli Orlovše v najemu Malneriči, okoli 700 ovac in do sto glav goveje živine. Paša prvih in drugih je bila ločena. Ovce so bile na pravih Orlovšah, dočim je bila goveja živina v Lozi. Ponoči so ovce spravljali v staje, govedo pa je ostalo zunaj.

Ovce, ki so se pasle na Orlovšah, so bile last različnih posestnikov iz različnih krajev. Imamo jih iz Vrhpolja, Gradišča, Vipave in Gabrovice na Krasu. Najemnik planine jih je imel 40—50, kar je bilo v primeri s celotnim številom le malo. Po razdelitvi gabroviške gmajne med posamezne posestnike, prenehajo ti pošiljati svoje ovce na Nanos. Po pripovedovanju Malneriča, so začele po izostanku gabroviških ovc prihajati na pašo ovce iz Košane, Gor. Ležečega, Markovščine in od Novega grada. Ta

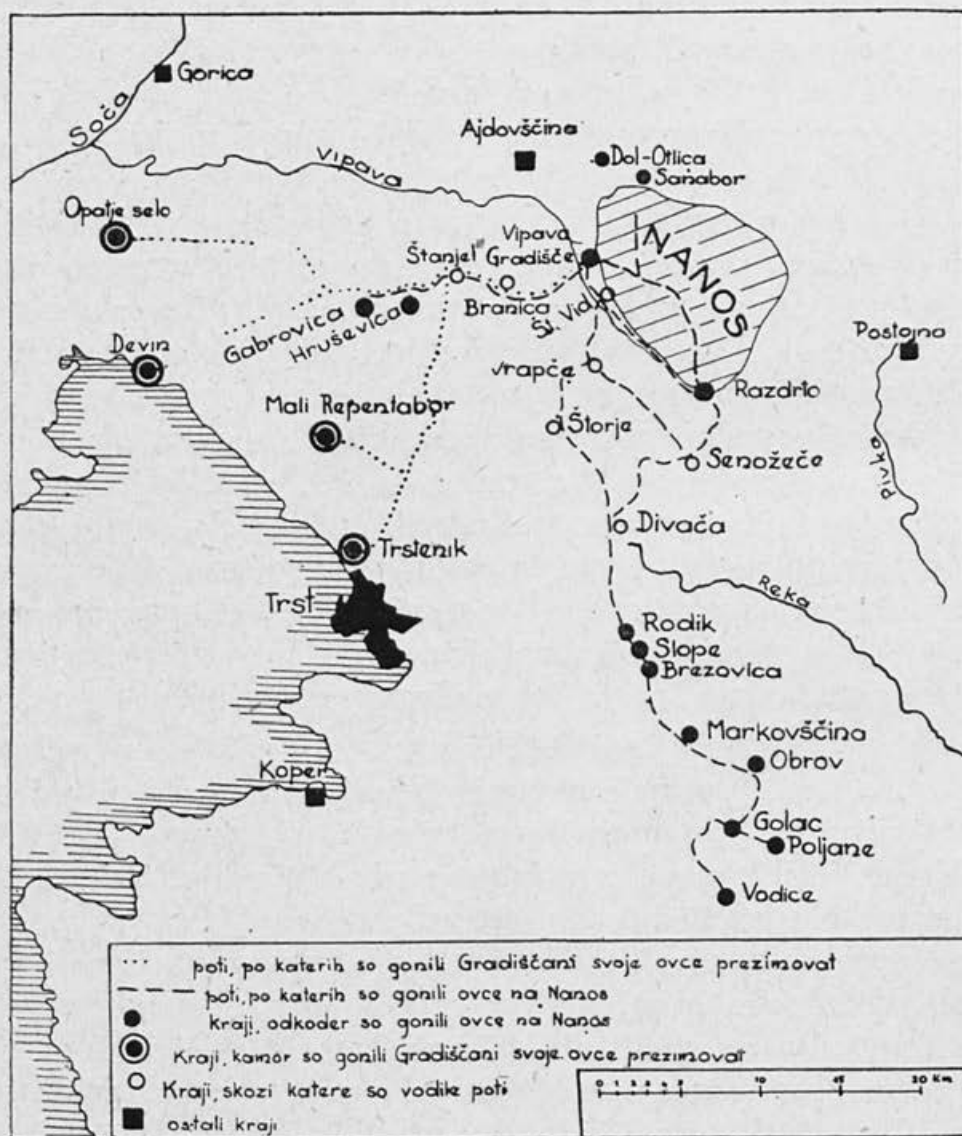
navedba pa je malo verjetna, da bi naenkrat začele prihajati ovce s tako širokega področja, ki sega od Krasa v severno Istro.

Najemnik pašnika se je pogodil vsako leto z vsakim posameznim lastnikom ovc za dajatve z ene ali druge strani, ki pa se skoraj niso spreminjale, razen onih v denarju. Obenem so se vsi posestniki ene vasi zavezali, da pošljejo z ovcami pastirja, ki jih bo upravljal na paši. Pastirja pa niso plačevali posestniki, ampak najemnik Orlovš. Pogodbe so bile ustne. Po njih je plačeval najemnik posameznim posestnikom odškodnino bodisi v denarju ali v siru. Običajno so dobili lastniki ovc iz Brkinov samo odškodnino v denarju, vsi drugi, to je s Krasa in iz vipavskih vasi pa sir. Količina sira se je dajala od posamezne ovce in sicer v začetku po 4,5 funta, kasneje pa samo 4. Volna je ostala vedno last posestnikov. To je veljalo za vse vasi. Volno so strigli v domačih vaseh in ne na Nanosu. Najemnik Orlovš je moral nadalje skleniti pogodbo za pašo s sosesko. Ta pa je bila pismena in je določala denarno in materialno odškodnino. Višina denarne odškodnine se je v posameznih letih menjavala, množina sira pa je ostala po navedbi ista in je bila precejšnja. Oddati ga je moral vsako leto 8 centov (56 kg). Soseska je dobljeni sir prodala bodisi v kraju posameznim prebivalcem ali pa večje količine v vasi na Krasu. Izkupiček je šel v skupno blagajno.

Sanaborci, Vrhpoljčani in Vipavci, ki so imeli v primeri s Kraševci in Brkini le malo ovc na planoti, so pripasli po pobočjih ob začetku paše (12—15 maj) na Orlovše v 1 dnevu. Gradiščani so se držali poti, ki pelje iz njihove vasi na planoto, toda spotoma niso pasli, ker jim je bilo to otežkočeno vsled strmega pobočja. Pot s Krasa je bila veliko daljša. Gabrovčani so prignali preko Štanjela, Branice in Manč na Gradišče v enem dnevu. Tu so prenočili, drugi dan pa so šli po isti poti kot Gradiščani. Med potjo so se gabrovškim ovcam pridružile še posamezne iz naselij, skozi katere jih je vodila pot. Najdaljša je bila pot iz Brkinov in se je računalo za njo 3 dni. Prvič so ovce prenočevale v Štorjah ali Vrapčah. Od tu so šle preko Orehovice in Šembida na Gradišče ter po poti ostalih na planoto. 4. septembra je bil konec paše. Na ta dan so pastirji odgnali ovce v vasi po istih poteh, po katerih so jih prignali. Na dan odhoda ovc so prišli do Gradišča navadno njihovi lastniki, da so tu prevzeli sir, kot je določala sklenjena ustna pogodba.

Pozimi so ostale ovce z Gradišča, iz Vipave, Vrhpolja in Sanaborja doma, ravno tako so ostale doma kraševske, dočim so jih

dajali Brkini k morju. Krebsova navedba, da gonijo poleti ovce v višje predele, pozimi pa k morju (24), nam ne pove nič točnega o krajih. Po pripovedovanju pa tudi Istrani niso imeli ovce preko zime doma, ampak so jih gonili k morju pri Novem gradu.

Karta 3.: Ovčarske poti na Nanos

Na Orlovšah je bil samo en hlev, v katerem so prenočevale ovce, pastirju pa je za prebivališče služila koč. Pri tem pa moramo omeniti še drugo pripovedovanje (Blažon na Nanosu), po katerem je pastir prenočeval v staji. Za izdelovanje sira je bila postavljena posebna koč — sirnica —. Ta je imela dva prostora: kuhinjo, kjer se je delal sir in shrambo. Podstrešje je služilo za spravljanje sira in skute. Kuhinja je imela ob strani klopi, v sredi pa sta bila

postavljena dva stebra z luknjami, na katera se je obešal kotel iz pocinjenega bakra s vsebino 80—180 litrov. Ognjišče med stebroma je bilo odprto. Za molžo so služile golide iz lesa, pri izdelovanju sira pa so se posluževali terilnice. Sirnica ni pomenila samo koč, kjer se je delal sir, ampak tudi kad, kamor se je vlagal izdelani sir.

Zanimivo je izdelovanje sira. Namolženo mleko se spravi v kotel, v katerem ga segrejejo do naravne temperature. Pri tej temperaturi se mleku pri-meša sirna voda, ki je pripravljena iz sesekljanega želodca od prašiča in skorje sira. Napravljena mešanica se meša. Ko je dobro premešana, se zmes pregne in pusti stati približno četrto ure, da se sesiri. Sesirjeno mleko močno premešajo, da s tem ločijo sir od žure, kakor imenujejo preostalo vodo pri kuhanju in ki služi za pijačo ali za krmo prašičem, katerih je bilo vedno nekaj na planini. Sir se nato zgnete z rokami, nakar pride v terilnico, kjer se ponovno stisne iz njega žura. Preostali sir se ponovno pregnete, nato stlači in oblikuje. Izoblikovani hlebci sira se sole in umijejo, povrh tega pa se vsak dan preobračajo. Čim starejši postaja sir, tem bolj ga solijo in tem redkeje obračajo.

Poleg staje ali okoli nje je bila postavljena kozara. Pojem kozare je dvojen. Po enem tolmačenju pomeni kozara celotno ograjo, po drugem pa samo del ograje, dolg približno 4 metre. Zvečer ali tudi podnevi so spustili ovce v kozaro, da so bile lažje dosegljive pastirjem radi molže. Iz kozare so nato šle v stajo, kjer so prenočevale. Po pripovedovanju Pavle Jež z Gradišča pa je kozara predstavljala celotno ograjo velikega obsega, ki pa se je dala razstaviti. V prostoru, ograjenem s kozaro, se je pasla drobnica nekaj dni, nato se je razstavila, prenesla na drugi kraj, kjer se je ponovno postavila. Prenašanje kozare s prostora na prostor je bilo v zvezi z racionalnejšo izrabo planine. Na eni strani se je na ta način paslo samo na enem prostoru, obenem pa se je pašeni del planine gnojil. Važnost tega prenašanja je pripovedovalka močno poudarila.

Ker na Nanosu nimamo nobenih studencev, je bilo vprašanje vode vedno precej važno. Velike padavine dajejo dovolj vode za napajanje. Na vseh planinah so napravljeni kali, ki so postavljeni na rob suhe doline, tako da se vanje lahko steka voda s pobočja. Za kal se izkoplje okrogla jama nevelike globine, ki se obdela z glino, da se na ta način prepreči odtekanje vode v zemeljsko notranjost. Ob tej priliki moramo omeniti, da so kali na planinah zelo veliki po obsegu, saj znaša premer okoli 10 metrov. Večina kalov na planinah je bila v zadnjih letih zanemarjenih, šele sedaj, ko se planine znova urejajo, jih zopet čistijo. V bližini hiš imamo

tudi kale, ki pa so le majhni po obsegu, saj služijo samo napajanju živine enega ali dveh posestnikov.

Število na pašo prignanih ovc se je na Orlovšah zmanjševalo od leta do leta. Vzrok temu naj bi bil v zmanjšanju pašniške površine, deloma pa je bil vzrok tudi v strogih ukrepih, ki so bili podvzeti proti paši v obrobnem delu gozdov.

Omenili smo že, da so pasli na Orlovšah tudi govejo živino in to v Lozi, ki leži v zapadnem podaljšku planine. Živina je bila na pašo prignana istočasno z drobnico in je z njo tudi odšla s paše. Pasli so vedno ločeno in nikdar skupno. Ponoči niso živine spravljali v hlev, ki za njo sploh ni bil zgrajen, ampak je ostajala zunaj. Mleko se je rabilo za izdelavo sira, ki se je delal v sirnici na Orlovšah. Za govedo je bil poseben pastir. Živina, ki se je pasla v Lozi, je bila vsa iz vipavskih vasi. Največ je je bilo iz Sanaborja, Vrhpolja in Zemone, od drugod so bile le posamezne živali.

Obratno od Orlovš je služil Ravnik samo za pašo ovcam. Z ovčarstvom se je spočetka pečal sam lastnik planine, ki je pasel tudi na sosednjih Lipah. Število ovc na Ravniku je znašalo okoli 1000 in je bilo, kot vidimo, večje od onega na Orlovšah. Na Lipah jih je bilo 700—800. Dokler je izkoriščal planino sam lastnik, je na njej tudi kosil, vendar zelo malo. Lastnik planine je bil Bajc iz Vipave, ki jo je kasneje (okoli l. 1870) prodal soseski. Od prodaje naprej se Bajčevi z ovčarstvom niso več pečali. Odslej naprej so postali izključni najemniki Ravnika Petriči z Gradišča (Jakob, Štefan in Anton). Pri tej družini je trajalo ovčarjenje skozi tri generacije. Tudi ti so sklepali pogodbe z lastniki ovac, ki se po vsebini razlikujejo od orlovških. Za ovce, ki so se pasle na Ravniku, se ne dajejo nobene dajatve v naravi, ampak le odškodnina v denarju. Planina je bila urejena na isti način kot na Orlovšah.

Lipe so imele isto ureditev kot Orlovše in Ravnik.

Od celokupnega števila ovc na Ravniku in Lipah jih je bilo zelo veliko od najemnika paše (200—300), kar je v nasprotju z Orlovšami. Druge so bile iz Slop (največ od tu). Obrova, Golaca, Poljan, Rodika in Brezovice. Ti kraji so ohranjeni v živi govorici, na vprašanje, če so bile še odkod drugod, je bil dan odgovor, da so bile, toda da se krajev ne spominja (Jež Pavla z Gradišča). Potemtakem je bil Ravnik in Lipe važen za ovce s širokega področja, saj so se pasle tod poleg domačih tudi istrske in brkinske. Istrske in brkinske ovce so prignali preko Senožeč, Razdrtega in Gradišča, ali pa preko Dolenje vasi in Vrapč. Domov so se z Nanosa vračale čez Šembidsko goro na Razdrto in po dogonski

poti naprej v domače vasi. Le v slučaju, da so jeseni prišli lastniki ovac na Gradišče radi poravnave računov, so jih gnali čez Gradišče. Ovce na Lipah so bile iz istih krajev.

Pri ovcah iz vipavskih vasi, ki so se pasle na Orlovšah, smo omenili, da so prezimovale doma. Posamezni posestniki so imeli le manjša števila, ki so se dala prezimiti doma brez večjih težav. Najemnika Ravnika in Lip pa sta imela veliko število lastnih ovac, ki jih ni bilo mogoče prehraniti čez zimo doma. Zato so se njihovi lastniki odločili, da jih v zimski dobi ženejo na pašo k morju, kjer so vzeli v najem gmajne v Trsteniku ali Devinu ali v Opatjem selu. Značilno pa je, da teh gmajn niso uporabljali stalno, ampak menjavali kraje, kamor so gonili na prezimovanje, vsako leto. Da je za lastnike teh ovac bilo ovčarjenje važno, se vidi po njihovi odločitvi, da si kupijo za prezimovanje lastne pašnike, kjer je mogoče pasti preko zimskih mesecev. V ta namen so kupili gmajno pri Repentabru, lastnica nakupa pa ni znana. Toda tega zemljišča niso dolgo obdržali v svojih rokah, ampak so ga iz neznanih vzrokov kmalu prodali.

Z ovčarstvom se je na Nanosu pečal še Simončič z Razdrtega, ki pa je pasel v glavnem le svoje ovce, le nekaj jih je imel iz Brkinov. Število lastnih in tujih se je gibalo med 200 in 300. Za pašo pa ni uporabljal pašnikov, ampak je pasel po redkem gozdu in ravnah.

Število ovac, ki so se pasle v tem času na Orlovšah, Ravniku in Lipah, se je gibalo vsako leto med 2500 in 3000. Množina sira, ki so jo dobili od tega števila ovac, je bila precejšnja. Kljub dajatvam lastnikom ovac, ga je ostala še vedno velika količina najemnikom planin, ki so ga prodajali po Krasu, znan pa je bil tudi v Trstu.

Ovčarstvo na Nanosu je bilo znano tudi kasneje v 20. stoletju. Tudi v tej dcbi gonijo na pašo s Krasa in severne Istre ter Brkinov. Šele po letu 1935 začne ovčarstvo močno nazadovati, dokler pred drugo svetovno vojno ne preneha.

Nanos, ki se tako izrazito loči od sedanjega nizkega sveta na zapadu, je imel, kakor vidimo iz tega opisa, prvotno izljučno pomen kot izrazito področje planin, na katerih so se pasle številne črede ovac iz širokega področja, ki je segalo daleč preko Vipavske doline na Kras in morda celo v severno Istro, od koder prihajajo ovce v 19. stoletju. Število ovac, ki se navajajo za posamezne planine, potrjuje veliko važnost planote za ovčarstvo, obenem pa dokazuje, da so se pasle na Nanosu ovce širokega področja. Da bi bilo možno pasti tolikšno število na ozkem prostoru današnjega

obsega planin, je izključeno. Njihov obseg je moral biti neprimerno večji in to lahko zaključujemo na podlagi primerjave prvega nam znanega števila s številom ovac v 19. stoletju. Gozda je moralo biti na Nanosu le malo in je bil omejen verjetno le na najvišji strmi svet, ki je že sam po sebi neprikladen za pašništvo zaradi svojih strmin. Nastane vprašanje, kdaj so začeli z ovčarjenjem na Nanosu. Po zapiskih, ki tako temeljito opisujejo ovčarstvo, smemo sklepati, da je moralo imeti že dolgo prej svojo vlogo, posebno če pomislimo pri tem, da je Kras, od koder so tudi bile ovce, nudil le majhne možnosti za pašo.

In navedenega vidimo, da je Nanos igral važno vlogo v gospodarstvu širše pokrajine. Njegovi obsežni pašniki so služili v važno dopolnilo gospodarstvom v Vipavski dolini in na Krasu, morda pa tudi že v začetku celo severni Istri. Ta področja trpe na pomanjkanju pašnikov in je bilo zato nujno, zlasti v poletni dobi, da si iščejo pašo drugod, to je tam, kjer klimatske prilike to dopuščajo. V zvezi s planinami je moral biti tudi nastanek naselja na planoti. Obdelana zemlja je verjetno obstajala na planoti že v času, ko še nimamo stalne naseljenosti in je bila izrabljana od pastirjev in morda tudi od dolinskih prebivalcev. Prebivalci iz doline imajo na planoti še danes obdelano zemljo, ki po površini ne zaostaja za ono, ki je last prebivalcev planote. Ta zemljišča predstavljajo važno dopolnilo posestev v dolini.

Nanos, ki je spočetka bil važen za širše področje samo v pogledu ovčarstva, postane pozneje važen tudi za poljedelsko izrabo, četudi ne za tako široko pokrajino, ampak samo za Vipavsko dolino. Po vsem tem vidimo, da je planota prvenstveno važna za prebivalce od drugod in ne za tiste, ki žive stalno na njej.

Viri in literatura

1. F. K o s s m a t, Erläuterungen zur geologischen Karte Haidenschaft und Adelsberg, Wien 1905, str. 10.
2. F. K o s s m a t, Der küstenländische Hochkarst und seine tektonische Stellung. Verh. d. k. k. Geol. Reichsanstalt, Wien 1909, str. 85.
3. F. K o s s m a t, Erläuterungen zur geol. Karte Haidenschaft und Adelsberg, Wien 1905, str. 12.
4. Isto delo, str. 51.
5. A. M e l i k, Slovenija I/1, Ljubljana 1935, str. 65—66.
6. O R e y a, Padavinska karta Slovenije, Ljubljana 1946, str. 9.
7. A. M e l i k, Slovenija I/1, Ljubljana 1935, priloga III.
8. G. T o m a ž i č, Donos k spoznavanju razprostranjenosti rastlin na Slovenskem, Geogr. vestnik 1928, str. 100.

9. H. Freyer, Karte des Herzogthums Krain, Wien.
10. Urbar vipavske graščine iz leta 1572.
11. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Ljubljana 1689, knjiga II, str. 286.
12. Bekanntnuss Tabelle za Postojnsko kresijo, št. 164, Herrschaft Wippach, Nanasberg E in G, št. 9, leto 1749.
13. Herrschaftliche Bekanntnusstabelle za vipavsko graščino, vzeta iz rektificiranih dominikalnih aktov za Postojnsko kresijo, št. 164.
14. Bestandteil der Herrschaft Leutenburg, vorkommend in der Krain. Landtafel, Bd. IV, str. 407, Neue Einlage zl. 918 (O. D. A. S.).
15. Hauptausweiss über die Einth. d. Laibacher Gouvernementsgebietes... in J. 1817, Laibach.
16. H. Freyer, Alphabetisches Verzeichnis aller Ortschaften und Schlosser — Namen des Herzogthums Krain, Lj. 1846.
17. V. Melik, Naselja kot upravno statistične enote, Geogr. vestnik 1949, str. 157, 158.
18. H. Freyer, Karte des Herzogthums Krain, Wien.
19. A. Melik, Slovenija I/2, Ljubljana 1935, str. 543.
20. Czoernig, Görz und Gradisca I, str. 665 in 638.
21. Müllner, Gesch. des Eisens, Wien 1909, str. 681.
22. H. Freyer, Karte des Herzogthums Krain, Wien.
23. R. Ložar, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 163.
24. N. Krebs, Die Halbinsel Istrien, Geogr. Abh., Leipzig 1907, str. 137.
25. A. Melik, Slovenija, I/2, Ljubljana 1935, str. 543.

Nanos. Les rapports économiques avec les régions voisines

(Résumé)

Le Nanos, un plateau élevé du Karst sur le territoire slovène, représente, avec la Hrušica, un terrain tectonique homogène. Il est séparé du bassin de Vipava et de celui de Postojna par un flanc escarpé, du plateau de Trnovo par le sillon profond du ruisseau Bela et de la Hrušica par la vallée qui court de la localité Bela vers Bukovje du côté de Postojna. Il est formé de roches crétacées sur lesquelles se sont développés des phénomènes caractéristiques du karst. Les hauteurs des niveaux les plus élevés sont de 1250 à 1315 m. Ils s'étendent de la localité Razdrto dans la direction nord audessus du bassin de Postojna. La hauteur de la partie centrale et occidentale du plateau où se sont développées des vallées sèches caractéristiques, est de 800 à 900 m. Sur le plateau, il n'y a ni eaux courantes ni sources. Ce n'est qu'au pied du massif où le calcaire crétacé touche au flisch eocène de la vallée de Vipava et du bassin de Postojna que l'on rencontre les premières sources d'eau. Comme le reste des hauts plateaux du Karst, le Nanos a des pluies abondantes. Leurs quantité annuelle est de ca 2200 mm. La végétation a les caractéristiques de l'Europe centrale. Dans la partie la plus élevée et sur les pentes qui descendent vers la Hrušica, il y a de nombreuses et vastes forêts de conifères et d'arbres à feuilles. Autre part, elles sont bien moins nombreuses et d'une étendue beaucoup plus limitée. Les fonds des vallées sèches sont couverts de pâturages qui s'étendent surtout dans la partie centrale et occidentale du plateau. Le plateau est peu peuplé et les propriétés appartiennent au type des fermes isolées.

Le nom de Nanos, selon les sources connues jusqu'à présent, apparaît au 16e siècle (1572). Le cadastre du château de Vipava de cette époque parle de pâturages sur le plateau sans mentionner toutefois la population, les prestations et les propriétés. On peut en conclure qu'en ce temps-là, le Nanos n'avait pas encore de population stable. La première source connue qui mentionne les habitants date du milieu du 18e siècle (1749). La citation exacte des noms des propriétaires et des prestations ainsi que la désignation des terrains permet la supposition que le plateau ait été peuplé auparavant, c'est-à-dire au moins au 17e siècle. Primitivement, le Nanos, comme on va le voir, servait exclusivement de pâturage. On peut en conclure que les habitations situées dans le voisinage des pâturages se soient développées sur cette base économique primitive.

Aujourd'hui encore, il y a sur le Nanos trois pâturages d'une grande étendue: Orlovše, Ravnik et Lipe. Des premières sources cependant il résulte que les pâturages occupaient une surface bien plus étendue. Le cadastre du château de Vipava de 1572 cite, outre les noms des pâturages susmentionnés, encore ceux de Skavnica, Furlanova, Jeromenska et l'alpe de Šembid sur le plateau même en y comptant aussi les alpes de Zagolič et de Šturje sur le plateau de Trnovo. Mrzli log entre le Col et le Črni vrh et un pâturage de chevaux dont on n'a pas encore réussi à déterminer le site. La citation commune permet la supposition que ces pâturages aient composés une unité économique. Le menu bétail y paissait en été en grand nombre. Le nombre des moutons, selon les citations, était de 1800 à 2400 par pâturage. Il y avait, sur le plateau, les moutons des villages de Vipava, du Karst, de la région des Brkini et probablement même mais plus tard de l'Istrie septentrionale, ainsi que l'atteste la tradition orale. Les pâturages, en cette époque-là, embrassaient le plateau tout entier. La forêt ne couvrait que les parties les plus élevées. Des rapports détaillés sur les pâturages portent témoignage du rôle important du plateau dans l'économie de la région. Dans la saison où la région plus basse qui, autrement aussi, manque de fourrage, en est le plus dépourvue, le Nanos était le point qui, avec ses pâturages alpestres, remédiait à ce manque. Les rapports ne permettent pas la supposition que la terre sur le plateau ait été, dans cette époque, cultivée et exploitée. Il est probable que l'agriculture n'y ait commencé qu'avec la population stable.

Dans l'époque ultérieure, l'étendue des pâturages se réduisit. Le plan cadastral de 1825 ainsi que la tradition orale en sont les preuves. Au 19e siècle, les pâturages sont presque exclusivement limités aux fonds des vallées sèches tandis que les crêtes intermédiaires sont déjà, en partie, couvertes de forêts. Malgré l'étendue réduite des pâturages, l'élevage des moutons ne diminue point. Les moutons proviennent du Karst, de la région des Brkini ou de l'Istrie septentrionale. Il est pourtant caractéristique que les villages de Vipava en complexe n'y participent pas dans une grande mesure. Il n'y a que des familles particulières de Gradišče ou de Vipava qui s'occupent de l'élevage intense des moutons; en tout cas, la participation des moutons de la vallée de Vipava est très petite. Des particuliers tiennent les pâturages à bail et reçoivent les moutons des régions citées en pacage. Tout village qui a ses moutons sur le Nanos, envoie avec eux son berger. Les habitants de Gradišče envoient, au temps des froids, hiverner leurs moutons au bord de la mer, sur la côte du golfe de Trieste, tandis que les habitants de l'Istrie et ceux de la région des Brkini les mènent à la côte occidentale de l'Istrie, près de Novi Grad.

Au 20e siècle encore, l'élevage des moutons joue un rôle considérable. Ce n'est qu'à l'époque de l'occupation italienne qu'il commence à diminuer et avant la deuxième guerre mondiale, il n'y a aux pâturages que de petits troupeaux isolés qui, eux aussi, disparaissent au temps des luttes pour la libération. Aujourd'hui, on aménage de nouveau les espaces alpestres pour le pâturage qui, de même qu'au passé, servira un vaste domaine.

Les habitants du plateau qui vivaient de la forêt et de l'agriculture ne s'occupaient pas de l'élevage des moutons.

Au temps du cadastre de 1825 déjà, les propriétaires qui habitaient la vallée, possédaient sur le plateau, à côté des forêts, des pâturages et des prés, du sol labourable qui représentait un complément important des propriétés dans les vallées. Il en est de même de nos jours.

Le plateau peu peuplé n'a donc jamais joué un rôle considérable quant aux habitants qui y vivent. Son rôle pourtant était important quant à la région au sens plus large, distincte de celui-ci non seulement du point de vue orographique et climatique, mais aussi par ses bases économiques. Dans ce monde élevé du Karst, les vastes pâturages alpestres étaient le premier élément qui réveilla l'attention de la région. L'exploitation primitive du plateau consistait en pâturages; plus tard seulement, le plateau devient habité, ce que signifie en même temps le commencement de l'exploitation agricole de son sol par les habitants des vallées.

Vladimir Leban

Rudolf B a d j u r a :

Slovensko in nemško geografsko sedlo

V slovenskem geografskem izrazoslovju je še mnogo ne dovolj razčiščenih pojmov. Mnogi svojčas pod Avstrijo (okrog l. 1865.) ne srečno izbrani, a po oblastvih v šolske zemljepisne učbenike in zemljevide uvedeni izrazi se nikakor ne ujemajo z našo ljudsko geografijo. To nam je prizadejalo sčasoma v šolskem geografskem pouku, kakor v našem občem krajepisju, v govorici, imenoslovju, kartografiji itd. obilo škode in zmede. Čas bi bil, da skušamo te že dolgo znemar puščene udomačene napake odpraviti.

Iz glave pričujoče razprave je razvidno, da se nisem odločil obravnavati vse bire nevšečnih izrazov v našem geografskem izrazoslovju, marveč zgolj *sedlo*, ki je postalo po tujem vplivu ne samo pri nas, temveč v občem slovanskem geografskem svetu goropisna dvoživka, to je eno in isto ime za dvoje geografsko popolnoma nasprotujočih si pojmov. Pretežna večina pozna namreč dandanes geografsko sedlo le v *prévalskem*¹ pomenu kot občno ime za gorske prehode (prelaze), medtem ko je njegov pravi goropisni pomen le redkim znan.

Pričujoča razprava naj skuša torej razčistiti:

1. jeli sedlo kot dvoživka slovanski geografiji potrebna,
2. kdaj in kakó se je vrnilo »sedlo« kot *prévalsko* ime v občo slovansko geografijo,
3. ga li moremo po naše primerno nadomestiti in s čim ter
4. kaj prav za prav naš domači, pravi goropisni izraz (naziv, terminus) »sedlo« pomeni?

Pri obravnavi se ne bom držal natanko navedenega sporeda; vse pride na vrsto kakor bo pač naneslo.

I

Nemško sedlo

Ledinskih in krajevnih imen pod besedo »*sedlo*« in podobnih je v jugoslovanskem kakor v občem slovanskem imenoslovju prav mnogo in so zelo stara. Toda sedlo — kakor *jarem*, ki je

¹ Od samostalnikov »prehod« (in »prelaz«), se ne dajo tvoriti pridevniki, zato pišem »*prévalski*«, od besede *préval*, a!

tudi še čez leto 1890. strašil v naših starih zemljepisih — kot geografski pojem za gorske prehode (prelaze), ni naše niti po imenu, niti po prispodobni. Obe goropisne imeni sta tujega izvora, namreč navadna prevoda uradnih izrazov iz nemškega geografskega izrazoslovja (der Sattel = sedlo, das Joch = jarem). Nemci uporabljajo oba izraza. Z njima označujejo po razhodnosti nekako srednjo vrsto zložnejših, že bolj ali manj dobro udelanih gorskih prehodov.

Kaj je primoralo slovensko geografijo, da si je izbrala za gorske prehode (prelaze) kljub toliko dobro ustreznim domačim prevalskim imenom tako neprimerna nadomestka, pa kakó, da trpi in redi v zemljepisih in zemljevidih prav nič potrebni tuji izraz »sedlo« še dandanes kot najbolj upoštevano označbo za gorske prehode, o tem kasneje.

Tudi prispodoba konjskega sedla ni naša. Res je sicer — in to je utegnilo marsikoga izmed prvega roda slovenskih geografov speljati na napačno pot — da je naše geografsko izrazoslovje posneto iz obilice prispodob iz življenja nekdanjega našega preprostega človeka. Tako imamo na primer razne izraze iz njegovega doma: prag, vrata, kot, sleme, vogel, polica, zatrep; od človeške ali živalske postave: glava, čelo, šija, hrbet, pleče, rebrí, noga; od orodja: klin, rogovila, grablje, lopata itd. Prispodoba konjskega sedla torej le nekako »diši« po naše — tako lahko rečemo — toda v resnici to v naši ljudski geografiji ne drži.

Konjsko sedlo kajpak tudi našim pradedom, poljancem, trgovcem, obrtnikom, meščanom, vojščakom in drugim ni bilo neznan. Toda le-tí niso dajali imen goram in gorskim prehodom v snežnikih. Poglavitne zasluge za tó so si stekli davni naši najpreprostejši gorjanski stanovi, ki se niso dosti gibali po ravninah in niso imeli mnogo opravka po mestih in gradovih, temveč so živeli v odljudnih gorskih kotih ter imeli v vsakdanjem najožjem stiku z naravo največ priložnosti opazovati razne gorske prilike in terenske oblike, torej v prvi vrsti: pastirji, čredniki, lovci, planšarji, drvarji, vláčevci, nosači in tovarniki. Skoraj nihče teh pa v tedaj tako težko prehodnem, strmem, pečevitem snežniškem svetu ni imel kaj opraviti z osedlanim konjem in s sedli. Saj zanje konj v takem nerazhodnem svetu sploh ni bil za rabo, ne za prenašanje tovorov, še manj pa za ježo. Na osedlanem konju še noben lovec ni zalezoval gamsov, medvedov in volkov, noben kozar zaganjal ali zavračal svoje črede in ne iskal

izgubljenega blaga po grdih robéh in čeréh v snežnikih, zato si naš gorjanec tudi ni mogel izbrati imena »sedlo« za gorske prehode.

Ne glede na tó pa prispodoba konjskega sedla za gorske prehode ni mogla vznikniti iz glav naših gorjancev še iz dveh tehtnejših razlogov. Prvič, ker se je rabila beseda »sedlo«, kakor bomo kasneje videli, pri naših pradedih v povsem drugem topografskem pomenu, in drugič, ker je gledal nekdanji naš preprosti gorjanec, ki je bil izredno bister opazovalec narave, na prevalske prilike in vobče vse terenske oblike s povsem drugačnimi očmí nego Nemeec.

Naslednja iz našega gorskega imenoslovja dognana rázstava prevalskih prilik:

kobíla	prédolina	prétolč	prevég	vratca
médgorje	prêhod	prétolčje	préval	vřh
mégre	prehódica	pretrès	prévor	žrêlo
pràg	prehodávci	pretrg	prézid	
predél	prélaz	pretřžje	škrbína	
prédol	prétrž	prélog	vráta	

zgovorno kaže, kakó je gledal in mislil nekdanji naš človek. Jeli je ta bira že popolna ali ne, tega še ne vemo; toliko pa že pové, da naši, čeprav geografsko nič šolani predniki za izražanje prevalskih oblik in prilik niso bili prav nič v zadregi in jim nikakor ni bilo potrebno izposojevati si prispodob in izrazov za gorske prehode iz — nemškega geografskega izrazoslovja!

Geografska prispodoba, primerjava podobe gorskih prehodov s »konjskim« sedlom torej prav gotovo ne izvira iz naše, pač pa iz nemške miselnosti. Tirolski »Joch« (= jarem) je brez dvoma ljudsko ime. Jeli pa je tudi »der Sattel« nemški ljudski ali pa šele kasneje po nemških maperjih in geografih (po vzorcu Jocha) umetno prikrojeni goropisni izraz in predvsem, kdaj je bil uveden v nemško geografsko izrazje, tega mi kljub mnogemu prizadevanju (tudi v inozemstvu) ni bilo moč natanko² dognati. Nekateri nemški geografi trdijo namreč, da je tudi »Sattel« ljudski nemški goropisni naziv in da je bil »celo skozi stoletja v rabi za gorske prehode«. Morda imajo prav. Toda vsekakor je čudno, da se je prav ta izraz tako p o z n o prikazal na nemških zemljevidih kakor v nemškem krajepisnem slovstvu!

² Naša Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani namreč nima nemških zemljepisnih učbenikov od l. 1800 do 1850.

Za našo razpravo je v več pogledih važno, da vsaj približno ugotovimo, kdaj se začne uveljavljati nemški geografski izraz *der Sattel*. Posebno nas zanima tó: jeli nastopa že do l. 1744 in kje? Ker tega od drugod ni bilo mogoče natančno izvedeti, smo torej primorani, da se zatečemo po pojasnila še k nekaterim najbolj vidnim krajepiscem in kartografom, ki so dotistihmal opisovali našo domovino.

Poglejmo, kako pišejo!

Naš *Valvasor* (1641—1693) goropisnega imena »*Sattel*« še ne pozna in geografskega pojma »gorskega prehoda (prelaza)« sploh še ne loči od »gore«, dasi je bil tistihmal zelo naobražen, razborit, evropsko³ razgledan mož in je mnogo popotoval po Nemčiji. Ko bi bil namreč izraz *Sattel* za *Valvasorja* v tedanjih nemških znanstvenih krogih že znan in v navadi, prav gotovo bi ga bil v svojih spisih in zemljevidih tudi uporabljal, in če že ne dosledno, vsaj tu pa tam kdaj zapisal. On omenja sicer enkrat neko krajevno ime »*Sattl* (Sedlo)«, toda ne v *prévalskem* smislu (gl. str. 155)! Drugače pa v svojih obširnih topografijah *Koroške* (*Das Erzherzogthum Kärndten* 1688) in bivše *Kranjske* (*Ehre dess Herzogthums Crain* 1689) niti enkrat ne rabi sedla (*Sattel*) kot izraz za kak »gorski prehod«, temveč ima za to le tale občna imena: *Berg* ali *Perg* (gora), *Höhe* (vrh), *Gupf* in prav redko kedaj *Pass*. Da so bili (in so deloma še danes v nemškem imenoslovju) taki in še drugi izrazi res v rabi v označbo za gorske prehode v nemških zemljevidih in krajepisih, to potrjuje tudi znani nemški geolog *A. Penc k*.⁴

Nekaj primerov iz *Valvasorja*:

Kóren 1073 m: »...bis auf die Mitten dess Bergs Wurtzen (insgemein Kuren genannt)« ... »Wurtzen (sonst Kuren benamst) nahe bey Cronau; hat zwar eine ziemliche und gähe Höhe, verschmähet dennoch nicht die Land-Strasse auf Villach, welche ihn überfährt.«

V r š í č i 1611 m: »Crain-Berg (sonst insgemein Creinska-gora genannt).«

Medjedolski V r h 1696 m: »...der hohe Berg Bernthal oder Pernthal (Meduvedau dul), welcher den Contrabandirern... bekannt ist« »...Es geht auch über bemeldten Berg ein sehr enger Pass.«

Ljubeljški V r h 1370 m nad *Tržičem*: »über undt durch den *Perg Loibl*« ... »*Loibel* (oder *Löbel*) ein hoher sehr gerader und

³ Angleži so ga n. pr. odlikovali s tem, da so ga sprejeli za člana angleške kraljevske »*Royal Society*«.

⁴ *Dr. Albrecht Penc k*: »*Morphologie der Erdoberfläche*« II. Teil, str. 154 do 160.

abschössiger Schnee-Berg, welcher vermittels eines durchgehauenen Lochs die nach Kärndten lauffende Strasse lässt durchpassieren.«

Jezerski vrh 1216 m: »...bis an Seegupf (in gemein Jezerski Verh genannt)«.

Trojanski Vrh 609 m: »...Trojaner-Berg (sonst Trojaine) ligt auf einem hohen Berge zwischen...«

Drugo zelo važno listino nam podaja geograf, matematik in zvezdoslovec **Florianschitsch**⁵ (rojen 1691, umrl neznano kje in kdaj), ki sicer ni pisal, ampak izdal po 10 letih dela »edino važnejše domače geografsko delo Korografsko karto vojvodine kranjske (Ducatus Carnioliae tabula chorografica)« v merilu 1:111.000. V tem zemljevidu nas prvič zbode v oči en nemški »Der Sattl« in en napis »M. Sedlo.« Oba zanimiva topografska primera obravnavam nadrobneje pod III/2 na strani 156 in 157.

Tretja važna osebnost, ki se nanjo sklicujem, je francoski rojak, vneti naravoslovec Baltazar **Hacquet**⁶ (1739 ali 40—1815), eden izmed prvih junaških naskakovalcev in zmagovalcev Triglava. Originalni možak je bil med prvimi znanstveniki, ki so se potrudili na konju in peš prepotovati in preučiti slovenski in hrvaški gorski svet kakor tudi mnoge dele Alp v avstrijskih deželah in v Švici. Hacquet je dobro poznal vse tedanje nemško geografsko in geološko slovstvo ter žel s svojimi izdajami⁷ obilo priznanja od znanstvenih strani. Z veliko radovednostjo sem zasledoval njegove zanimive potopise, zemljevide in besedilu dodane slike, posebno budno pa tó, kako se izraža o gorskih prehodih, ki jih je predjal nič koliko. Ugotovil sem, da rabi namesto Florianschitschevega imena »Der Sattl« v svojem zemljevidu iz l. 1782. slovensko narečno ime »Sedlu«, z začudenjem pa sem se prepričal, da tudi on v besedilu svojih mnogih spisov geografskega izraza »der Sattel« za prevale — n i k d a r ne rabi!

Kakor njegov prednik Valvasor pred 93 leti, tako uporablja tudi Hacquet za označbo gorskih prehodov ali zgolj topografsko imé prevala (Zherniuz, Tauern,⁸ Iselberg, Gotthardsberg) ali pa

⁵ Gl. dr. Valter Bchinec: »Razvoj geografije v Slovencih«, GV 1925.

⁶ Gl. »Slovenski biografski leksikon«.

⁷ Najzanimivejša njegova dela, ki se tičejo jugoslovanskih pokrajin so: *Oryctographia Carniolicæ*, I. del (1778), II. del (1781), III. del (1784) z zemljevidom »Mappa Litho-Hydrographica Nationis Slavicae« — (1782). — Hacquet's mineralogisch-botanische *Lustreise* von dem Berg Terglou in Krain zu dem Berg Glokner in Tyrol im Jahre 1779 u. 81. — *Physikalisch-Politische Reise* aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen im Jahre 1781 u. 1783 unternommen von Hacquet 1785 (Leipzig).

⁸ V zemljevidu Matth. Sentter »Carinthia Ducatus« iz l. 1740 stoji še napis Windisch Tauern.

tale imena: Berg, Höhe, Anhöhe, Gipfel, Pass in Schneide.

Samo nekaj izmed mnogih podobnih primerov:

»...kam ich... auf den Berg Loibel, worüber die Heeresstrasse aus Krain nach Kärnthén gehet.«

»... zu dem obangeführten Berg Uzhiak⁹ zu, den die Deutschen irrigerweise Trojanaberg nennen...«

»... bestieg ich den Berg Predil, über welchen eine Heerstrasse nach Kärnthén gehet«... »Wenn man über die Anhöhe des Berges (nam. Predil) hinüber ist«... »Dieses Schloss (nam. Pletzer Klause) sperrt den ganzen Pass von Kärnthén« (nam. Predil).

»... Josephinische Strasse von Sein (nam. Senj) aus nach Karlowitz über den Berg Vratnik«... »auf die Anhöhe oder Schneide des Vellebich (nam. Velebita)«... »Als ich nun den Berg (nam. Vratnik) hinuntersetzte...«

Pripomniti je še, da tudi Hacquet oziroma kartografi, ki so risali njegove zemljevide, tistihmal niso še strogo razločevali dveh različnih geografskih pojmov, namreč gorskega l i k a (trupa, kupa, vrhunca, glave) od gorskega p r e h o d a (prevala, cestnega prevega), temveč oboje označevali z eno in isto kratico »H.« (= Höhe, t. j. vrh), ki je bil takrat v navadi, na primer: H. Terklou ali H. Terglou, H. Grintouze, H. Nanas, H. Snishnik, ravno tako pa tudi imena prehodov: H. Predil, H. Loibl, H. Uzhiak, H. Zherniuz. — Pred njimi je Floriantschitsch rabil še latinsko kratico »M.« (= mons, po naše gora). Kasnejši kartografi (Diewald, Weiland in Kinderman) so uvedli že kratico »Bg.« ali »B.« (= Berg), toda v nekaterih zemljevidih za naše pokrajine se je obdržala kratica M. še celo do l. 1831.

Poglejmo na kratko še v knjigo Hacquetovega sodobnika Benedikta Franz **Hermana** »Reisen durch Österreich, Steyermark, Kärnten, Krain im Jahre 1780«, ki kot rojen Nemec o prevalih gotovo ni mogel drugače pisati in se izražati kakor njegovi sodobni rojaki. Piše takole:

»... den Semmering zu besteigen. Man hat gute 2 Stunden zu fahren, bis man an seine Höhe¹⁰ kommt.«

»Zwischen diesen zween Oertern (namreč Kirschenteuer u. Neumarkt) liegt der hohe Berg Loibl, der Kärnten von Krain scheidet, und über welchen die Poststrasse geht«... »Dass der Loibl einer der höchsten Berge in diesen Gegenden sey«... »auf der grössten Höhe des Loibls ist die Strasse durch den Felsen ge-

⁹ Gl. pod III/1 točko 33!

¹⁰ Pisateljve prevalske izraze sem podčrtal.

hauen«... »die Passage geht durch ein ziemlich enges Felsen-
thor...«

»...noch bei Prewald (nam. Razdrto pod Nanósom) den hohen
Berg Rebernice¹¹ passieren muss, welches den Reisenden... Be-
schwerlichkeit verursacht.«

Iz pisave Hacqueta in Hermana vidimo, da se njuno izražanje o gorskih prehodih bistveno skoraj nič ne razločuje od Valvasorjevega načina. Značilno za to dobo od l. 1688. do l. 1785. je torej: da »der Sattel« kot geografska označba za gorske prehode pri nemških znanstvenikih krajepiscih tedaj še ni bila v navadi — še manj seveda pred Valvasorjem — in je torej trditev: češ da je bil goropisni izraz Sattel pri Nemcih »že skozi stoletja v rabi«, brez prave podlage.

Iz tega pa sledi, da omenjeni nemški strokovni »izraz« najmanj do l. 1785. (ali recimo približno do našega Vodnika) tudi našim znanstvenikom še ni mogel biti znan, kaj šele našim preprostim gorjancem, nepismenim, nemščine nevednim, geografsko nešolanim pastirjem, lovcom tam na pozabljenem, zato leti niso mogli krščevati prehodov v naših gorah po nemškem kopitu s — »sedli«! Če se torej ponavljajo naša imena »Sedlo« in podobne izvedenke v starih listinah, knjigah in zemljevidih že pred letom 1785. in celo pred Valvasorjem, potem je to dokaz, da taka krajevna imena niso nemškega porekla in v nikaki zvezi z nemškim goropisnim Sattlom, temveč povsem druge starodavne naše priče posebnega pomena, ne — prévalskega!

Gotovo je torej, da nemški »Sattel« približno do Vodnika na naša prevalska imena še ni mogel vplivati. To nam zadostuje in zato se ne bomo še dlje mudili z iskanjem njegovega točnega rojstnega datuma. Poglejmo sedaj, kdaj in kakó se je pričelo »osedlavanje« prehodov v naših gorah.

Vodnik (1758—1819) ni bil zgolj naš prvi pevec, temveč ga prištevamo že tudi med prve slovenske krajepisce. Znano je, da je bil od l. 1808. nastavljen kot strokovni učitelj za zgodovino in zemljepis. Kot tak je torej moral biti vsekakor primerno podkovan v tedanjem nemškem in slovenskem geografskem izrazoslovju. Natanko pa vemo, da niti on na primer v »Veliki pratiki« iz l. 1795. še ni rabil goropisnega izraza »sedla« za gorske prehode, niti še

¹¹ Pisatelj ni bil dobro poučen. Rébernice se imenujejo le senožeti v rebri tamošnjega gorskega, nekdanj po burji zloglasnega, Préval imenovanega prehoda z Razdrtega prek Nanósa v Vipavo.

ne P. Hitzinger v prvem slovenskem zemljepisu »Popis sveta s kratko povestnico« (l. 1852.), niti P. Kozler v svoji izdaji »Kratek slovenski zemljepis in pregled« iz l. 1854.

Prvi taki primeri nepravih slovenskih prevalskih izrazov »sedel« v našem slovstvu so jeli prihajati zelo poredko na dan šele v »Kmetijskih Novicah«, in sicer takole: M. Verne 1852, stran 131, P. Hitzinger 1855/38, M. Pirc 1855/100, J. Levičnik 1855/319. Značilno pri tem pa je, da kakega umetnega, z izrazom »sedlo« opremljenega topografskega imena za kak naš gorski prehod dotlej tudi še nismo imeli nobenega.

Zakaj so se koj po l. 1850. pri nas že oprijeli nekateri posamežni krajepisci izraza »sedlo«, tega prav natanko še ne vemo. Gotovo je bil do takrat »der Sattel« v nemških geografskih učbenikih že uveden¹² in so ga nemški krajepisci (predvsem znanstveniki, geografi, geologi in tehniki) uporabljali tudi že v časnikih in razpravah. Znan nam je tak primer s strani 201 A. von Morlotove razprave o raziskavanju Ajdovskega Gradca¹³ v Bohinju »Über die Spuren eines befestigten römischen Eisenwerkes in der Woche in Oberkrain«, ki so jo naši rodoljubi verjetno z zanimanjem čitali. Še večjo pobudo za tako pisanje (uporabljanje sedla) pa so verjetno dali tedaj izišli prvi novodobni avstrijski topografski zemljevidi (specialna karta 1:75.000). Toda tudi ta novost, kakor je bila sicer zelo pomembna, vendar ni mogla naglo in na debelo kvarno vplivati na preprosto ljudstvo v hribih, saj ti zemljevidi takrat niso bili vsakomur dostopni. V knjigarnah vobče še niso bili naprodaj, marveč so prišli v roke le gosposkam in njih uradništvu posebnih strok (geometrom, gradbenim tehnikom, geologom, geografom itd.).

Prava splošna zmeda, in sicer ne samo v pogledu gorskih prehodov in drugih terenskih izrazov, temveč vobče v našem krajepisju in imenoslovju, se je pričela šele po l. 1860., ko so začeli izhajati prvi domači zemljepisi in se je obenem razvnela turistična propaganda ob početku organiziranega turističnega gibanja, ki je izzval pravcat prevrat v našem mestnem in gorskem svetu!

Med prve slovenske zemljepise (poleg že zgoraj omenjenih) štejemo:

¹² Najbrž med l. 1820—27 po Hauslabu in Hofbauerju, ki sta upostavila v avstrijskem generalštabu kartografski ključ in nanovo preosnovala nemško geografsko izrazoslovje.

¹³ Gl. brošuro: dr. Josip Tomišek »Ajdovski Gradec«.

Cigaretov »Kratek popis Cesarstva Avstrijskega« 1861, Jesenkovo »Zemljepisno začetnico« 1865 ter obe Erbenovi izdaji »Vojvodstvo Kranjsko« in »Vojvodstvo Koroško« 1866, ki ju je izdala Matica Slovenska.

Kakor so te in druge prve pomembne krajepisne izdaje prinesle po eni strani premnogo koristnega, ravno tako se ne dá utajiti, da so bili v njih prvič uradno razglašeni po nemškem kopitu izumetničeni izrazi za naše gorske prehode (jarem, sedlo, presed, vsed, klanec, zaseka, zarez, usedlina itd.), prave domače pa so, ker so bili neznani — prezrli! Prav tako so bila v teh knjigah prvič uvedena izmišljena imena za naše gorske prehode, ki jih živ krst do tedaj še ni bil slišal in rabil, na primer: Sedlo Belopoljske planine, Sedlo nad Dolgo poljano, Sedlo Jeseniško, Sedlo Javorniško, Sedlo Ljubeljsko, Klanec Ljubeljski, Predelsko sedlo, Sedlo Jezerske gore itd.!

Še večja zmešnjava pa je nastala, ko se je razbohotila živahna nemška turistična propaganda, ki je takrat trobila v svet svoje zmagoslavne uspehe o postavitvi svojih prvih nemških trdnjav (»Trutzburgen«) — planinskih koč DÖAV na naših tleh od l. 1874.¹⁴ dalje. Posledica tega je bilo pravo tekmovanje, kdó bo zasejal več »sedel« v naše snežnike, Nemci ali Slovenci, kdo bo bolj pripomogel, da se uveljavi »sedlo« kot prava pravcata okamenina v trajen spomin na rojstvo turizma ob višku germanizacije v Sloveniji!

Koder je postavil DÖAV kako svojo kočó in nakopal, popravil ali le samo zalisal¹⁵ kako svojo stezo (»Alpenvereinsweg«) do nje, že so se pojavile na vseh dohodih, razpotih in izhodiščih roke,¹⁶ seveda ne z našimi, temveč s tujimi, zgolj nemškimi, samovoljno skovanimi imeni za gorske prehode pa druga krajevna imena in to na premnogih vidnih mestih prav brez vsake potrebe, zgolj iz ta-

¹⁴ Od tega leta dalje začno vstajati v naših snežnikih prve nemške turistične kočé DÖAV (= Deutscher u. Österreichischer Alpenverein) in sicer takole:

- l. 1874: Schneeberghütte 792 m v Léskovi dolini pod Loškim Snežnikom 1796 m,
- l. 1875: Frischauhütte 1481 m v Dolu zapadno pod današnjo Zoisovo kočó na Kokrskih vratih in Okreschelhütte 1370 m na Okrešlju nad Logarsko dolino,
- l. 1876: Koroschitzahütte 1808 m (Steierischer Gebirgsverein) na planini Koróšćici pod Ojstrico 2349 m in
- l. 1877: Maria Theresienhütte 2408 m na južnih ravnéh, tako imenovanih Zgornjih ledinah pod Triglavom, nad Velim poljem itd.

¹⁵ Za tujko »markacija« imamo dobro svojo besedo lisa, od glagola lisati; pridevnik lisan pot, zalisana steza; lisan je!

¹⁶ Posnemanja vredni domači izraz za izumetničene »kažipotne table«.

kratne nacionalne objesti in baharije, da so zbadale v oči slovensko domače ljudstvo in popotnike. Razumljivo, to je rodilo ogorčen odpor tako v gorah, kakor po mestih, v časnikih in knjigah. Poleg nemških rok so po ustanovitvi SPD (l. 1893) začele kmalu vstajati slovenske, toda kakšne? Na nemškem drogu si bral: »Steiner Sattel«, na slovenskem kolu: Kamniško sedlo; tu: »Sanntaler Sattel«, tam: Savinjsko sedlo; tod: »Kerma Sattel«, ondi: Krma sedlo; tu: »Doletsch Sattel«, tam: Dolič sedlo itd., itd.!

Žal, da naši nemške vsiljivosti takrat niso znali bolje prestrezati. Kakor so si Nemci izmislili ali prikrojili in treščili v svet kako imé, ravno tako so ga naši večinoma le dobesedno prevedli, ne pa pravilno za vedno pribili in tujo novotarijo iztrebili. Namesto po glavi, so bili po repu... Vsa zmeda pri imenih za naše gorske prehode in druge kraje bi bila lahko izostala, če bi bili naši ljudje pred 70 leti najlepše dele svoje domovine nekoliko bolje poznali in ubrali drugo pot, namreč, da bi se bili pobrigali za pravilne domače goropisne izraze in krajevna imena, kakor so jih poznali pastirji in drugi gornjanci. Tako pa so se zadovoljevali večinoma le s prevajanjem imen, kakor so jim jih prinašali nemški prenapeteži iz Ljubljanske Kazine, Jesenic in drugih krajev. Seveda mnogi naši ljudje takrat še niso prav poznali skrbi, čuta in posluha za imenoslovje — saj manjka to zanimanje še danes mnogim, ki bi ga prav zelo potrebovali! In kdo izmed tedanjih učenih gospodov (izvzemši Erjavca, Jesenka, Peternela, Tuška, Lesarja in redkih drugih izjem) bi se bil v tistih časih tudi dal kaj poučiti od — črednika, ki ne razume geografije niti toliko kot njegov čevelj!

Sicer je že l. 1858 vstal **Levstik** in zaklical: »Ni še dospelo naše slovstvo do tiste stopnje, da bi se človek do dobrega izučil jezika iz golih knjig; zaklad slovenščini je zmirom še kmet in ljudstvo zunaj mesta!« Pa kaj, ko ga naši ljudje in predvsem turisti niso prav razumeli ali ne upoštevali, misleč, da meri njegov svarilni glas le na pesnike in pisatelje-leposlovce, ne pa tudi na geografe, geologe, tehnike ter vobče na vse krajepisce! In tako smo dobili, kar imamo...

Na ta način so se razpasla »sedla« okrog vseh tedanjih turistovskih koč, nemških kakor slovenskih, naše slovstvo je obogatelo za cel šop rodih goropisnih izrazov, naše gorsko imenoslovje pa za zvrhan koš pokvarjenih imen gorskih prehodov, gorâ itd.

Zaključimo: Sedla in podobna pri nas sedaj za gorske prehode udomačena navlaka, vse to torej ni bila od nekdaj

naša narodna last! Sedlo kot geografsko-prevalski pojem je nepotreben nemški uvoz, ki so ga zanesle med vse Slovane nemške (avstrijske) šole in prilike ob razvoju turisticke. Topografska imena Sedla kakor n. pr. »Kamniško sedlo« in druga so bila uvedena po zemljepisih in zemljevidih ter udomačena po turistični propagandi, predvsem po Planinskem Vestniku SPD, raznih vodnikov (do l. 1922 žal tudi — avtorjevih) ter drugih knjigah in časnikih in to zgolj zaradi pomanjkljivega domovinoznanstva! Kljub vsemu temu pa so se prijela in obdržala na papirju imena »Sedla« le nekaterih turistično najbolj obiskanih prehodov ob lisanih stezah in potih v Julijskih in Savinjskih snežnikih, Karavankah in Pohorju. Pa še tam jih preprosto ljudstvo ni povsod sprejelo v novi izumetničeni obliki, temveč jih domačini med seboj še nadalje imenujejo po svoje in sicer takó, kakor so jih slišali imenovati od svojih dedov. Po vsem Dolenjskem, Zasavju, Notranjskem, Primorskem in Goriškem, kakor tudi v hrvaških in srbskih gorah, vobče povsod, koderkoli turisticke ni še pognala svojih korenin, pa takih pokvarjenih imen sploh ni! Tu nimamo nobenega gorskega prehoda — sedla, pač pa povsod druga pristna domača imena in teh nič koliko!

To kaže torej, da »sedlo« ni pravo jugoslovansko prevalsko ime in da zato nima domovinske pravice niti pri južnih, niti pri severnih Slovanih. Odločilni, poglobilni razlog za to, da ga ne moremo in ne smemo dlje trpeti med nami je tá, da se križa in bode z našimi pristnimi krajevnimi in ledinskimi imeni Sedli, s čimer dela občutno zmedo ter izpodriva naš lastni geografski izraz, ki je mnogo starejši kakor nemški geografski »Sattel«.

II

Slovensko geografsko sedlo

Naše sedlo nima z nemškim geografskim sedlom »Sattlom« nič skupnega. Le-tó ime je posneto po podobi médgorskega pretržja, konjskemu sedlu slični terenski vdrtni, precepu, razkolu med dvema vrhuncema, medtem ko temelji pojem našega goropisnega sedla na popolnoma drugačni podlagi. Naše sedlo izhaja namreč iz glagola sedeti, kar pomeni toliko kot bivati. Odtod so nastale besede: **sedalo**, **sedelce**, **sedališče** — tako je pisal še Trubar — in se izoblikovali razni prevalski izrazi in topografska imena: **sêdlo**,* v narečju »sedu«, narečni **sêduc*** (sedelc), **sedlič*** (v

zapadnih Karavankah med Vožco in Veliko Kepo), **sedlica**,* **sedelca**,* posestniška imena: **Sedelnik**,* v narečju »Sedovnik«, narečni **Sedúčnik**,* (Sedelčnik), **Sedelščak**,* **Sedlar**,* potok **Sédelšček**,* v narečju »Sedušek« ter kasneje že obrušena imena: **Selo**, **Selce**, **Selišče**, **Sela**, **Selca**, **Selnica** in še druga; gl. Pleteršnikov slovar 463—468! — Z* v tem poglavju označene izvedenke pogrešamo v slovarju in naj se v bodoči izdaji izpopolnijo v gornjem smislu.

Na pretek je te vrste topografskih imen po vsem slovanskem svetu. Nanje ne naletimo zgolj v nižavi, temveč tudi visoko v gorah, pri nas kakor v potujčenih Visokih Turah in drugih delih Vzhodnih Alp, ravno tako pa tudi v Dinarskem gorju, Karpatih, Beskidih in Visokih Tatrah. Znameniti naš jezikoslovec **Fr. Miklošič** je prvi obrazložil pomen »sedla« (sedes, vicus) in ostalih izvedenk iz korena »sed« ter pri tem izrečno pripomnil, da so bila naša krajevna imena po Nemcih ne redko nepravilno prevedena. V svojih razpravah »Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen« in »Die slavischen Elemente im Magyarischen« (Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften, B. XXI iz l. 1872 in B. XXIII iz l. 1874) omenja zadevna imena na 9 mestih.

Pomena imen: selo, selce, sela, selca, selišča, raztresenih po naših dolinah in hribih, ni treba nikomur razlagati. To so že obrušene, uglajene oblike naselij: selo iz besede »sedlo«, sela iz sedla itd., kakor se je obrusilo n. pr. močiló iz močidla, šilo iz šidla itd. Toda kaj gorska sedla v odljudnih snežnikih pomenijo, tó pa, kakor je videti, še mnogim ni prav jasno; saj drugače šolska geografija izraza »sedlo« ne bi do danes tako napak uporabljala in bi ga bila lahko že zdavnaj — zavrгла.

Vprašanje gorskih in ledinskih sedel še ni prav natanko raziskano. Vsekakor se njih pomen bistveno od sela, selca, selišča mnogo ne more razločevati. Iz dosedaj zbranih primerov iz našega imenoslovja se dá v splošnem sklepati tole:

1. Naši davni predniki so imenovali »sedlo« ta ali oni prostor, kraj, sedež v prvi vrsti planjo, páševino v planinah, kjer se je pastir s svojo čredo čez letni čas »usedel«, to je se uselil, nastanil. Tam si je postavil borno kolibo, stanič ali trajnejši stan zase in za drobnico skupaj ali pa je ogradil za blagó posebej primeren kozác, tamar, ósek, ograd, vrtec pod kako strešnico.¹⁷ Prostor za tako svoje »sedlo« si je izbral črednik vedno ob dobrih travah. Koder je bilo dosti múrove in močil (studencev in vode za

¹⁷ Košata brina, gorska smreka, ki daje v dežju dobro zavetje in streho, v vročini pa hladno senco. (Jezerško).

napajanje), se je sčasoma nastanilo več pastirjev ali črednikov iz raznih krajev in tako so nastala s é d e l c a, to je več staničev ali stanov na isti skupni paševini, planini.

2. Lahko pa je, da se je zadovoljil kak pastir tudi zgolj z zasilno streho, stromom v podvesu kake peči ali v skalnati zijavki in si tam napravil svoje ognjišče v bližini tamarja. Črednikom, ki niso bili daleč od vasi (ali samotne višje ležeče kmetije) in so lahko sleherni dan gnali čredo na sedlo na pašo in se na večer vračali, je to povsem zadoščalo.

3. Ni pa izključeno, da so dajali naši nekdanji pastirji imena sedlo ali seduc in podobna tudi zgolj kakim vabljivim travnatim prostorom, dobrim opazovališčem precej višje od kake večje planine (ki se je kako drugače imenovala) na primer: visokim ledinam, planjicam, ležam, légarjem, ravnobam, deskam na vršini kake gore ali kod drugod pod vrhom na kakem hrbtu, riglju ali drugem mikavnem pógledu, čelu z lepim razgledom, kjer so radi posedali, si kratili čas z opazovanjem črede, zagonov in hkrati tudi vse okolice nad globokimi dolinami ter so tako laže prestajali tam na pozabljenem, v daleč od sveta odtrgani samoti.

4. V nekaterih obljudenih gorskih krajih pomeni sedlo še danes zgolj z e m l j i š k e d e l c e (njive, travnike, paše, gmajne), gl. str. 161, t. 6—8.

Sedlo, sedelca in podobne izvedenke pa niso edina znana imena za taka pastirska bivališča, stanovališča v snežnikih. Prav pogostokrat se ponavljajo tudi izrazi: **stol*** in **stolec*** (v Dinarskih planinah stolac), kakršna imena nosi obilo gora na našem sedanjem in porujčenem svetu. Tudi stol in stolec imata popolnoma isti pomen in goropisni značaj kakor sedlo, prav podoben pomen ima tudi **pre-stajálišče,* stan, stanič,* stalo,* tamar, tamarč,* tamarči*** in **tamarčki,*** ki so jih menjavali, koder je bilo več sedel v bližini.

Po že dokončanem rokopisu mi je prišel v roke spis K. Finsterwalderja »Zu den Namen der Glocknerkarte« (Zeitschrift des DÖAV 1928, str. 88 in 90), ki mimogrede na kratko omenja naša »sedla«, se v poglobitnem krije z mojim mnenjem in utegne tega ali onega še bolj prepričati nego moja beseda:

»der Name »Hacksedl« (Stubachtal) hat nichts mit hacken zu tun, sondern dies ist nur die annähernde Aussprache für Hochsedl — so werden gelegentlich die höchsten Weidegänge und Lagerplätze (=Sedl) der Schafe genannt... Beim Melchhag stellt sich dann abends das Milchvieh ein, und für die Zeit des Feierabends, pinzgauerisch die Richtzeit, treibt es der Hirt auf einem Platz, wo es leicht zu hüten ist, den »Richtsedl«; gl. str. 166, t. 39.

III

Topografski primeri sedel

V boljše razumevanje celotnega zamotanega vprašanja o naših pravih in nepravih Sedlih prinašam tu dvoje kratkih seznamov zadevnih topografskih imen. Prvi prikazuje, kako so imena pre mnogih naših gorskih prehodov kar tjavdan po nemškem kopitu »osedlali« ali drugače spakedrali, drugi pa navaja nekatera naša prava Sedla s krajšo razlago.

Pričujoča razprava hoče predvsem pribiti, da »sedlo« ni naše pravo prevalsko ime in vnovič opozoriti na »bedno stanje našega imenoslovja«, kakor je že H. Tuma potožil, ni pa bil njen namen, da oskrbi hkrati še izčrpen predlog, kakó naj bi se imena vseh naših po nerodnem pokaženih gorskih prehodov spravila po pravilnem domačem ustroju prevalskih imen v sklad z našo ljudsko geografijo.

Táko delo bi zahtevalo mnogo več truda in najmanj dvakrat tako obširno razpravo. Zato sem se omejil le na kratek pregled in popravke samo nekaterih najvažnejših imen naših gorskih prehodov.

1. Pokažena imena gorskih prehodov

NB! Pravilno ime stoji za jednačajem

1. Bášeljsko sedlo 1629 m med Kranjskim Storžcem¹⁸ 2132 m in Plóšnicami 1744 m, prehod iz vasi Bašlja nad Preddvorom v kot Jékarico = **Bašeljski vrh.**
2. Baško sedlo 1281 m, Sedlo Bača (nemško Rindsloch), Sedlo čez Bačo, prehod z Bohinjske Bistrice čez Bohinjske Spodnje gore v Bačo pri Podbrdu = **Vrh Bače.**
3. Dolsko ali Dolško sedlo 2268 m med jezerskim Póldnem (Kočno) 2539 m in Velikim Grintavcem, prehod iz Dolcev v Češko kočó na Spodnjih Ravnéh nad Jezerskim = **Zdolška škrbina.**
4. Idrijsko sedlo 704 m, preval med Idrijo in Žirmi = **Veliko Rázpotje.**
5. Jezersko sedlo, Sedlo Jezerske gore, Jezerski prelaz 1216 m, preval iz Kokre v Belo pri Železni Kapli = **Jezêrski vrh.**

¹⁸ Pravilno ime je Kranjski Stórzec, ne »Storžič«! Takó ga navaja že Valvasor, Florianschitsch, Freyer, razni kasnejši krajepisci Mat. Valjavec in drugi; tudi v samem znožju in po mnogih drugih krajih po deželi je še ohranjena ta stara oblika!

6. Kamniško sedlo 1921 m, ali po novem kar »Sedlo«, prehod iz Kamniške Bistrice na Okrešelj nad Logarsko dolino = **Jerma-nova vrata**, gl. str. 157!
7. Kaštevsko sedlo 1188 m, prehod čez pohorski hrbet severozapadno pod Malo Kopo, ob poti iz Vuzenice v Šmartin pri Slovenjem Gradcu = **Kaštevski vrh**.
8. Kokrsko ali Kokrško sedlo 1791 m s Zoisovo kočjo, prehod iz Konca Kamniške Bistrice v Suhodolnikov kot nad Kokro = **Kokrska vrata** (predlog).
9. Komisija sedlo (v asp. Commissia Sattel), Komisijsko sedlo 1447 m, preval med Rogljo in Planinko na pohorskem hrbtu = **Na stezàh**.
10. Korensko sedlo 1073 m, Podkorensko sedlo, Sedlo čez Koren, Korenski prelaz, Podkorenski prelaz, Poljana; staroznani pre-val iz Doline ob gor. Savi v Ziljsko dolino = **Kóren**, gl. str. 141.
11. Kranjski Rak 1029 m, Sedlo Kranjski Rak, preval iz Črne v Pod-volovljek in Luče ob Savinji = **Volóvljek**.
12. Križko sedlo 2224 m, prehod iz Vrat (Aljaževega doma) čez Kriške pode v Trento = **Vrata**; še primernejše bi bilo ime **Kriška Vrata** (predlog).
13. Krma sedlo 2020 m ali Sedlo Krma, »na sedlo v Krmo«, »sedlo, ki vodi v Krmo«, Sedlo v Konjski planini, Sedlo čez Konjsko planino, Sedlo Belopoljske planine, znani važni preval in kri-žišče potov južno pod Krédarico, prehod iz Krme na Velo polje = **Vrh Konjske planine**.
14. Máčevsko sedlo, brez boda (kote), med Plóšnicami 1744 m in Lánežem 1812 m (v asp.¹⁹ napak »Vaneš vrh«), prehod iz Mač nad Preddvorom v Jékarico, gl. pod 1) = **Máčevski vrh**.
15. Mačkovsko sedlo 1712 m, prehod iz Zavrha skoz Rute in Kot pod Visokim Stolom (oziroma čez Máčensko planino) v dolino Poden = **Vrata**.
16. Mlinca, Mlinica ali Mlince sedlo, Sedlo Mlinca, prehod iz Dov-jega v Področčico = preval **Na Mlinci**.
17. Mlinarsko sedlo 2454 m med Velikim Grintovcem in Dolgim hrptom, prehod od Češke kočje čez Velike pode k Zoisovi kočji na Kokrskih vratih = **Mlinarska vrata** ali **M. Škrbina** (predlog).
18. Óreljsko sedlo (brez boda)²⁰ med vasjo Órljem²¹ in Movníkom, preval z Ljubljanskega polja (Zadvor) na Ljubljansko Barje

¹⁹ Kratica »asp.« = avstrijska specialka 1 : 75.000.

²⁰ Izraz b o d uporabljam namesto tujke »kota«.

²¹ Órlje, na Órljem, z Órljega!

- (Lavrica) = **V rojah**. Prvotno so imenovali ta prehod najbrž **Vrh**, kajti koj severno pod tem prevalom stoji kmetija Završnik.
19. Pastirkovo sedlo 1440 m, prehod iz Logarske oziroma Zgornje Savinjske doline mimo kmetije Pastirka v Železno Kaplo = **Pastirkov vrh**.
 20. Pavličevo sedlo 1737 m, preval iz Zgornje Savinjske doline v Belo pri Železni Kapli = **Pavličev vrh**.
 21. Podgorsko ali Podgorjansko sedlo 1434 m, tudi Sedlo čez Suho, v asp. in drugih zemljevidih Mª Elend Sattel ali Suhi (Dürren) Stl., pretržje, vratca med Adámičevo golico in Ptičjim vrhom, prehod iz Jesenic mimo Savskih jam v Podgorje v Spodnjem Rožu = **Na Suhi**.
 22. Podkorensko sedlo, gl. pod 10!
 23. Poljansko sedlo (brez boda med 1904 in 1937 m) med Rodíco in Črno prstjo, prehod iz Bohinja v Bačo in Tolmin = **Poljanski ali Poljanski vrh**.
 24. Ribniško sedlo 1298 m je navaden prevod nemškega imena »Reifnigger Sattel« jugovzhodno nad Ribnico na Pohorju za zložni preval iz Mislinjske grabe v Dravsko dolino = **Šiklarica**.
 25. Savinjsko sedlo 2001 m za prehod z Okrešlja v Belsko Kočno ozir. Belo ali na Jezersko je Fr. Kocbekov prevod po Frischaufu krščenega nemškega imena »Sanntaler Sattel«, naše domače ime pa se glasi = **Vrh Mrzlega dola**.
 26. Sedlo ali Kamniško sedlo, gl. pod 6 in pod III/2a.
 27. Sedlo 547 m, cestni preval čez Gorjance med Novim mestom in Metliko, v asp. Na straži = **Vrh vahte**.
 28. Sedlo Bistra 1263 m med Olševo in Rádoho, prehod iz Bistre v Zgornjo Savinjsko Dolino (Solčavo) = **Spodnje Sleme**.
 29. Sedlo Dolič ali Sedlo v Doliču 2151 m, najkrajši prehod iz Bohinja v Trento. Pravilnejše ime zanj bi bilo = **Vrh Doliča, Dolič** ali **Na doliču**, nikakor pa ne: Sedlo »v« Doliču!
 30. Sedlo Globoko ali Sedlo Globoka (med bodoma 1864 in 1828 m) v Bohinjskih Spodnjih gorah je nemogoče ime. Ljudstvo kajpak govori po domače: grem čez Globoko. Ime Globoka (ne Globoko) je okrajšano topografsko ime, kakršnih imen je v občem slovanskem imenoslovju nič koliko. Pravilno je pisati le **Globóka**, zraven si je treba misliti »škrbina«. V zemljevidih bo treba za take in še druge primere uvesti kratice po kartografskem ključu, ki ga bo moral naš Vojni geografski institut

določiti in objaviti sporazumno z našimi geografi; žal tega do danes še ni storil.

31. Sedlo Medji dol ali Medvedji dol, tudi Medvedjak in celo Medvedji dom — nobeno teh imen za prazgodovinsko znani prehod 1696 m iz Javornika čez Karavanke v Bistrico v Rožu ni pravilno in ga bo treba šele določiti. Prvotno so mu rekli **Vrh**.
32. Šmarnogorsko sedlo (brez boda) za prehod iz Tacna med Šmarno goro in Šmarnogorsko grmado v Zavrh ni pravo ljudsko, temveč svoj čas po Piparjih SPD umetno prikrojeno ime. Prvotno se je tudi ta preval imenoval **Vrh**.
33. Trojansko sedlo 609 m ali Učak, tudi ti imeni za prastari, zgodovinsko znameniti cestni preval iz Posavja v Podravje nista pristni. Pravilno ga je imenovati le **Trojanski vrh**.

2. Naša prava geografska sedla

V tem poglavju obravnavam nekatere najstarejše priče naših sedel in sicer v dveh delih. Prvi del navaja sedla na sedanjem slovenskem ozemlju, drugi pa priče na potujčenem svetu v Vzhodnih Alpah, čeprav bi morda morale nekatere izmed teh priti po časovnem redu prej na vrsto.

a) Sedla na sedanjem slovenskem ozemlju:

Med najstarejše, v starih listinah ugotovljene priče naših sedel, ki ne pomenijo gorskih prehodov in torej njih imena ne izvirajo iz kakega nemškega geografskega »Sattla«, štejemo:

1. **Sedlo** 487 m v zglavju Bele pod Kobariškim Stolom 1668 m, pičle pol ure jugovzhodno od Breginja, tesno ob stari italijanski meji ob Nadiži. Latinsko pisana listina iz l. 1496 v prepisu »Litterae Petri Danduli« iz XI. stoletja (po l. 1086) ga podaja seveda v že nekoliko popačeni ital. obliki »Sedula«; gl. Fr. Kos »Gradivo za zgodovino Slovencev« III. knjiga, št. 385, str. 225. — Isto Selo (Sella) omenja tudi Simon Rutar (Zgodovina Tolminskega, str. 86) med vasmí, »ki so se l. 1510 odtrgale od Benečanov in prostovoljno podale Avstriji«. — Fr. Erjavec pripominja v spisu »Iz popotne torbe« (Letopis MS 1880, str. 208 pod besedo »Vran« k temu kraju: »Sedlo« stoji namesto »Selo«, kajti pridevnik slove »staroselsk«, a čuje se tudi »starsk«. Zdaj uže premaguje izgovor »Staro Selo«, a nekoliko više v »Kotu« stoji vas po imeni »Sedlo« (laški: Sedula), ki se nikoli drugače ne izgovarja, in pri-

devnik slove: selsk, a, o.« — Še obširneje razpravlja Levstik o pomenu imena »sedlo« (= selo, der Sitz, Wohnsitz, Ansiedlungsplatz, zato pri Čehih: sedlak, der Landmann, človek na seli živeč; na Goriškem vas Staro Sedlo). Gl. »Zbrani spisi« V. zvezek (Proza III, str. 251).

2. **Sedlo** pod Loškim²² Snežnikom 1796 m je menda drugo na sedanjem našem svetu najstarejše izkazano topografsko ime. Valvasor ga omenja (gl. str. 141) v opisu tedanjih »gorâ« Srednje Kranjske; zadevni odstavek se glasi takole:

»Der Ressor (oder Resbor)²³ ligt nicht fern von Schneeberg und ist hoch.

Der Sattl (Sedlo) eben sowohl und nahe bey Schneeberg.

Der Schleinitz²⁴ hat eine gute Höhe;

Der Schnee = Berg eine noch grössere. Dieser Berg, den man insgemein sonst Snesnik heisst...«

Omenjeni naš prvi krajeписec pač ni slutil, koliko preglavic bodo še kdaj komu prizadevala »sedla«, sicer bi bil gornjemu imenu prav gotovo še kaj primaknil. Tako pa iz kratkega besedila ne izvemo nič določnejšega, kaj naj ta njegov Sattl (Sedlo) pomeni, razen tega, da leži nekje v prigorju Loškega Snežnika med Ložem in Ilirsko Bistrico.

To uganko si razlagam takole: Če bi značilo omenjeno krajevno ime le količkaj pomemben gorski prehod, bi mu bil Valvasor gotovo privoščil kako »storijo« ali vsaj skromno pripomnjo, kakor pri drugih omembe vrednih prehodih, n. pr. pri Korenu, Ljubelju, Jezerskem vrhu in drugih. Ker tega ni storil, smemo sklepati, da v tem primeru ne gre za nikak gorski prehod, marveč za kak malo ali nič pomemben zaselek, selišče na kakem hribu, ki so ga imenovali »Sedlo«. Tedanja nemška, v našem jezikoslovju slabo, v ljudski geografiji pa še manj podkovana gosposka (če ne Valvasor sam) pa je ime Sedlo pogrešno prevedla v Sattl, namesto v Sitz, Wohnsitz, Weideplatz, Weiler ali kaj podobnega. V današnjih asp. in naših o navedenem kraju že ni več duha ne sluha; morda je pogorelo ali drugače razpadlo. Tudi za to že l. 1689 še obstoječe selsko ime torej ni prav nikake otipljive podlage, da bi moglo nastati po vplivu nemškega geografskega naziva Sattla!

²² V naših krajeписih in zemljevidih ga navadno napak označujejo kot »Notranjski« ali »Postojnski Snežnik«.

²³ Mišljena je najbrž gora Razbor 1291 m jjz. za Loškim Snežnikom.

²⁴ Ime meri na našo posebno smučarjem znano goro Slivnico 1114 m vzhodno nad Cerknico.

Nadaljnja dva, izredno zanimiva primera naših sedel nam ponuja že na str. 142 omenjeni Floriantschitshev zemljevid iz l. 1744, enega pa Hacquetov; vse tri (prav za prav le njih dvoje) naj obravnavam hkrati.

Vzemimo najprej prvi Floriantschitshev primer, napis:

3. **M. Sedlo** (= Mons Sedlo, gl. str. 142) v zapadnih Karavan-
kah, postavljen severozapadno nad Srednjim vrhom oziroma
Rutami²⁵ pri Kranjski gori. Kasneje izdani zemljevidi, n. pr. J. K.
Kindermannov »Oberkrain oder der Laibacher Kreis« iz l. 1727 in
še četvero drugih (Diewaldov iz l. 1807, Kindermannov in Wei-
landov, oba iz l. 1818 ter v. Ritterjev iz l. 1831) pišejo že: »Sedle
Berg, Sedleberg, Sedle B. in B. Sedlo«. Floriantschitshev napis
M. Sedlo je vpisan takó, da ne more meriti na kaj drugega kakor
na gorski vrhunec *V o ž c o*,²⁶ v čigar visokih rebréh in po zglavju
se razprostira zelo širna planina; na njej še danes planjujejo. Do-
mnevam torej, da so na tej planini že pred 200 leti pasli in je imel
tedaj vsaj en črednik tam svoje »Sedlo«. Verjetno je to ime bilo
takrat v navadi, kasneje pa ga je zasenčilo ime »Vožca«. Ime
»sedlo« pa tudi na tem mestu ni moglo nastati iz nemškega geo-
grafskega Sattla, prvič, ker je bil ta izraz uveden precej kasneje,
drugič pa posebno za to ne, ker po goropisnem značaju Vožce
sploh ni bil mogoč, tudi če bi bil tedaj nemški naziv Sattel že v
navadi! Od Nizke Bavhe 1538 m čez vso grdo severno stran
Grípovca 1624 m in Vožce nad povirjem Grpíščice pa tja do pla-
nine Blekóve 1660 m namreč še dandanes ni nikakega prehoda,
kaj šele pred 200 leti, saj še celo prehodov čez Nizko Bavho in
čez Blekóvo v Grpíče ne moremo šteti med kaj pridne.

Drugi Floriantschitshev primer je:

4. **Der Sattel**, postavljen v njegovem zemljevidu nad Jérmano-
vimi vrati 1921 m v Grintovcih, danes obče znanim prehodom iz
Kamniške Bistrice v Logarsko dolino.

Radovednemu opazovalcu njegovega zemljevida, ki zagleda
napis »Der Sattel«, se nehote vsiljuje kar četvero vprašanj,
in sicer: zakaj si je izbral Floriantschitsch ravno to tuje ime,
a ne domačega »Jermanovih vrat« in tudi ne narečnega našega
imena »Sedlu«, kakor ga rabi Hacquet v svojem zemljevidu, po-

²⁵ Pravilno staro domače ime za vas pod Srednjim vrhom oziroma poleg
železniške postaje Martuljka je *Rute*, ne *Gozd*!

²⁶ Ime izvajamo od »loga« ali logov, *Lóg-ščica*, odtod *V o ž c a*, slišimo tudi
Vojščica ali *Vojšca*, kakor piše Lechnerjeva izdaja Julijskih Alp 1 : 50.000.
Prim. *Vóje* (= Logje) v Bohinju!

sebnost pa še uganka: kaj je hotel Flor. z označbo Sattlom zadeti, topografsko in mé ali umestiti zgolj kartografski izraz za gorski prehod. Težko bo vse to kdaj natanko razvozlati; lahko samo ugibamo.

Da Floriantschitschu kot rojenemu Ljubljancu²⁷ ne bi bilo znano domače ime **Jérmanova vrata**, za tisto na moč značilno, še iz Ljubljane razločno vidno, globoko vdrto jamo med Brano in Planjavo, ki pretrga sijajno sliko grebena Grintovcev na dvoje, in še danes vzbuja pozornost slehernemu tujemu obiskovalcu Ljubljane, to se mi zdi skoraj neverjetno. Izključeno pa seveda to ni. Dejstvo, da je bilo ime Jermanova vrata za Trdinovih mladih let (1848—1860), ko je čas pri nas še počasi tekkel, splošno razširjeno in v rabi med našim ljudstvom že okrog Mengša, torej mnogo dlje kakor na pol pota od sinjih golín Grintovcev do Ljubljane (če ne še dlje), to priča o zelo visoki starosti imena Jérmanovih²⁸ vrat, po mojem mnenju gotovo že izza dobe pred Floriantschitschem. Da omenjeni ni vrisal tega imena, ampak »Der Sattl«, za to bi govoril v prvi vrsti risarsko-tehniški razlog. Kratko ime Der Sattl je bilo bržkone odločilno, kajti tega je lahko stisnil v médgorje med Brano in Planjavo, medtem ko dolgega imena Jermanovih vrat ne bi bilo mogoče stlačiti v omenjeno praznino nad vrati.

Še manj napote bi mu delalo seveda najkrajše ime »Sedlu«, kakor ga Hacquet kasneje navaja v svojem zemljevidu, ki je le nekaka kopija Floriantschitschevega zemljevida. Zakaj le tega ni tja posadil? Za to so odločevali najbrž tile razlogi: prednost nemškega imena, če ne celo izrečno naročilo tedanjih založnikov zemljevida, naj prilagodi krajevna imena za nemške gospo-

²⁷ Nepokaženo ljudstvo po Dolenjskem govori še vedno pravilno: Ljubljanci, Ljubljarke, ne pa Ljubljančani, Ljubljančanke! Tudi Prešeren je še rabil pravilni obliki n. pr.: »Od nekdanj lepé so Ljubljanke slovele« (Povodni mož).

²⁸ Morda se bo kdo mladih poklicnih geografov zanimal in nadrobneje raziskoval, kakó je to ime nastalo. V ta namen pripominjam: Jérman je morala biti vsekakor pomembna stara slovenska korenina v Kamniški Bistrici ali kje v bližini. Po njem niso imenovana zgolj Jérmanova vrata, temveč tudi Jérmanske griče pod Gornjo gričo ob sedanji navadni poti od Bistriškega doma mimo Zijavke proti Klinu, nadalje Jérmanov turen nad Kalškimi vrati, severno od Kompotele 1999 m (gl. Badjura »Vodič kroz Jugoslovenske Alpe, str. 320, 327) ter Jérmanica, stara, sedaj že pogozdena planja ob nekdanji umetno nakopani Windischgrätzovi jašni poti iz Kamniške Bistrice, in sicer zgoraj na lepem pógledu, kjer se okrene pot prek južnih zaplazenih rebri Brane proti Klinu, od tod pa levo krebri na planjo Na Klinu, ki ji še danes pravijo domačini »Na Sedlu pri pastirjih«, pičlo uro pod Jermanovimi vrati. — Ime Jerman nosi tudi potok, ki priteče od Hudih hlevov pod Blekóvo skoz Dol v vas Srednji vrh pri Kranjski gori.

ske. Saj si Nemci tedaj niti pomena našega goropisnega izraza »vrat«, niti »sedla« niso znali tolmačiti ter si mogoče niti sam Florianschitsch takrat še ni bil na jasnem, kaj gornja naša ljudsko geografska izraza pomenita. Ako pomislimo, da tega celo velik odstotek sodobnih Slovencev ne vé, in da imé vrata še do danes, 200 let po Florianschitschu, ni bilo priznано in uvedeno v naše zemljepise in zemljevide kot geografski prevalski izraz, je to zelo verjetno.

In zdaj še k zadnji uganki. Z napisom »Der Sattel« Florianschitsch l. 1744 gotovo ni hotel s poudarkom izraziti le morfološkega pomena za izrazito pretržje Jermanovih vrat, saj ta izraz njega dni še ni bil v navadi in gorskih prehodov s tem izrazom niso še razločevali od »gore«. Ravno tako ni mogel z izrazom Sattlom zadeti kakega udelanega prehoda čez Jermanova vrata, ki ga takrat sploh še biló ni! Saj vemo, da je omogočil ta kočljivi prehod z izklesano, zavarovano stezo v Zadnji Okrešelj šele Steiermärkischer²⁹ Gebirgsverein l. 1877. Kako nerazhodna je tedaj še bila vrhnja kobila Jermanovih vrat na severno stran, izhaja tudi iz Hacquetovih značilnih vrstic v III. delu knjige »Oryctographia Carniolica«, na strani 111, kjer piše, kakó je opazoval zvrh Jermanovih vrat šum Savinje pod Okrešljem:

»Hier findet man die herrlichsten Wasserfälle, welche ich schon von der Schneide des Gebirgs aus Krain gesehen...«

Če bi bil tedaj geografski izraz Sattel takrat Hacquetu že znan in v navadi in če bi bil l. 1784, ko je tó pisal, prehod čez Jermanova vrata tudi že znan in v navadi, gotovo bi ga bil vsaj Hacquet že imenoval z imenom Der Sattel, ne pa z značilno označbo »Schneide des Gebirges«, kar pomeni goropisno prav grd r é z , rob!

Ker torej niti Florianschitschev »Der Sattel«, niti Hacquetovo »Sedlu« ni moglo meriti ne na izraz za prehod, ne na topografsko imé za vršino Jermanovih vrat, si postanka imena »Der Sattel« ne moremo drugače razlagati, kakor da je Florianschitsch neko tedaj že obstoječe, dobro znano ime Sedlo nekje v bližini Jermanovih vrat nepravilno prevedel, kakor smo to videli že pri Valvasorju (gl. str. 155) ter ta napis na svoji karti majhnega merila posadil kar približno v najpripravnejši prazni prostor nad Jermanovimi vrati. Odkó d pa je Florianschitsch le-tó ime pobral in ga gosposkam na ljubo v Sattel prevedel, tega ni več težko

²⁹ Gl. Fr. Kocbek »Savinske planine« str. 28.

razložiti. Tako so pač tistihmal imenovali domačini v Kamniški Bistrici pastirski stol, stan na tisti idilsko lepi planji med Brano in Planjavo na Klinu, ob poti od izvira Kamniške Bistrice čez Jermanico proti Jermanovim vratom. Da pa je stal ta pastirski stan tam še preden so mapirali prvo asp. Grintovcev in da so tó prestajališče res imenovali Sedlo, o tem priča v stari asp. kartografski znak z napisom »1447 Halter Htte Na sedle«, ki ga je vpisal maper natanko v narečni obliki, kakor ga je pač slišal od ondotnega pastirja. Koj pod njim je že tudi takrat gotovo izviral izvrstni studenec:

5. **Sédelšček**, v narečju »Sédušek«, ki nosi ime po nekdanjem Sedlu. Jeli ždi današnji pastirski stan Na klinu 1401 m (po novi asp.) na prav isti ravnobi kot nekdanje Sedlo ali na kakem drugem mestu v bližini, to nam ni znano.

Kod drugod tó Sedlo ni moglo stati. Na vsej poti od izvira Kamniške Bistrice pa do Jermanovih vrat namreč niti pred 165 leti ni moglo biti, niti ni danes bolj primernege mesta, ki bi nudilo za pastirsko sedlo boljše 4 najpoglavitnejše pogoje kakor Na Klinu, namreč: varno zatišje pred plazovi in vetrovom, dobro vodó in kurivo iz gozda pri roki pa obilne sočne travé na ravni polici pod 500 m visokim, strmim prisojnim póbregom Jermanovih vrat.

Iz gornjega posnemam na kratko tole: »Kamniško sedlo«, kakor mnogi nepoučeni še govore in pišejo, nikdar ni bilo pristno naše ljudsko ime za gorski prehod, tudi prav nič potrebno ní, zato ga odklanjam. Nastalo je namreč iz imena »Steiner Sattel«, ki si ga je izmislil šele Frischauf,³⁰ zaslužni prvi raziskovalec Savinjskih ali Kamniških Alp, slovenski turisti pa so ga menda njemu na ljubo — bil je pošten, Slovencem naklonjen Nemeec — sprejeli in ga dobesedno prevedli, seveda na škodo slovenskega domačega imena »Jermanovih vrat«.

Prav tako zavračam ime »Sedlo«, ki ga je l. 1940 poskusila uvesti izdaja J. Wester »Kazalo za 40 let Planinskega Vestnika SPD« kot geografsko označbo namesto starega domačega, goropisno prav značilnega imena Jermanovih vrat. Dokler kdo ne ovrže in pribije: da od l. 1744—1784 ni stalo naše pastirsko Sedlo na planji Na Klinu tik nad izvirom Sédelščka, temveč kje na vršini, razburnem robu 1921 m med Brano in Planjavo, vse dotlej menim, da nima nihče pravice tako častitljivih, dobrih topografskih imen kakor so ravno Jermanova vrata, po-

³⁰ J. Frischauf »Erschliessung der Santhaler Alpen«.

metati iz imenoslovja naših Grintovcev! Seveda pa ledinskega imena »Sedla« ne bomo zavrgli, temveč ga radi pridržali kot topografsko označbo za pastirski stan na planji Na Klinu, ki se glasi s polnim imenom: **Sedlo na Klinu** 1401 m.

Na zanimive primere naših sedel sem naletel l. 1948 jeseni, in sicer pod Vrhom 563 m poleg znane Zagorice,³¹ rojstne vasi znamenitega našega matematičarja Jurija Vega (1754—1802) pod Križevskim Cicljem 817 m. Tu imamo:

6. **Sedlo**, ki se deli na troje ledinskih imen (njive, travniki, paše), in sicer leže: **Péterkovo**, **Matévževo** in **Matevžétovo**³² **sedlo** na uleknjenem hrbtu med zaselkom Vrhom in približno 600 m jugovzhodno oddaljenim značilnim **Križevskim**³³ **Gradiščem** (v asp. brez boda), medtem ko nahajamo v jugozap. in južni strani riglja istega Gradišča še:

7, 8. **Zgornje sedlo** (njiva) in **Spodnje sedlo** (pašniki in hosta). Nobeno teh sedel seveda nima prav nič opraviti s kakim sedlom v nemškem geografskem pomenu, temveč so to le poedini delci (parcele) zemljišč. Značilna lega teh zemljiških delov obakraj Križevskega Gradišča govori za visoko starost imenovanih ledinskih imen »Sedel«, na čas, ko se v geografskem nazivu »Sattlu« za gorske prehode še niti sanjalo ni nikomur. Zanimivo je nadalje, da se je ohranila v tem sončnem podgorju Križevskega Ciclja tudi dvojica redkih terenoslovnih imen presédljev. Prvega, na severovzhodni strani pod Špiljem, ob poti iz Križevske vasi h Grabnarju ob Savi pri Dolskem imenujejo v narečju »Križóvsk' presédel«, drugega, ob poti iz Križevske in Velike vasi v vas Senožet ob Savi nasproti Jevnici pa »Velikovašk' presédel«. Poleg teh poznam le še eno podobno topografsko ime, in sicer za preval med Kózico 972 m in čemšeniško Veliko planino 1206 m, ki mu velé v narečju »Presédle«. Domačini izgovarjajo ta imena v poedinih sklonih zelo nerazločno; kako naj jih pravilno rabimo, naj določijo poklicni jezikoslovci.

³¹ V stari asp. iz l. 1881 je še vpisana Zagorica, v novi izdaji iz l. 1914 pa stoji za troje topografskih imen že manj ustrezno enojno ime »St. Crucis (Sv. Križ)«, ki se tiče zgolj ondotno cerkve.

³² V narečju govore: »Matovžétovo sedlo«.

³³ V jami med Kr. Gradiščem in jugovzhodnim kosmatim priostrenim hribom Špiljem pa stoji Zagoriško Gradišče, naravnost južno pod Zagorico, a ob poti čez Velikovaški Presédelj v vas Senožet še tretje Gradišče. Okolica Zagorice in Križevskega Ciclja je v zgodovinskem pogledu še malo raziskana; več otipljivih znakov kaže na tó, da je bila obljudena najbrž že davno pred Slovenci.

9. **Sedlo*** velé vabljivi višavi, gladki, izraziti kopi (v asp. brez boda) in sicer koj vzhodno za prevalom »pri Cerkvici« (prehod iz Dravske doline v Mislinjsko grabo), južno zgor pogorelega Sé-njorjevega doma SPD 1522 m. Gl. nadalnje primere s Pohorja.

V stari asp. Kočevje iz l. 1882. stoji narečni napis:

10. **Na sedlo** 699 m (= Na sedlu) za odljudno gozdnato višava vo, oddaljeno 3,5 km jugozapadno od belokranjske vasi Júgorjev, ki očividno ni nikak preval. Primer še ni pojasnjen.

Na nekdanje pastirsko sedlo spominja planja z močilom nedaleč jugozapadno od Kranjske gore, in sicer pod Kúmlehovalo glavo 1783 m (v Lechnerjevi karti »Julische Alpen, Östl. Teil« 1 : 50.000 »Glava«). Tudi ta primer še ni razčiščen. Borovški lovci mu pravijo:

11. **Sedla**, na Sedlih, H. Tuma imenuje ta kraj v svojem »Imenoslovju Julijskih Alp«, str. 37 »V Sedelcu«, maper pa je zapisal »Sedlo« in ime prenesel na bližnjo višavo 1562 m, ki je H. Tumi »Špica v Sedlih«.

12. **Sedúčnik** 1000 m (= Sedélčnik), ja staro domače narečno ime kmetije (pišejo se Pezdirnik), severno nad železniško postajo Dovje—Mojstrana, pod gorsko grmado Brinjem 1510 m. Prijazna kmetija ni mogla dobiti imena po kakem gorskem prehodu; stoji na izraziti, prostorni, lepo razgledni polici, kakršne nosijo drugod v našem imenoslovju rade ime »Ravne« (= ravne njive, senožeti).

13. **Sedelščak**, ok. 700 m v asp. »Sedlšak«, domače ime kmetije, ki stoji na mali ravnobi izrazitega klina, riglja, po katerem drži iz Ljubnega ob Savinji strma krébrica naravnost proti cerkvi sv. Primoža 882 m; o kakem gorskem prehodu (prevalu) ni tu nikake podobe.

14. **Sedelščak** 834 m, v asp. »Sedlšak«, domače ime kmetije v izraziti pórebri pod Vežo, zapadno nad Lučami ob Savinji.

15. **Sédelnik** ok. 1100 m, v narečju »Sedovnik«, domače ime prijazne kmetije na ravni polici, 1 uro 15 min. iz Straž (železniška postaja Mislinje) ob poti čez Plánjave in Pastirski Stol na Črni vrh 1543 m, najvišjo glavo Pohorja. Gl. primer, t. 58 v Visokih Turah!

Od Kaštevškega vrha 1188 m jugozapadno pod Malo Kopo se steguje dolgo sleme naravnost severno proti Sv. Primožu 671 m na Pohorju. Skoraj sredi tega slemena na obli planjavi (vrhu) navaja stara asp. Spodnji Dravograd iz l. 1882 kmetijo:

16. **Sedonik** in južno nad njo višavo **Sedonik Kg.** 944 m. Ne-daleč jugozapadno od tod oziroma zapadno od Kaštevskega vrha, že prav na pohorskem hrbtu, najdemo napisa:

17. **Sedlar Höhe** in pod bodom 998 m kmetijo **Sedlár**, ne daleč od teh pa še dvoje imen:

18. **Kl. Sattel** 1188 m v jugozapadnem rtičju Male Kope 1526 m in **Gr. Sattel** 1377 m pod jugovzhodno oblo ramo Velike Kope 1542 m.

Pod t. 16. in 17. navedenih krajev nisem videl, vendar se mi zdi, da je »Sedonik« gotovo le pokaženo ime Sedelnika (v narečju »Sedovnika«, prim. t. 15). Kar se **Sedlárja** tiče, ne verjamem, da bi bil kdaj posestnik te kmetije sedlarski obrtnik; kot tak bi si bil izbral že kak drug bolj prometni kraj v obljudeni Dravski dolini. Bolj verjetno je, da je tudi to ime »selskega« porekla in si je Sedlar določil tako ime, da se je njegovo sedlo razločevalo od bližnjega Sedelnikovega. »**Sedlar Höhe**« 998 m se mi zdi dobesečni maperjev prevod prevalskega imena Sedlarjev vrh, južno zgoraj nad Sedlarjevo kmetijo, ne pa nasprotno, da bi bil Sedlar dobil ime po nemški besedi Sattlu za tukajšnji prehod. Znano je namreč, da so Nemci obilico naših staroznanih gorskih prehodov, »vrhov«, prevedli kar dobesečno z izrazom »Höhe« (Windische Höhe, Prethalhöhe, Pötschenhöhe, Turracherhöhe, Tauernhöhe itd.). — »**Kl. Sattel**« in »**Gr. Sattel**« najbrž nista prevoda naših »sedel«, marveč navadni po maperju izmišljeni imeni za ondotne gorske prehode.

Nadaljnja dva značilna dokaza, da so nastajali razni nemški Sattli iz naših selskih, vaških imen Sedel na ta način, ker so jih nemške gosposke pogrešno prevajale, in da naših Sedel ni izvajati ali spravljati v zvezo z nemškim geografskim prevalskim izrazom, imamo v bližini Beljaka ob Dravi, to sta:

19. v a s **Malo Sedlo (Kleinsattel)** ob sovodnji Zilje z Dravo (komaj 1 uro vzhodno od Beljaka) ter pol ure vzhodno od tod oddaljeno

20. **Veliko Sedlo (Großsattel)**, ki leži na ravnem polju ob Dravi.

Značilen primer za množinski obliko nam ponuja planina:

21. **Sédelca**, na Sédelcih, v asp. napak »Sedlice³⁴ A.«. Tukajšnji pastirski stani z nekaj hlevi ne stoje na nikakem prevalu, marveč v prisojni, viseči rebri gore (vrhunca) Présečnika 1575 m

³⁴ Kdo je ime — »popravljal«, maper ali verjetneje kak naš »izvedenec«, ne vemo.

med vzhodnim Travnikom 1637 m in Grébenom 1546 m, severo-vzhodnim skrajnikom Rádohe.

V stari kakor tudi v zadnji pod Avstrijo izdani asp. Kokra-Železna Kapla je označen znani gorski prehod, preval iz Kamniške v Lučko Belo z napisom:

22. **Sedlica** 1610 m (v stari asp. 1612), Fr. Kocbek pa navaja v svojem vodniku »Savinske planine« iz l. 1904 tudi še ime **Pré-sedljaj**. Kaj je pravilno, natanko ne vemo in bo težko dognati, ko so stari stalni pastirji, ki so nekdam tod pasli, že davno pomrli. Morda je »Sedlica« pravilna stara oblika. Ni pa izključeno, da je hotel Fr. Kocbek ali kdo drugi narečno ime »Sédlica« (ne v zemljevidih niti v vodniku namreč ni označen besedni naglas) — »popraviti« in vpisal »Sedlica«.

Kaj radi se ponavljata tudi manjšalki: *sedlič* in narečni *séduc*, zadnji tudi na potujčenem svetu v Visokih Turah. Prva oblika je »borovška³⁵ posebnost« in doma, kolikor meni znano, le v zapadnih Karavankah med Kórenom in Visoko Kepo. Nekaj primerov:

23. **Sedlič** 1559 m z državnim mejnikom XXVII/173 med Kamnom³⁶ 1655 m in Visoko Bavho 1654 m, nikak preval.

24. **Sedlič** ok. 1530 m, važna razpot (ne izrazit preval) vrh dola Srávnice poleg Nizke ali Spodnje Bavhe 1538 m (mala griča, *kér*) med Visoko Bavho in Grípovcem 1681 m.

25. **Sedlič** 1831 m na **Železnici** velé danes prevalu južno pod Trúpejevim³⁷ Póldnem 1932 m, prehodu iz dola Železnice čez planjo Múrovo 1664 m proti Stari planini poleg Grajščice 1647 m. Preval je dobil to ime najbrž po sedelcu, ki je stalo nekdam na Múrovi, a se je kasneje, ko je sedlič razpadel, ime preneslo na preval vrh Murove.

26. **Sedlič na Stari planini** nad Žlebnícami ob poti iz Železnice (Murove) na planino Grajščico 1647 m že davno več ne stoji, le ime se je še obdržalo.

27. **Séduc** imenujejo sedaj prédol, prédél med planino Koróščico 1744 m s Kocbekovim domom in Zgornjo Moličko jamo, rigelj izpod Koroškega vrha 1991 m proti vzhodnemu grebenu Ojstrice 2349 m. Za časa zgraditve prve nemške turistovske kočé

³⁵ Borovški = kranjskogorski; gl. Vandotove spise v Planinskem Vestniku SPD in drugod.

³⁶ Danes prevladuje že ime Kamnati vrh, prvotno ime pa je bilo menda **Kamen**.

³⁷ V asp. in drugih zemljevidih napačno označen z imenom »Grajšica«, ki pritiče le planini 1647 m!

»Koroschitzahütte« l. 1876 po Steier. Gebirgsvereinju je stal pastirski stan že na zapadnem kraju planine Koróščice, nad sosednjo planinsko dnjačo Pétkovimi njivami. Prvotni »seduc« pa je stal, kakor je še vedel povedati rajnki dobričina, stari oskrbnik Kocbekovega doma Dežman p. d. »Suhec« v zapadnem bregu gori omenjenega riglja Koroškega vrha! Potemtakem tudi tó ime ne izvira od nemškega geografskega Sattla, pač pa imamo tu primer, da lahko stoji (oziroma je stalo) kako nekdanje sedlo tudi prav v zglavju kakega prevala ali celo kar na samem prevegu. Podobne primere nudijo imena pod t. 25, 28 in 29.

28. **Seduc, Sedovc**, planja s križem in lepim razgledom na važnem križpotu vrh ravnega pohorskega hrbta, 20' od Sv. Áreha oziroma 40' jugozapadno od pogorišča Mariborske kočé; prehod od Glažute 1033 m (v asp. »Glas. Fb«) proti Framu.

29. **Seduc, Sedovc**, širša s plotom pregrajena raven med Vranjim vrhom 1372 m (v asp. napak »Vrane vrh«) in Črnim ali Atelškovim vrhom 1406 m (asp. napak »Attelski vrh«), ob smučarjem znani poti, tako imenovani »Laški cesti« s Kala 1329 m na planino Romo³⁸ 1377 m s pogoriščem Koče pod Smrekóvcem SPD.

30. **Seduc**, planjica, prostor malo severovzhodno zgoraj nad sedanjim prehodom od Prodnika (Solčave) čez Zgornje Sleme 1351 m k Šentjakobu 1073 m v zglavju Mežiške doline.

31. **Seduc**, pretržje (ne preval) med Malim in Velikim Cóvnikovim vrhom 1626 m (v asp. napak »Sadonig Höhe«), na hrbtu med prevalom Pavličevim in Pastirkovim vrhom.

V stari asp. Kokra-Železna Kapla iz l. 1881 stoji pod prisojnimi stenami Pece in sicer jugozapadno pod Veliko (ali Kórdeževo) glavo 2126 m ime:

32. **Pod sedlom** 1383 m. To po maperju izpričano Sedlo ali le nekdanji prostor, leža, ki so jo takrat še tako imenovali, stoji na prav izrazitem klinu, niti 300 m severno nad vasjo Toplo pod Peco, ne pa na kakem prevalu. Na novi asp. tega imena ni več.

Lepo nadaljnje število (okrog 20) naših »pravih« Sedel (Sedelca, Sedelce, Sedelišče, Sedlišnik, Sedlo) izkazuje tudi H. T u m o v o »Imenoslovje Julijskih Alp«. Čudno pa se mi zdi, kakó da zaslužni raziskovalec našega imenoslovja, ki je toliko gorskih prehodov in pravih naših Sedel predjal in se toliko trudil, »da se

³⁸ V asp. Braslovče-Velenje iz l. 1880 mrgoli imenoslovnih pogrešk in tako sta tudi planina R o m a 1377 m (v asp. »Smerkouc«) in vrhunec S m r e k ó v e c 1569 m (v asp. »Roma vrh«) nápak postavljena! Gl. Badjura »Zimski vodnik«, str. 174—178.

ugotove in ohranijo imena naših Alp«, pri tem pa »opuste nepotrebne tujke in spačenke«, ni globlje občutil bistvenega razločka goropisnih pojmov med »gorskimi prehodi« in »Sedli«, marveč se je kar spoprijaznil z nepotrebnim tujim uvedenim geografskim izrazom »sedlom« ter ga v svojem pozivu na geografe in geologe v Planinskem Vestniku 1927/52 žal le še znova — potrdil in priporočil!

b) Naša Sedla na potujčenem svetu

Zadevna imena so razporejena po petih zemljevidih. Vzemimo najprej:

I. Karte der Glocknergruppe, priloge k »Zeitschrift des DÖAV« iz l. 1928 (Kartographische Anstalt G. Freytag & Berndt, A. G., Wien) v merilu 1 : 25.000.

33. **Sattelalm** ok. 1600 m, planina z nekaj stani in hlevi severozapadno od Heiligenbluta, sredi med planino Auf der Daber 1591 m in Bricciuskapelle 1633 m, so tipične ravnine, polica na levem bregu izrazite debri (Daber) rečice Mölle. V izvrstno izrisani karti je jasno razvidno, da omenjena planina ni na nikakem prevalu. Potemtakem se mi ne zdi ta primer »Sattelalm« kar nič otipljiv »dokaz« za tó, da bi dobila planina ime po nemškem geografskem izrazu Sattlu in da bi bil ta »izraz« za gorske prehode »že od nekdej v navadi«. Rad pa verjamem, da je bilo »imé« Sattelalm že »skoz stoletja v rabi«, morda že v XII ali XIII stoletju, toda ne zaradi prevala, marveč, ker so ime ondotne nekdanje naše planine »Sedlo« pogrešno prevedli v Sattel!

Na podoben primer naletimo dalje severozapadno ob avtomobilski cesti iz Heiligenbluta mimo Glocknerhausu 2132 m proti Franz Josefshausu 2418 m. Jugovzhodno pod tem znanim izhodiščem za Veliki Klek 3798 m je razgrnjena izrazita ležaja z dvema lokvama (mlakama), imenovana:

34. **Hoher Sattel** 2301 m; z nje se vzpne ključni pot do prej omenjene slovite turistovske postojanke v severovzhodnem bregu nad spodnjim krajem ledenika Pasterice. — Tudi ravnoba

35. **Am Sattel** ok. 2960 m (= na Sedlu) kraj malega ledenika v zatrepu pod Gramulom 3271 m, jugozapadno pred Velikim Klekom ni mogla dobiti imena po geografskem »Sattlu«, prav tako pa tudi

36. **Sattile** 2240 m spod močila Tauernbrünnla prav v zglavju Dorfertala, jugozapadno pod znanim gorskim prehodom Kalser

Tauern 2513 m, očitno ni nikak preval; ime je najbrž le južno-bavarski prevod našega »Seduca«.

Pod veleprostrano ledeniško vežo (planjavo) severno in severozapadno za Velikim Klekom se nam ponuja mnogo nemških sestavljenih topografskih imen, v katerih se je lepo ohranilo naše prvotno »Sedlo«.

Od turistične postojanke »Hotel Mooserboden« 1962 m, na južnih ravnéh nad Kaprunertalom, proti jugozapadu vidimo n. pr. dolgi napis:

37. **Sedlgrat**, ki spominja na tamošnje nekdanje naše Sedlo, jugozapadno nad tem pa po njem imenovani gorski vrhunec, glavo:

38. **Sedlgratkopf** (brez boda). — Še više jugozapadno nad Hot. Mooserbodnom so vratca Kapruner Törl 2639 m; severozapadno nad njimi se dviga

39. **Hochsedlkopf** 2773 m, ki ga označuje stara asp. Grosz-Glockner iz l. 1893 »Tekopf (Hacksedl) 2776«, gl. str. 150, za njim

40. **Hochsedlgrat** in dalje severozapadno še

41. **Sedlgratköpfl** 2531 m.

Severozapadno od Hot. Mooserbodna je značilen primer našega nekdanjega pastirskega sedla v smislu točke 3. (gl. str. 150):

42. **Hochsedl** 2406 m v visokih rebréh pod čermí Kitzsteinhorna 3202 m. Slučajno mi je ta gora še dobro v spominu iz prve svetovne vojne,³⁹ no pa tudi iz dobrega zemljevida je lahko razbrati, da niti čeznjo niti navprek nima nobenega izrazitega gorskega prehoda, ki bi ga bilo mogoče kdaj označiti s Sattlom, zato ga tudi niso mogli naši pastirji šele prevesti v — Sedlo.

Še obilnejša nego nad Kaprunertalom je bira v sosedni vzhodni dolini Fuschertalu, onstran Gr. Wiesbachhorna 3570 m in gore Hoher Tenn 3368 m (ime po značilni navpični »steni«, ki me je pri plezanju učila mnogih »kozjih molitvic«).

V zapadni strani te doline in sicer severovzhodno od Mainzerhütte 2267 m, ki stoji severovzhodno od gore »Hohe Dock« 3348 m (ime po »dolku«), najdemo v precej gladki, le malo gugasti rebri napis:

43. **Hochsedl** 2200 m, kakor v Kitzsteinhornu (t. 42), od Hoher Tenna severovzhodno pod Mühlwandom pa:

44. **Hochsedlkopf** (brez boda); severovzhodno od tod je

³⁹ V poznem poletju l. 1917 sem prebil na Mooserbodnu dvomesečni oficirski Bilgherijev »Hochalpinkurs für alpine Referenten«.

45. **Karsattel** ok. 2000 m, zaokrožena ravnoba v krnici (že prevedeno ime — nikak »Sattel«) ter naravnost južno od tega imena oziroma severozapadno od vasi Ferleiten:

46. **Sedlwand**, nad katero se razprostira mala, izrazita deska 1808 m.

Pripomniti je še, da v tem zemljevidu ni bila upoštevana dvojica »Sedel«, v zapadni strani, namreč

47, 48. **Vögerlhochsedl** in **Walcherhochsedl** jugozapadno nad Ferleitnom.

V vzhodni strani Fuschertala in sicer severovzhodno od Ferleitna opazimo še:

49. potok **Sedlgraben**, južno nad njim

50. **Sedlwand**, a nad to steno vzhodno še:

51, 52. **Sedlmais** in **Schäflsedl** med 1860 in 1960 m, dvoje izrazitih lež, med katerima je »Salzplatte«, kar pomeni mesto, kjer so polagali drobnici oziroma divjadi sol, po naše: solišče, solnica, solnják.

II. zemljevid *Venedigergruppe*, priloga k *Zeitschrift des DÖAV* iz l. 1938 (Kartographisches, früher Militärgeographisches Institut, Wien) v merilu 1 : 25.000.

53. **Zedlacher Wiesen** 1800—2100 m, gorske senožeti severno nad vasjo **Zedlach**. To krajevno ime med *Windischmatreiem*⁴⁰ 977 m in *Virgenom* 1194 m na karti iz tehničnih razlogov ni označeno.

54. **Zedlacher Alm** 1846 m v dolini Frosnitztal jugovzhodno pod *Grossvenedigerjem* 3660 m.

55. **Karsedl** 2300—2400 m, v izrazitih vzhodnih rebréh (nikak preval) *Krimmler Achental*a (jugozapadno pod *Dreiherrn Spitze* 3499 m), ki deli *Zillertalske Alpe* od *Visokih Tur*.

56. **Sattelkar** 2000—2500 m; tako se imenuje kadunjasta reber (nikak preval) pod vršacem *Sattelkar K.* 2909 m v zapadni strani sosednega *Obersulzbachtala* (Salzburško) nad *Schüthof A.* 1929 m.

57. **Rossedl** 1900 m, v zglavju *Hollersbachtala*.

III. *Sonnblickkarte* des Deutschen Alpenvereins iz l. 1941 (*Hauptvermessungsabteilung XIV*) v merilu 1 : 25000.

58. **Zedölnig** 2330 m, višava severovzhodno nad ravnobo, planjico ob enem izmed izvirkov (Q.) *Krampenbacha*, jugozapadno nad *Jamnig-Hütte* 1745 m (ime po izraziti gorski jami) na povirju

⁴⁰ Zemljevid ne navaja več »Windisch Matrei«, ampak le še »Matrei (Osttirol)«.

Tauernbacha severozapadno nad Mallnitzem (ime po málencu), znanem izhodišču ob j. vhodu železniškega Turskega predora.

59. **Zadúz** 1639 m, sedlo vrh peči severno nad planino Mallnitzer Alm, koj severozapadno nad Mallnitzem.

IV. Karte der Ankogel-Hochalmspitzgruppe, izdaja DÖAV iz l. 1909 (Kartographische Anstalt G. Freytag & Berndt, Wien) v merilu 1 : 50.000.

Tudi ta zemljevid navaja oba pod gornjim III. zemljevidom omenjena topografska primera in sicer takole:

58a, 60. **Zedölnig** 2334 m in **Zeduz** 1516 m.

Kar se Zedölniga tiče, gre v obeh zemljevidih brez dvoma za en in isti primer, bivšega Sedelnika. Tudi Zadúz in Zeduz sta si zelo podobni imeni, vendar kljub višinski razliki 123 m in nekoliko različni pisavi ne gre tu za dvojje posebnih topografskih primerov, temveč za en in isti »seduc«, le da so tega naglašali na zadnjem zlogu, kakor kaže podobni primer našega Sedučnika; gl. t. 12. Da je tak naš pastirski stan res nekdanj stal med višinama 1639 in 1516, za to govori v IV. Freytagovem zemljevidu koj zapadno poleg Zeduza tudi še vpisano ime »Stanboden« ob ključni stezi na omenjeni Zeduz.

V. Karte der Zillertaler Alpen, priloga k »Zeitschrift des DÖAV iz l. 1934 (Kartographische Anstalt G. Freytag & Berndt) 1 : 25.000.

Tudi še zapadno od Visokih Tur v Zillertalskih Alpah se pojavljajo nekdanja naša pastirska »sedla«, na primer v Krimmlerachentalu.

Približno sredi te doline stoji Krimmler Tauern Haus 1622 m. V vzhodni strani doline nad njim najdemo:

61. **Karsedl** 2200 m ob izviru Weiglkarbacha in precej više severno od tod

62, 63. **Ober- in Innerer Schafsedl**, v zapadni strani doline Krimmlerachentala, in sicer jugozapadno nad Tauern Hausom pa

64, 65. **Unt.- in Ob. Achensedl** 1900 m. Severopazadno od Tauernhausa je še

66. **Rötenkarsedl** 2120 m v zaokroženem ravnem dnu krnice, ob izviru potoka Rötenkarklamma.

V zapadni sosedni dolini Wilde Gerlos naj omenim v njeni zapadni strani še:

67. goro **Sedl K.** 2186 m nad steno **Sedlwand**; vzhodno pod njo se razprostira

68. planina **Am Sedl** 1900 m.

Iz podanih gornjih treh seznamov pisanih sedelskih topografskih imen smo imeli priliko spoznati, kakó se je izoblikovalo v našem in nemškem imenoslovju skozi dolgih 13 stoletij kar šestero vrst »sedelskih« imen in sicer:

1. naša prava imena in njih izvedenke: Sedlo, Sedla, Seduc, Sedelca, Sedelnik, Sedúčnik in druga;

2. od Slovencev prevzeta nemška narečna imena z golim izrazom ali sestavljena imena: Sedl, Hochsedl, Karsedl, Sedlgrat, Sedlkopf, Sedlwand, Zedl, Zedlach, Zeduz, Zadùz, Zedölnig itd.;

3. iz naših imen nápak prevedena nemška imena: Sattel, Sattelalm, Sattelkar, Karsattel;

4. iz izmišljenih nemških prévalskih imen dobesedno poslovenjena imena: Kamniško sedlo (iz Steinersattel), Savinjsko sedlo (iz Sanntaler Sattel), Krma sedlo (iz Krmasattel), itd.;

5. po nemškem kopitu (Sattlu) nápak prikrojena slovenska imena za gorske prehode: Korensko ali Podkorensko sedlo (prav Koren), Jezersko sedlo ali Sedlo Jezersko gore (prav Jezerski vrh), Pastirkovo sedlo (prav Pastirski vrh), Baško sedlo ali Sedlo Bača oziroma Sedlo 'čez Bačo (prav Vrh Bače), Trojansko sedlo (prav Trojanski vrh) in celo

6. dvakrat napačno prikrojena slovenska imena za škrbine: Dolsko ali Dolško sedlo (prav Zdolška škrbina), Sedlo Globoko ali Sedlo Globoka (prav Globoka, namreč škrbina), Mlinarsko sedlo itd.

Pod t. 4, 5 in 6 označena naša topografska latovščina ni za nikamor in je treba vsa ta imena spraviti čimprej pravilno v sklad z našo ljudsko geografijo.

Zaključek

Obrazložil sem, da je uvedeno v jugoslovanski geografiji eno in isto ime za dvoje povsem različnih, nasprotujočih si geografskih pojmov, ki se med seboj pobijajo. Zaradi nepoznanja ali neupoštevanja odlično ustreznih domačih imen so naš selski geografski izraz popolnoma napak zamenjali za prévalskega in s tem pokvarili premnoga imena naših najvažnejših gorskih prehodov, pristna domača imena pa prezrli in spodrinili, tako da so kljub Miklošičevim, Erjavčevim in Levstikovim migljajem še danes nepopravljena.

To stanje je ne v z d r ž n o, taki zmešnjavi je treba napraviti konec in čimprej! Po nemškem vplivu pri nas kakor tudi pri vseh drugih slovanskih narodih pod Avstrijo uvedeno sedlo kot označba za gorske prehode je tako naši kakor obči slovanski geografiji le v b r e m e i n n a p o t o, odvečen, žaltav nadomestek, potreben toliko kakor vozu peto kolo. Naš domači p r é - v a l — bodimo kar brez skrbi — ga bo prav izvrstno izmenjal, z lahkoto in hitro nadvladal, čim ga le naša geografija — prizna in v šolah uvede!

Naloga naše geografske znanosti je in mora biti, da domače dobre geografske izraze in imena določi, drži in zaščiti, ne pa da jih zanemarja in nadomešča s tujimi, nepravilnimi.

The term »sedlo« (saddle) in Slovene placenames

(Summary)

The paper deals with the term »sedlo« (saddle — depression between two summits) which is often to be found in Slovene placenames and used in various meanings. In the sense of »mountain pass« the word »sedlo« had been introduced into Slovene geographical terminology as the consequence of a misinterpretation of the German term »Sattel«. For the latter there exists many a Slovene expression, first of all »préval«. Colloquial Slovene, it is true, knows the term »sedlo« but here it is used in an other sense.

Rudolf Badjura

Anton Melik:

Ljubljana pred 800 leti

V letih 1144 in 1146 se v srednjeveških listinah prvičkrat imenuje Ljubljana. Naše glavno mesto ima tedaj za seboj 800 let zgodovinsko znanega obstoja. Te osemstoletnice pa v vojni dobi nismo imeli časa praznovati. Ker pa je podoba, da se bomo v kratkem vendarle povrnili k zamujenemu ter da se bomo lotili tolmačenja nastanka, zgodovine in razvoja našega glavnega mesta Ljubljane, ne bo odveč, če z nekaterimi razglabljanji posvetimo pozornost geografskim momentom, ki so bili važni v obdobju pred osemsto leti in katerih pomembnost ter važnost moramo jemati v poštev, kadar poskušamo razmotrivati, kako da se je prav takrat in nekako nenadoma pojavilo v območju zgodovinskih dokumentov naše glavno mesto.

Ljubljanska kotlina je dokaj prostrana, saj meri po dolgem od Žirovnice do Iga nič manj ko 60 km, a v področju največje širine med Škofjo Loko ter Bistriško ravnino pod Kamnikom 25 km. Vrh tega je izrazito hidrografske središče, predstavljajoč enotno porečje zgornje Save; vanjo se izteka obsežna vodna mreža. Ob rekah, rečicah ter potokih zgornjesavskega porečja se je izoblikovala obilica dolin in dolinic, ki so odprte v Ljubljansko kotlino. Široko obrobje teži še v kotlino in s tem se obsežnost in učinkovitost njenega antropogeografskega osredotočenja še večja in stopnjuje. Vse to, na kratko navedeno, nam podčrtava pričakovanje, da so že splošni naravni pogoji nudili zelo dobre osnove za nastanek večjega mesta v Ljubljanski kotlini.

Toda s tem še ni ničesar povedanega o legi urbanskega središča. Nikakor ne moremo reči, da bi Ljubljana stala sredi Ljubljanske kotline. Ta sploh ni zaokrožena in je takorekoč sestavljenega značaja, bodisi po tektonsko-geološkem nastajanju, kakor tudi po prirodnih svojstvih površja ter po razčlenjenosti in poteku obrisov. Močno je treba poudariti dejstvo, da moramo položaj Ljubljane v kotlini označiti kot periferen. Geometrično vzeto se nahaja središče Ljubljanske kotline v prostoru med Kranjem, Škofjo Loko, Šmarno goro, Domžalami ter Kamnikom. Pokrajinsko pa bi prišlo to geometrično dejstvo do veljave pač šele, ako ne bi bilo osamelih gora in goric, razvrščenih okrog male Skaručenske ravninice. Ti osamelci oslabljajo Ljubljanski kotlini v zu-

nanji podobi, v reliefu in sploh pokrajinsko značaj prirodne enote ter povzročajo razkosanost na sestavne dele, ki so med seboj v zvezi le po sorazmerno ožjih prehodih. Soteska pri Pirničah ter Medvodah loči Ljubljansko polje od Sorškega, Kranjsko-Sorško polje prehaja v Bistriško ravan v dokaj zoženem medgorju med Tunjiškimi Dobravami ter Bukovskim hribom (za Mengšem), a ravan ob Kamniški Bistrici pomagajo ločiti od Ljubljanskega polja gorice med Črnučami ter spodnjo Pešato. Kranjsko-Sorško polje pa ni samo osrednja, marveč tudi najbolj prostrana ravan v Ljubljanski kotlini. Ima tedaj precej na sebi pojmovanje, da bi bil za osrednje urbano naselje Ljubljanske kotline najbolj prikladen položaj na Kranjsko-Sorškem polju po osrednji legi, ako jemljemo v pretres le kotlino samo. A podčrtavamo: ako jemljemo v razglabljanje kotlino samo.

Ljubljana po tem takem zares nima osrednje lege v kotlini. Pri tem je treba opozoriti še na sila važno naslednje dejstvo. V prejšnjih stoletjih je Ljubljansko barje predstavljalo malodane docela neposeljeno področje, neprehodno močvirje ter barje, ki je nudilo celo na svojem robu človeku kaj malo prilike za bivanje ter gospodarjenje. Periferni položaj Ljubljane je prihajal v prejšnjih stoletjih še mnogo bolj do veljave in z vidika antropogeografske strukture je nastala Ljubljana docela na robu Ljubljanske kotline. In sicer celo na spodnjem koncu njene podolžne osi, ki leži v smeri od SZ proti JV.

Toda naglasiti je treba takoj, da tako nesorazmerje med središčno lego ter položajem vodilnega mesta v kotlini ne preseneča, saj moremo podobno stanje opazovati tudi v drugih kotlinah. V njih se nam zrcali učinek dejstva, da o namestitvi vodilnega mesta soodločajo še drugi činitelji, ki se često izkažejo celo mnogo močnejše. Med njimi so na prvem mestu prometne žile. Kjer je priroda nakazala v svojem reliefu poti, ki se jih je človek posluževal, zdaj bolj, zdaj manj intenzivno, tam je bila prilika najprikladnejša za nastanek tržnih naselij, prav posebno pa tamkaj, kjer se naravne prometne poti stikajo in razhajajo. Ljubljanska kotlina je staro hidrografska sotočje; k zgornji Savi so se stekale vode malodane iz vseh smeri in ob rekah zgornjega savskega porečja so se izoblikovale daljše doline, ki se je nanje naslonil promet. Docela naravno je tedaj, da ima in je imela skozi stoletja Ljubljanska kotlina v prometu jako važno funkcijo: vanjo so stremele poti od vseh strani z obrobja in iz bližnjih ter sosednih predelov, a

preko nje so se že od nekdanj usmerjali prehodi velike važnosti in celo prvega reda, sprovajajoč tod čez promet na daljavo.

O poteh, ki držijo čez Ljubljansko kotlino kot daljnovodne prometne žile, je bilo že obilo razpravljanega in napisanega, tako da ne kaže tu vsega tega ponavljati. Poudarimo naj samo kot posebno važno, da je v prirodi nakazana vélika pot čez Ljubljansko kotlino, tista pot, ki pridrži iz Podonavja ob južnovzhodnem robu Alp, se druži z drugo, ki pridrži z Balkanskega polotoka čez Dolenjsko in ob Savi navzgor, pa vodi dalje proti Jadranskemu morju in v zgornjo Italijo. Za te poti se nudijo čez razvodnice ob Ljubljanski kotlini prav dobri prehodi in sicer v več varijantah. Med vsemi temi varijantami so za promet na daljavo najbolj prikladni prehodi čez Trojane, po podolju pliocenske Ljubljanice, ki nas dovede zložno v bližino morja, pa po podolju pliocenske Rašice, ki nas povede čez Dolenjsko k spodnji Krki ter dalje po Posavini. Razvoj prometa nam priča, da so se v raznih obdobjih uporabljali razni prehodi, da pa so med njimi, med temi varijantami, po prirodi reliefa za velikopotezno zasnovane prehode na daljavo najbolj usposobljeni navedeni glavni prehodi.

S tem je temeljito podčrtana prednost južnega dela Ljubljanske kotline pred osrednjim ter severnim. Po prirodi reliefa utemeljene ugodnosti za promet in posebej še za prometna križišča prvega reda ter prehode na daljavo so dale osnove za nastanek urbanskega središča takorekoč na robu, in sicer na južnem podolžnem koncu kotline. Dognano je, da je prav izoblika reliefa v območju pliocenske Ljubljanice ustvarila poglobitve prirodne pogoje za veliko razpotje prvega reda, ki je izkoristilo na eni strani notranjsko podolje Ljubljanice ter Pivke, na drugi strani pa podolje nekdanje Šmarske ali Radenske reke, t. j. pliocenske Rašice. V območju Ljubljanskega barja se stikata obe podolji, pa je radi tega nastala na prvi pogled nekoliko presenetljiva situacija: prav v tem delu Ljubljanske kotline, ki je bil najbolj trdovratna ovira prehodu, po večini celo docela neprehoden ter prava anakumena, je po naravi utemeljeno veliko prometno križišče. Samo ob sebi je umljivo, da je promet izrabil pri tem robni pas in sicer obe sončni stranici, severnozpadno ter severnovzhodno. Pa očitvidno ne le spričo prisojne lege, marveč tudi iz drugih vzrokov. Barje se nahaja v križišču alpske ter dinarske zgradbe: severnozpadni rob poteka nekako v alpskem pravcu, a severnovzhodni rob v dinarski smeri. Oba imata radi tega znatno bolj preprost, po večini dokaj raven potek, med tem ko teče južna stran prečno na dinarsko zgradbo

in kaže temu primerno menjavo smeri, več ostrih zavojev in zajedkar pomenja za pot ob robu močvirja obilico neugodnih ovinkov. Razen tega je bila južna stran, kjer potekajo v Barje največ kraške vode, najbolj barska ter močvirna, med tem ko je bilo na severnem in vzhodnem robu, kjer prevladujejo karbonski, permski ter mezozojski škriljevci, zasipanje bolj intenzivno, tako da je mogel ob robu zgoraj nastati napet, bolj sušen pas, ki ga je s pridom izrabil človek za pot, za cesto, končno za železnico.¹ Obe imenovani podolji imata takorekoč podaljšek na stranicah Barja, severnozapadni ter severnovzhodni, ki se stikata pri Ljubljani. S tem se nam pokaže položaj slovenske prestolnice kot po naravi izvrstno odbran za prometno križišče prvega reda.

Oblika Ljubljanske kotline je taka, da se na ljubljansko prometno križišče odpirajo možnosti še nadaljnjih razpotij.

Oglejmo si sedaj, po tem kratkem preglednem uvodu, v kakšni luči se nam pokažejo prve omembe Ljubljane pred 800 leti in katera historičnogeografska dejstva nam jih pomagajo osvetliti.

Ob koncu rimskega gospostva se uveljavi velika sprememba v naselbinski sliki. Nastopila je doba razdejanj, razpada in upadka. Lega na veliki obalpski poti, vezoči Sredozemlje s podonavsko srednjo Evropo, ki je bila osnova naselbinskemu razcvetu ter gospodarskemu razmahu v področju Ljubljane in tudi drugod ob tej veliki cesti, pa na njenih razpotjih, je v nemirnih vojnih časih, v takoiimenovani dobi preseljevanja narodov pomenila ravno obratno: povečano nevarnost, stopnjevano nesrečo, požig, uničevanje, razpad in smrt, v gospodarskem področju pa prav tako propad in razpust ter uničevanje. Lega ob velikih naravnih poteh, urejenih v dobre ceste, je sedaj celo najbolj pomagala privajati nevarnost ter s tem povzročila stopnjevanje vsega hudega.

Naznačeno splošno dogajanje se nam v razvoju Ljubljane zrcali nad vse značilno v naslednjih podatkih: Emona se zadnjikrat imenuje v letih 407/8. (Šmid, Emona, s. 64). Računa se, da so jo razdejali Huni l. 452., (v istem času ko Aquilejo), ko je Atila s svojimi divjimi trumami drl v Italijo (Šmid, o. c. 64). V razvalinah emonskih hiš so ugotovili sledove pepela, znamenje požarov (Šmid).

In njena naslednica, Ljubljana, se prvokrat imenuje v listinah šele v l. 1144 z nemškim imenom Laibach ter dve leti nato, 1146 s slovenskim imenom, v obliki Lubigana. Torej za dobo skoro

¹ Že iz teh razlogov je docela neprimerno iskati rimskega mesta Emone v območju Iga, kakor je storil A. Müllner (Emona, 1879). Za križišče poti prvega reda Ig nima naravnih pogojev.

750 let nam zgodovinski viri ne vedo povedati ničesar o mestnem naselju v ljubljanskem medgorju. Takoj v prvi srednjeveški listini o Ljubljani izvemo, da je imel tu sedež Spannheim, ki je bil brat koroškega vojvode, a v naslednjih listinah za dobo XII. stol. se imenujejo tu ministerijali koroškega vojvode.² V l. 1220. se imenuje grad kot sedež fevdalne oblasti koroške rodovine Spannheimovcev (»palacio nostro«), ki so s svojimi ministerijali ter vitezi obvladovali tudi gradove v bližini (Goričane in Jeterbenk pri Medvodah, Polhov gradec, Sostro, Ig, Falkenberg pri Turjaku; Kos, Gradivo V, 165, XLV). Leta 1163. se imenuje župnik iz Ljubljane (Zwitter, 9), tu je takrat že obstojala fara, pri cerkvi Sv. Petra. Za l. 1243. se imenuje v Ljubljani mitnica, 1248. ljubljanski novec, za l. 1242. je ugotovljen tu že minoritski red, za l. 1263. pa križevniški, za l. 1254. se imenuje, da imajo Spannheimovci v Ljubljani že vrsto uradnikov (officiarii, procuratores, precones, exactores, judices; Zwitter, 9). Toda urbana naselbina sama v Ljubljani je bila do nedavna izpričana šele za dobo 1265—1269. In sicer se v l. 1265. imenuje trg (in Laibaco foro nostro s pričami cives de Laibaco), v l. 1267. trški sodnik, a v listini, izdani 1257. do 1269., se podeljuje eksempcija od mestnega prava in straženja obzidja (Zwitter, 10). Ker so za l. 1252. ter 1261. znane listine, v katerih bi se morala imenovati Ljubljana kot trg odnosno mesto, če bi takrat že imelo naselje tak pravni značaj (Zwitter, 9), ni preostajalo drugega — tako se je zdelo — kot zaključek, da je Ljubljana dobila podeljene pravice trga (odn. mesta?) šele v 60 tih letih XIII. stoletja, kar bi bilo nedvomno izredno pozno. (Podobno Kos, Zgod. Slovencev, 199). Toda leta 1940. so objavili v polnem obsegu listino, iz katere je razvidno, da je dobil znani kartuzijanski samostan Jurklošter že v letu 1243. stavbišče in druge gospodarske ugodnosti v Ljubljani znotraj mestnega obzidja (»in Laibaco intra murum civitatis«).³ Ker se o pristnosti te listine ne dvomi, je iz nje razvidno, da je za Ljubljano značaj mesta vendarle izpričan že za bolj zgodaj in sicer najmanj za leto 1243, vsekakor pa že za nekaj poprej, saj je imelo mesto takrat že obzidje. Dosedanje sklepanje, da je bila Ljubljana trg tudi pravno že l. 1265., a mesto že l. 1269. (Zwitter, G. V. 1930, str. 140), je treba po tem takem v toliko izpopolniti, da je s to listino za Ljubljano mesto in obzidje izpričano že za leto 1243. O ustanovni listini glede Ljubljane z značajem trga

² Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 8.

³ Reiner Puschnig, Zur Geschichte des untersteierischen Klosters Geirach. Fünf bisher unbekannte Urkunden. Das Joanneum, Graz 1940, str. 130—147.

oziroma mesta v pravnem pogledu pa ni dosedaj zgodovinskega ugotovljenega ničesar; ni se moglo dognati kaj bolj drobnega ali dopolnilnega glede prehoda od običajnega naselja s starim trgovanjem do formalnopravnega trga, pa od trga do mesta.

Za dolgo dobo nič manj ko 750 let nam potemtakem zgodovina ne ve ničesar povedati o urbanskem naselju v področju sedanje Ljubljane in stare Emone. Ni čuda, da so nekateri skušali zgodovinsko praznino zapolniti z domnevami, s sistematično rekonstrukcijo dogajanja za dobo manjkajočih podatkov.⁴ Izhodišče tem poskusom je predstava, da je za tako veliko in pomembno urbano naselje, kakor je Ljubljana-Emona, nemogoče, da bi za tako dolgo dobo kratkomalo prenehala njegova urbana funkcija.

Oglejmo si sedaj kritično, kako je s temi stvarmi in kakšna se nam pokaže 750 letna doba v luči stvarnega premostrivanja materialnih dejstev, kakor nam jih razodeva geografsko gledanje na razvoj našega mesta.

Izhodišče naj nam bo uvodna ugotovitev, da stoji Ljubljana za Ljubljansko kotlino periferno, pa da bi bil za namestitev vodilnega mesta mnogo bolj prikladen prostor med naslednjimi štirimi kraji: Kranjem, Dobom—Domžalami, Kamnikom—Križem in Medvodami, ako bi šlo samo za geografsko enoto kotline same. Nastanek vodilnega mesta v ljubljanskem medgorju je učinek izvenkotlinskih činiteljev, pred vsem velikih v prirodi reliefa nakazanih poti, ki se stikajo in razhajajo prav tu, v južnem koncu kotline. Poti prvega reda, ki se tu shajajo, pa so hkrati prirodna osnova za stik večjih pokrajinskih enot, kar zopet po svoje usposablja mesto v ljubljanskem medgorju za vodilno upravno vlogo večjega značaja, za sedež širše upravopolitične enote.

S tem je izrečena osnovno važna funkcionalna označba ljubljanske pokrajine z vidika naselbinske geografije. Niso za vedno in za vselej dani pogoji za rast večjega mesta v ljubljanskem medgorju, marveč samo za določeno civilizacijsko in gospodarsko stanje. Kadar so aktivirane velike prometne žile, kadar polje po njih živahni promet, ki ga poganja živa trgovina velikega značaja s težnjo na velike daljave, z gospodarskim razmahom ter velikopotezno politično organizacijo, takrat so dani optimalni pogoji za nastanek in napredek mesta v ljubljanskem medgorju. Takšno je bilo prav gotovo stanje v rimski dobi in enako v toku zadnjih nekaj

⁴ Jože Rus, Organske osnove v začetkih ljubljanskega mesta. Geogr. Vestnik XIV. 1938.

sto let novejšje zgodovine. V primitivnih časih nizke civilizacije ali splošnega nereda in obče nesigurnosti, pa gospodarskega upadka in prometno-trgovinskega zastoja, se velike prometne žile zamašijo, oslabijo ali celo popolnoma zamro, v ljubljanskem medgorju postane tiho in prazno, za mestno rast v njem ni pogojev. Precej takšno je bilo najbrž stanje v ilirsko-keltski dobi, ki je pomenila razdobje šele z zmerno prometno-gospodarsko živahnostjo, zato je moglo takrat nastati le skromno urbano naselje ob Ljubljani, vse dotlej, da mu je rimska doba dala velikega razmaha. Po skoro petstoletnem razcvetu je sredi petega stoletja nastopil zopet čas primitivnih razmer. Ali ni spričo tega nastalo zatišje v ljubljanskem področju, ali ni potihnil promet na velikih cestah in so bili uničeni temelji za trgovino in gospodarstvo večjih dimenzij? Poskusimo si ogledati v podrobni analizi, če ni bilo res tako in če niso vesti o Ljubljani potihnile, ne ker jih zagrinja tema zgodovine, marveč ker jih zares ni bilo.

Najbolj važno je seveda poglavje o prometnih žilah. Neposredno o njih nam zgodovinski viri kaj malo pripovedujejo. Toda posredno se nam iz dosedanjih zgodovinskih premostrvanj razkriva marsikaj zelo značilnega. Izkazalo se je na primer, da je za potek slovenske poselitve rimska cesta v področju Ljubljane pa Barja in Notranjskega silno malo pomenila. Na Kras in v Primorje stari Slovenci niso dospeli mimo ljubljanskega selišča, marveč v dveh glavnih tokovih, ki se ga nista niti dosti dotikala. Prvi se je gibal z Dolenjskega čez Bloke na Pivko ter dalje, a drugi od Celjske kotline čez Trojane, Kozjak in Črnelec v srednjo ljubljansko kotlino pa po hribovju med Ljubljano in Ljubnikom na Lučne, Cerkno ter dalje na Tolminsko.⁵ Tudi nekatera druga geografska in zgodovinska dejstva pričajo, da je rimska cesta zelo opustela in da je bilo za prihoda Slovencev na njej malo življenja, pa da je še dolgo dobo področje ob njej bilo zelo malo obljudeno. Na prometno izredno važnem kraju nad izviro Ljubljance je nastalo v slovenski dobi prvo in najbližje naselje v Stari Vrhniki, kakor moramo sklepati po imenu, toda znatno vstran od stare ceste in od vodne poti, ob prostrani sušni terasi, ki na nedvomen način priča, da je naselje nastalo na ruralni gospodarski osnovi in ne v zvezi s prometom. Po antiškem Nauportu ni ostalo nikake naselbinske dediščine, ozemlje je še dolgo, dolgo spadalo pod ljubljansko šentpetersko pražupnijo, kakor tudi ves pas na široko ob stari rimski cesti

⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 33 sl.

tja čez Logatec in Hotedršico še v osredje Hrušice (Hauptmann, Kos, Gruden, Vrhovnik). Šele mnogo kasneje je obnovljeni promet po sledih stare ceste in po Ljubljani povzročil, da je nastalo novo naselje na selišču Nauporta, toda (Nova) Vrhnika, ki je nastajala pretežno na urbanski osnovi, se omenja šele izredno kasno in tudi tržne pravice je dobila šele zelo kasno. Podobno je bilo ob Planinskem polju; tudi tu je najbližje — in najstarejše naselje — naselje Unec nastalo v bližini južnejših pramenov starodavne poti skozi Postojnska vrata, sicer bi izvirek in vas ne imela skupnega imena. Sedanja Planina je očitno nastala mnogo kasneje, dasi stoji pod velikimi klanci, a ime ima nedvomno po travnati ravni kraškega polja; sprva je moral biti ta kraj neposeljen. Preseneča, da v vsem pasu ob stari rimski cesti tako dolgo ni nastalo nobeno tržno naselje, dasi bi bilo pod klanci marsikje prilika zanj, ako bi bil promet zares živ. Pač pa je nastalo tržišče v Cerknici, na vznožju bloškega prehoda, katerega važnost v prvi slovenski dobi nam je zgodovinsko raziskovanje tako močno podčrtalo. Podoba je, da je bil bloški prehod zelo važen tudi za zgornjo Dolenjsko; tako vsaj moramo sklepati po dejstvu, da se že za XIV. stoletje imenuje mitnica v Rašici (Zwitter, 12). Nemara je celo iz področja okrog Turjaka pa Šmarja z Igom vred promet proti morju v kesnem srednjem veku — pa seveda tudi poprej — potekal pretežno čez Bloke. Skratka: po pasu nekdanje rimske ceste med Hrušico in Ljubljano je bilo kaj samotno. Na severni strani od tod med Hrušico ter povirjem Poljanske Sore ležeče ozemlje se še danes često označuje kot »Rovte«, znamenje, da je bilo poseljeno jako kasno, kakor je bilo kasno izkrčeno ter obljudeno ozemlje v hribih med Blokami in Barjem. Tod so se razprostirali prostrani, le malo s kultiviranimi ter poseljenimi jasami pretrgani gozdi, ki so skupaj z Barjem tvorili enotno anekumensko področje, segajoče tja do ljubljanskega medgorja.

Na drugi strani se je glede prehoda v Celjsko kotlino že zgodaj pojavilo mnenje, da je v srednjem veku imela prednost pot po Tuhinjski dolini in ne čez Trojane; tak zaključek so utemeljevali z dejstvom, da je bil ustanovljen gostinjec za popotnike pod Kozjakom (današnji Špitalič) (Luschin, cit. po Zwitterju, 8). K temu nedvomno upravičenemu zaključku naj še pristavimo dejstvo, da so pač ustanovili trg Motnik na tuhinjski poti, ne pa v Črnem grabnu, kar še bolj potrjuje domnevo o začasni opustitvi trojanskega prehoda. Do podobnih zaključkov so dovedla proučevanja kmetskih naselij, kjer so v tipih vasi in domov, v zemljiški raz-

delitvi ter v poteku poselitve prav tako sam od sebe sili sklep: v starejši dobi slovenske naseljenosti je bilo po tuhinjski poti več prometa nego po trojanski.⁶

Uporabljanje posameznih variant poti čez razvodne prevale med Ljubljansko ter Celjsko kotlino je očitno v zaporednih razdobjih kolebalo. Med temi variantami so obdobjno uporabljali tudi prehod od Trojan mimo Vač do plovne Save pri Litiji ter Verneku, kjer so ustanovili celo tržno naselje. In podobno je kolebalo uporablanje prehodov od Ljubljanske kotline proti Italiji ter Jadranskemu morju ob Tržaškem zalivu.

Podoba je, da je bilo v prvi slovenski dobi sploh malo prometa po starih velikih cestah. Ko pa se je začel polagoma obnavljati promet na daljavo, sprva ni krenil toliko po veliki rimski cesti, ko po drugih potih, pretežno po Škofjeloško-Cerkljanskem hribovju, o katerih se zdi, da jih je človek uporabljal že v prastarih časih. Proučitev slovenske poselitve je pokazala, da se je glavni tok naseljevanja gibal prav čez to hribovje od Ljubljanske kotline ter med Žirmi in Cerknim prodril čez razvodje pa poselil porečje Idrijce in Bače ter zgornje Posočje (Kos, 42). Za kesnejši srednji vek se navajajo primeri, kako se je trgovski promet (od Kamnika) gibal preko Škofje Loke in Soče na Čedad (prim. Zwitter, 8). Zgodovinarji računajo tudi s prehodi od Horjulja, Polhovega Gradca ter Vrhnike na to že v predslovenski dobi znano pot (prim. Kos, 42).

Spričo vsega tega se nam vsiljuje vprašanje, če niso morda uporabljali prehoda vzporedno z Barjem neposredno na Ljubljansko polje. Kar se da geografskega o tem navesti, so naslednja dejstva. Presenečajo imena Stražni vrh 439 m nad Podutikom, pa Stražni hrib 396 m ter Straški hrib 454 m nad Črnučami. Hribski ogel nad Šentvidom vzbuja sploh pozornost. Preval, ime za sedlo med Dolnicami ter Stransko vasjo pri Dobrovi, nakazuje, da se je ta prehod že zgodaj uporabljal, bodisi za pot proti Polhovem Gradcu ali proti Horjulju ali za obe. Ime Šujica za vas, ki stoji kak kilometer nad izhodom Horjuljske doline v Gradaško, nam priča, da takrat Dobrove še ni bilo, sicer bi bila ta dobila ime po potoku. Obenem pa je upravičena domneva, da je bilo ime naselju dano z vidika poti čez Preval proti Polhovem Gradcu, podobno kot ime za bližnjo Stransko vas (in Šujica se imenuje že zelo zgodaj med 1197 in 1202. Kos, Gradivo, IV. s. 457). Nadalje vzbuja pozornost stari grad Jeterbenk, ki bi v hribovju na oglu nad stikom obeh poti,

⁶ S. Ilešič, Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geogr. vestnik 1933, str. 90—91.

savske in polhograjske, imel mnogo več eksistenčnega smisla, nego drugače, podobno kot bližnji Pržanj, postavljen v nižji legi tik ob razpotju. Končno je šentviška soseska izkazana kot dokaj zgodaj obljudeno področje; župnija v Šentvidu spada med prafare in sprva se je raztezala še po vsej Horjuljski in Polhograjski dolini navzgor, vključujoč še Črni vrh. Morda je naselbina Kosezov, ki je bila, kakor vemo (prim. Kos), običajno navezana na večje, staro naselbinsko jedro, — pustila je ime vasi Koseze, tudi po tločrtu in zemljiški razdelitvi kažoč na zgodnji nastanek,⁷ — naseljena v zgodnji slovenski dobi bolj kot naselbinski priključek šentviške naselbinske enote, nego ljubljanskega področja?

Pozornost pa obračajo nase še nekatere zanimive podrobnosti. Če je bil glavni prehod v starejšem srednjem veku usmerjen po Gradaški dolini proti Tolminu—Čedadu, je moglo biti nadaljevanje čez Savo od Prevala—Šentvida uravnano neposredno čez Savo, tako da bi bila Ljubljana kot malo poseljeno področje ostalo ob strani. Strateška pomembnost višin nad Šentvidom bi bila s tem še bolj razumljiva, pa seveda še znatno večja. V tem pogledu navaja proučevanje naselij pri obeh vaseh Kleče in Savlje izredno posebnost, da ne stojita na robu savske terase, tik nad ježo, kakor velika večina naselij ob Savi, marveč malo vstran od nje ter sta orientirani na cesto, ki veže Ježico s Šentvidom.⁸ Spričo tega se po pravici smatra, da mora biti ta pot že silno stara, pa da predstavlja morda sled starodavne zveze s starim farnim središčem Šentvidom. Morda smemo iti še dalje in postaviti domnevo, da nam je tu iskati dediščino po stari poti, ki je pomenila prehod večjega značaja, nadaljevanje pravkar imenovane poti in njen dohod do prevoza čez Savo, bržkone na sledeh rimskega mosta. Vas Savlje bi bila pri tem tista, ki je prva nad Savo, kar bi ji pripomoglo do imena. Sicer bi bilo neumljivo, kako da imamo prav tu poimenovanje po Savi, ko leži sicer ob isti reki, v enaki ali celo manjši razdalji, še dolg niz vasi, v katerih imenih ni nakakega odnošaja do nje. Torej je morala imeti vas Savlje prav posebno razmerje do nje. Tudi po tipu, osobito po zemljiški razdelitvi, se nam kažejo Savlje kot sorazmerno zelo stara vas (Ilešič, 1934, 92). Ježica bi bila nekaj mlajša vas. Tudi pri tej preseneča ime. Zakaj takorekoč brez števila vasi na Ljubljanskem polju je nameščenih vrh ježe na robu terase, pa

⁷ S. Ilešič, Prvotna kmetska naselja v območju Velike Ljubljane. G. V. 1930, str. 150.

⁸ S. Ilešič, Vasi na Ljubljanskem polju in njegovem obrobju. G. V. 1934, str. 92, 93.

vendar sta samo Ježa pri Črnučah ter Ježica pri Savljah dobili nanjo se nanašajoče ime. Vsiljuje se nam zaključek, da se nanašata njiju imeni na ježo prav radi tega, ker je šla ob njih velika pot čez savsko ježo k strugi, bodisi na levi kot na desni strani. Seveda pa moramo v tem primeru predpostavljati, da so Črnuče šele kesneje nastala vas. Saj je bila za prehod prav ježa važna značilnost, podobno kot je klanec, preval in podobno, kar je dalo tolikim krajem ime in kar nam po svoje dokumentira sledove starih poti. — Glede Savelj je treba še dostavka, da je njihovo ime nastalo nedvomno z izhodiščem motrenja od Šentvida. Ako se ne bi potrdilo, da je v naznačenem smislu potekala stara velika pot, pa je gotovo, da je bila najbolj proti Savi pomaknjena vas šentviške naselbinske enote. Toda, poudarimo naj še enkrat: podobno je, da je pot, ki se je od Šujice čez Preval spuščala v Dolnice (ime!) in tekla skozi Pržanj, Podgoro ter Poljane odnosno Šentvid na Kleče (ime je v zvezi s prodno nasipino v savski strugi ali ob njej, prim. Pleteršnik, Slovar) in na prehod čez Savo, vplivala na krajevno toponomastiko.

Pripomnimo naj pri tem, da se v bližini te poti že jako zgodaj omenjajo neka naselja in sicer tri kmetije v Utiku (Kos, Gradivo IV.: »tribus mansis sive huebis apud Luttich sitis«) l. 1178. Tako zgodnja omemba Utika preseneča spričo dejstva, da gre še danes tu samo za posamič stoječe domačije, raztresene po hribovitem ozemlju Stražnega in Velikega vrha, torej za tipične samotne kmetije. Navaja se, da je Utik prvotno ime za ves dominikalni gozdni kompleks med Glinico in Gradaščico; po njem je dobilo ime vse naselje samotnih in razloženih kmetij, ki jih je tudi še l. 1910. štelo samo 14. Naseljenost v obliki samotnih kmetij je pri nas sicer ugotovljena kot dokaj mlada, če ne sploh najmlajša; tako se je vsaj izkazalo po večini, kjer je bilo mogoče zgodovinsko raziskati potek poselitve. Kmetije v Utiku, katere je odstopil Henrik od Sore, je navedenega leta oglejski patrijarh podelil stiškemu samostanu. Kje so stale te domačije in v katerih današnjih domačijah jih moramo gledati, je še neugotovljeno. Zato tudi ne moremo vedeti, če niso kaj v zvezi s preходом čez Preval ali z imenovanjem hriba Stražni vrh. Toda na domnevo, da so se nahajale v bližini enega ali drugega ali obeh, nas navaja dejstvo, da stoji pod tem delom hriba vasica Podutik, ki je potemtakem morala dobiti svoje ime od šentviške ali ljubljanske strani.

Šujica, ki se tudi imenuje zelo zgodaj, stoji točno tamkaj, kjer prehod čez Preval doseže Gradaščico. Omenja se med l. 1197. in 1202., ob priliki, ko darujejo Spanheimi šentpavelskemu samostanu

20 kmetij v Šujici ter v Goricah na Ljubljanskem barju. Tudi zgodnja poselitev Gradaške doline, pa zgodnje močne postojanke, n. pr. Polhov Gradec, Dvor (ob rogovili poti na Horjulj ter k Vrhniki), pa morda tudi nenavadno zgodnji slovenski Castrum Bozizen (Kos) nam pričajo o možnosti, da je nemara v neki dobi srednjega veka ta prehod tekmoval s staro rimsko potjo ob Barju. Pičli naselbinski sledovi pa podpirajo domnevo, da posebno živahen v starejšem veku ni bil promet ne po eni ne po drugi poti.

Preseneča, da smo tudi na vzhodnem robu Barja ob Dolenjski cesti skoro brez naselbinskih znakov, ki bi pričali, da je bila tod skozi stoletja tekla velika cesta. Kar imamo ob cesti poseljenega, je vse učinek novejše dobe; pičla naselja, majhne vasice, so vse vstran od ceste, na spodnjih pliocenskih terasah. Vsiljuje se domneva, da je v najstarejših časih srednjega veka človek uporabljal raje prehod od Šmarja—Lanišča, kjer je nastala pražupnija, čez hrib mimo Sadinje vasi, kjer se omenjajo kosezi (Kos), k Zadvoru—Sostremu, kjer je raziskovanje naselij ugotovilo zgodnje naselbinsko jedro. Morda je namestitev starega gradu Ostri vrh na pomolu med Besnico ter spodnjo Ljubljanico v genetični zvezi tudi z nadzorstvom nad to potjo. Kako pasivna so bila barska pobočja ob veliki cesti do novejše dobe, odseva tudi iz dejstva, da se je katastrska občina Dobrunje raztezala čez Golovec in Dolenjsko cesto prav na rob barja in še kesneje so dobrunjski upravopolitični občini pripadale vse vasi na barski strani od Rudnika do Lanišča, med tem ko se je župnija Sv. Lenart šele v novi dobi izločila iz prafare Šmarje. Podoba je tedaj, da je bil promet iz Grosupeljske kotline v neki dobi usmerjen med Lipoglavom ter Šmarjem—Laniščem v spodnje Ljubljansko polje, kjer se nam kaže področje okrog ustja Ljubljanice ter Bistrice kot važen prometni vozle, za kopni in vodni prevoz ter prenos. Saj se nam tu ob Podgradu ter Gradovljah kaže tudi zaselek Gostinjec.

Že iz dosedanjega je razvidno, da je bila pokrajina Barja razen Ižanskega ter obrobja na SZ in JV malodane neposeljena v prvi slovenski dobi. Pa tudi druga bližnja področja južne Ljubljanske kotline ne morejo za ono dobo izkazati kaj prida goste obljudenosti. Najbolj gosto poseljeno območje Ljubljanske kotline se je nahajalo znatno bolj proti severu in sicer v pasu, ki se vleče od Bistriške ravnine pri Dobu ter Ihanu proti SZ, med Mengšem in Kamnikom, Vodicami ter Komendo, pa dalje v pasu blizu vznožja Snežnikov čez Cerklje in Senčur proti Naklemu in Kranju. Sušna ravan na prodni osnovi je očitno najbolj vabila človeka in ga

sorazmerno zgodaj privlačevala. Za zgodnjo slovensko dobo so tu ugotovljena močna naselbinska jedra, kakor jih moremo razvideti tudi iz staroslovenskih grobišč, pa iz številnih pražupnij, ki so nastale v naznačenem naselbinskem pasu znatno bolj na gosto, nego v ostalih predelih Ljubljanske kotline. Južnozapadne dele kotline je našlo dosedanje proučevanje mnogo manj obljudene, na primer področje na desnem savskem bregu med Kranjem ter Škofjo Loko. Za Ljubljansko polje je geografsko raziskovanje ugotovilo na prvi pogled presenetljivo dejstvo, da kaže zelo velik del ravnine znake jako kesne poselitve. Vasi v osrednjem delu ravnine, osobito v obližju Ljubljane, pripadajo tipu enorednih dolgih vasi z zemljiško razdelitvijo na proge, ki so znane kot kolonizacijske vasi visokega srednjega veka. Takšne so vasi Dravljje ter Zgornja in Spodnja Šiška, ki stoje v neposredni okolici starega mesta Ljubljane, a prav takšne so Zgornja ter Spodnja Hrušica, Bizovik in Dobrunje, prav tako Moste, Studenec in Slape ter Zalog, pa nekatere na savskih terasah (Šmartno, Obrje) (Ilešič 1934, 90 sl.). Do kesnega srednjega veka je bila potemtakem neposredna okolica sedanje Ljubljane še toliko kot neposeljena in prostrani gozdi so se razprostirali še po večjem delu Ljubljanskega polja, tvoreč enoto s poprej označeno široko ploskvijo anekumene. Zgodaj obljudeno področje na Ljubljanskem polju se nam pokaže iz naznačene naselbinske analize le na vzhodnem robnem pasu ravnine, med Zadbobovo ter Podlipoglavom, pa na severnozapadnem področju, med Tomačevim ter Mednim, Šujico ter Kosezami, s središčem v Šentvidu. Kar se tiče naseljenosti v prvi slovenski dobi in v prvi polovici srednjega veka, se potemtakem Ljubljansko polje ne more primerjati z ravnino med Dobom-Domžalami ter Kranjem.

Dejansko je bilo tedaj tako, da je Ljubljana stala na robu prostranega anekumenskega prostora, ki je segal od J in JZ prav do nje, da pa je bila njena okolica tudi na severni strani kaj malo obljudena. Reči moramo, da je predel Barja ter Ljubljanskega polja z obrobjem v oni dobi spričo svoje izredno pičle obljudenosti bil kaj malo vabljiva osnova za trško ali mestno ustanovitev.

Označili smo postojanko Ljubljane kot izredno ugodno za gospodarsko središče širše pokrajine, za kar jo usposablja od narave nakazano križišče velikih in manjših poti. Toda kakor se je pokazalo, so se v oni dobi ta pota le deloma uporabljala. Ali enako pomembno je dejstvo, da je bilo ozemlje kesnejše dežele Kranjske v oni dobi izredno razkosano v političnem pogledu. Razcepljena na obilico teritorijalnopoličnih območij, po večini manjšega ob-

sega, samo z nekaterimi večjimi enotami, pripadajočimi različnim fevdalnim gospodom, je bila ta pokrajina kaj malo primerna za izgraditev močnega dinastičnega gospodstva, zaključuje zgodovinar pregled upravnopolitičnega razvoja na Kranjskem za dobo tja v začetek XIII. stol.⁹ Prav v XIII. stoletju se je šele nekaterim fevdalnim dinastom posrečilo zbrati v svoji posesti večje teritorije in začela se je borba za premoč med njimi, borba za teritorijalno-politično združenje dežele in za gospodstvo nad njo. Ta borba, ki zgodovinar z njo karakterizira celotno politično zgodovino dobe v XIII. ter v začetku XIV. stoletja kot »Borbo za Kranjsko« (Kos, 147 sl.), je v glavnem zaključena z velikim poenostavljanjem oblasti ter dejanskim nastankom dežele Kranjske, pa končno v l. 1335. s prehodom vojvodstva v posest Habsburgovcev, ki so bili med tem pridobili tudi druge vzhodnoalpske dežele ter si v l. 1382. podredili tudi Trst. S tako označenim teritorijalno-političnim razvojem bi se popolnoma vjemalo, da začne Ljubljana dobivati vedno večjo vlogo v XIII. stoletju, pa da prihaja njena vodilna upravna funkcija v polni meri do učinka šele s XIV. stoletjem.

Ob tem ne smemo pozabiti, da se je z umirjenjem Madžarov v X. stoletju šele nehala dolga doba, v kateri so se le pregosto bojne trume ljudstev in vojska podile ter selile čez slovensko ozemlje, pri čemer je šel glavni tok prav po stari obalpski poti, povzročajoč vedno znova opustošenje ter beg prebivalstva ter preprečujoč antropogeografsko obnovo. Da je ljubljansko področje pri tem posebno mnogo trpelo, leži na dlani in da v takih razmerah ni bilo pogojev za urbane funkcije, je prav tako ob sebi umljivo. Zgodovina karakterizira pri nas čase tja do srede XII. stoletja kot dobo še skoraj vseskozi naturalnega gospodarstva, brez pravih urbanskih (»meščanskih«) naselij (Kos, 129), potemtakem tudi s pičlim trgovinskim prometom. Za mestno funkcijo je bilo tedaj v ljubljanskem medgorju v takšnih razmerah kaj malo pogojev, za razmah v smislu dediščine po stari Emoni pa že celo ne.

Že ponovno smo naglasili: Za Ljubljansko kotlino samo po sebi stoji Ljubljana docela periferno. Zanje samo bi bile za vodilno mestno naselje najprikladnejše ustrezajoče postojanke v osrednjem prostoru med Dobom-Mengštem-Kamnikom na enem ter Kranjem, Škofjo Loko ter Smlednikom-Medvodami na drugem koncu. Potrebo po vodilnem mestnem naselju v periferni ljubljanski postojanki ustvarja šele oživitev velikega prometa na prvovrstni

⁹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 144, 147.

obalpski poti ter njenih križiščih, ki je med njimi najimcinitnejše ravno v ljubljanskem medgorju. Toda kakor hitro se te velike žile prometa na daljavo zapro, se s tem življenski živec vodilni urbanski funkciji v ljubljanskem medgorju zamori, poživijo pa se hkrati mestotvorne sile osrednjega predela Ljubljanske kotline. Ta osrednji pas pa je bil tudi v vsej kotlini najbolj gosto obljuden in ruralno prebivalstvo v njem je najbolj zgodaj imelo potrebo po urbanskem tržnem in obrtnem središču. Zdi se potemtakem popolnoma v redu, ako se v prvi dobi slovenske zgodovine, v starejšem srednjem veku, antropogeografsko težišče v Ljubljanski kotlini prenese na osrednje področje ter ostane tamkaj, dokler se celotni gospodarski položaj zopet ne izboljša, oživijo zopet velike prometne poti in se obnovi trgovina na njih, pa se hkrati tudi politično življenje zopet koncentrira v večjih merilih. Ne zdi se nam spričo vsega tega samo stvar slučaja, učinek samo slučajno bolj zgodnjih zgodovinskih zapisov, da se Kranj ter Kamnik omenjata v zgodovinskih virih bolj zgodaj kot trg odnosno mesto, nego Ljubljana, marveč je podoba, da je uspešnejši razvoj tamkaj bolj zgodaj dovedel do potrebe po urbanskem razmahu.

Docela v skladu z vsem navedenim je dejstvo, da se je teritorialnopolitično vodstvo Ljubljanske kotline ter njenega obrobja nahajalo v tej starejši dobi v osrednjem pasu. Kar nam o tem zgodovina razkriva podrobneje, je obstoj Kranjske mejne grofije, ustanovljene ali obnovljene po zavrnitvi Madžarov v X. stoletju. Sedež mejnega grofa se je nahajal v Kranju, katerega odlično pokrajinsko in deloma tudi topografsko lego ni težko karakterizirati. Kranj je bil od X. stol. dalje središče Krajine, tu je stal od XII. stol. dalje grad deželnega grofa. Ni neutemeljena domneva, da se je politično težišče pomaknilo v osrednji del kotline h Kranju tudi iz vzrokov, ker so bili sprva predeli ob veliki obalpski poti z ljubljanskim področjem vred še ogrožani od Madžarov, pa da se je protiofenziva šele polagoma spuščala od zgornjega področja navzdol.¹⁰ Pozneje se je težišče tudi v političnem smislu preneslo na drugi konec osrednjega pasu, v Kamnik, kar je bilo v genetični zvezi z nastankom ter izredno močnim napredovanjem teritorialnopolitične oblasti Andeških fevdalcev v predelu Motnika ter Trojan pa do Kokre, Kranja ter Smlednika (Kos, 142), s središčem v Kamniku. Postali so najmogočnejši fevdalni rod na Kranjskem, a v drugi polovici XII. stol. so dobili od Oglejskih tudi funkcijo

¹⁰ Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, 1939, str. 12. sl.

deželne grofovske oblasti, katere sedež je bil dotlej v Kranju (Žontar, Kranj 17, Kos, Zgod. Slov. 142). S tem je postal dejansko Kamnik središče najmočnejše oblasti v deželi, za časa Andeških najvažnejši kraj na Kranjskem. Slučajni dinastični odnošaji so pripomogli temu kraju do vodilne vloge, vendar je bila kaj tehtno utemeljena z naravnimi osnovami. Varijanta velikega obalpskega prehoda je potekala po Tuhinjski dolini in se je sedaj z umetnimi sredstvi še bolj utrdila tu (gostinjec Špitalič pod Kozjakom, mitnica, itd.). Tekla je dalje mimo Škofje Loke na Tolmin in Čedad (Kos, Zwitter, Luschin itd.). Kamnik — kakor Kranj in Škofja Loka — so uživali sadove spremembe, ko se je spričo propada velike obalpske ceste trgovski promet umaknil na stranske bolj primitivne poti, potekajoče čez zgornji ter srednji del Ljubljanske kotline (prim. Žontar, Kranj 36). V teh dejstvih so naravni temelji za možnost, da je tudi Kamnik postal vodilni kraj cele Ljubljanske kotline, središče posesti in oblasti fevdalnih deželnih gospodov Kranjskih.

Toda ko je po prvi tretjini XIII. stol. rod Andeških jel nazadovati in končno izumrl, je v borbi, ki se je med fevdalnimi dinastijami vnela za vodilno vlogo na Kranjskem, najprej izredno krepko napredoval rod Spanhajmovcev, ki je poleg obsežnih drugih posesti imel Ljubljano z obilico gradov v okolici od Goričan-Medvod do Turjaka in od Polhovega Gradca do Sostrega (Kos, 143). Sredi XIII. stoletja so si Spanhajmovci pridobili vodilno vlogo v deželi, tudi funkcijo deželnega upraviteljstva (Kos, 157) s Kranjem in s tem se je težišče tudi v političnem pogledu čim dalje bolj prenašalo na Ljubljano. Spanhajmovci so se imenovali gospode Kranjske dežele (Kos, 157). Za najmočnejšega Spanhajmovca Ulrika III. (1256—1269), po najnovejših ugotovitvah celo že nekoliko poprej, — že 1243, se prvič pojavijo zgodovinski zapisi o pravni trški odnosno mestni funkciji Ljubljane. Njihov pojav se tedaj docela vjema s prenosom političnega težišča od Kranja preko Kamnika na Ljubljano. Borba za politično vodstvo in gospostvo na Kranjskem je sicer še dokaj dolgo trajala, kolebajoč med raznimi fevdalnimi mogočniki, dokler se ni slednjič koncentrirala v rokah Habsburgovcev, toda vodilna vloga se ni več odmaknila od Ljubljane. Tudi to je docela v skladu s celotnim razvojem, političnim pomirjenjem, gospodarsko obnovo, trgovinskim procvitom, zlasti krepko obnovo prometa po veliki obalpski poti proti Trstu, ki ostane od l. 1382. naslonjen na vzhodne alpske dežele. Kakor hitro se je gospodarski in politični razvoj jel zopet vračati v tokove

večjega merila, je veliko ljubljansko razpotje znova prevzelo svojo, v naravnih pogojih zasnovano funkcijo, kar se je moralo strniti v odsev bistveno ojačene urbane obnove.

Da se Ljubljana pojavi v zgodovinskih virih kot pravno urejeno trško ter potem mestno naselje šele tik pred sredo XIII. stoletja, se zdi po vsem tem točen odsev dejanskega razvoja, ki do naznačene dobe ni dovedel do nastanka znatnejšega naselja. Tu se zdi, da vsaj kaj važnega ni zavito v znamenito zgodovinsko »temo«. Da v srednjem veku dotlej Ljubljana zares ni imela količkaj vidnejše vloge, odseva še iz nekaterih drugih dejstev. Če bi bilo tu večje in pomembnejše naselje, z znatnejšo vlogo v antropogeografskem dogajanju, bi se moral pač učinek uveljavljati tudi na prim. v posameznih področjih. Toda na prim. jezikovni razvoj, nastanek in razvoj slovenskih narečij, ne kaže nikakih vplivov te vrste. Nasprotno, dialektne meje potekajo celo tik čez mesto ali ob njem, kar je nezdružljivo s predstavo, da bi bila Ljubljana v prvih dveh tretjinah srednjega veka imela ono vodilno urbano vlogo, kakor jo je imela kasneje ter jo ima še danes. Saj je značilno tudi dejstvo, da je meja med Kranjsko in Savinjsko krajino potekala tik vzhodno od Ljubljane, nekako od ustja Ljubljanice mimo Šmarja ter Dobropolj, tako da je celo Grosupeljska kotlina pripadala še k Savinjski krajini, podobno kot vzhodni rob Ljubljanskega polja. Šele v XIII. stoletju se je upravná delitev v nasložitvi na cerkveno upravno razdelitev iz XII. stoletja spremenila in se je vsa Slovenska krajina, t. j. skoro vse ozemlje na desni strani Save tja do Gorjancev, priključila Kranjski (Kos, 108). Tudi tu se nam XIII. stoletje pokaže kot razdobje večje važnosti, kot pomembnejši prehod.

Podoba je, da se je vzporedno s tem dogajanjem izvršila tudi sprememba v poseljenosti Ljubljanskega polja, v tem smislu, da je naglo napredovala poselitev sosedstva ljubljanskega medgorja. Večkrat je bilo že naglašeno, kako je pokazalo proučevanje starih kmetijskih naselij ter njih zemljiške razporeditve, da je bilo Ljubljansko polje po večini sorazmerno kesno izkrčeno ter poseljeno, kar velja še posebno o južnozapadnem robnem pasu ravnine. Vasi Dravljje, Zgornja ter Spodnja Šiška, Moste in Studenec kakor tudi Zgornja Hrušica ter Spodnja Hrušica, Bizovik in Dobrunje in dr. so vse v svojem prvotnem delu tipične dolge enoredne vasi z zemljiško razdelitvijo na proge, torej naselja, ki so znana kot kesnejše ustanovitve.

Zgodovinskih podatkov o tem, od kdaj stoje navedene vasi, nimamo. Od njih se, kolikor je dosedaj znano, prva imenuje Šiška, in sicer šele v prvi polovici XIV. stol. Če se poskusimo nasloniti nekoliko na primerjavo, moremo navesti docela podoben primer, ki je proučen in ki so zanj zgodovinski podatki. Vas Bitnje med Škofjo Loko ter Kranjem je prav tako tipična dolga enoredna vas z zemljiško razdelitvijo na proge. Zgodovinsko znana je že za l. 1160., med tem ko je celotno to ozemlje bilo podeljeno brižinskim škofom v l. 973. Sklepa se, da je bila sistematična kolonizacija ter ustanovitev Bitenj izvršena že proti koncu X. stol.¹¹ (»najbrž konec X. stol.«). Nedvomno se je podobno kot pri Škofji Loki tudi na Ljubljanskem polju sistematična notranja kolonizacija vršila šele potem, ko so se nehali madžarski napadi, kar nas tudi dovede v čas ne kaj prida pred koncem X. stoletja; toda to bi bil najbolj zgodnji v poštevh prihajajoči termin. Pokaže se nam potemtakem doba med koncem X. in koncem XIII. stol., ki se je v njej mogla izvršiti ustanovitev in naselitev imenovanih vasi. Ako se ozremo po možnosti nadaljnje, še bolj podrobne raziskave, pridemo brž do zaključka, da bi mogel biti fevdalni rod Spannheimov tisti, ki je nemara izvedel naselitev. Zakaj ta rod je bil v posesti Ljubljane in njene okolice, pred vsem ravno Ljubljanskega polja. Nadalje je zelo važno dejstvo, da je znano, kako so Spanheimi vršili kolonizacijo tudi po drugih področjih, ki so jih imeli v svoji posesti, na prim. na Dravskem polju (Kos, Zgod. Slov., 119). Ako smo s to domnevo na pravi poti, moremo poskusiti še več glede dobe itd. Na Koroškem, kjer je bilo jedro njihovega gospostva, so bili deželni vojvode v dobi 1122—1269, toda že sto let poprej so si v deželi ustvarili prav močno pozicijo (Kos, 133). Po tem, da so njihovi ministerjali bivali v gradovih v Ljubljani, Sostrem, Goričanah in Jeterbenku ter Polhovem Gradcu (poleg tega na Igu ter Falkenbergu pri Turjaku, Kos, 143), se razvidi popolnoma jasno, da so obvladovali vse Ljubljansko polje. Kdaj so si pridobili svojo sklenjeno posest okrog Ljubljane, se zgodovinsko ni moglo natančneje ugotoviti (Kos, 143), gotovo pa je, da so jo imeli v dobi med l. 1144 in 1266. Ker je treba kot zelo verjetno računati, da se je njihovo tukajšnje gospostvo začelo že nekaj poprej in ker je nadalje več ko verjetno, da so svojo kolonizacijsko delavnost, ki so jo uveljavljali na prim. na Dravskem polju, skušali istočasno razširiti na kranjske posesti in sicer brž v začetku svojega gospostva, se nam

¹¹ P. Blaznik, Bitenj. Geogr. vestnik IV. str. 90 sl. — Podobno M. Kos, Zgod. Slov. str. 119.

pokaže kot najbolj verjetno, da so izkrčenje in poselitev na Ljubljanskem polju in s tem tudi v okolici Ljubljane izvedli nemara najkasneje v prvi polovici XII. stol., ako ne že v toku XI. stoletja.¹²

O krčenju ter ustanavljanju novih kmetij razberemo tudi iz listine iz l. 1161., s katero podeljuje krški škof svojemu doslužnemu kuharju »svoje novine« (quedam nostra novalia) v Savljah, ki donašajo po 20 veder ječmena (Kos, Gradivo — IV., str. 212). Ali so bile te novine v Savljah samih, ali v sosedstvu, iz vira seveda ni razvidno.

Sorazmerno kesna poselitev velikega dela Ljubljanskega polja je eno najbolj značilnih dejstev v naselbinskem razvoju ljubljanske soseske. Ne more se izključevati možnost, da je v kakšni genetični zvezi z nastankom stare župnije šentpeterske v Ljubljani, ki se imenuje prvikrat v l. 1163 in ki je bila najbrž spanhajmovska ustanovitev.¹³ Komaj pa moremo dvomiti o tem, da spada poselitev Ljubljanskega polja v isti vzročni sklop dogajanja, ki je pomenil poživitev prometnih žil, vodečih skozi ljubljansko medgorje, obnovo vodilnega urbanskega naselja ob Ljubljani ter gospodarski razcvet Ljubljane in soseske okrog nje.

Zavedam se, da je ostalo marsikaj hipotetičnega v teh razmotrivanjih. A vendar se mi je zdelo pravilno, da se postavijo ti historičnogeografski pogledi v diskusijo, v namenu, da se preizkusijo v obdobju, ko bo prilike razčistiti to in ono vprašanje iz preteklosti našega glavnega mesta. Pomagajo in pripomorejo naj, da se primerno vzamejo v poštev tudi geografski ter historičnogeografski argumenti, ki bi morebiti v samem zgodovinskem premotritvanju ne mislili nanje.

Ljubljana il y a 800 ans

(Résumé)

Les chroniques du moyen-âge mentionnent Ljubljana pour la première fois en 1144 et 1146; cette ville a donc 800 ans d'existence prouvés par l'histoire. L'Emona illyrienne-romaine qui l'avait précédée est mentionnée pour la dernière fois en 407/8: on suppose qu'elle fut détruite au milieu du Ve. siècle. Pendant une longue période de presque 750 ans, les sources historiques ne parlent jamais d'une quelconque agglomération urbaine dans la région d'Emona-Ljubljana. Une question se pose et qui est de savoir si, durant cette période intermédiaire, il n'y avait vraiment en ce lieu aucune agglomération urbaine de quelque impor-

¹² Pri tem je zelo mogoče, da so poleg domačih novoselcev iz obližja prihajali tudi doseljenci od drugod, na prim. od Drave, bodisi s Koroškega ali z Dravskega polja. Tako bi bilo razumeti ime vasi Dravlje (iz Dravljanj).

¹³ Fr. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija. Geogr. vestnik, 1930, str. 138.

tance ou bien s'il en existait une dont par un hasard quelconque les sources historiques n'ont pas fait mention. En l'absence de sources historiques, l'auteur s'est donné pour tâche d'analyser les facteurs géographiques et historico-géographiques afin d'essayer grâce à eux d'éclaircir ce problème.

Ljubljana est la ville principale du bassin de Ljubljana comprenant la région de la Haute Sava; elle occupe une situation périphérique sur le bord méridional de ce bassin parce qu'il y a là un grand noeud de communications. C'est là que passe la grande voie naturelle venant de l'Adriatique, du golfe de Trieste et de l'Italie du nord et qui, suivant le bord sud-est des Alpes orientales va vers le Danube moyen et plus loin vers l'Europe centrale et la Baltique; c'est là également un carrefour naturel d'où partent des bifurcations s'en allant surtout par le Bas-Pays vers la région de la Sava et plus loin vers les Balkans et, en remontant la Sava dans diverses directions. Ljubljana, ville principale d'une vaste région a fait naître un carrefour de communications de grande importance s'appuyant sur d'excellents passages naturels. Ces passages n'ont pas été pareillement utilisés à toutes les époques; ils ont servi davantage durant les périodes de prospérité économique et moins dans les périodes de déclin. C'est en fonction de la mesure dans laquelle on utilise les passages naturels que l'agglomération urbaine Emona-Ljubljana se développe et prospère et que dans les périodes de déclin économique elle s'affaiblit et ne peut jouer qu'un rôle économique de caractère local.

Partant de là l'auteur estime que dans les premiers siècles du moyen-âge, à une époque de désordres, de guerres, d'arrêt économique et de prédominance de conditions primitives, les grandes voies de communication passant par le carrefour de Ljubljana n'avaient pas une bien grande activité. Et à cette époque d'arrêt économique, les conditions nécessaires au développement d'une agglomération urbaine manquaient et il est donc probable que du Ve. au XIIe. siècle il n'y avait pas de ville de quelque importance dans la région de Ljubljana. Ce n'est qu'au XIe et surtout aux XIIe et XIIIe siècles que les communications reprennent, que se produit un redressement économique de grande envergure, que la concentration politique augmente; dans des conditions de nouveau favorables à la prospérité d'une agglomération urbaine, important centre économique, une ville se développe et il y a de cela 800 ans Ljubljana apparaît dans les sources historiques et progresse rapidement pour devenir une ville jouant un rôle de premier plan.

L'auteur analyse d'ailleurs les facteurs géographiques locaux et il essaie de les interpréter comme indicateurs de la reconstruction d'il y a 800 ans; il insiste sur le fait que, pendant longtemps au moyen-âge, les environs de Ljubljana étaient du côté du nord couverts de grandes forêts et, vers le sud, entourés de marais. Il semble que, à peu près à l'époque où le trafic reprenait sur les voies de grande communication autour du carrefour de Ljubljana, on a commencé à défricher ces forêts pour gagner du terrain à la culture et au peuplement.

Anton Melik

Ivan Rakovec:

O nastanku in pomenu psevdoziljskih skladov

Psevdoziljski skladi ne predstavljajo samo stratigrafske posebnosti naših krajev, marveč so tudi za razjasnitev tektonske zgradbe precejšnjega dela Slovenije velikega pomena. Zato je razumljivo, da so geologi o njih že dosti razpravljali. Vendar še do danes niso rešeni vsi problemi, ki se pojavljajo v zvezi s psevdoziljskimi skladi. Tako še niso povsem pojasnjeni njihov nastanek in razvoj, nadalje njihova vloga v tektoniki in končno njih zveza s triadnim vulkanizmom. Rešitev vseh teh vprašanj nam bo obenem dala tudi zanesljivo osnovo za rekonstrukcijo takratnih paleogeografskih razmer.

Psevdoziljski skladi so znani predvsem iz posavskih gub, kjer so bili najprej odkriti. Pozneje so jih zasledili še v Loških hribih in ob vznožju Jelovice.

V posavskih gubah nastopajo psevdoziljski skladi v več pasovih, ki se kakor gube same raztezajo v alpski smeri (E—W). Severni pas, ki spremlja tuhinjsko sinklinalo večinoma na obeh straneh, poteka od Štor čez Celje, Griže, Vransko in Motnik do Kamnika. Južni, precej ožji pas se pričinja severno od Sv. Ruperta in se vleče mimo Laškega in Trbovelj do kraja Medije, nakar izgine. Manjši kompleks se pojavi nato ob zgornjem teku potoka Medije, daljša proga pa se vleče od Zgornjih Kosez mimo Goričice ter Žej do Domžal. K istemu pasu spada nedvomno tudi proga psevdoziljskih skladov, ki se vleče od Vežnice vzhodno od Svete Gore mimo Vač pa skoraj do prevala Grmače. Južni pas obrobja laško sinklinalo torej samo v zahodnem delu posavskih gub.

Psevdoziljski skladi sestojijo v posavskih gubah v spodnjem delu iz temnosivih glinastih skrilavcev in kremenovih peščenjakov. Na Platišniku, vzhodno od Kamnika vsebujejo kremenovi peščenjaki večje drobce skrilavcev, kar dokazuje, da predstavljajo naplavino iz paleozojskih kamenin (Kühnel, 1933, 65). Med glinastimi skrilavci se pojavijo tu pa tam ploščati ali celo skrilavi apnenci. To menjavanje skladov omenja Kühnel iz zahodnega dela posavskih gub (l. c., 65), Teller iz okolice Vranskega (1897, 19), Bittner iz okolice Trbovelj (1884, 477), Zollikofer pa iz okolice Celja (1859, 162). Navzgor prehajajo skrilavci polagoma v

omenjene ploščate apnence z roženci, menjavajoč se nekajkrat z njimi.¹

Slednjič se med psevdofiljskimi skladi pojavljajo še grohi ali celo vulkaniti (kremenovi keratofirji). K o s s m a t je odkril zelene tufogene pole v psevdofiljskih skladih vzhodno od Kamnika in nahajališče felzitega porfirja pri Vranji peči (1913a, 71). Tudi B i t t n e r je našel v jarkih severozahodno od Vod pri Trbovljah bloke zelenkaste kremenaste kamenine, podobne pietri verde, razen tega pa med skrilavci samimi peščene grohe in plošče eruptivne kamenine, ki po njegovem mnenju utegne biti kremenov porfir. Glede eruptivov pri Govcah, Hudi jami, Šmihelu nedaleč od Laškega itd. je menil, da pripadajo bržkone istemu nivoju kakor skrilavci (1884, 477—478).

Psevdofiljski skladi posavskih gub so povzročali geologom, ki so tamkaj kartirali, največ težav. Zaradi pomanjkanja značilnih okamenin in zavaljo podobnosti z drugimi skladi jim dolgo časa niso mogli določiti starosti. M o r l o t je opazil, da leže skrilavci ponekod normalno na triadnem apnencu. Ker slede nad njimi mestoma oligocenski (soteški) skladi in ker so skrilavci po njegovem mnenju precej podobni oligocenskim ribjim skrilavcem pri Brdcah, je menil, da so psevdofiljski skladi bržkone del oligocenskih, ki tvorijo bazo soteškim plastem (1853, 23). Pozneje jim je pripisoval višjo starost (cf. B i t t n e r, 1884, 476). Z o l l i k o f e r jih je imel zaradi podobnosti s karbonskimi (ziljskimi) skrilavci in peščenjaki za ziljske sklade (1859, 164). S t u r je pričel dvomiti o karbonski starosti skrilavcev, ker pa kljub skrbnemu iskanju ni dobil v njih nobenih okamenin, se je končno pridružil Z o l l i k o f e r j e v e m u naziranju. Vendar ni izključeval možnosti, da so skrilavci mnogo mlajši, bržkone ekvivalent ribjih skrilavcev pri Brdcah (1871, 170), kot je sprva trdil M o r l o t. H. H ö f e r je bil prvi, ki je psevdofiljske skrilavce uvrstil v triado. V negotovosti jih je pa imel za zgornjetriadno tvorbo, za ekvivalent lunškega peščenjaka (1868, 78).

B i t t n e r je odkril pri Trbovljah črne skrilavce, ki so ga spominjali na južnoalpske wengenske sklade. Geološke razmere pri Hrastniku in od tu ob Savi navzgor, kjer ni našel nad mendolskimi dolomiti takih skrilavcev, pa bi po njegovem mnenju govorile proti domnevi, da gre za triadne sklade. Vprav zato B i t t n e r ni podal določenega mnenja o starosti teh skrilavcev (1884, 476—478).

¹ Take apnence iz okolice Vranskega je T e l l e r imenoval vranske ploščate apnence (gl. geološko specialko Celje—Radeče 1 : 75.000).

Šele leto pozneje se je posrečilo Tellerju dognati pravo starost severnega pasu skrilavcev, glede katerih raziskovalci pred njim niti niso dvomili, da bi ne bili karbonske starosti. S pomočjo amonita *Trachyceras julium* Mojs., ki ga je dobil E. Riedl na vznožju Celjskega gradu, jim je Teller določil wengensko starost (1885, 319).

Nekaj let kasneje je Teller sam našel prav tam v tenkoploščatih sivih skrilavcih, ki jim je tokrat prvič nadel ime »pseudosiljski skrilavci«, odtise značilne školjke *Daonella lommeli* Wissm., s čimer je bila vnovič potrjena wengenska starost teh skrilavcev. Temni tenkoploščati apnenci, ki prekrivajo pseudosiljske skrilavce in tvorijo vrh Celjskega gradu, so po Tellerju verjetno zgornji del wengenskih skladov (1889, 210).

Spričo vsega tega je nerazumljivo, da osem let pozneje Teller pseudosiljskih skladov okoli Vranskega ni prepoznal kot takih, ko pripadajo prav isti zoni kot enaki skladi pri Celju, marveč je imel skrilavce za velikotrnske, ploščate apnence pa za krške sklade (1897, 19). Šele na svoji geološki karti Celje—Radeče, ki jo je izdal leta 1907, jih je združil z onimi pri Celju in jih pravilno označil.

Mojsisovics omenja iz peščenih laporjev s primešanimi grohi s severnega vznožja Borovnika pri Zagorju amonita *Hungarites sagorensis* Mojs. (1882, 222, 223, 226). Bittner je našel pozneje prav tam v ploščatih lapornih apnencih, ki so kot preperina ležali že na drugotnem mestu, med številnimi okameninami amonite *Hungarites mojsisovicsi* Mojs. in *H. sagorensis* Mojs. Skladi sami sicer niso nikjer razkriti, toda po Bittnerjevem mnenju nedvomno nastopajo na severnem pobočju Borovnika (1884, 470). Ploščati apnenci in peščene plasti s primešanimi grohi kažejo na pseudosiljske sklade, ki bi segali po teh najdbah sodeč še v buchensteinski horizont. Bittner sicer trdi, da pseudosiljskih skladov ni na severnem vznožju Borovnika, vendar je sam odkril enake ploščate laporne apnence z amoniti, kakršne je bil zasledil v grušču na severnem pobočju Borovnika, tudi pri Rovah in Gamberku ob Kotredeščici (l. c., 477). Tu leže pod pseudosiljskimi skrilavci, pa ni dvoma, da spadajo k pseudosiljskimi skladom.

Pseudosiljski skladi prehajajo po osamelcih na obrobje Sorškega polja. Severni pas, ki v posavskih gubah oklepa tuhinjsko sinklinalo in spremlja severno krilo trojanske antiklinale, se onstran Mengeškega polja pokaže pri Sv. Križu na južnem koncu

tunjiškega gričevja, kjer nastopajo skrilavci, pa tudi temni apnenci.² Psevdoziljski skladi tega pasu se nadaljujejo nato v Smledniškem hribu in v Brezovici pri Medvodah. Južni pas psevdoziljskih skladov, ki v posavskih gubah spremlja južno krilo trojanske antiklinale, v njih zahodnem delu pa obrobja laško sinklinalo, se nadaljuje proti zahodu v več krpah na Rašici ter na severnem pobočju Šmarne gore. Onstran Save ter Sore se pri vasi Sori pokaže širok pas teh skladov, ki imajo popolnoma isto smer kakor psevdoziljski skladi pri Sori. Zategadelj je povsem upravičena domneva glede skupnega nadaljevanja obeh pasov na obrobju Sorškega polja.

Na obrobju Sorškega polja sestojijo psevdoziljski skladi iz sivih do črnkastih glinastih skrilavcev, ki vsebujejo le malo sljude in se po K o s s m a t u prav po tem ločijo od karbonskih glinastih skrilavcev (1905, 73). Med njimi so razen peščenih pol z drobci črnega kremenastega materiala vloženi apneni skrilavci, ki prehajajo navzgor v ploščate apnence z roženci.³ K o s s m a t loči ploščate apnence kot poseben horizont od psevdoziljskih skladov (1906, 265). Ker pa je zaradi pogostega menjavanja glinastih skrilavcev in ploščatih apnencev meja med obema deloma povsem nejasna, moremo imeti oba dela za enoten stratigrafski kompleks.

Po K o s s m a t u prehajajo glinasti skrilavci tako se menjavajo z apnenimi skrilavci in ploščatimi apnenci tudi v nižji horizont (1913 a, 71). Pri Sv. Joštu je opazil K o s s m a t med psevdoziljskimi skladi zelenkaste pole s školjkastim lomom, ki kažejo na primes grohov (1910, 31, 32).

Zanimivo je, da je K o s s m a t prištel psevdoziljske sklade z obrobja Sorškega polja sprva k wengenskemu horizontu (1905, 74, 77, 78; 1906, 264, 265). Kmalu pa so se mu pojavili pomisleki glede starosti teh skladov. Bil je v dvomu, ali pripadajo ladinu ali še anizu, in to predvsem zavoljo tega, ker ni mogel porfirjev in grohov, ki se pojavljajo na vznožju Jelovice, zaslediti v psevdoziljskih skrilavcih, nastopajočih v bližini. Nadalje je videl težavo v tem, da tvorijo krov porfirjem in grohom debeloskladoviti apnenci in dolomiti, psevdoziljskim skrilavcem pa ploščati apnenci z

² Kühnelova geološka karta, priložena njegovi razpravi (1933), ima pri Sv. Križu vrisano skupno označbo za spodnjo in srednjo triado. Ker ima Kühnel za psevdoziljske sklade naveden v legendi poseben znak, ima kot srednjo triado v mislih samo školjkovite apnence. Zavoljo tega njegova označba ne ustreza dejanskim razmeram.

³ K o s s m a t jih je imenoval škofjeloške ploščate apnence, ki so pa identični z vranskimi ploščatimi apnenci.

ročenci. Zato se je odločil, da uvrsti psevdosiljske sklade v zgornji del aniza, k čemur so ga nagnili tudi petrografske podobni skrilavci in ploščati apnenci v Karavankah pri Tržiču, ki jih je imel Teller tedaj še za aniz (Kossmat, 1907, 8, 9, 25; 1910, 32; cf. Teller, 1903, 8). Slednjič jim je ponovno prisodil wengensko starost, primerjajoč jih s psevdosiljskimi skrilavci v posavskih gubah in sklicujoč se na okamenine z vznožja Celjskega gradu. Istočasno jih pa primerja tudi s skrilavci in ploščatimi apnenci pri Tržiču. Do prvotnega mnenja so Kossmata pripravili facielni prehodi glinastih skrilavcev v apnence, tako proti krovnini kakor talnini, in tufogene pole v skrilavem pasu vzhodno od Kamnika ter nahajališče felzitnega porfirja pri Vranji peči (1913 a, 71).

K vsemu temu pripominjam, da je ugotovil prof. Duhovník, ki mi je petrografske preiskal dva vzorca psevdosiljskega peščenjaka s Šmarjetne gore,⁴ v obeh zrna osnove keratofirja in plagioklazov. V enem je toliko drobcev magmatske kamenine (z značilno felzitsko strukturo), da ga moremo imenovati kar grohasti peščenjak ali drobnik. S tem je končno dokazano, da spadajo psevdosiljski skladi tudi z obrobja Sorškega polja v isti horizont kakor oni v posavskih gubah.

Po Kossmatu so zastopani psevdosiljski skladi prav tako na Šenturški gori. Tamkajšnje temne skrilave gline in laporne skrilavce, ki se menjavajo s peščenjaki, po večini grohastimi tvorbami in rastlinskimi ostanki, uvršča v zgornji horizont psevdosiljskih skladov (1913 a, 71). Manjši kompleksi enakih skladov nastopajo še na Krvavcu. Toda od psevdosiljskih skrilavcev nekoliko drugačen razvoj teh sedimentov kaže, da predstavljajo samo nekak prehod od psevdosiljskih skladov v normalen razvoj wengenskih skladov. Nedaleč proti severu in severovzhodu nastopajo namreč v tem horizontu, kjer se izpod zgornjetriadnega krova pokažejo ekvivalentni sedimenti, že navadni wengenski skladi, kakršne poznamo iz drugih krajev Južnih Alp.

Kossmat ima v svoji pregledni geološki karti (1 : 350.000) iz leta 1913 vrisane psevdosiljske skrilavce razen tega v Selški dolini ter v okolici Cerknega in Grahovega. Tudi še pozneje je trdil da se psevdosiljski skladi, ki so eden najbolj nenavadnih pojavov v vsej triadi, kakor sam pravi, raztezajo v dolgem pasu od Tolmina do Celja (1936, 143).

⁴ Tov. prof. Duhovníku se za vse petrografske preiskave, ki mi jih je izvršil, tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem.

V območju Selške doline nastopajo na prostoru, kjer naj bi po K o s s m a t u bili psevdofiljski skladi, močno pregneteni sericitni skrilavci, ki se vlečejo v ozkem pasu med kasijanskimi apnenci.⁵ Sericitni skrilavec z desnega pobočja doline med Dolenjo vasjo in Selci, ki mi ga je prof. D u h o v n i k mikroskopsko preiskal, vsebuje sicer zrna plagioklazov, toda ta se po svojem sestavu ločijo od plagioklazov keratofirja in predstavljajo le zajetke v sericitnem skrilavcu.

V okolici Cerknega in Grahovega so namesto psevdofiljskih skladov zastopani prav taki apnenci, kakršni obdajajo prej omenjene sericitne skrilavce, in z njimi tesno zvezani amfiklinski skladi. Vse ta kompleks skladov sestoji torej iz dveh delov, apnenega in skrilavo-peščenega. Spodnji del obstoji iz temnih, debeloskladovitih ali neskladovitih, mestoma tudi brečnih apnencev. Prehod v zgornji skrilavo-peščen del tvorijo pole modrosivih gomoljastih apnencev, ki se menjavajo s črnimi, močno premečkanimi glinastimi skrilavci. Slednji, med katere so vloženi kremenovi peščenjaki, predstavljajo nato glavno kamenino zgornjega dela, to je amfiklinskih skladov. Ponekod so v tem delu zastopane tudi iverasto drobljive skrilave gline ter pole konglomerata s prodniki apnenca in felzitega porfirja. V prav zgornjem delu skrilavcev se ponovno pokažejo apneni vložki, ki predstavljajo prehod v sive dolomite z roženci. V manjši meri se pojavljajo med dolomiti tudi apnenci. Po fosilni favni, ki jo vsebujejo, pripadajo kasijanskemu horizontu, verjetno pa segajo še v rabeljskega (K o s s m a t, 1910, 46—50, 55). W i n k l e r j u se zdijo amfiklinski skladi podobni flišu (1936, 170, 171).

Ne glede na to, da so opisani skladi mlajši od psevdofiljskih, se tudi petrografsko precej ločijo od njih. Predvsem je značilno za ta baški facies, da so amfiklinski skladi navzdol v tesni zvezi s skladovitimi ali neskladovitimi apnenci, navzgor pa z dolomiti. Prav v tem pa se razlikujejo od psevdofiljskih skladov. Razen tega se med amfiklinskimi skrilavci oz. peščenjaki pojavljajo konglomeratne pole, ki jih v psevdofiljskih ni. Prodniki keratofirja v teh konglomeratih pa dokazujejo, da so bili skladi odloženi na denudirani podlagi in že zato ne predstavljajo nadaljevanja psevdofiljskih skladov na tem ozemlju.

Amfiklinskih skladov ter temnih apnencev tedaj nikakor ne smemo prištevati k psevdofiljskim skladom, čeprav je K o s s m a t

⁵ Slednji so na njegovi geološki specialki Škofja Loka—Idrija (1 : 75.000) označeni še kot devonski skladi.

slednje pojmoval v širšem obsegu, to je kot take, ki obsegajo ves ladin, in imel pri tem samo skrilavce in peščenjake v mislih.⁶

V okolici Kroke nastopajo psevdosiljski skladi, skrilavci in ploščati apnenci. Med skrilavci se pojavljajo grohasti peščenjaki, toda tudi v skrilavcih samih je prof. D u h o v n i k ugotovil še grohasto primes. Psevdosiljski skladi prehajajo navzgor v kasijanske skrilave gline. Ker so slednje prekrite s schlernskim dolomitom, predstavljajo le nižji del kasijanskega horizonta. Skrilave gline same niso značilne za amfiklinske sklade. Tudi krovnina in talnina skrilavih glin je drugačna, kot je pri amfiklinskih skladih v Baški dolini, in jih zato ne smemo istovetiti z njimi.

Skrilavce in peščenjake v Karavankah je imel K o s s m a t prvotno s T e l l e r j e m vred za zgornji del aniza, a jih je na svoji pregledni geološki karti (1913) uvrstil med wengenske sklade. Enake sklade na severni strani Karavank je bil T e l l e r že prej prištel istemu horizontu (1910, 18). Oba sta jih imela za normalen razvoj wengena.

Psevdosiljski skladi so, kakor sledi iz zgoraj navedenega, omejeni pretežno na področje posavskih gub. Vendar ne zavzemajo vsega njihovega območja, marveč nastopajo samo v njih osrednjem in zahodnem delu. V vzhodnem in jugovzhodnem delu se namreč razvoj istodobnih skladov že precej spremeni.

V vzhodnem delu posavskih gub slede nad anizom skoraj povsod wettersteinski apnenci ali schlernski dolomiti. Le ponekod, kakor na primer na Orlici, Bohoru, Rudnici, leže na školjkovitem apnencu temni ploščati pasoviti apnenci z roženci in peščenimi laporni skrilavci, v katere so vložene pole grohastih peščenjakov (z morskimi okameninami). Ker slede nad njimi wettersteinski apnenci ali schlernski dolomiti, ki drugod zavzemajo ves ladin, predstavljajo ti skladi same spodnji del ladina, to je buchensteinski horizont (D r e g e r, 1920, 16—18).

Na jugovzhodu, a še v območju litijske antiklinale, zastopajo wengenski oddelek ladina tako imenovani krški skladi, to so ploščati apnenci, ki vsebujejo pogosto gomolje ali pole roženca. Ponekod nastopajo med temi apnenci laporni skrilavci. Blizu Vidma je v krških skladih ugotovljena pola pietre verde. Podoben razvoj

⁶ Tako je imel torej tudi W i n k l e r amfiklinske sklade iz okolice Tolmina neupravičeno za psevdosiljske (1924, Taf. I). Enako je glede psevdosiljskih skrilavcev v Selški dolini netočna V e t t e r s o v a geološka karta Vzhodnih Alp, ki je za ta predel le posnetek K o s s m a t o v e geološke karte iz l. 1913 (cf. V e t t e r s, 1937, 153).

je tudi v severnem in severovzhodnem delu Gorjancev (Heritsch-Seidl, 1919, 87—91).

Na vsem področju, kjer so zastopani psevdofilski skladi, nimamo nikjer normalno razvitih wengenskih skladov. Slednji se pojavijo šele tedaj, ko izginejo psevdofilski skladi. Zato je nesporno, da predstavljajo psevdofilski skladi poseben facies wengenskega oddelka.

Kako naj si razlagamo nastanek posebnega faciesa v ladinu posavskih gub? Da so bili psevdofilski skladi odloženi v morju, ni dvoma, saj dokazujejo to doslej v njih najdene okamenine iz različnih predelov tega področja, tako amonit *Trachyceras julium* Mojs. in školjka *Daonella lommeli* Wissm. z vznožja Celjskega gradu, amonita *Hungarites mojsisovicsi* Mojs. in *H. sagorensis* Mojs. ter školjke *Daonella*, *Avicula*, *Pecten*, *Myophoria*, polži (*Euomphalus*) in brahiopodi (*Rhynchonella*) iz okolice Zagorja, morski ježek *Cidaris* sp. pa iz okolice Izlak. Iz teh ostankov seveda še ne moremo sklepati na globino takratnega morja ker ne vemo, ali so jih našli na prvotnem ali že na drugotnem mestu.⁷ V ta namen se moremo poslužiti samo sedimentov, in to ne le vsakega posameznega zase, marveč vsega psevdofilskega kompleksa s talnino in krovnino vred, upoštevajoč pri tem seveda tudi vso bližnjo in daljno sosesčino. Scupin je namreč na mnogih zgledih pokazal, da na podlagi litološke kakovosti ene same plasti ni mogoče delati paleogeografskih zaključkov (1940, 70).

Glineno blato, iz katerega so se razvili glinasti skrilavci, nastaja v različnih morskih globinah. Glede na to, da se skrilavci menjavajo s peščenjaki, ki so mestoma debeložrnati, pa ni več dvoma, da gre za sedimente plitvega morja, in to v nepreveliki oddaljenosti od obrežja. Tudi ploščati in skrilavi apnenci kažejo na bližino obrežja (Scupin, l. c., 74).

Za natančnejšo predstavo tega plitvomorskega predela in s tem tudi za presojo takratnih sedimentacijskih razmer si moramo ogledati še istodobne sedimente, ki so bili odloženi na obrobni predelih posavskih gub.

Severno od posavskih gub imamo v območju Savinjskih Alp razvite v istem horizontu skoraj povsod koralne in diploporne apnenice ter dolomite, le v obližju Ojstrice, na Veliki planini in v nekaterih manjših kompleksih nastopajo ploščati apnenci z roženci in skrilavo-lapornimi polami s *pietro verde* (Teller, 1898 a,

⁷ Nekateri med njimi kažejo vsekakor na plitvo obrežno morje.

62—65). Pri Ponikvi nastopajo v wengenskem oddelku ladina prav tako ploščati apnenci in apneno-glineni skrilavci z roženci, mestoma pa tudi debelejšje pole kremenastih skrilavcev.

Skrilavcem in peščenjakom na južnem vznožju Dobrovelj, kjer so prekriti z dachsteinskim apnencem, zaradi pomanjkanja značilnih okamenin še ni mogoče zanesljivo določiti stratigrafske pozicije. Teller jih prišteva v rabeljski horizont in jih primerja s skrilavci in peščenjaki na Šenturški gori, ki jih ima tudi za rabeljske sklade (1898 b, 56, 57). Ker so skrilavci in peščenjaki z Dobrovelj konkordantno prekriti z dachsteinskim apnencem, je verjetno, da tam res pripadajo rabeljskemu horizontu.

Še severneje, to je v vzhodnih Karavankah, so nad anizom razviti mogočni skladi wettersteinskega apnenca. Samo ponekod so takoj nad školjkovitim apnencem zastopani še tankoploščati glineni apnenci, nad katerimi šele slede grebenski (rudonosni) apnenci in dolomiti (Teller, 1898 b, 44—49).

Na južnem krilu litijske antiklinale nastopajo med Sevnico in Dolami skrilave gline, laporji in grohasti peščenjaki, ki nas močno spominjajo na istodobne sklade na Šenturški gori. Pri Dolah so zastopani temni ploščati apnenci in oolitni apnenci. V južnejših predelih, tako pri Št. Rupertu, Čatežu pod Zaplalom, Primskovem in Zgornji Slivnici severno od Šmarja prihajajo do površja apnenci z roženci in grohaste tvorbe. Apnenci se menjavajo z lapornimi skrilavci in peščenjaki. Lipold je vse te sklade prištel h kasijskemu horizontu (1858, 268). Glede na značilno školjko *Daonella lommeli* Wissm., ki jo je našel v teh skladih, in glede na grohe, ki med njimi nastopajo, imamo tu nedvomno wengenski horizont. Ker pa je dobil na nekem drugem mestu v teh skladih tudi brahiopoda *Koninckina leonhardi* Wissm. in amonita *Trachyceras aon* Münster, ta skladovni kompleks ne obsega samo wengenski oddelek ladina, marveč tudi še višje horizonte. Še južneje odtod se ta del srednje triade ne pokaže nikjer več na površju.

Na jugu Ljubljanskega barja je zastopan v wengenskem horizontu dolomit (Vettters, 1937, 157). Kramer ga ima za schlernski dolomit, s čimer se strinja, vsaj za nekatera področja, tudi Kossmat. Po Kramerju nastopa ta dolomit, ki naj obsega razen srednje triade, tudi še del zgornje, prav tako na vzhodni strani Barja.⁸ Pri Lanišču in pri Gubnišču je odkril v dolomitu vložene pole lapornih skrilavcev in temnih ploščatih apnencev, ki

⁸ Vettters je del dolomita na vzhodni strani Željmeljске doline uvrstil na svoji geološki karti Vzhodnih Alp v zgornjo triado.

jih ima za glavni dolomit (1905, 16, 17). Zdi se mi pa, da so vprav ti vložki značilni za wengenski oddelek, ki se v svojem tipičnem razvoju polagoma izgublja proti jugu, kjer ga nadomeščajo dolomiti ali pa apnenci.

Onstran Ljubljanskega barja nastopajo v poljansko-vrhniških nizih apnenoglinene pole z roženci v spodnjem delu wengena, črni peščenjaki z dolomitnimi prodniki, tanke plošče apnenca, glineni laporji in dolomiti pa v zgornjem delu. Ponekod se začne ta serija z bazalnimi konglomerati. V istem horizontu idrijsko-žirovskega ozemlja nastopajo dolomiti z vložnimi grohastimi peščenjaki in laporji, ki vsebujejo rastlinske ostanke. Drugod se pokažejo na tem področju grohi in grohasti peščenjaki z vmesnimi polami apnenčevih konglomeratov. Mestoma so vloženi apnenci z roženci in apneni skrilavci. Vzhodno od Idrije nastopajo skalniški skladi, to so peščenjaki in skrilavci z rastlinskimi ostanki in z vmesnimi polami konglomerata. Od Iderška proti Spodnjemu Zavratcu se pojavljajo peščenjaki z rastlinskimi ostanki in ploščati skrilavci, menjavajoči se z grohi in konglomerati (K o s s m a t, 1910, 33 do 35).

Razvoj istodobnih skladov še dalje proti zahodu, v Julijskih Alpah, nam pokaže podobne razmere. Pri Bohinjski Beli nastopajo v zvezi z grohi in porfirji konglomerati, ki vsebujejo prodnike iz trogkofelskih skladov, kateri leže pod konglomerati (K o s s m a t, 1913 b, 431; 1936, 143).⁹ V Zgornji Krmi vsebuje wengenski oddelek ladina ploščate apnenice s polami pietre verde in pisane apnenčeve konglomerate, nad katerimi leži še schlernski dolomit. Enake tvorbe je ugotovil T e l l e r na Mežakli in v zahodnih Karavankah (1910 a, 15, 16). V zahodnih Karavankah so v tem horizontu zastopani laporni skrilavci in peščenjaki, ki vsebujejo rastlinske ostanke. Ti skladi se menjajo tu pa tam s ploščatimi apnenci in apnenimi skrilavci (T e l l e r, 1903, 6, 7, 9).

Psevdoziljski ekvivalentni skladi na severu, vzhodu in jugu posavskih gub dokazujejo, da se je morje razprostiralo tudi tamkaj. Edinole v območju Kranjske rebri se je takrat dvigal iznad morske gladine otok. To izpričujejo transgresija psevdoziljskih skladov na paleozojske skrilavce Kranjske rebri (cf. K o s s m a t, 1913 a, 72) in pa debelozrnati psevdoziljski peščenjaki z drobci paleozojskih skrilavcev v bližini tega predela. Sljudno-peščene tvorbe in konglomerati na obrobju Golt, ki segajo po T e l l e r j u iz aniza

⁹ K o s s m a t jih je 1913 prišteval še k zgornjemu anizu, 1936 pa k ladinu.

še v buchensteinski horizont (1898 b, 42), kažejo prav tako na kopni predel. Zaradi neposredne bližine je bil verjetno ta združen z onim pri Kranjski rebri. V ostalem pa dokazujejo skladi na vsem obrobju posavskih gub, ki tvorijo prehod od psevdofiljskih v apnenice in dolomite (tu so mišljeni tudi normalni wengenski skladi), da se je morsko dno sprva polagoma zniževalo in šele nato doseglo večje globine.

Za južnejše ozemlje, ki je na površju prekrto pretežno z mlajšimi triadnimi ter jurskimi in krednimi skladi, sicer nimamo podatkov, vemo pa, da je morje Tetide, ki je v srednji triadi segalo najdalj proti severozahodu (cf. K a h l e r, 1947, 75, 76), bilo proti jugu in jugovzhodu čedalje globlje.

Zahodno od posavskih gub nastopajoči istodobni sedimenti kažejo na plitvo obrežno morje in predstavljajo nadaljevanje plitvomorskega predela posavskih gub. V Loških hribih, idrijski okolici, Julijskih Alpah in v zahodnih Karavankah se tu pa tam pojavljajoče konglomeratne tvorbe in rastlinski ostanki v nekaterih peščenjakih pa pričajo, da so bili ponekod na tem ozemlju celo kopni predeli. Razen tega kaže na kopno ozemlje v porečju zgornje Idrijce tudi transgresija kasijanskih apnencev z bazalnimi konglomerati na mendolske dolomite (K o s s m a t, 1910, 40). Peščenjaki z regeneriranimi grohi in porfirnimi prodniki v spodnjem rabeljskem horizontu na ozemlju zgornje Idrijce in Tribuše prav tako zgovorno pričajo, da je bilo za časa wengena nekje v bližini kopno (K o s s m a t, 1. c., 42, 43). Porfirni prodniki v konglomeratih, ki se pojavljajo med amfiklinskimi skladi, kažejo na denudacijo površja že pred sedimentacijo amfiklinskih skladov (1. c., 48). Končno navaja K o s s m a t kot dokaz za takratne kopne predele precejšnjo debelino bauxita pri Vrhniku in Borovnici, ki loči rabeljske sklade od ladinskih (1936, 143).

Kopno je bilo v wengenu le delno preplavljeno, tako na primer na ozemlju poljansko-vrhniških nizov. Na idrijskem ozemlju so bili kopni predeli večkrat samo začasno preplavljeni, kot nam dokazujejo konglomeratne pole, ki se menjavajo z wengenskimi skrilavci in peščenjaki. Transgresija kasijanskih in celo rabeljskih skladov na mendolske dolomite govori za to, da je ostalo ozemlje, ki pripada danes porečju Idrijce, kopno v vsej wengenski, ponekod pa še celo v kasijanski dobi. Po W i n k l e r j u so bili kopni predeli preplavljeni s severne strani (1924, 44, 45).

Za okolico Kranjske rebri imamo v psevdofiljskih peščenjakih, ki vsebujejo precejšnje drobce paleozojskih skrilavcev prav tako nesporen dokaz, da se je tamkaj še v wengenu razprostiralo kopno.

Glede na vse to ni dvoma, da je prihajal na področje današnjih posavskih gub naplavljeni material od zahodne strani. K o s s m a t je domneval (in po njem tudi W i n k l e r ter V e t t e r s), da so bili paleozojski skladi na južni strani Jelovice in Savinjskih Alp bržkone v wengenski (erupcijski) dobi dvignjeni in tako izpostavljeni denudaciji. Na ta način razgaljeni naj bi nudili material za tvorbo takrat nastajajočih skrilavcev.¹⁰ V prilog temu naj bi predvsem govorilo dejstvo, da debelina psevdofiljskih skladov proti severu narašča, v Savinjskih Alpah pa zopet močno pojema (K o s s m a t, 1913 a, 72). V zahodnem delu posavskih gub nastopajoči debelozrnati peščenjaki, kakor že rečeno, nedvomno kažejo na to. Vendar zgoraj omenjeni kopni predeli glede na razmeroma majhen obseg nikakor niso mogli nuditi dovolj materiala za sedimentacijo psevdofiljskih skladov. Razen tega kažejo glinasti skrilavci, da je bil material prinesen iz večje daljave.

Iz večje daljave naplavljeni material izhaja torej iz Julijskih Alp, predvsem pa iz zahodnih Karavank in Karnijskih Alp, kjer so bili paleozojski in mlajši skladi razgaljeni v mnogo večjem obsegu kakor na južnem vznožju Julijskih in Savinjskih Alp.

Zadovoljiv odgovor na vprašanje, na katerem prostoru v območju današnjih posavskih gub so bili odloženi psevdofiljski skladi, nam more dati le tektonska zgradba posavskih gub. Z njo so se bavili večinoma vsi geologi, ki so tod raziskovali, a najizčrpnije se je z njo ukvarjal W i n k l e r (1924, 202—216). Največjo težavo pri razjasnitvi tektonske zgradbe so mu povzročali prav psevdofiljski skladi, in to s tem, da nastopajo v dveh po dislokacijah ločenih pasovih in da je vmes razvita vsa triadna serija skladov brez kakršnekoli vrzeli. W i n k l e r skuša zapleteno tektoniko severnih posavskih gub razložiti z narivom trojanske antiklinale proti severu na psevdofiljsko zono, ki se je razprostirala med Savinjskimi Alpami in njihovim vzhodnim podaljškom ter posavskimi gubami. Današnji južni pas psevdofiljskih skladov predstavlja po njegovem mnenju tektonsko okno. Na W i n k l e rjevih shematičnih skicah, ki naj pojasnjujejo interpretacijo tektonske zgradbe v severnem delu posavskih gub, je sedimentacijski prostor psevdofiljskih skladov predočen samo na severni strani posavskih gub.

¹⁰ Po K o s s m a t u izhaja za psevdofiljske sklade značilni paleozojski habitus prav od teh skrilavcev (1936, 143).

Kakor je Winklerjeva razlaga na prvi pogled zadovoljiva, je vendar ne moremo spraviti v sklad z dejstvom, da nastopajo psevdosiljski skladi v zahodnem delu posavskih gub v povsem normalnem kontaktu z ostalimi skladi in da se v takem položaju pojavijo celo na severnem krilu litijske antiklinale. Winkler je to tudi sam opazil, ni pa temu pripisal posebne važnosti. S tem da pojasnjuje ta pojav le kot nekak prehod med obema faciesoma, normalnim wengenskim in psevdosiljskim, je postavil samo nov, še težji problem, ki ga pa sam ni rešil.

Winklerjeva razlaga bi mogla obveljati samo v primeru, da poteka nekje zahodno od Motnika prečni prelom, ki naj loči narivni predel trojanske antiklinale od nepremaknjenege. O kakem takem prelomu na tem področju pa ni sledu. Nasprotno, karbonsko jedro trojanske antiklinale se vleče vseskozi v alpski smeri in ne kaže v zahodnem delu nobenega odklona proti jugu, ki naj bi segal 15—20 km daleč. Nadalje leže nepremaknjeni psevdosiljski skladi pri Vežnici na severnem krilu litijske antiklinale na istem meridianu kot nesporni nariv triadnega školjkovitega apenca na psevdosiljske sklade vzhodno od Motnika.

Vse to kaže, da karbon trojanske antiklinale ni bil narinjen proti severu, marveč da se nahaja še na prvotnem mestu. Pač pa imamo dokaze, da so kompleksi triadnih apencev in dolomitov zdrknili po spolzki karbonski ali mestoma tudi werfenski podlagi proti severu na psevdosiljske sklade. To dokazujejo prvič nešteti primeri, ki jih omenja tudi Winkler, namreč da leže grude školjkovitega apenca daleč od prvotne podlage neposredno na psevdosiljskih skladih. Drugič pa potrjujejo mojo domnevo v še večji meri grude školjkovitega apenca, ki so sicer tudi zdrknile proti severu, toda obležale še na karbonu. Da gre tu res samo za narive triadnih skladov čez karbonske ali werfenske plasti, nam kažejo tipični narivni robovi na severnem pobočju Mrzlice in Gozdnika, kjer je prišla celo zgornja triada v stik s karbonsko podlago.

Podobni narivi triadnih apencev in dolomitov pa so bili na južnem krilu trojanske antiklinale usmerjeni proti jugu (take primere z značilnimi narivnimi robovi na južni strani grud imamo prav tako tu) in na ta način vsaj delno prekrili psevdosiljske sklade.

Bržkone so bile triadne grude narinjene tako proti severu kakor proti jugu po glavnem gubanju, ko so z oblikovanjem antiklinal postale zdrsne ploskve dovolj strme in ko je bil triadni pokrov trojanske antiklinale že toliko denudiran, da so ostali posamezni denudacijski ostanki brez vsakršne opore.

Spričo vsega tega psevdofiljski skladi južnega pasu ne predstavljajo tektonskega okna, marveč leže na svojem prvotnem mestu in so po karbonskem jedru trojanske antiklinale popolnoma ločeni od severnega pasu. Šele na ta način moremo z lahkoto pojasniti zvezo med južnim pasom psevdofiljskih skladov v vzhodnem delu posavskih gub in avtohtono ležečimi enakimi skladi v zahodnem delu, kjer obdajajo laško sinklinalo na vseh straneh.

Potemtakem je nedvomno, da sta bila dva ločena sedimentacijska prostora, na katerih so bili odloženi psevdofiljski skladi. Severni se je razprostiral na severni strani posavskih gub ali, boljše rečeno, trojanske antiklinale. Iz avtohtone lege psevdofiljskih skladov v zahodnem delu posavskih gub moremo sklepati, da se ta prostor približno vjema z območjem tuhinjske sinklinale. Južni sedimentacijski prostor pa je ležal v območju današnje laške sinklinale.

Na podlagi vsega tega moremo reči, da sta se raztezala v wengenu na področju posavskih gub dva podmorska hrbta, ki sta se šele v njih vzhodnem delu pričejala dvigati iz morskih globin. Posebno prepričevalno je glede tega dejstvo, da zavzemajo zgornjetriadni apnenci in dolomiti, ki so bili odloženi nad psevdofiljskimi skladi, precej manjšo debelino kakor drugje (K o s s m a t, 1913. a, 80). Hrbta sta se bržkone nekje na zahodu združila. Združitev obeh psevdofiljskih pasov v bližini Medvod izvira iz poznejše dobe in je produkt mlajših orogenetskih procesov. Enotni hrbet, ki se je nadaljeval proti zahodu in se tam na več mestih pokazal iznad morske gladine, je segal čez današnje severne Julijske Alpe in zahodne Karavanke.

Treba je še odgovoriti na vprašanje, kdaj sta v območju posavskih gub nastala opisana podmorska hrbta. Pri tem nas še posebej zanima, ali moremo iz poteka sedimentacije v anizu tudi za ta del slovenskega ozemlja dognati podobna premikanja tal, kakršna so bila v zahodnem delu, to se pravi v okolici Idrije, v Julijskih Alpah in zahodnih Karavankah (cf. R a k o v e c, 1946, 145, 146).

Na zahodu imamo v Loških hribih pretežno mendolski dolomit, kakršen je zastopan tudi v idrijski okolici. V bližini Crngroba postanejo dolomiti v najvišjem delu, to je v bližini psevdofiljskih skrilačev nekoliko kremenasti ter vsebujejo rožence (K o s s m a t, 1910, 31). Mendolski dolomit prevladuje tudi v Polhograjskih dolomitih (po katerem je ta gorska skupina dobila ime) in v zahodnem delu posavskih gub. Sicer so v posavskih gubah razen dolomitov zastopani

še apnenci. Tako nastopajo okoli Rimskih toplih dolomiti, pa tudi skladoviti apnenci, ki vsebujejo pogosto leče roženca. Z apnenci se menjavajo tankoploščati laporji (Teller, 1895, 310). Pri Jurkloštru, na Bohoru in Rudnici zastopajo spodnji del aniza debeloskladoviti apnenci, zgornji del pa predstavljajo glineni ploščati apnenci, katerih plasti so komaj nekaj centimetrov debele in imajo na površju nejasne odebeline in gomoljaste tvorbe, ki izvirajo po Dreggerju deloma od briozoov in koral. Ponekod so v zgornjem delu zastopani tudi črni skrilavci z roženci (Dregger, 1920, 13, 14).

V južnovzhodnem delu posavskih gub nastopajo v glavnem apnenci in dolomiti. Pri Boštanju, Rajhenburgu in Krškem se nahajajo predvsem dolomiti (Heritsch-Seidl, 1919, 84—85).

V območju Savinjskih Alp so zastopani školjkoviti apnenci in mendolski dolomiti. Apnenci so razviti predvsem na obrobju Golt. Nad njimi leže peščeni in konglomeratni skladi, ki pripadajo zgornjemu anizu, deloma pa spadajo že med buchensteinske sklade. Ploščati apnenci in apneni skrilavci nastopajo v večjem obsegu v okolici Šoštanja. Okoli Solčave so zastopani diploporni apnenci, ki pripadajo bržkone že zgornjemu anizu. Apnenci nastopajo tudi na severnem pobočju Dobrovelj, pri Ponikvi in pri Veliki Pirešici.

Dolomiti so zastopani v različnih nivojih, lokalno pa zavzemajo ves aniz, na primer na južnem pobočju Savinjskih Alp, v območju Rogača, Menine in Dobrovelj. Na severnem vznožju Dobrovelj in v porečju spodnje Pake leži dolomit, kjer je precej bituminozen, nad apneno-lapornimi skladi.

Drugje se dolomiti in apnenci menjavajo med seboj. V zgornjem delu Kamniške Bistrice in na Kranjski rebri prevladujejo dolomiti (Teller, 1898 a, 58—62; 1898 b, 41, 42, 43).

Severno od Savinjskih Alp in njihovega vzhodnega podaljška, to je v vzhodnih Karavankah, prevladujejo v spodnjem delu aniza debeloskladoviti dolomiti in dolomitni apnenci, v zgornjem delu pa tankoploščati apnenci z roženci in z gomoljastimi tvorbami na površju. Na Kozjaku in Stenici obsegajo dolomiti ponekod ves aniz, ponekod samo njegov zgornji del. Na nekaterih mestih, kakor na primer severno od Dobrne, pa so prav v zgornjem delu razviti apnenci (Teller, 1898 b, 41, 44).

Na južni strani posavskih gub nastopajo na zahodu pretežno mendolski dolomiti, v srednjem delu, to je južno od Dol in na južni strani Jatne, školjkoviti apnenci, dalje proti vzhodu pa zopet mendolski dolomiti.

V Gorjancih so zastopani v anizu na splošno apnenci in dolomiti (Heritsch-Seidl, 1919, 85—87). V severovzhodnem delu Gorjancev leže nad werfenskimi skladi apnenci, ki so nekoliko laporni in peščeni, nad njimi slede apnenci in nad temi skladoviti dolomiti (Tornquist, 1918, 57, 58).

V vzhodnem delu slovenskega ozemlja in še posebej v območju posavskih gub, če izvzamemo malenkostno ozemlje okoli Golt, torej ni mogoče ugotoviti takih premikanj tal, kakršna so se pričela v idrijski okolici, Julijskih Alpah in zahodnih Karavankah že v anizu in ki jih imamo lahko za predhodni znak v ladinu sledečih vulkanskih erupcij.

Glede na to, da so bili psevdofiljski skladi po večini odloženi na mendolskem dolomitu ali školjkovitem apnencu, ki sta nastala v globljem morju, moremo tedaj reči, da se je morsko dno v območju posavskih gub dvignilo šele v ladinu, in sicer v začetku sedimentacije psevdofiljskih skladov..

Kakšno je bilo premikanje morskega dna v wengenskem oddelku ladina in kako je potekalo, moremo do neke mere razbrati iz pogostega menjavanja različnih sedimentov. Kakor že omenjeno, prehajajo glinasti skrilačci pogosto v kremenove peščenjake, menjajo se pa tudi z apnenimi skrilačci in ploščatimi apnenci.

Nastane vprašanje, ali kaže tako menjavanje različnih skladov na premikanja kopnega, odkoder so vode prinašale material v morje, ali na premikanja morske gladine ali na premikanja morskega dna. Premikanja kopnega prav gotovo niso mogla povzročiti, da bi se z obrobja v morje prineseni material v kratkih presledkih tudi petrografsko menjaval in s tem povzročil sedimentacijo menjajočih se plasti gline, iz katere so se sčasoma razvili glinasti skrilačci, kremenovega peska oz. peščenjakov in apnenega blata oz. apnencev, posebno še ker ni bilo to menjavanje na vseh mestih enako. Menjajoči se sedimentaciji je morala biti vzrok edinole različna morska globina. Pri tem pa ne smemo računati z oscilacijo morske gladine, ki se tudi ni mogla tolikokrat in v tako kratkih časovnih presledkih menjavati. Nekateri skušajo nastanek ploščatih apnencev razložiti s plimovanjem morja (cf. Scupin, 1940, 74), kar v našem primeru zaradi različne debeline apnencev nikakor ne pride v poštev. Zato so pravi vzrok taki sedimentaciji tu le premikanja morskega dna.

Pripomniti pa je treba, da premikanja kopnega zahodno od posavskih gub gotovo niso bila brez vpliva na potek sedimentacije na področju posavskih gub. Na premikanja kopnih tal zahodno od

posavskih gub kažejo plasti skrilavcev, menjavajoče se s peščenjaki, ki vsebujejo rastlinske ostanke, in s konglomerati. Velike facielne razlike na razmeroma majhnem prostoru in močno menjavanje stratigrafskih vrzeli so po K o s s m a t u dokaz za orogenetska premikanja. S tem je odkril najstarejšo dotlej še neznano fazo alpid-skih gubanj, ki jo je imenoval ladinsko ali predkarnijsko orogenezo, prav na našem ozemlju (1936, 143).

Menjavanje glinastih skrilavcev s kremenovimi peščenjaki ali z apnenimi skrilavci v posavskih gubah ni bilo enakomerno in ni bilo vezano na neke horizonte v psevdosiljskem kompleksu ter se tudi ne da ugotoviti na vseh mestih, kjer nastopajo psevdosiljski skladi. Spričo tega moremo reči, da je bilo premikanje v glavnem valujoče, ki se je pojavilo zdaj na tem, zdaj na onem mestu, tu preje, tam pozneje. Taka premikanja pa so bila v zvezi, o tem ni sedaj nobenega dvoma več, s takrat se pojavljajočimi vulkanskimi izbruhi, o katerih vemo, da so se sukcesivno vrstili (cs. R a k o v e c , 1946, 148, 155, 157, 160, 162), in to verjetno na raznih mestih v različnem času.

V našem primeru nam to zvezo najlepše dokazujejo peščeni grohi in celo eruptivne kamenine, ki tu pa tam nastopajo med psevdosiljskimi skladi. Pa tudi ostali peščenjaki vsebujejo sami sicer malenkostno, vendar še določljivo primes vulkanskih grohov. Prof. D u h o v n i k mi je preiskal več vzorcev peščenjaka iz psevdosiljskih skladov. V vseh vzorcih (s Šmarjetne gore pri Kranju, iz Kračjeka severovzhodno od Duplice, iz Govc ter Brezna pri Hudi jami) je našel zrna osnove keratofirja in plagioklazov. V skrilavcih pa zaradi fine zrnatosti ni mogel zaslediti take primesi.

V zvezi s tem naj še omenim, da so z novejšimi raziskovanji v vzhodnem delu Slovenije ugotovljene tudi tu večje vulkanske erupcije. Moje delo o triadnem vulkanizmu je dalo pobudo za nove petrografske preiskave naših vulkanskih kamenin. Že dosedanje ugotovitve petrografskih raziskav so pokazale, da moramo računati s triadnimi izbruhi keratofirske lave in njenih grohov še precej dalje proti vzhodu, kakor se je sprva domnevalo. Tako je G e r m o v š e k dokazal, da pripadajo vulkaniti pri Veliki Pirešici v celoti kremenovim keratofirjem (1949, 60, 61, 63), medtem ko jih je T e l l e r imel še za andezite (1898 b, 43, 44, 160). Med keratofirji je našel G e r m o v š e k take z drobnozrnato strukturo, ki so bili skrepeneli tik pod takratnim površjem, in take s felzitsko osnovo, ki so bili prodrli na zemeljsko površje. Razen tega je zasledil tudi grohe (1949, 64). G e r m o v š e k je pripisal vulkanitu pri Veliki

Pirešici po pravici višjo starost kot Teller (l. c., 64). Zdi se mi pa, da je treba nastanek keratofirja staviti v še starejšo dobo, kot jo je Germovšek, in to iz naslednjih razlogov. Teller ugotavlja, da leže na tem keratofirju kot denudacijski ostanki grude školjkovitega in zgornjetriadnega apnenca (1898 b, 43—44, 160). Ker gre v tem primeru ne samo za magmatsko kamenino, ki je skrepenela tik pod zemeljskim površjem, marveč tudi za prave predornine, ki so predrle takratno površje, moremo reči, da je del magme skrepenel pod razmeroma tankim pokrovom školjkovitega apnenca, del magme oz. lave pa predril ta pokrov. Da bi bila magmatska kamenina prekrita ob času nastanka s pokrovom cele srednje in zgornje triade, ni verjetno. Zgornjetriadni apnenci so potemtakem vsekakor mlajši od vdora magme pa tudi od lavinega izbruha. Še tehtnejši razlog, ki govori za triadno starost keratofirja, so grohi. Grohaste tvorbe pa so pri nas v vsem mezozoiku zastopane edinole v wengenskem oddelku ladina.

Manjša sporadična nahajališča keratofirja so bila sicer že prej znana v tem delu Slovenije (Sv. Martin pri Veliki Pirešici, Črnelica južno od Grobelnega, Šmihel pri Laškem), njih starost pa še ni bila dognana. Kot najverjetnejša se jim je pripisovala terciarna starost (Dolar, 1942, 430). Glede na enak kemizem predornin in glede na vse dosedanje ugotovitve pa moremo tudi za te trditi, da spadajo v wengensko dobo.

Na tesno zvezo med psevdofiljskimi skladi in triadnim vulkanizmom ne kažejo samo grohaste tvorbe v psevdofiljskih skladih in premikanja tal, na katerih so ti skladi nastajali, marveč se tudi obseg področja, kjer nastopajo psevdofiljski skladi, prav lepo sklada z ozemljem, na katerem so se uveljavljali takratni vulkanski procesi.

Končno govori v ta prilog še dejstvo, da sta se podmorska hrbta po zaključku vulkanske dobe, to je na koncu wengena, pogreznila v večje morske globine. Nad psevdofiljskimi skladi leže namreč wettersteinski apnenci, ki so v zahodnem delu posavskih gub razviti vzhodno od Kamnika ter zahodno in južno od moravške oz. laške sinklinale. Od tu se vlečejo na severnem krilu litijske atiklinale v širokem pasu proti vzhodu (Kühnel, 1933, 66). V vzhodnem delu posavskih gub obsegajo wettersteinski apnenci, kakor že zgoraj omenjeno, ves ladin. Glede na to, da zavzemajo nad psevdofiljskimi skladi ležeči zgornjetriadni apnenci in dolomiti precej manjšo debelino kakor drugje, so se s sedimentacijo najmlajših

triadnih skladov višinske razlike nekdanjih podmorskih hrbtov popolnoma zabrisale.

Ker so bila premikanja na področju posavskih gub v zvezi z vulkanskih procesi, ni dvoma, da so pri teh nastajali tudi prelomi, skozi katere so prihajale na površje keratofirske lave ter njihovi grohi. Zato so bila vsa ta premikanja tudi v območju posavskih gub orogenetskega značaja. Prva faza alpinskih gubanj, ki se je odigravala na ozemlju posavskih gub v wengenski, zahodno od njih pa še v kasijanski dobi, je razen vulkanizma druga glavna značilnost naših krajev v razdobju srednje triade.

Literatura

Bittner, A., Die Tertiär-Ablagerungen von Trifail und Sagor. Jahrb. Geol. R. A. Wien 1884.

Dolar, L., Triadne magmatske kamnine v Sloveniji. Razpr. mat.-prirod. razr. SAZU v Ljubljani, 2, 1942.

Dreger, J., Erläuterungen zur Geologischen Karte Rohitsch und Draehenburg. Wien 1920.

GerMOVŠEK, C., Kremenov keratofir pri Veliki Pirešici. Ljubljana 1949 (diplomsko delo v rokopisu).

Heritsch, F. — Seidl, F., Das Erdbeben von Rann an der Save vom 29. Jänner 1917. Mitt. Erdbeben-Kommision, N. F., Nr. 55, Wien 1919.

Höfer, H., Skizze der geologisch-bergmännischen Verhältnisse von Hrastnigg—Sagor. Verh. Geol. R. A., Wien 1868.

Kahler, F., Die Oberkarbon-Permschichten der Karnischen Alpen und ihre Beziehungen zu Südosteuropa und Asien. Carinthia II, 136, 1947.

Kossmat, F., Über die tektonische Stellung der Laibacher Ebene. Verh. Geol. R. A. Wien 1905.

Kossmat, F., Das Gebiet zwischen dem Karst und dem Zuge der Julischen Alpen. Jahrb. Geol. R. A. Wien 56, 1906.

Kossmat, F., Geologie des Wocheiner Tunnels und der südlichen Anschlusslinie. Denkschr. Akad. Wiss. Wien, Math.-nat. Kl. 82, 1907.

Kossmat, F., Erläuterungen zur Geologischen Karte Bischoflack und Idria. Wien 1910.

Kossmat, F., Die adriatische Umrandung der alpinen Faltenregion. Mitt. Geol. Ges. Wien VI, 1913 (a).

Kossmat, F., Reisebericht aus dem Triglavgebiet in Krain. Verh. Geol. R. A. Wien 1913 (b).

Kossmat, F., Paläogeographie und Tektonik. Berlin 1936.

Kramer, E., Das Laibacher Moor. Laibach 1905.

Kühnel, W., Zur Stratigraphie und Tektonik der Tertiärmulden bei Kamnik (Stein) in Krain. Prirod. razpr. 2, 1933.

Lipold, M. V., Bericht über die geologische Aufnahme in Unter-Krain im Jahre 1857. Jahrb. Geol. R. A. Wien 9, 1858.

- Mojsisovics, E. v., Die Cephalopoden der mediterranen Triasprovinz. Abh. Geol. R. A. Wien X, 1882.
- Morlot, A. v., Einige Bemerkungen über die geologischen Verhältnisse von Untersteier. Zweiter Bericht des geogn.-montan. Ver. f. Steiermark 1853.
- Rakovec, I., Triadni vulkanizem na Slovenskem. Geografski vestnik XVIII, 1946.
- Scupin, H., Palaeogeographie. Grundfragen und Forschung. Stuttgart 1940.
- Stur, D., Geologie der Steiermark. Graz 1871.
- Teller, F., Ein neuer Fundort triadischer Cephalopoden in Südsteiermark. Verh. Geol. R. A. Wien 1885.
- Teller, F., Daonella Lommeli in den Pseudo-Gailthalerschiefern von Cilli. Verh. Geol. R. A. Wien 1889.
- Teller, F., Geologische Mitteilungen aus der Umgebung von Römerbad in Südsteiermark. Verh. Geol. R. A. Wien 1895.
- Teller, F., Jahresbericht des Direktors. Verh. Geol. R. A. Wien 1897.
- Teller, F., Erläuterungen zur Geologischen Karte Eisenkappel und Kancker. Wien 1898 (a).
- Teller, F., Erläuterungen zur Geologischen Karte Prassberg a. d. Sann. Wien 1898 (b).
- Teller, F., Exkursion in das Feistritztal bei Neumarkt in Oberkrain. Führer f. d. geol. Exkursionen in Oesterreich, IX. intern. Geol. Kongress, Wien 1903.
- Teller, F., Jahresbericht des Direktors für 1909. Verh. Geol. R. A. Wien 1910 (a).
- Teller, F., Geologie des Karawankentunnels. Denkschr. Akad. Wiss. Wien, Math. — nat. Kl. 82, 1910 (b).
- Tornquist, A., Das Erdbeben von Rann an der Save vom 29. Jänner 1917. Mitt. Erdb.-Kommission, N. F. 52, Wien 1918.
- Vetters, H., Erläuterungen zur Geologischen Karte von Österreich und seinen Nachbargebieten. Wien 1937.
- Winkler, A., Über den Bau der östlichen Südalpen. Mitt. Geol. Ges. Wien XVI, 1924.
- Winkler—Hermaden, A., Neuere Forschungsergebnisse über Schichtfolge und Bau der östlichen Südalpen. Geol. Rundschau XXVII, 1936.
- Zollikofer, Th. v., Die geologischen Verhältnisse von Unter-Steiermark. Jahrb. Geol. R. A. Wien 10, 1859.

Pseudoziljan Strata in Slovenia (NW Yugoslavia)

(Summary)

The Pseudoziljan Strata (Teller's »Pseudogailtaler Schichten«) which are to be found in Slovenia in the Sava folds-region, in the hills of Škofja Loka, and on the foot of Jelovica represent a special facies of the Wengen series of Triassic age. They consist of alternating clayslates and quartz-sandstones in their lower part. For the clayslates, predominating in that part, paleozoic habitus is characteristic. In the upper part the strata consist of flat limestones. In many places flat and slate limestones appear among clayslates. For that reason it is impossible

to distinguish flat limestones as a separate horizon from the other Pseudoziljan strata.

In Pseudoziljan strata there are in several places layers of tuffs and even quartz keratophyres. But in the quartz-sandstones themselves grains of keratophyre and plagioclase grains have been discovered too by microscopic analysis.

Amphicline (Cassian) strata near Cerčno and Grahovo in the Bača R. Valley may not be considered as Pseudoziljan strata — as they are considered by some geologists — because they are younger and petrographically rather different from them. In the Valley of Selca there are paleozoic sericite schists instead of Pseudoziljan strata, as marked on some geologic maps.

The Pseudoziljan strata are limited only to their central and western part of the Sava folds-region. Judging from the fossils hitherto found the strata were deposited in the sea. As to the alternating clayslates and quartz-sandstones which are coarse-grained here and there and contain fragments of paleozoic clayslates we can admit the Pseudoziljan strata have been deposited in shallow sea not very far from the shore. Judging from the limestones and dolomites which appear mostly in the north, east and south of the Sava folds-region the sea was rather deep. Only in the area of Kranjska reber and island was sticking out of the sea level, the proof thereof being transgression of Pseudoziljan strata on paleozoic slates there, and the coarse-grained Pseudoziljan sandstones containing fragments of paleozoic schists in the neighbourhood of that region.

Yet the sediments of the same age west of the Sava folds-region indicate there was a shallow coastal sea. There were, however, continental regions in many places as well, as there are conglomerates and sandstones with remains of plants in the area of Poljane-Vrhnika, in the surroundings of Idria, in the Julian Alps, and in the Western Karawanken. Another proof thereof is the transgression of cassian strata with basal conglomerates on anisian dolomites in the Idrijca basin, and sandstones with regenerated tuffs and porphyry pebbles in the lower horizon of Rabelj in the area of the upper Idrijca and Tribuša. Porphyry pebbles in conglomerates, appearing between amphicline strata, indicate the denudation of the surface previous to cassian series. These continental regions were overflowed partly in wegen and partly in cassian periods.

Thus in the wegen period the material was being brought into the area of the present Sava folds-region mostly from the west. Kossmat's opinion was the Pseudoziljan strata in the southern part of Jelovica and the Savinja Alps had been most probably lifted and thus exposed to denudation. Denudated in that way they may have yielded material for the formation of the then originating slates. It is true that the coarse-grained sandstones of the western part of the Sava folds-region indicate that Kossmat might have been right, yet as to their small extent the continental regions could not possibly have yielded sufficient material for the sedimentation of Pseudoziljan strata. Besides, the clayslates indicate that the material has been brought from a greater distance, probably from the Julian Alps and Western Karawanken, and perhaps from the Carnic Alps where palaeozoic and younger strata had been denudated to a much greater extent than those on the southern foot of the Julian and the Savinja Alps.

The answer to the question in which part of the area of the present Sava folds-region Pseudoziljan strata were deposited can be given only by the tectonic structure of the Sava folds-region. Pseudoziljan strata are found there in two zones separated by dislocations; between them the whole triassic series of strata

has been developed without any gap. Winkler tries to explain this complicated situation by the overthrust of the anticline of Trojane northwards over the pseudoziljan zone. In his opinion the present southern zone of Pseudoziljan strata represents a tectonic window. This explanation cannot agree with the fact the Pseudoziljan strata are in normal contact with the other strata in the western part of the Sava folds-region, and that they appear in such a position even on the northern wing of the anticline of Litija. Winkler himself had noticed it, yet without considering it to be of any special importance. His explanation could be held up only in the case that somewhere west of Motnik there has been a transversal fault separating the region of the overthrust of the anticline of Trojane from the non-dislocated one. Yet there is no trace of such a fault. On the contrary, the carboniferous core of the anticline of Trojane stretches entirely in the same direction, and in the west it does not show any declination reaching as far as 15—20 km southwards. Besides, the non-dislocated Pseudoziljan strata on the northern wing of the anticline of Litija are situated on the same meridian as the incontestable overthrust of shelly limestone over Pseudoziljan strata east of Motnik.

According to that all, it seems that the carboniferous of the anticline of Trojane was not overthrust northwards, but is still in its original place. On the other hand triassic limestones and dolomites have glided along the carboniferous or, locally, also along the werfen basis northwards over Pseudoziljan strata. This is confirmed not only by clods of shelly limestone lying far from the original basis immediately on Pseudoziljan strata, but still more by clods of the same limestone which had glided northwards as well, it is true, yet have remained lying on the carboniferous basis. On the southern wing of the anticline of Trojane the overthrusts of triassic limestones and dolomites were directed southwards so that they partly covered Pseudoziljan strata of the southern zone.

For that reason the Pseudoziljan strata of the southern zone do not represent a tectonic window, but are lying in their original place being quite separated from the same strata of the northern zone by the carboniferous core of the anticline of Trojane.

Thus there is no doubt that there were two separate sedimentation regions in which Pseudoziljan strata had been deposited. The northern one was situated on the northern side of the anticline of Trojane. Judging from the autochthonal situation of the Pseudoziljan strata in the western part of the Sava folds-region, this region coincides approximately with the area of the syncline of Tuhinj. The southern sedimentation region was situated in the area of the present syncline of Laško.

Thus in wengen period two submarine ridges stretched there in the area of the Sava folds-region, which is indicated by limestones and dolomites overlying Pseudoziljan strata being rather thinner than elsewhere. The ridges began to emerge from the depth of the sea only in the eastern part of the Sava folds-region, and they united probably somewhere in the west. The union of both Pseudoziljan zones near Medvode took place in a later period as a product of earlier orogenic processes. The single submarine ridge, which stretched westwards and emerged in several places from the sea level, reached beyond the present Julian Alps and Western Karawanken.

The greater part of the Pseudoziljan strata is lying on Mendola-dolomite or shelly limestone both of which have been deposited in deeper sea, we may

say the two submarine ridges in the area of the Sava folds-region did not lift up before the beginning of Ladinian. As there are scarcely other rocks than limestones and dolomites north, east and south of the Sava folds-region, we may be firm in our opinion in the eastern part of Slovenia and especially in the area of the Sava folds-region there are no symptoms (except the insignificant area around Golte east of the Savinja Alps) of such movements of the ground as have begun in the surroundings of Idrija, the Julian Alps and the Western Karawanken in Anisian already, and which are considered to be preceding symptoms of volcanic eruptions following in Ladinian. The continent movements surely could not have caused the petrographic change of the material which had been brought from the shore zone into the sea in short intervals and thereby the sedimentation of frequently alternating strata of clay (whereof in the long run clayslates developed), of quartz mud (respectively sandstones), and calcareous mud (respectively limestones). Such a sedimentation was caused only by varying depth of the sea. For all that we may not take into consideration the oscillation of the sea level which could not have been changed so many times in so short an intervals either. Some authors try to explain the origin of flat limestones by the tide, what in our case is out of question, owing to the varying thickness of limestones. Thus the real reason of such sedimentation in that place is only the oscillating of the sea bottom.

The movements of continental surface as they are stated in wengen period in the area west of the Sava folds-region had quite an influence on the sedimentation in the area of the present Sava folds-region anyhow.

The alternating of clayslates and quartz-sandstones or calcareous slates in the Sava folds-region was not uniform and limited to some horizons in the Pseudoziljan complex; besides, it is not to be stated in all places in which Pseudoziljan strata appear. According to that the movements were mainly undulating ones and appeared now here now there, either earlier or later.

These movements were connected with the then appearing volcanic eruptions. By recent investigations greater volcanic eruptions of keratophyre lava and tuffs have been stated also in the eastern part in Slovenia. In Germovšek's opinion the volcanic rocks near Velika Pirešica west of Celje belong on the whole to quartz keratophyres, while Teller considered them as andesites. Among keratophyres Germovšek has found some with a fine-grained structure which had solidified close under the surface, and some with felsitic ground mass which had erupted to the surface. Besides, he detected also tuffs. As on that keratophyre clods of Alpine Muschelkalk and upper triassic (limestone as denudation remains) are lying, a part has solidified under a comparatively thin cover of limestone, while another part of magma, respectively lava, has broken through that cover. It is not likely that the magmatic rock when originating might have been covered with the cover of the whole middle and upper trias. The upper triassic limestones are thus anyhow later than the eruption as well as the eruption of magma. There is still a better reason speaking in favour of the triassic age of keratophyre, they are the tuffs. Tuff-like beds are, however, represented in Slovenia in the whole mesozoic group only in the Wengen series of Trias.

Other minor outcrops of keratophyre in that part of Slovenia (Črnelica south of Grobelno, Šmihel near Laško) belong, according to the same chemical properties of volcanic rocks and according to all up to date statements, to the wengen period as well.

The extent of the area of Pseudoziljan strata thus well coincides with the area influenced then by volcanic processes.

The two submarine ridges sank after the end of the volcanic period, i. e. at the end of Wengen, into greater depths of the sea, as the Pseudoziljan strata are covered by Wetterstein limestones. The shape of the two former submarine ridges was completely wiped out according to rather thinner beds of the Upper Triassic limestones and dolomites lying over Pseudoziljan strata and Wetterstein limestones than elsewhere.

In connection with the movements in the area of the Sava folds-region faults had been formed as well through which keratophyre lavas and tuffs came to the surface. There fore the movements had not been of orogenic character only in the area west of the Sava folds-region where Kossmat first stated them, but also in the area of the Sava folds-region itself. The ladinian orogenic stage which went on west from the Sava folds-region in the cassian period took place in the area of the Sava folds-region in wengen period only.

Ivan Rakovec

Obzornik

Slovenska geografija v 30 letih ljubljanske univerze

Jeseni 1949 je ljubljanska univerza proslavljala 30-letnico svojega obstoja. Ob tej priliki je podajala v različnih oblikah in na raznih mestih bilanco svojega dosedanjega dela. Morda ni odveč, če se ob tej priliki tudi geografi povprašamo, kaj je pomenilo to razdobje za razvoj naše znanosti.

Ko je prof. Valter Bohinec l. 1925. pisal za prvi »Geografski vestnik« na mesto predgovora pregled o razvoju geografije v Slovencih, je ob koncu izrazil velike upe, ki jih »stavlja slovenska geografija na našo univerzo v Ljubljani«. Poudaril je pomen njenega Geografskega instituta, ki ga je v l. 1919/20 ustvaril in opremil z najpotrebnejšim prvi profesor geografije na ljubljanski univerzi Artur Gavazzi. Prvi rezultat dela mladih slušateljev geografije je bila ustanovitev Geografskega društva (1922), ki je l. 1925. pričelo izdajati »Geografski vestnik«.

Naravno je, da je Geografski institut, katerega vodstvo je l. 1927. prevzel prof. Anton Melik, zares postal in ostal žarišče geografskega dela med Slovenci. Skušal je v danih razmerah in pogojih organizirati proučevanje Slovenije po sodobnih metodah geografske vede ter s tem vršiti eno izmed svojih osnovnih nalog. Pri tem je bilo tudi delo Geografskega društva in njegove revije najožje povezano z Geografskim institutom. Navzlic temu moramo, če skušamo danes pretehtati glavne rezultate slovenske geografije v teh 30 letih, zajeti tudi delo vseh tistih, ki so se trudili izven formalnega okvirja Geografskega instituta za istimi cilji in so mnogo prispevali k razvoju slovenske geografske znanosti. To so bili na eni strani geografi izven univerze (pokojni Jože Rus, Valter Bohinec, Roman Savnik, Franjo Baš), zatem zastopniki drugih sorodnih strok na univerzi (zgodovine, geologije, botanike, zoologije, antropologije), s katerimi so geografi skušali sodelovati čim plodoviteje pri reševanju skupne problematike, ter končno strokovnjaki izven univerze, ki so proučevali socialno in ekonomsko problematiko Slovenije in s katerimi so se geografi vezali v stremljenju, da posvetijo v najaktualnejše in najbolj pereče probleme slovenske zemlje in njenega življenja.

Pregled rezultatov slovenske geografije v zadnjih 3 desetletjih nam pokaže, da je bilo sicer v geografskem proučevanju Slovenije marsikaj storjenega, da pa so po drugi strani ostale še velike vrzeli in neenakomernosti tako glede posameznih panog geografskega premostrivanja, ki jih delo še ni moglo zajeti ali jih je zanemarilo, kakor tudi glede nekaterih slovenskih pokrajin, ki smo jih le malo ali nič proučili, medtem ko so druge že zadovoljivo raziskane.

Močan korak naprej je nedvomno napravilo geomorfološko proučevanje Slovenije. Še več, lahko rečemo, da se je z ustanovitvijo ljubljanske univerze geomorfološko delo s strani slovenskih proučevalcev — če izvzamemo Seidla — šele pričelo. Toda delovni pogoji in malo število delavcev v stari Jugoslaviji niso dopuščali sistematičnega, načrtnega in enakomernega proučevanja vse Slovenije. Zato imamo danes nekatera slovenska področja geomorfološko temeljito ali vsaj zadovoljivo raziskana (n. pr. Julijske Alpe z Bohinjem, Blejskim kotom in Savsko dolino, deloma Karavanke in Kamniške Alpe, Gorenjske ravnine z Ljubljanskim poljem in Barjem, Škofjeloško, Polhograjsko in Posavsko hribovje, srednje Dolenjsko, Dolenjski in Notranjski kras), med tem ko se drugih skoraj

še nismo dotaknili ali jih poznamo le površno. Zadnje velja posebno za Podravje in za porečje Savinje.

V klimatologiji bi mogli razvoj karakterizirati tako-le: dobili smo sicer vrsto razprav o poedinah meteoroloških in klimatoloških elementih za Slovenijo, nismo se pa še povzpeli do kompleksnih pravih klimatoloških študij o Sloveniji ali o posameznih njenih področjih (z izjemo Ljubljane). Vzrok za to je bil deloma v pomanjkanju strokovnjakov klimatologov (ne meteorologov), še bolj pa v tem, da smo imeli doslej daleč premalo kompletnih dolgoletnih meteoroloških opazovanj za večje število postaj. Zato pri nas doslej tudi še ni bilo govora o mikroklimatoloških, agroklimatoloških in podobnih proučevanjih.

V geografskem premostrivanju vodovja (hidrogeografiji) smo šele v zadnjih letih s proučevanji Blejskega in Bohinjskega jezera ter vodnih režimov na naših rekah napravili prve korake. Pričeli smo tudi s proučevanjem povodnji in poplavnih ozemelj v naših krajih, kar pa še ni privedlo do rezultatov, ki bi bili obdelani in objavljeni.

Močno zanemarjena je pri nas biogeografija. Pri tem mislim posebno na geografijo vegetacije, ki drugod po svetu naglo napreduje, bodisi kot predmet prirodne geografije same na sebi bodisi v zvezi z gospodarsko geografijo ali s historično-geografsko problematiko naselitvene zgodovine. Pri nas o tem s slovenske strani razen nekaterih Tomažičevih prispevkov nimamo ničesar. Podrobno proučene nimamo niti gozdne meje niti drugih značilnih vegetacijsko-geografskih meja. Da nimamo še ničesar iz geografije prsti (pedogeografije), je umljivo, saj je naša pedologija sama pričela s sistematičnim delom šele po osvoboditvi.

V antropogeografiji je bilo morda največ dela opravljenega v proučevanju mest, zlasti obeh največjih mest Ljubljane in Maribora, ter v raziskovanju kmečkih naselij in njihove poljske razdelitve. Pri tem so se geografi s pridom naslanjali na ugotovitve zgodovinarjev in obratno. Tudi druge probleme agrarne geografije Slovenije smo precej proučevali, tako geografijo planin (v Ziljski dolini, v Karavankah in v Kamniških Alpah), geografijo obdelane zemlje in kategorij kulturnega zemljišča, probleme agrarne prenaseljenosti ter probleme socialno-posestne strukture v vinorodnih predelih vzhodne Slovenije (Slovenskih goricah, Halozah, Beli krajini), pri čemer so se geografi priključili drugim študijam, ki so žarko osvetljevale tamošnjo socialno problematiko (Žgeč, Kerenčič). Eden izmed najpomembnejših prispevkov k proučitvi vnanjega lica slovenske agrarne pokrajine je bila Melikova proučitev kozolca.

Agrarno-geografske proučitve geografov so seveda že po svojem bistvu posegle v vprašanja gospodarske geografije Slovenije. V gospodarsko geografijo smemo razen tega uvrstiti še proučitev gospodarske strukture Slovenije v luči poklicne statistike, študije o razporeditvi industrije v Sloveniji ter o nekaterih problemih naše prometne geografije (uvoz in izvoz, razvoj železnic). Toda vobče smo bili pred vojno in smo še danes daleč od tega, da bi imeli sistematsko proučeno gospodarsko geografijo Slovenije. Zlasti manjka podrobnih regionalnih proučitev geografije proizvodnje ali posameznih proizvodjalnih panog. Ena izmed redkih izjem je bila Baševa študija o hmeljarstvu v Savinjski dolini. Gospodarskogeografsko proučevanje Slovenije je trpelo in trpi poleg drugega še močno na isti bolezni kakor gospodarska geografija povsod po svetu, da namreč pojmi o njenem bistvu in njenih nalogah še zdaleč niso razčiščeni ter da si

negeografi, zlasti ekonomisti, predstavljajo pod njo nekaj čisto drugega kakor geografi sami.

Omeniti je še odnošaj slovenskih geografov do politične geografije. Slovenci smo v vsej zgodovini in še posebno v teh 30 letih živeli v izredno težkem političnogeografskem položaju. Vse, kar je s tem v zvezi, seveda daleč presega delokrog in zanimanje geografije. V teh vrsticah velja le poudariti, da je slovenska geografija še pred zadnjo vojno zavzela načelno odklonilno stališče do zlorabe politične geografije pod plaščem zloglasne nemške »geopolitike« in da so slovenski geografi po svojih močeh sodelovali pri obrambi in utemeljevanju naših pravičnih mejnih zahtev ter pri publikacijah, ki so izšle s tem v zvezi.

V regionalni geografiji smo doslej še močno zanemarili regionalno-geografske monografije posameznih slovenskih pokrajin, ki jih razen redkih poizkusov (za Škofjeloško hribovje, za slovensko Ziljsko dolino) še nimamo. Nekaj takih bolj ali manj preglednih in poljudnih regionalno-geografskih orisov je nastalo ob sestavi priložnostnih regionalnih zbornikov (zborniki Slovenska Krajina, Dolenjska, Kočevski zbornik, Koroški zbornik) ali v seriji publikacij o naših mejnih problemih (Melikova »Gorica«). Geografi so sodelovali tudi pri Krajevnem leksikonu dravske banovine, kjer so skušali do neke mere uveljaviti metode sodobnega regionalnogeografskega opisa, kar jim pa v bistvu ni moglo uspeli. Višek dosedanjega regionalno-geografskega dela v slovenski geografiji je seveda Melikova Slovenija, ki ni le znanstvena sinteza vseh dotedanjih podrobnih proučitev Slovenije, temveč tudi začasna pregledna slika o onih panogah geografskega premostrivanja in o onih slovenskih področjih, ki še čakajo na podrobne proučitve. Na žalost še ni izšel drugi del Slovenije, ki bo sloneč na temeljitem avtorjevem poznavanju vseh slovenskih pokrajin obravnaval posamezne slovenske predele in s tem šele dovršil podrobno regionalnogeografsko podobo Slovenije. Pogrešamo ga tem teže, ker pričakujemo od njega tehtno zasnovano geografsko rajonizacijo naše domovine. Končno ne smemo prezreti še enega vrhunskega dela slovenske geografije, nove Melikove »Jugoslavije«, ki častno reprezentira našo geografsko znanost ne samo v drugih predelih naše države, temveč tudi v inozemstvu.

Važna naloga slovenskih geografov izven okvira samostojnega raziskovanja bi bila tudi izdaja regionalne geografije sodobnega sveta, napisana na znanstveni osnovi. Ta naloga čaka še v celoti na izvršitev. V stari Jugoslaviji ni prišlo čez nekatere poizkuse, ki so brž zamrli predvsem zaradi izdajateljskih težav.

V kartografiji so nekateri slovenski geografi (predvsem V. Bohinec) marljivo sodelovali pri izdaji ročnih in stenskih kart Slovenije in Jugoslavije ter pri šolskih atlantih. Priprave za veliki Atlas Slovenije, ki so jih vodili geografi, je prekinila vojna. Po osvoboditvi smemo kljub tehničnim težavam prištevati ravno slovenske kartografske proizvode (zlasti ročno karto FLRJ) med vsebinsko in tehnično najbolj dovršene v Jugoslaviji.

Kratki pregled dela slovenskih geografov v zadnjih treh desetletjih, ki smo ga poskušali v poglavitnih potezah podati v gornjih vrsticah, ni imel namena, da bi orisal podrobni historiat naše vede, še manj da bi morda proslavljaj njene dosedanje skromne uspehe. Glavni nagib, da smo ga napisali, je bil v

tem, da si obnovimo v spominu vse vrzeli, ki jih kaže proučitev naše zemlje in vse naloge, ki stoje še pred nami. Pregled nam je pokazal, da smo nekatere panoge kakor n. pr. hidrogeografije in fitogeografijo doslej skoraj povsem zanemarili, v drugih, n. pr. v gospodarski geografiji, pa smo napravili daleč premalo. S te strani nas čaka še veliko dela. Posebno pa pade v oči, da smo se pri dosedanem raziskovanju prepogosto vračali k vedno istim slovenskim pokrajinam, druge pa smo puščali docela vnemar. Zato je poglobljena naloga slovenske geografije v bližnji bodočnosti, da sistematično prouči te zanemarjene pokrajine, zlasti področja vzhodne Slovenije (Podravje, porečja Savinje in Sotle, nekatere dolenjske predele), pa naše Primorje, ki nam je postalo spet dostopno. Nanizali bi lahko razen tega še celo vrsto nalog, ki čakajo izvršitve ali vsaj nadaljnje obdelave gradiva: regionalne monografije slovenskih pokrajin, ureditev strokovne terminologije, ureditev pravopisa zemljepisnih imen, sistematsko zbiranje krajevne nomenklature, izdajo karte Slovenije s pravilno nomenklaturjo, izdajo geografskih priročnikov najrazličnejše vrste itd. Vse to kliče k intenzivnemu delu vseh naših znanstveno-geografskih institucij. Vodilno vlogo pri tem bo imel nedvomno novi Institut za geografijo v okviru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Ob vsem tem je treba še podčrtati, da pomeni naša revolucija, nastop naše ljudske oblasti, važen mejnik tudi v slovenski geografiji. Ne samo da ima znanost vobče v novi Jugoslaviji neprimerno boljše delovne pogoje kakor poprej, da se ji ni treba boriti za najelementarnejša gmotna sredstva pa tudi ne s popolnim nerazumevanjem ali celo z namernim zaviranjem s strani oblasti. Za geografijo je prav tako važno še nekaj: socializem ji je odmeril v celotnem sklopu ljudske kulture tisto mesto, ki ji gre ter je ne smatra samo za privesek drugim strokam. Še več, prišteva jo k vedam, ki so direktno povezane z interesi planskega gospodarstva in s tem izgradnje socializma vobče. Zato seveda tudi pričakuje od nje rešitve čisto novih nalog, posebno v proučevanju gospodarske uporabnosti prirodnih pogojev in bogastev naše zemlje ter v gospodarski geografiji vobče. Slovenska geografija se po svojih močeh trudi, da bi izpolnila ta pričakovanja. Če ji to doslej ni vedno in ne v polni meri uspelo, ni samo njena krivda. Krivda je v pomanjkanju kadrov, v pomanjkljivi koordinaciji z drugimi strokami in institucijami ter v celi vrsti drugih objektivnih težav. Ne dvomimo, da se bodo te težave s časom in z rastjo mladih geografskih kadrov naglo manjšale in da bo naša znanost v polni meri služila svoji socialistični domovini.

Svetozar Ilešič

Ekonomisti in ekonomska geografija v Sovjetski zvezi

Oktobra 1948 je na razširjeni seji Znanstvenega sveta Instituta za ekonomiko sovjetske Akademije znanosti poročal direktor tega instituta K. V. Ostrovitjanov o temi »Pomanjkljivosti in naloge znanstveno-raziskovalnega dela na področju ekonomike in delovni plan Instituta za ekonomiko za l. 1949«. Diskusija, ki je sledila referatu, je ostro obsodila dotedanje delo Instituta in njenega glasila »Mirovoje hozjajstvo in mirovaja politika«, kakor je že poprej doživelo ostro kritiko delo urednika te revije E. S. Varge, zlasti njegova študija »Spremembe

v ekonomiki kapitalizma ob koncu druge svetovne vojne«. Potek diskusije je podrobno objavljen v 8. št. nove revije »Voprosi ekonomiki« za l. 1948.

Diskusija se je sukala seveda v okviru problematike politične ekonomije. Na tem mestu nas zanima samo tisti njen del, ki zadeva dosedanjo sovjetsko ekonomsko geografijo. V toku diskusije je namreč V. F. Vasjutin izrekel ostre kritične pripombe tudi na račun sovjetskih ekonomgeografov. Vasjutin je mnenja, da sovjetska ekonomska geografija doslej niti zdaleč ni ustregla zahtevam, ki jih nanjo stavi sovjetska socialistična družba. Temu je deloma vzrok v zgodovinskem razvoju te stroke v Sovjetski zvezi. Prva leta sovjetske oblasti se je namreč v sovjetski ekonomski geografiji uveljavila t. im. »statistična smer«, ki se je omejevala na ekonomskogeografski, bolj statistični opis posameznih panog, ne da bi videla ali hotela videti načelne razlike med sovjetskim in kapitalističnim ekonomskim sistemom. Kasneje se je namesto nje uveljavila tako imenovana »rajonska« smer, po kateri je naloga ekonomske geografije proučevanje ekonomskih rajonov samih na sebi, ne pa opredeljenih zakonitosti razmestitve proizvodnje, svojstvenih temu ali drugemu socialno-ekonomskemu sistemu. Ta rajonska smer se je vgnezdila na katedrah ekonomske geografije moskovske univerze, moskovskega in leningrajskega pedagoškega instituta, v vodstvu Geografske založbe ter v redakcijah Učpedgiza in revije »Geografija v škole«. Njena glavna zastopnika sta N. N. Baranski in njegov učenec J. S au š k i n, ki je l. 1947 izdal delo z naslovom »Geografičeskie očerki prirodi i sel'skohozjajstvenoj dejatel'nosti naselenija v različnih rajonah Sovjetskogo Sojuza«, v katerem je skušal dati sintetično sliko o medsebojnih zvezah fizične in ekonomske geografije.

Tako usmerjenost sovjetske ekonomske geografije Vasjutin v celoti odklanja. Ostro zavrača tudi Berg-ovo naziranje, po katerem ne gre ločiti fizične in ekonomske geografije, ker je »geografija enotna«. Vasjutin smatra, da je za marksista popolnoma jasno, da ne smemo mešati ekonomske in fizične geografije. »Ekonomska geografija je družbena, socialno-ekonomska veda, ki je poklicana da proučuje zakonitosti razmestitve proizvodnje v pogojih različnih socialnoekonomskih formacij ter posebnosti in pogoje njenega razvoja v posameznih deželah in področjih«. »Za marksista mora biti osnova ekonomskogeografskega proučevanja proizvodnja kot skupnost proizvajalnih sil in proizvodnih odnošajev, svojstvenih temu ali drugemu družbenemu sistemu«. Po Vasjutinu nikakor ni predmet ekonomske geografije odnošaj med naravo in družbo. Če vnesemo vanjo ta moment, zaidemo kmalu na pot »vulgarnega geografizma«, ki precenjuje vlogo prirodnega geografskega okolja. Zato moramo ekonomsko geografijo kot družbeno vedo z naznačenimi nalogami povsem ločiti kot samostojno vedo od fizične geografije, ki je prirodna veda in katere predmet je proučevanje zakonitosti v razvoju prirodno-geografskega okolja. Še več, po Vasjutinovem mnenju je celo naloga fizične geografije same, da vključi v predmet svojega proučevanja tudi vpliv človeka odnosno družbe na razvoj in na spremembe v prirodno-geografskem okolju. Na drugi strani pa je prav tako potrebno, da ekonomska geografija temeljito pozna vlogo in pomen prirodnih osnov v razvoju gospodarstva in njegove razporeditve. Na ta način se vprašanja odnošajev med naravo in gospodarstvom dotakneta tako fizična kakor ekonomska geografija. Prva kot prirodna veda naj vključi obravnavanje vpliva

človeške družbe na prirodu, druga kot družbena pa vpliv geografskega okolja na razvoj družbe. V nadaljnjih izvajanjih Vasjutin podrobno biča ideološke napake v »rajonski« smeri sovjetske ekonomske geografije, zlasti v knjigi Baranskega »Očerki po škol'noj metodike ekonomičeskoj geografiji«.

To je na kratko vsebina Vasjutinove kritike. Ker je še danes problematika ekonomske geografije povsod po svetu na široko odprta in ker tudi pri nas o njenem bistvu krožijo najrazličnejša mnenja, z močnimi razlikami zlasti med ekonomisti in geografi, je dobro, da smo se v »Geografskem vestniku« malo ustavili ob njej. Vtis imamo, da je v navedeni diskusiji vprašanje preostro postavljeno, odnosno da gre v bistvu samo za nesporazum v imenovanju posameznih znanstvenih disciplin. Če Vasjutin zahteva od fizične geografije, da obravnava tudi učinek družbe na prirodu, je s tem pravzaprav zajel večino vsega, kar smo sploh navajeni pojmovati pod pojmom geografije v sodobnem smislu. Fizični geograf mora na ta način upoštevati tudi razlike v družbenih sistemih in iz njih izvirajoče razporeditve proizvodnje, saj različne družbene oblike različno preoblikujejo prirodno pokrajino. Vprašamo se samo, kako je s to nalogo še v skladu ime fizične geografije. Ali ni absurd, če hočemo označiti proučevanje intenzivne kulturne pokrajine, kakor so velika mesta, industrijski kraji, pristanišča itd., ki so najvišja stopnja učinka družbe na prirodu, kot »fizično geografijo«.

Zakaj nadalje tako ostra ločitev med prirodnimi in družbenimi vedami? Zakaj poudarek o razlikah med zakonitostmi prirodnega in družbenega dogajanja? Zakaj na eni strani ostro odrezati ekonomsko geografijo od fizične ter s tem sploh zanikati obstoj enotne geografske vede, kakršno priznava ves svet, pa nekaj stavkov kasneje trditi, da ni ekonomske geografije brez poznavanja prirodnega okolja in ne fizične brez poznavanja družbenega razvoja, ter da sta obe poklicani k tesnemu medsebojnemu sodelovanju pri reševanju praktičnih nalog? Ne moremo se tudi strinjati s trditvijo, da obravnavanje prirodnih pogojev v ekonomski geografiji vodi k precenjevanju njihovega vpliva. Nasprotno, naloga ekonomske geografije, kakor jo pojmujeemo geografi v smislu naše opredelitve geografske vede, je ravno v tem, da skuša kritično in po dialektični metodi razbrati, kolikšen in kakšen je delež prirodnih in kolikšen je delež družbenih faktorjev v značaju in razporeditvi proizvodnje, pa tudi proizvodnih sredstev in sil. V nič manjši nevarnosti za precenjevanje ene same skupine faktorjev nismo, če ekonomsko geografijo brez vidnega razloga ostro izoliramo od prirodnega okolja ter pri tem kaj lahko čisto prezremo povezanost s tem okoljem, ki je do neke mere ne more nihče zanikati: proizvodnja kovin je na ta ali oni način vezana na rudna ležišča, tropski produkti uspevajo pač samo v tropskem pasu, pa tudi drugi sadeži uspevajo več ali manj v določenem prirodnem okolju, ki ga človek danes sicer lahko že bistveno preoblikuje in preuredi, čisto na novo ustvarja pa ga le izjemoma.

Vsem nevarnostim precenjevanja določenih faktorjev, vsakemu enostranskemu ali izoliranemu pogledu se pač najbolj izognemo, če precenimo vse faktorje, ki prihajajo v poštev in vsa njihova medsebojna učinkovanja, v čemer je po našem mnenju ravno bistvo sodobne geografske vede. Pojmovanje ekonomske geografije v ozkem smislu prostorne (»geografske«) razporeditve in razširjenosti gospodarskih in družbenih pojavov ne more izpolniti zahtev, ki so zvezane s pojmom geografske znanosti. Lahko je morda koristen in plodovit prijem eko-

nomske vede same, ki pa mu gre naziv »geografija« le v zastarelem smislu »horo-loškega« pogleda na kateri koli pojav. Takšna ekonomska geografija je lahko samo sestavni del politične ekonomije in je dejansko čisto družbena veda, ki pa nima z geografsko vedo mnogo več skupnega kakor ime in za katere študij niso poklicani toliko geografi, kakor ekonomisti sami (podobno kakor botaniki za floristično fitogeografijo, zoologi za zoogeografijo itd.).

H koncu ni odveč pripomba, da se nam zdi tudi kritika knjige Baranskega na nekaterih mestih preostra ali celo neutemeljena. Naj navedem samo dva primera. Baranski primerja dve po narodi in njenih bogastvih zelo sorodni pokrajini, Švedsko in Ural, ter je mnenja, da so razlike v njihovem gospodarskem razvoju posledica različnega geografskega položaja: Švedska ob morju blizu naprednih dežel nekdanje Evrope, Ural v carski Rusiji daleč v notranjosti, vstran od velikega prometa. Ta primerjava je Vasjutinu kamen spotike, češ da Baranski pri tem ignorira odločilno vlogo načina proizvodnje v razvoju proizvajalnih sil. Ta očitke je v bistvu nedvomno neutemeljen: saj je bila ravno razlika v proizvodnem načinu teh dveh področij posledica različnega položaja z ozirom na tedanje gospodarske in družbene razlike med Zpadno in Vzhodno Evropo. Pri drugem primeru, ki naj ga navedem, kaže očitke kritika nekritičen, nacionalistični pogled v zgodovino, kakršnega danes tako pogosto srečamo v sovjetski literaturi. Ilustriram naj ga s citatom iz Baranskega, ki mu ga Vasjutin šteje v velik greh: »Počeniši s Petrom Velikim smo na široko odprli vrata kulturnemu vplivu Zpadne Evrope. Sibirija je dobila kulturo čez Ural z zapada«. Vasjutin je mnenja, da je s temi stavki Baranski zavrgel največje uspehe ruske kulture in pozabil na njen svetovni pomen.

Svetozar Ilešič

Iseljavanje Makedonaca iz Jegejske Makedonije

Poznato je da su posle drugog svetskog rata iseljavanja Makedonaca iz Jegejske Makedonije ponovo uzela velike razmere. Ovo je naročita vrsta migracije. U drugim zemljama veće narodne mase migriraju iz ekonomskih uzroka. Međutim, iseljavanja Makedonaca iz Jegejske Makedonije pretstavljaju nasilne migracije.

Veliko-grčke šovinističke vlasti od kraja 1944 godine najpre su terorom i ubistvima ostavile bezbrojne makedonske porodice bez svoje poslednje potpore za život. Zatim su pristupale rekviziciji. Seljaci, koji su se usudili da sakriju svoje dobro da bi ga sklonili od rekvizicija, bivali su osuđivani na najveće muke. Streljanja in vešanja vršena su često. Kako se računa do kraja 1949 godine sudskim presudama pobijeno je 656 ljudi, zatvoreno 8135, internirano na »ostrva smrti« (Makronisos i drugi) 1862, nasilno obeskućenih i interniranih seljaka 41.000, popaljeno kuća 2450 itd.

Nesnosljive prilike za život i neprestani teror od kraja 1944 do kraja 1949 godine prisililo je oko 35.000 ljudi, žena i dece da napuste svoje domove i da emigriraju. Takvih novijih makedonskih iseljenika ima iz svih oblasti Jegejske Makedonije. Ipak su najmnogobrojniji iseljenci iz okoline Kostura, Lerina, Vodena, Sereza, Drame, Enidže-Vardara. To su oblasti gde su, i pored velikih iseljavanja vršenih posle balkanskog i prvog svetskog rata, zaostale kompaktne makedonske mase.

Oko 30.000 makedonskih izbeglica prešlo je u N. R. Makedoniju i ostale jugoslovenske oblasti (od kojih i danas postoje oko 20.000). Ostali iseljenici naselili se u Pirinsku Makedoniju i u druge susedne zemlje. Narodi Jugoslavije i njihova Vlada još od prvih dana su ukazali izbeglicama bratski prijem i svu moguću pomoć: pružili im sklonište, ishranu i zaposlenje. Vlada FNRJ i Vlada N. R. Makedonije, od 1945 do sredine 1949 godine, dale su, između ostalog, samo u novcu 312,885.916 dinara pomoći izbeglicama za njihov smeštaj i ishranu, kao i za izgradnju stanova i naselja.

Danas nema skoro varoši i oblasti u N. R. Makedoniji u kojima nema naseljenih jegejsko-makedonskih izbeglica. Njih naročito ima u Skoplju i okolini, na Ovčem Polju, u Pelagoniji, u Pologu itd. Ovi makedonski doseljenici nalaze kod nas na svoje saplemenike iz Jegejske Makedonije ranije iseljenih. To su iseljenici koji su se iz svojih starih sela i gradova iselili posle 1912 i 1918 godine kada je Jegejska Makedonija podpala pod grčku vlast. Ranijih makedonskih iseljenika naročito mnogo ima u Pirinskoj Makedoniji.

Doseljenici iz Jegejske Makedonije gaje veliku ljubav prema svome starom zavičaju. Oni svi vole svoja rođena sela i gradove, koja do sitnice opisuju kako izgledaju. Sećaju se svojih njiva, koje su obrađivali, voćnjaka koje su sadili, gajeva i gora u koja su stada napasali. Čežnja i bol iseljenika dostižu vrhunac, kada pričaju o životu i običajima zavičaja gde su im preci živeli više od nekoliko stotina godina.

Nove makedonske izbeglice sada vode slobodan život u slobodnoj domovini makedonskog naroda — N. R. Makedoniji. Oni neće nikad zaboraviti podršku koja im je ukazana u najtežim trenutcima i za uvek će sačuvati ljubav, priznanje i blagodarnost prema bratskim narodima Jugoslavije.

J. F. Trifunski

Število prebivalcev Jugoslavije v marcu 1950

Številke o prebivalstvu, ki jih prinašajo rezultati ljudskih štetij, redno zastare še pred objavo. Za dobo med štetji si vsled tega pomagajo statistiki s preračunavanji, pri katerih upoštevajo prirodno (rojstva, smrti) in mehansko (emigracije, imigracije, če gre za manjše enote in če so na razpolago podatki tudi za notranje selitve) gibanje prebivalstva. Tako izračunani podatki se le redko bistveno razlikujejo od pravega stanja, ki ga registrira novo ljudsko štetje.

Pri nas se je pokazala prav živa potreba po korekciji odn. dopolnitvi podatkov zadnjega ljudskega štetja v zvezi z volitvami ljudskih poslancev za Zvezni svet Ljudske skupščine FLRJ, razpisanimi za 26. marca 1950. Ker se volijo poslanci na določeno število ljudi (40.000), je Ukaz o razdelitvi ozemlja FLRJ na volilne okraje (Uradni list FLRJ, VI/8, 2. februar 1950, § 70) prinesel v prvem členu oceno števila prebivalstva za marec 1950, ki je določena, kot pravi ukaz, »na podlagi popisa prebivalstva z dne 15. marca 1948 — upoštevajoč pri tem tudi prirastek prebivalstva po omenjenem popisu —«. Čeprav ni rečeno, na katere vrste prirastek so mislili pri tem, smemo smatrati po namenu, za katerega je bilo število izračunano, da gre za dejanski prirastek, tedaj za upoštevovanje obeh vrst gibanja.

Primerjava rezultatov popisa s to cenitvijo pokaže naslednjo sliko:

Ljudska republika	Število prebivalstva		Razlika	Prirastek v ‰
	15. III. 1948*	III. 1950		
Srbija	6,523.224	6,690.000	166.776	25,6
od tega sama Srbija	4,134.416	4,239.000	104.584	25,3
AP Vojvodina	1,661.632	1,693.000	31.368	18,9
AO Kosmet	727.176	758.000	30.824	42,5
Hrvatska	3,749.039	3,819.000	69.961	18,7
Slovenija	1,389.084	1,418.000	28.916	20,8
Bosna in Hercegovina	2,561.961	2,665.000	103.039	40,2
Makedonija	1,152.054	1,209.000	56.946	49,4
Črna gora	376.573	391.000	14.427	38,3
FLR Jugoslavija	15,751.935	16,192.000	440.065	27,9

Prebivalstvo Jugoslavije je, kakor vidimo, v dveh letih napredovalo za 440.000 ali okrog 28‰, kar pomeni letnega prirastka približno 220.000 ali 14‰. Primerjava s prilikami pred drugo svetovno vojno, ko se je prebivalstvo Jugoslavije pomnožilo v zadnjih letih, pri skoro enakem številu, tudi za 210.000 do 220.000 na leto (prim. Statistični godišnjak 1940. Beograd 1941. Tabela na str. 84) pokaže, da je ostal razvoj v glavnem enak. Razlog za to, da ni hitrejši, kar bi sicer pričakovali, je brez dvoma v dejstvu, da je umrljivost radi posledic vojnih let še vedno velika. Z njenim zmanjšanjem bo naraščanje gotovo postalo mnogo hitrejšo, kar bo potrdil bližnji razvoj oz. novo ljudsko štetje.

Zanimiva je primerjava po ljudskih republikah. Medtem, ko znaša prirastek za vso Jugoslavijo v tej dobi okrog 28‰, moremo republike oziroma pokrajine razdeliti na štiri skupine. V prvi skupini so one, ki so napredovale za 18—21‰, v drugi one z napredovanjem med 25‰ in 26‰, v tretje gre za napredovanje od 38‰ do 43‰ in v četrti za okrog 50‰. V prvi skupini, ki je najmanj napredovala, so Slovenija, Hrvatska in Vojvodina (najmanj med vsemi je pridobila Hrvatska), v drugi, ki je še vedno pod državnim povprečkom, je prava Srbija, v tretji, kjer se letni prirastek giblje okrog 20‰, so Bosna s Hercegovino, Črna gora in Kosmet (med njimi narašča prebivalstvo najbolj v Kosmetu), za največ med vsemi pa se je pomnožilo prebivalstvo v Makedoniji.

Taka razporeditev prirastka ne preseneča, saj kaj dobro ustreza dosežanim prilikam. Upoštevajoč samo prirodni prirastek (obseg migracij v zadnjih letih pred vojno je bil relativno majhen, razen tega ni bil nikjer statistično zajet) na osnovi povprečka iz let 1934—1938 (prim. DSU, Izračunat broj stanovnika

* Prethodni rezultati popisa stanovništva u FNRJ od 15. marta 1948. Beograd 1948.

Jugoslavije za 1941 i 1945. Beograd 1945) so pridobile letno: Slovenija (brez Slovenskega Primorja) 8,7‰, Hrvatska 10,4‰, Bosna in Hercegovina 22,8‰, Srbija v celoti 11,9‰, sama Srbija 14,5‰, Vojvodina 4,4‰, Kosmet 19,0‰, Črna gora 17,2‰ in Makedonija 18,4‰. Povpreček za vso Jugoslavijo (v tedanjih mejah) je znašal 13,7‰. Če primerjamo te številke z novimi, se odkrije, da se brzina naraščanja prebivalstva Jugoslavije v celoti ni skoro nič izpremenila, da pa so nekatere pokrajine tempo oziroma smer bistveno menjale. V Srbiji n. pr. se je letni prirastek po osvobojenju zmanjšal že v primeri z zadnjimi predvojnimi leti, še prav posebno pa v primeri s prvim desetletjem po prvi svetovni vojni (prim. Anton Melik, Populacijski problemi Jugoslavije v dobi 1918—1938, Misel in delo, IV/12, Ljubljana 1938. Str. 247—263), Izgleda, da se bo Srbija v populacijskem razvoju priključila zapadnim in severnim delom države. Nekoliko nazadoval je letni prirastek tudi na Hrvatskem ter v Bosni in Hercegovini. Če nas to za Hrvatsko ne začudi posebno, spričo nekaterih posebnosti v demografskih prilikah tam na sploh, pa nas lahko tembolj osupne nazadovanje, čeprav neveliko, v Bosni. Tam bi se namreč morali pokazati poleg ne dosti zmanjšanega prirodnega prirastka tudi učinki doseljevanja v industrijske dele nizke Bosne na severu. Vsiljuje se zaključek, da je bila res odločilna radi vojne povečana umrljivost, poleg spremenjene starostne strukture, kar se tiče migracij pa izgleda, da gre predvsem za preseljevanje znotraj republiških meja. Brez dvoma pa se ta razvojna smer v Bosni ne bo ustalila. Ostale pokrajine so postale deležne hitrejšega razvoja, med njimi zlasti slejkoprej še vedno najpočasneje se razvijajoča Vojvodina, kjer se je prirastek povečal od letnih 4,4‰ (samo prirodni) na 9,5‰ (dejanski prirastek; nemara se tu kaže močan vpliv kolonizacije) in za njo Makedonija, kjer se je letni prirastek dvignil od 18,4‰ (prirodni prirastek) na 24,7‰ (celotni prirastek). Manj se je povečal prirastek Kosmeta, Črne gore in Slovenije.

Stane Zrimec

Književnost

Nekaj novih knjig iz geomorfologije

Veliki razmah geomorfoloških proučevanj, ki so po Davisu in obeh Penckih zajela ves svet, je ponovno privedel do poizkusov večjih geomorfoloških sintez. Iz dobe po prvi svetovni vojni poznamo predvsem Philipppsona, de Martonna in Machatscheka ter pri nas Cvijića. Zatem je bil nekakšen premor, nakar smo v zadnjih 10 do 15 letih doživeli novo vrsto takih knjig. Prva med njimi je bila Maullova »Geomorphologie«, o kateri smo poročali v »Geografskem vestniku« že l. 1938. Sledila so ji med drugimi dela ameriškega avtorja Engeln, novozelandskega geologa Cottona in belgijskega inženjerja geologije Macarja, o katerih poročamo spodaj. V Sovjetski zvezi je izšla prva geomorfološka sinteza izpod peresa A. Edelštejna. O njej smo poročali lani. Poseben poudarek pa gre knjigi Markova »Osnovnie problemi geomorfologii«, ki v nasprotju z vsemi drugimi naštetimi ni priročnik geomorfologije, temveč knjiga pobud za nadaljnje reševanje širokih geomorfoloških problemov.

O. D. von Engeln, *Geomorphology, Systematic and regional*. The Macmillan Company, New York 1942. Strani 655.

Amerika je že od Davisa dalje ena izmed vodilnih dežel v geomorfologiji. Zato vzbudi pozornost vsaka geomorfološka knjiga, ki tam izide, posebno ker pričakujemo od nje, da se opira na obilico primerov iz velikega bogastva geomorfoloških pojavov, ki jih kaže ameriški kontinent in ki marsikdaj odpirajo jasnejše vpoglede v morfogenezo kakor zamotani, razdrobljeni in v znanstvenem dokazovanju včasih že kar preveč obrabljeni evropski relief.

Engelnovo delo je ena takšnih knjig. To je obsežen in izčrpen priročnik, nikakor ne šablonski učbenik, temveč sinteza geomorfološkega znanja in pojmovanja kakršno je danes v Ameriki. Knjiga je na znanstveni višini, snov v njej je podana pregledno in nazorno, razlaganje opremljeno z narisi, blokdiagrami in fotografijami. Prične z reliefnimi potezami prvega reda (oblika zemlje kot celote, kontinenti in oceani, relief oceanskega dna), razčlenjuje geomorfološke »enote« (tipe), označuje pojme procesa, stadija in geomorfološkega cikla ter razvija koncepcijo peneplena. Nato podrobno obravnava t. im. normalni ali fluvialni geomorfološki ciklus ter posledice njegovih prekinitev. S tem v zvezi posveti posebno poglavje geomorfološkem sistemu Walterja Pencka, katerega v glavnem odklanja, ne da bi zanikal njegove pozitivne strani. Slede poglavja o pustinjskem ali aridnem ciklu, o glacialnem ciklu, o geomorfologiji obal, o koralnih tvorbah, o kraški topografiji in o vulkanskih oblikah.

Ta kratki pregled vsebine nam pokaže, da knjiga v metodološkem pogledu ne prestopi okvirja dosedanjega pojmovanja ameriških geomorfologov. V ospredju je shematizirano ciklično pojmovanje reliefa, ločeno po posameznih faktorjih preoblikovanja, v ospredju so drobne oblike zemeljskega površja, a malo je govora o velikih potezah zemeljske površine, sorazmerno malo tudi o vplivu tektonike. Knjiga je torej napisana čisto v duhu Davisove koncepcije z vsemi njenimi prednostmi in pomanjkljivostmi. Zato je pač odličen priročnik, ne utira pa novih poti v geomorfologiji.

C. A. Cotton, Landscape, as Developed by the Processes of Normal Erosion. Cambridge, At the University Press 1941. Strani 291 XLIV.

Skoraj istočasno kakor Engelnova knjiga in v tirih iste Davisove koncepcije je nastala pregledna in odlično opremljena knjiga novozelandskega geologa Cottona. Zato moremo pri njej podčrtati iste dobre in slabe strani. Zanimivo je, da so velike geomorfološke in geotektonske poteze v licu zemlje pri tej knjigi še bolj v ozadju kakor pri Engelnju, čeprav je avtor geolog. Posebno nas zanima Cottonova knjiga zaradi sredine, v kateri je zrasla: v besedilu, v blokdiagramih in v odličnih fotografskih posnetkih prevladujejo poučni primeri iz Nove Zelandije. Poreklo knjige se zrcali tudi v tem, da se je avtor omejil samo na fluvialno erozijo, ki je seveda v Novi Zelandiji »normalna«, kakor to označuje naslov.

Paul Macar, Principes de géomorphologie normale. Étude des formes du terrain des régions à climat humide. Preface de Paul Fourmaier. Liège, Masson & Cie 1946. Strani 304.

Belgija je nizka dežela, na prvi pogled brez velikih kontrastov v reliefu. Vendar preide v njej svet od stare zgradbe ardennskega peneplena čez terciarno nižavje do najmlajših odkladnin ob morju, ob velikih rekah ter ob njihovih obsežnih ustjih. Povsod tod se podrobno prepletajo različni erozijski in akumulacijski učinki velikih in manjših rek, katerih mreža je zelo gosta. Vrh tega je tu mogoče opazovati zavisnost fluvialnega reliefa od bližnje erozijske baze, t. j. od morske gladine odnosno obale. Zato se je v Belgiji študij fluvialne geomorfologije močno razvil. Geomorfološke študije, ki jih objavljajo belgijske geografske revije, se bavijo največ s proučevanjem erozijskega in akumulacijskega delovanja rek, z nastankom rečnih teras in zasipov, z razvojem meandrov, s profilom ravnotežja in podobno. Taka usmerjenost belgijske geomorfologije se pozna tudi v Macarjevem priročniku. Knjiga obravnava samo »normalno« geomorfologijo. Pri tem je dobra tretjina knjige posvečena rekam samim in njihovim dolinam, mnogo manj je govora o ploskovnem denudacijskem procesu, še manj o vlogi tektonskih faktorjev v oblikovanju reliefa. V pojmovanju celotnega morfogenetskega razvoja se Macar podobno kakor zgoraj navedena avtorja iz Amerike in Nove Zelandije drži povsem Davisove sheme ciklov. Kritiko te sheme in poskuse drugačnega tolmačenja morfogeneze (»Gipfelflur« Albrehta Pencka in »piedmontske stopnje« Walterja Pencka) navaja samo na kratko, ne da bi zavzel do njih jasno stališče. Posebej je vredno opozoriti, da uvršča Macar med oblike »normalne« geomorfologije tudi delo kraške hidrografije. To nas ne preseneča, ker smo bili zadnje čase iz literature večkrat opozorjeni na kraški svet v Belgiji.

K. K. Markov, Osnovnie problemi geomorfologii. Moskovskij ordena Lenina Gosudarstvennij Universitet im. M. V. Lomonosova, Naučno-issledovatel'skij institut geografii, Ogiz, Moskva 1947. Strani 343.

Knjigi Markova kaže posvetiti obširnejše poročilo. To ni priročnik geomorfologije, kakršen je Edelštejnov in o kakršnih smo poročali zgoraj, temveč načelno razglabljanje o vseh tistih geomorfoloških problemih, ki so še vedno predmet živahne diskusije.

Knjigo je avtor razdelil na šest delov. V prvem, uvodnem delu podaja pregled razvoja geomorfologije v inozemstvu in v Sovjetski zvezi ter skuša pokazati, da so njegove posamezne faze povezane z razvojem političnih in gospodarskih oblik pri posameznih narodih in državah. Do dosedanje geomorfologije

zavzema močno kritično stališče. Smatra, da se je večina geomorfologov preveč omejevala samo na male oblike reliefa, na t. im. mikrorelief. Markov je mnenja, da je poleg te »specialne« geomorfologije potrebna tudi t. im. splošna geomorfologija, ki proučuje velike reliefne poteze kontinentov in oceanov, ter planetarna geomorfologija, kateri je predmet oblika zemlje kot celote.

V drugem delu knjige, ki ima naslov »Endogeni faktor v oblikovanju reliefa«, obravnava avtor najprej nekatera vprašanja planetarne geomorfologije v zvezi s sferoidno odnosno geoidno obliko zemeljske oble, nato velike osnovne črte zemeljskega reliefa, oceane in kontinente, hipoteze, ki govore o njihovem postanku ter končno poglavitne poteze reliefa kontinentov. Podrobno vzporeja kontrakcijsko teorijo s teorijo kolebanj zemeljske skorje, ki edina more z magnetskimi premikanji, z vertikalnimi dvigi in z »velikimi gubami« raztolmačiti osnovne poteze reliefa na zemlji. Posebno plastičen je prikaz značilnih razlik, ki jih v tektoniki in v reliefu doživljajo na eni strani t. im. plošče (»platforme«), na drugi strani pa geosinklinalna področja. Zasluga sovjetskih geologov in geomorfologov je, da so te razlike postavili v proučevanju močno v ospredje.

Tretji del knjige je najboljše, pa tudi najpomembnejši. V njem avtor obravnava geomorfološke ravni (»urovnji«), ki pomenijo učinek vzajemnega učinkovanja endogenih in eksogenih sil. Geomorfološke ravni so eden izmed glavnih predmetov geomorfološkega proučevanja pa tudi eno izmed glavnih sredstev pri tem. V obravnavanje so vključene štiri oblike geomorfoloških nivojev. Prva so abrazijsko-akumulacijske ravni, ki neposredno fiksirajo vpliv kolebanj zemeljske skorje na oblike zemeljskega površja. V zvezi z njimi razvija avtor svoje poglede na kolebanja morske gladine, ki so ustvarila te oblike, na transgresije in regresije; taka kolebanja so lahko »geokratska« (izraz kolebanj v zemeljski skorji) ali »hidrokratska« (izraz sprememb v sami hidrosferi). Pri drugem tipu nivojev, denudacijskih ravnih, gre v glavnem za to, kar je Davis nazval peneplen. Denudacijski nivo je končni rezultat stremljenja rek za ravnotežnim strmecem. Zato Markov v tem poglavju na široko pretresa vsa dosedanja naziranja o razvoju podolžnega rečnega profila (n. pr. Philipponova, A. Penckova in Hettnerjeva), o pojmi »profilá ravnotežja« in »erozijske terminante«, o pojmu »erozijske baze« itd. Na več straneh poroča tudi o Jovanovičevi metodi za proučevanje podolžnih rečnih profilov, ki ji priznava velik pomen, a poudarja, da je njena slaba stran v tem, ker sloni na uporabi empiričnih formul, ki ne morejo niti zdaleč veljati povsod. S tem v zvezi poudarja Markov, kako važna je pritegnitev čisto hidroloških proučitev rek v geomorfološko preotrivanje, kar je zapadna, zlasti evropska geomorfologija doslej v veliko svojo škodo skoraj čisto zanemarila. Saj nam hidrološke izkušnje, n. pr. ob gradnji jezov, pravilno osvetle trditev, ki jo podrobno utemeljuje Markov, da namreč vsaka sprememba v erozijski bazi vpliva na erozijski proces samo v sorazmerno kratkem delu reke, nad katerim postane njen vpliv minimalen ali pa sploh ugasne. Pri samem obravnavanju denudacijskih ravnih analizira avtor podrobno več zanimivih primerov s sovjetskega področja, kritično pa pretresa tudi naziranja zapadnih geomorfologov, zlasti Walterja Pencka. Značilno je, da nagiba za sovjetska gorovja k mnenju, ki ga je postavil Machatschek za Alpe, da gre pri gorskih ravninah v glavnem za en sam denudacijski nivo, pozneje dvignjen, deformiran in usločen v velike gube. Tretja oblika geomorfološkega nivoja, ki jo avtor obravnava v tem delu knjige, je nivo snežne meje. Uvrstitev tega nivoja v geomorfološka obravnavanja pomeni eno izmed največjih novosti, ki jih prinaša knjiga. Toda

zdi se nam, da poglavje kakršno je, ne sodi na to mesto, ker pri tem dejansko ne gre za geomorfološki nivo, temveč za nivo, ki more s svojimi kasnejšimi téktonskimi deformacijami (n. pr. deformacije diluvialne snežne ločnice) služiti samo za sredstvo, s katerim moremo proučiti vzajemno delovanje glacialnega preoblikovanja in endogenih sil. K pravemu predmetu geomorfološkega preotrivanja se vrne avtor pri četrti obliki nivoja, pri zgornjem denudacijskem nivoju odnosno nivoju vrhov (»Gipfflur«) v gorovjih, kakor ga je ugotavljal in skušal raztolmačiti A. Penck. Po podrobnem pretresu Penckovega naziranja prihaja Markov do zaključka, da obstoja takega vrhunskega nivoja v gorah ni mogoče zanikati, da pa je vprašanje njegovega nastanka še vedno nerešeno.

V četrtem delu knjige se bavi avtor z razvojem reliefa. Pri tem najprej opredeljuje pojem starosti reliefa, ki je ne pojmuje kot starost v smislu Davisovega cikla, temveč kot absolutno (geološko) starost. Pri tem posebej govori o reliefu, ki je fiksiran pod preperelino ter po pravici opozarja na pomen pedološke metode v sodobni geomorfologiji. Obravnava nadalje metode za določanje starosti reliefa, kjer je posebno nov in važen poudarek na neobhodnosti geokemičnega proučevanja korelatnih odkladnin. Za sam razvoj reliefa podajajo nekaj značilnih primerov s sovjetskega ozemlja, poudarja pa, da je z geografskega vidika važen v tem razvoju šele oni stadij, ki je do neke mere že podoben današnjemu stanju. Celotni razvoj površja pa ni samo ciklični, kakor bi se to zdelo po Davisu, temveč tudi progresiven: cikli niso zaprti krogi, temveč spirale, v katerih se razvoj nikdar ne vrne več povsem na svoje izhodišče. Najbolj tipična poteza tega napredujočega razvoja je, da se ravninska področja tektonskih plošč (»platform«) širijo na račun geosinklinalnih pasov, ki so vedno ožji, zato pa imajo čedalje bolj razgiban relief. Razvoj površja je seveda nepretrgan, zato ne more biti govora o nekaki permanentnosti kontinentov in oceanov. Glede vprašanja, ali je dandanes relief zemeljske oble v stadiju naraščanja ali upadanja, nagiba Markov k mnenju, da je zemlja preživela kulminacijsko točko v razvoju gora že konec neogena in ob začetku kvartarja ter se danes uveljavlja v reliefu že tendenca upadanja.

Peti del knjige ima naslov »Osnovni problemi geomorfologije in narodno gospodarstvo ZSSR«. V njem avtor podčrtava, da se teoretske naloge geomorfologije marsikje ujema z nalogami gospodarstva in to predvsem v štirih smereh: v zvezi z razširjenjem surovinske baze za težko industrijo (sklepanje na rudne asociacije v tleh po geomorfoloških svojstvih, n. pr. po stopnji denudiranosti), v zvezi z razvojem energetike (geološko in geomorfološko tipična razporeditev premoga, nafte in vodne sile), v zvezi z razvojem kmetijstva (v ospredju je zlasti erozijsko odnašanje prsti) in v zvezi s kartografiranjem. Vsa avtorjeva izvajanja v tem delu so za nas nad vse zanimiva. Saj nam pomagajo dokazovati, da ima tudi geomorfologija svoj neposredni praktični pomen.

Markov se v svojih izvajanjih pogosto dotakne naziranj in tolmačenj zapadnih geomorfologov. V glavnem se precej negativno izraža o njih. Tako trdi za Cottona, de Martonna, Engelna in Hindsa, da v svojih knjigah sicer živo razlagajo snov, da pa so izvajanja površna in zastarela. Maulla, Passargeja in Machatscheka imenuje celo »brezidejne kompilatorje«. De Martonnu zamerja, da je v svoji »Géographie physique« preveč na kratko odpravil velika epigenetska premikanja, da je v tem zastal v nazorih za 40 do 50 let nazaj ter ne odobrava, da se dali de Martonna v prevodu ruskim geografom kot nekaj najboljšega iz strokovne literature. Smatra, da sta bila za novejši

razvoj geomorfologije na zapadu zares pomembna samo Davis in W. Penck. V zaključnem (šestem) delu knjige se še enkrat podrobno ustavi pri njunih koncepcijah ter podčrta razen njunih pozitivnih močno tudi negativne strani. Davisa ne kritizira zaradi njegove »dedukcije«, kakor so ga kritizirali Nemci, temveč zato, ker premalo vpoštevata geotektoniko in sočasno delovanje dviganja in ekso-genih sil, ker si predstavlja erozijski cikel kot proces v zaključenem krogu in ker obravnava posamezne cikle čisto ločeno drug od drugega. Walterju Pencku priznava plodovite nove poglede in metode, zlasti v morfologiji pobočij, a smatra, da je njegova »morfološka analiza« v osnovnih stvareh polna protislovij. V celoti je Markov mnenja, da sodobna geomorfologija trpi ravno na tem, da v njej še ni prišlo do povsem zadovoljive koncepcije, ki bi bila brez metodoloških pomanjkljivosti Davisovega in W. Penckovega pojmovanja, in da se je preveč izolirala od sorodnih prirodoslovnih disciplin kakor so astronomija, geofizika, geokemija, pedologija, geotektonika in hidrologija. Zato je avtor skušal dati v tej smeri svoj prispevek. S pregledom rezultatov, do katerih je prišel, zaključuje knjigo.

Delo Markova zasluži vso pozornost geografov. Pri tako široki problematiki, kakor jo je zajel, seveda tudi Markov ni mogel in ni hotel podati nekaj dokončnega. Vtis imamo, da tudi sam marsikje še ne čuti trdnih tal pod nogami. Saj nam iz knjige niti ni povsem jasno, kaj smatra Markov za namen geomorfologije. Ponekod nagiba bolj h geografski koncepciji, po kateri je namen geomorfologije raztolmačiti današnji relief iz njegovega razvoja, drugod pa — podobno kakor Walter Penck — h geološki, po kateri je geomorfologiji današnji relief samo sredstvo, ki nam pomaga spoznati premikanja zemeljske skorje, njihov obseg in njihove zakone. Toda ravno v tem, ker je pred nami razgrnil vse bogastvo geomorfoloških problemov, ki so še odprti, je velika vrednost, zaradi katere je njegova knjiga brez dvoma ena izmed najpomembnejših, kar jih je dala sodobna geomorfološka znanost. Za nas je Markov še tem bolj poučen, ker nas seznanja z izsledki, izkušnjami in metodami sovjetskih geomorfologov, ki jih doslej skoraj nismo poznali. Pri tem je simpatično, da je pri primerjanju sovjetske in ostale geomorfološke znanosti v glavnem pravičen. Le poredko in rahlo je pri njem opaziti enostransko precenjevanje »ruske« znanosti. Še več, nekaterim sodobnim sovjetskim geografom celo očita, da so proglasili za nekaj »novega« razvojni pogled na geografske pojave, ki ga je davno pred njimi poznal ravno Davis.

Svetozar Ilešič

Knjiga o »kompleksni« klimatologiji

L. A. Čubukov, Kompleksnaja klimatologija. Akademija nauk SSSR, M.-L., 1949. Str. 94.

Z delom je avtor predstavil novo ali bolje rečeno doslej manj znano in še manj uporabljano metodo klimatološke analize.

Novost »kompleksne« metode v klimatologiji je poizkus podati fiziologijo in genezo klime nekega kraja ali predela. Ta poizkus temelji na prepričanju, da je vreme »edina realna kategorija fizičnega sestava atmosfere« (str. 8). Pri tem je mišljeno lokalno, z raznovrstnimi činitelji transformirano sinoptično vreme. Potrebno je le določiti vremenske tipe, jih klasificirati in jih funkcijsko opredeliti v času ter v prostoru (klimatsko področje!) Za to mora biti merilo predvsem pogostost nastopanja posameznih razrednih tipov vremena.

Kompleksna klimatologija se pri označenem postopku poslužuje vremensko-tipoloških tabel, klimogramov in izolinij, ki se od istovrstnih konstrukcijskih pripomočkov, znanih iz klasične klimatologije, formalno razlikujejo le s svojimi zašifriranimi znaki. Vsebinsko predstavljajo te konstrukcije znatno obogatitev znanja o klimi kraja, oziroma področja in nadomeščajo dopolnilne opise svojevrstnih vremenskih dogajanj ter svojih oblik pojavljanja posameznih vremenskih elementov.

Iz zgornjega sledi, da je za kompleksno klimatologijo prvenstvene važnosti proučevanje nastajanja lokalnega vremena. O načinu takega proučevanja (»kompleksno-dinamično klimatološka analiza«!) govori avtor precej obširno v posebnem poglavju in osvetljuje svoja izvajanja z nekaterimi primeri. Osnova za ugotavljanje lokalnih vremenskih tipov so seveda rezultati sinoptične meteorologije. Potrebno je posebej slediti transformacijskim procesom, ki se uveljavljajo potem, ko so v področju prevladale zračne mase različnih kvalit. Ti procesi so v glavnem radiacijskega, dinamičnega in orografskega značaja. Posebnosti površja, zlasti pa rastlinski in snežni pokrov imajo še posebej važno vlogo.

Praktični pomen izsledkov kompleksne klimatologije tolmači avtor z ilustrativnimi primeri v področju kmetijstva, medicine, transporta in aviacije.

Razumljivo je, da so se v zvezi z označeno metodo klimatološke analize pojavila mnoga vprašanja. Eno, ki je načelnega značaja, je vprašanje praktične izvedljivosti te metode v primerih, kadar se proučuje klima prostranih regij, znotraj katerih še ni izvedena enotna kategorizacija vremenskih tipov. Drugo je vprašanje specialne metodike, ki si jo je osvojila šola kompleksne klimatologije pod vodstvom svojega utemeljitelja E. E. F e d o r o v a. V zvezi s tem vprašanjem so se pojavili v sovjetski strokovni literaturi očitki, da je kompleksna klimatologija preobložena s formalizmom in togim shematiziranjem (n. pr. vremenski tipi se določujejo z neko nespremenljivo skalo vremenskih elementov, ki v fizikalnih procesih atmosferske dinamike gotovo ne velja!). Na te pomisleke in ugovore skuša odgovoriti avtor sam v zaključnem poglavju knjige.

Dejstvo je, da se v klimatografiji, ki se tesno in neposredno vključuje v geografijo, prečesto občuti pomanjkljivo osvetljevanje fiziološke strukture in genetične plati podnebja. Klimatografija bo zategadelj precej pridobila, ko se bodo dognanjem statične klimatologije priključili rezultati, do katerih vodijo raziskave vremenskih procesov kot klimogenetskih činiteljev. Te raziskave vrši dinamična klimatologija, ki jo je Fedorov protislovno nazval »kompleksna« (kajti kompleksni karakter ima proučevanje slehernega procesa!). Obstaja pa tu ena nevarnost, ki se ji je treba že na začetku ogibati. To je nevarnost, da ne bi bili »principi predstavljanja bolj komplicirani kot fenomen sam,« kakor se je nekje hudomušno izrazil V. Conrad.

C. Malovrh

Tri knjige iz obče ekonomske geografije

V sodobnem življenju pomeni ekonomska geografija tisti del naše znanosti, ki stoji v ospredju aktualnosti in vzbuja najširše zanimanje. Na žalost so pojmovanja o njeni vsebini in o njenih nalogah še zelo različna, ne samo med laiki, temveč tudi med geografi strokovnjaki. Zato vzamemo s pravim pohlepom v roke vsako knjigo, ki skuša v obliki sinteze ali priročnika ne samo podati pregled čez snov obče ekonomske geografije, temveč ustvariti tudi ustrezne metode za to. To velja tudi za naslednje tri knjige.

Ellsworth Huntington, Principles of Economic Geography. Assisted by Fr. E. Williams, S. van Valkenburg, St. S. Visher, John Wiley & Sons, New York, Second Printing 1947. Strani 715.

Huntington, najmarkantnejši ameriški antropogeograf, nam je znan že po knjigi »Principles of Human Geography«, ki je sicer vsebinsko bogata, ki pa je poleg pozitivnih odmevov vzbudila tudi upravičene ugovore proti avtorjevemu naziranju o klimatsko-energetski predisponiranosti zapadnoevropske in severno-ameriške civilizacije. S knjigo, o kateri poročamo danes, je skušal Huntington na svojski način obdelati ožjo snov ekonomske geografije. Ekonomsko geografijo pojmuje kot tisti del antropogeografije, ki premotriva razporeditev vseh pojavov človekovega gospodarjenja, zlasti pa kako se pogoji prirodnega okolja zrcalijo v metodah, s katerimi človek krije svoje potrebe po prehrani, obleki in drugih produktih. Pri tem poudarja, da je nemogoče ekonomsko geografijo odtrgati od fizične.

S tem pojmovanjem seveda Huntingtonova knjiga ne pomeni ničesar novega. Bolj nova je po svoji metodi. Avtor si izbere namesto obravnavanja po regijah ali po produktih obravnavanje po osnovah ekonomske aktivnosti. Premotriva najprej vegetacijske, zatem pedološke osnove ter problem reliefa in erozije. V posebnem poglavju razpravlja o visoki produktivnosti, ki nastopa povsod tam, kjer se optimalnim prirodnim pogojem pridružijo ugodni družbeni, ekonomski in politični faktorji. Podobno postopa pri obravnavanju živalskih osnov. V poglavju o človeku kot ekonomsko-geografskem faktorju zajame na široko probleme biološke, medicinske in prehranbene geografije. V obsežnem poglavju analizira najznačilnejša svetovna področja visoke produktivnosti. Po vsem tem preide šele k obravnavanju mineralnih osnov in industrije ter konča z odstavkom o mestih in trgovini. Takšna razporeditev snovi vzbuja še močan vtis metodične nedovršenosti, nejasnosti in nepreglednosti. Saj so poglavja o visoki produktivnosti in njenih področjih uvrščena nekje v sredi, kjer jih ne bi pričakovali, namesto na koncu, kamor bi sodila. Knjiga nam torej ne poda jasne sistematike ekonomske geografije. Zato pa je tem bolj tehtna in nova v posameznih razglabljanjih in podrobnih premostritvah prirodnih in družbenih faktorjev, ki ustvarjajo gospodarskogeografsko sliko. V tem se ugodno razlikuje od stereotipnih nemških, pa tudi drugih knjig, ki smo jih bili vajeni sprejemati kot »obče ekonomske geografije«, ki pa so se izživljale v naštevanju posameznih proizvodov, njihove produkcije in njihove geografske razširjenosti.

Clarence Fielden Jones, Economic Geography. In collaboration with Gordon Gerald Darkenwald. The Macmillan Company, New York, Reprinted, June 1947. Strani 629.

Knjiga ima drugačen značaj kot Huntingtonova. Mišljena je kot izčrpen priročnik obče ekonomske geografije. Temu namenu v polni meri ustreza. Tudi pri njej kakor pri Huntingtonu seveda pogrešamo poudarka na razlikah, ki jih v gospodarskogeografsko sliko prinašajo različni družbeni sistemi. Toda sama metoda, s katero avtor obravnava geografijo proizvodnje, se močno približa kompleksnemu geografskemu pogledu, ki si ga želimo: namesto obravnavanja po produktih se proizvodnja obravnava po prevladujočih načinih gospodarske aktivnosti (»types of activities«). Ti načini so: lov in ribolov, izraba gozda, izraba travnega sveta (živinoreja), kmetijstvo, rudarstvo, obrt in industrija ter

promet in trgovina. V obsegu vsakega posameznega tipa so nato obdelani posamezni produkti osnovne proizvodnje kakor tudi predelovalne panoge. Besedilo oživlja množica odlično izbranih kartic, diagramov in slik.

A. S. Beškov, Obšta ikonomičeska geografija. S obširna vstapitelna antropogeografska čast. Universitetska biblioteka No 381, Sofija 1948. Strani 416.

Knjiga Beškova preneseča po velikem bogastvu podatkov, zbranih v posameznih odstavkih, tabelah in diagramih. Avtor je zajel globoko v vse razpoložljive vire ter napisal priročnik ekonomske geografije, kakršnih v slovanskih jezikih doslej skoraj ne poznamo. Vidi se, da je do podrobnosti razgledan v vprašanjih svetovne proizvodnje in prometa.

Za uvod v pravo ekonomsko geografijo je napisal Beškov obsežni, 84 strani obsegajoči »antropogeografski del«. Beškov se torej pridružuje tistim, ki stavljajo ekonomsko geografijo poleg antropogeografije. To nas vodi k njegovim načelnim pogledom na ekonomsko geografijo, ki jih razvija v prvih odstavkih antropogeografskega dela. S temi pogledi se je deloma sploh težko strinjati, deloma pa so celo v nasprotju z avtorjevimi metodičnimi prijemi v knjigi sami. Avtor po pravici podčrtava važnost ekonomske geografije v luči dialektično-materialističnega svetovnega nazora. Toda trditev, da ekonomska geografija ne more biti »del« antropogeografije, ker je njena najvažnejša osnova, ni z ničimer utemeljena. Saj je osnova (temelj) vsake zgradbe hkrati njen bistveni del. Proti načelom dialektičnega materializma greši Beškov takoj v naslednjih vrsticah, ko označuje geografijo — in s tem tudi ekonomsko geografijo — kot vedo o prostoru (horološko vedo). Podčrtam naj tudi, da je kljub bogatemu in dobro obdelanemu gradivu sam način obravnavanja precej v nasprotju s sodobnimi vidiki, ki jih avtor naglašava v uvodnih besedah. V knjigi se namreč docela uveljavlja zaporedno obravnavanje posameznih proizvodov v smislu značilnih nemških »Produktenkunde«, prav malo ali nič pa ne pride do veljave kompleksni pogled na posamezne oblike gospodarskega življenja ter na njihove geografske vzroke in učinke. S te strani knjiga nikakor ne ustreza zahtevam sodobne ekonomske geografije. Tako na primer se poljedelstvo kot celota obravnava komaj na dobrih dveh straneh, nakar sledi podrobni pregled posameznih poljedelskih proizvodov, ne da bi čitatelj kje dobil značilno gospodarskogeografsko sliko o različnih stopnjah in oblikah poljedelstva, o problematiki obdelovanja, razmestitvi proizvodnje itd. Isto velja za živinorejo. Celo industriji kot načinu proizvodnje je odmerjenih bornih 5 strani, ne da bi bili nakazani gospodarskogeografski problemi industrializacije kot celotnega procesa, ki so geografsko pomembnejši, kakor suho naštevanje posameznih industrijskih surovin in panog.

Svetozar Ilešič

Iz srbske geografske literature

B. Ž. Milojević, Doline Zapadne Morave, Morače i Treske. Geografska promatranja. Posebna izdanja Srpskog Geografskog Društva, sv. 26. Beograd 1948. Strani 79.

Milojevićeva regionalno-geografska študija o dolinah Zapadne Morave, Morače in Treske je nov prispevek v vrsti regionalnih opisov večjih rečnih dolin, ki jo je avtor pričel že pred vojno s svojima študijama o dolini Vrbasa.

Avtor ni pri vsaki izmed navedenih dolin vključil v obravnavanje celotnega porečja glavne reke. Omejil se je na glavno dolino samo ter najbližje predele,

ki so genetično povezani z njo. Izjemo je napravil pri dolini Treske, predvsem v Poreču, kjer je posegel s proučevanjem dalje na obe strani. Vsako izmed dolin je razdelil avtor še na manjše pokrajinske enote, na eni strani na kotline in na večje razširitve ob glavni reki, na drugi strani pa na klisure, ki vežejo kotline med seboj. Te podrobnejše razčlenitve na dolinske dele ob toku navzdol se je držal tudi v vsakem posameznem poglavju regionalnega opisa.

Glavni del opisa je posvetil avtor geomorfološkemu preotrivanju. Pri tem se je naslanjal na dosedanje geološke ugotovitve ter je po podrobnem opisu in ugotovitvi geomorfoloških oblik prešel pri vsaki enoti v posebnem poglavju na genezo.

Pri tolmačenju geneze nas seznanja z razvojem, ki so ga doživele omenjene doline od terciara dalje. Terciarna doba je bila najbolj razgibana v dolini Zapadne Morave. Ob času nastanka kotlin v oligocenu so jezera zalila vse kotline ob Moravici in Zapadni Moravi razen Kruševačke, ki je nastala kasneje. V zgornjem miocenu je vdrl v Kruševačko in v vse druge kotline morski zaliv. Po umiku morja so bile v pliocenu ponovno vse kotline zapolnjene z jezeri. Podobne so bile razmere tudi v dolini Treske in v spodnjem delu doline Morače. Nazorno je opisan tudi razvoj po terciarju. Omenim naj le primer štirih izrazitih, deloma s prodom prekritih teras ob Morači. Njihov nastanek stavlja avtor v pleistocen in smatra, da je nastala najvišja terasa v prvi ledeni dobi, druga v drugi itd. Vsekakor pozornost vzbujajoč način tolmačenja, ki predpostavlja za črnogorske visoke gore štiri ledene dobe.

V hidrografskem opisu pod naslovom »Izviri in reke«, ki obsega pri vseh treh dolinah le krajše poglavje, opiše avtor pritoke glavnih rek, pri čemer je lepo opazna naslonitev hidrografske mreže na ugodno geološko osnovo.

V klimatološke razmere je avtor globlje posegel le pri Morači, kjer ugotavlja vpliv mediteranskega podnebja ob reki navzgor. Za dolino Morače poudarja tudi zanimiv primer silovite burje, ki ima tako moč, da v Titogradu razkriva strehe.

Mnogo obsežnejše je pri opisu vseh treh dolin poglavje o vegetaciji in gospodarstvu. Lepo je vidna zavisnost vegetacijske odeje od geoloških, morfoloških in klimatskih faktorjev. Prav tako je pri opisu gospodarstva nazorno prikazana gospodarska funkcija posameznih pokrajinskih enot, njihovo medsebojno gospodarsko dopolnjevanje in izmenjava z daljnim sosedstvom.

V odstavku o naseljih vključuje avtor kmečka in mestna naselja. Pri kmečkih naseljih opiše njihovo različno lego, ki zavisi največ od morfoloških dejstev. Pri nekaterih naseljih je opisan tudi tip naselja ter vrste posameznih kmečkih domov. Pri mestih je opisana njihova lega in gospodarska funkcija, samo pri nekaterih tudi njihovo vnanje lice.

Pri Treski in Morači se pridružuje opisu naselij tudi pregled prebivalstva. V dolini Treske je lepo vidno, kako je ob času prodiranja albanskega življa na vzhod pomenila Treska prirodno oviro. Medtem ko so vasi zapadno od reke ali popolnoma albanske ali pa imajo močno albansko primes, so vasi vzhodno od nje povsem makedonske.

V zaključnem poglavju o prometu so opisane glavne prometne smeri. Dobro se pokaže, kako so se poti v preteklosti izogibale sotesk, katerih se je poslužil šele moderni promet.

V celoti pomeni študija zelo koristen prispevek k primerjalni regionalni geografiji doslej še slabo proučenih področij Jugoslavije.

Drago Meze

S. Vujadinović. Naselja u slivu Peka. Antropogeografska ispitivanja. Posebna izdanja Srpskog Geografskog Društva. Sv. 27. Naučna knjiga, Beograd 1949. Strani 63.

Študija podrobno obravnava naselja (vasi, mesteca in rudarske kraje) v porečju Peka v vzhodni Srbiji. Označuje njihov položaj, njihov tip ter tipe hiš in zgradb. Od marsikatero srbske regionalne monografije o naseljih se odlikuje po tem, da podrobno in dosledno posveča pozornost tudi razvoju in nastanku naselij ter njihovi gospodarski rasti ob pripadajočem zemljišču in ob prometnih črtah. V obravnavanje so vključeni tudi zanimivi primeri večjih obdonavskih naselij (Veliko Gradište, Golubac) in rudarskih krajev (n. pr. Majdanpek). Morda bi bilo koristno, če se srbski proučevalci kmečkih naselij ne bi pretogo držali tradicionalnih Cvijićevih regionalnih označb za tipe (n. pr. timočki, braničevski tip), temveč jih vsaj včasih nadomestili z nazivi, ki bodo označevali njihovo bistvo.

S. Ilešič

Borivoje Ž. Milojević: Lesne zaravnj i peščare u Vojvodini. Matica Srpska. Novi Sad 1949. Strani 100.

Najnovejše delo znanega srbskega geografa predstavlja, kakor v uvodu sam pravi, zaključek njegovih regionalno-geografskih proučevanj Jugoslavije. Ostala dela, ki jih pri tem misli, so »Dinarsko primorje i ostrva« (Beograd 1931), »Visoke planine« (Beograd 1937) in delo o glavnih dolinah, ki je zvečine še v rokopisu. Podobno kot so že pred izdajo pravkar omenjenih del izhajale posamezne Milojevićeve regionalno-geografske proučitve manjših področij v raznih geografskih revijah, smemo tudi sedaj smatrati, da sta razpravi »Laktasti delovi naših glavnih dolina« (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, XXVIII/2, 1948) in »Doline zapadne Morave, Morače i Treske« (Posebna izdanja Srpskog Geografskog Društva, sv. 26, Beograd 1948) poleg l. 1939 v Geografskem vestniku objavljene razprave »Privreda i naselja u dolini Vrbasa« ter l. 1940 v Glasu Srpske Kr. akademije izišle študije o geomorfologiji iste doline, deli objavljene monografije. Tudi o puhliških ravninah in sipinah je že izšlo dvoje del, in sicer: »Titelska lesna zaravan« (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, XXVIII/1, Beograd 1948) in »Banatska peščara« (Posebna izdanja Srpske Akademije nauka, sv. 1, Beograd 1949); tretje, »Baranjska lesna zaravan« pa je v tisku za Hrvatski geografski glasnik za l. 1949. Da bi se izognil ponavljanju, avtor povsod izpušča opise tistih predelov, ki so bili že objavljeni in tako tudi v njegovem nazadnje izišlem delu ni posebnih opisov Titelske, Baranjske in Banatske puhliške ravnine odn. sipine.

Rezultati avtorjevih proučevanj na terenu — v zelo majhni meri se avtor naslanja na že obstoječo literaturo, še največ v poglavjih o zgradbi in reliefu, skoro nič pa v poglavju o rastju, človeku, naseljih in ekonomiki — so razdeljeni na dva dela: splošni in posebni. V prvem, splošnem, podaja primerjavo vseh šestih puhliških in sipinskih področij pri nas (1. bačka puhliška ravnina in sipina, 2. titelska p. r., 3. baranjska p. r., 4. erdutska p. r., 5. sremska p. r., 6. banatska p. r. in sipina). Najprej jih primerja z ozirom na predpuhliško topografijo in na nastanek ter razvoj sipin in puhliških ravnin. Pri tem ugotavlja, da se ni nalaganje peska in puhlice vršilo v vseh primerih iz istih vzrokov; medtem ko najde pri večini razlog v neravni osnovi, predpostavlja pri bačkem in titelskem kompleksu z gotovostjo, da sta se naložila na barskem — močvirnem zemljišču. Nato preide avtor na fluvialno denudacijske in kraške vplive v njihovem reliefu. Obširen material, ki ga je pretežno zbral avtor sam, poleg odlične logike in

jasnosti izvajanj posebno odlikuje ta poglavja. Sledi opis hidrografskih prilik, kjer podaja avtor v zgoščeni obliki bogate rezultate svojih meritev in opažanj. Ostala poglavja (o klimi, rastju in gospodarstvu, prometu, naseljih in človeku) razen poglavja o klimi, ki podaja le sintezo že znanega, slone prav tako na materialu, ki ga je zbral avtor ob priliki svojih potovanj.

Drugi, posebni del obsega podrobno regionalno-geografsko študijo bačke, erdutske in sremske puhliške ravnine odn. sipine, dočim so ostale tri obdelane in priobčene na drugih mestih.

V celoti je nova Milojevićeva knjiga kljub skromnemu obsegu bogato in pestro delo, mimo katerega ne bo mogel nihče, ki bo pisal ali govoril o geografiji Jugoslavije. Knjigo je s 17 kartami, skicami, slikami in profili pa svoj znano izborni način opremil A. Lazić.

Na kraju še to, da knjige na ljubljanskem knjižnem trgu sploh ni bilo in je tudi ne bo, ker je bila preje, preden je založbo doseglo naročilo, že razprodana.

Stane Zrimec

Borivoje Ž. Milojević, Naši predeli. Mala biblioteka Srpskog Geografskog Društva, sv. 8. Naučna knjiga, Beograd 1949. Strani 174.

Milojevićeva knjižica ima sicer popularizacijski namen, a daje več, kakor bi sklepali po njenem skromnem videzu. V njej smo dobili kratek regionalno-geografski pregled Jugoslavije. Knjižica bo dobro služila ravno zaradi svoje priročnosti in preglednosti. Odlikuje jo Milojevićev način regionalno-geografskega prikazovanja, kjer je vsaka beseda pretehtana in odmerjena, pa pripovedovanje vendar ni pretežno in preveč zgoščeno. Knjižica more služiti za vzor, kako ne gre poljudnega pisanja zamenjavati z gostobesednostjo.

»Naši predeli« pa zaslužijo pozornost tudi z ožjega strokovnega vidika. Saj nam v njih Milojević podaja svojo koncepcijo regionalne razdelitve Jugoslavije odnosno njenih pokrajinskih tipov. Razlikuje šest takih regionalnih tipov: 1. primorje z morjem in otoki, 2. kraške predele, ki jih dalje deli na nižji pas (t. j. Rdečo Istro ter podobne Ravne kotare in Bukovico), na višja »Bila in Polja«, na »Humine« okrog spodnje Neretve ter na »Rudine« v vzhodni Hercegovini ter jugozapadni Črni gori, 3. visoke gore, ki jih deli dalje na Alpe, na dinarske gore (»Površi in Brda«) in na šarsko-peristerski tip, 4. Panonsko nižino, 5. Panonske doline, kjer razlikuje zopet zase dolini Drave in Save, doline južnih savskih pritokov in Moravske doline s Timokom, 6. Egejske doline, kamor prištevava makedonske doline in kotline, tudi tiste, ki se odtekajo na jadransko stran.

Ta razdelitev se zdi v osnovi prav posrečena, vsekakor med najboljšimi, kar smo jih doslej doživeli. Posebno umesten je poudarek na kraških in visokogorskih področjih v našem gorskem predelu, čeprav vemo, da je tudi marsikatera naša visokogorska pokrajina kraška odnosno — če hočemo obratno — kraška pokrajina visokogorska. Opredelitev in razdelitev področja »Panonskih dolin« je vsebinsko prav dobra, le imenovanje samo manj ustreza: saj ne gre pri teh področjih samo za doline (vse Srbije ter severne in srednje Bosne ne moremo uvrstiti med »doline«), vrh tega se nam upira, da bi n. pr. zgornje doline Save, Une, Vrbasa, Bosne, Drine itd. označevali kot »panonske« (morda bolje — podonavske?). Tudi za Egejske doline bi bolj ustrezal kak drug izraz (morda Makedonske kotline).

Svetozar Ilešič

Dva sestavka Pierra George-a o našem Primorju.

Pierre George, *Vie rurale et vie maritime dans le Quarner yougoslave*. Bulletin de l'Association des géographes français, No 194—195, Mai—Juin 1948, str. 81—89.

Pierre George, *Quelques formes karstiques de la Croatie occidentale et de la Slovénie méridionale (Yougoslavie)*. Annales de Géographie, Paris, No 308, LVIIe Année, Octobre-December 1948, str. 298—307.

Francoski geograf Pierre George, o katerem smo v zadnjih dveh »Vestnikih« ponovno poročali, je bil l. 1947. dalj časa v Jugoslaviji. Takrat smo opazili v njem zelo bistrega in neutrudljivega opazovalca krajev in ljudi. Kot tak se nam pokaže tudi v dveh strokovnih člankih, ki jih je poslej objavil o našem Primorju v francoskih geografskih publikacijah.

Jasno je, da je lahko v kratkem času svojega bivanja pri nas mnogo hitreje in točneje posnel iz lastnih opazovanj in iz informacij svojih strokovnih spremljevalcev antropogeografsko sliko naših krajev kakor geomorfološko. Zato je mnogo tehtnejši njegov prvi članek, v katerem plastično riše kontrast med čisto ruralnim prebivalstvom in življenjem v neposrednem zaledju Kvarnera in med pomorskim življenjem, ki ga je v Kvarner prinesel tuji neslovanski element, kontrast, ki izginja šele danes, ko je Kvarner z Reko politično in gospodarsko priključen svojemu naravnemu zaledju. George-ova karakteristika kmečkega in pomorskega življenja ob Kvarneru je živa in do podrobnosti točna.

Drugi članek je geomorfološki. V njem obravnava George probleme z istrskega in slovenskega Krasa. Najprej skuša raztolmačiti razvoj nadzemske in podzemske hidrografske mreže v Istri ter še posebej nastanek Čepiškega polja in njegovih hidrogrfskih razmer. Zatem obravnava podrobno podzemske reke in jame v južni Sloveniji: notranjsko Reko s Škocjanskimi jamami, Pivko s Postojnsko jamo in Predjamo, Rak (ne »Raka«, kakor piše George) ter podzemski tok Ljubljanice dalje proti Ljubljani. V zadnjem odstavku govori o potopljenem obrežnem kraškem reliefu v zapadni Istri.

Vrednost članka je bolj v lepem informativnem pregledu kraške problematike v navedenih krajih kakor v lastnih podrobnih ugotovitvah, za katere mu pač kratko 10-dnevno bivanje v teh krajih ni moglo nuditi dovolj časa. Večina dejstev, ki jih navaja George, nam je domačinom seveda že davno znana. Za nas so bolj dragocene nekatere domneve iz kraške problematike vobče, ki jih postavlja George in sicer — kolikor je mogoče razbrati — v naslonitvi na tolmačenja svojega spremljevalca prof. Rogliča. George je bil očitno impresioniran po Škocijanu in Raku, ko je postavil trditev, da so kanjonske doline v teh krajih končni stadij v razvoju podzemskih rek in ne oblika, v kateri bi se močnejši nadzemski tokovi vzdržali sredi kraškega sveta na površju. Tvorba kanjonov z rušenjem jamskih stropov bi bila po George-u samo prvi stadij vrnitve k normalni eroziji. George zatrjuje še več, da so namreč kanjoni mlada oblika v razvoju kraških polj. Te hipoteze so presenetljivo nove in vzbujajo zanimanje, dodati pa je treba, da George-ov članek zaenkrat ne nudi zanje nikakšne dokumentacije. Nemogoče bo razložiti dolge kilometre kanjonskih dolin v dinarskih kraških predelih z udiranjem stropovja. Ne moremo se tudi strinjati s trditvijo, da je stadij prehoda od starejše nadzemske hidrografije v današnjo podzemsko

bolj hipotetičen kakor pa prehod iz podzemskih kanjonov v nadzemske, in da je nad današnjimi jamskimi tokovi le težko slediti starim dolinam na površju. Ta trditev je povsem v nasprotju s proučitvami na slovenskem Krasu, ki so povsod mogle ugotoviti jasne sledove nadzemske hidrografske mreže iz pliocenske dobe.

George-ov pogled v genezo naših kraških oblik more biti torej samo informativen in tudi iniciativen. Naglica, s katero je avtor beležil informacije, se pri odstavku o Istri kaže tudi v stvarnih netočnostih. Skici 2 in 4 sta netočni, ker beležita fliš strnjeno od zgornjega porečja Raše daleč do Labina in Krapanske drage, čeprav imamo tam v resnici široko področje eocenskega apnenca. Še stopnjuje se ta napaka v besedilu na str. 300, po katerem doseže Raša morje, ne da bi zapustila flišni pas! Prav tam vzbuja nejasna navedba o Dragi in Limu (sic!) vtis kakor da gre za strnjen vodni tok od bližine Pazina do zatoka Limske drage. Za prag med Plominsko drago in Čepiškim poljem navaja George višino 50 m. Dejansko je ta prag precej višji (80—90 m). Tudi genetska razlaga Čepiškega polja, kakor jo naznačuje George, še ni popolna: zdi se na primer, da se čez Plominski apniški prag odnosno suho dolino ni stekala proti morju samo današnja Boljunščica (>une petite rivière venant de la région de Vranja<), temveč vodovje z vsega flišnega področja vzhodno in severovzhodno od Pazina, ki se je šele kasneje preusmerilo v današnjo Rašo. Svetozar Ilešič

Grobe napake na karti Jugoslavije v novem svetovnem atlantu Bartholomew-a

Deveta izdaja atlanta *The Citizen's Atlas of the World* kartografske založbe John Bartholomew and Son (Edinburgh 1947) obsega 192 strani kart in 171 strani obsegajoč seznam krajevnih imen. Po obsegu, opremljenosti in množini gradiva ne dosega velikih svetovnih atlantov, ki smo jih doslej pri nas spoznali. Z nekaterimi izmed njih ima za geografa to skupno pomanjkljivost, da je težišče čisto na topografskih kartah s političnimi mejami, zelo malo pa je posebnih kart fizično-geografskih ali antropogeografskih pojavov. Merilo vrednosti atlanta za nas je karta Jugoslavije, ki je glede točnosti vsakekor izjema v slabem smislu. Na njej je cela vrsta grobih napak. To velja že za našo novo zapadno mejo, posebno v goriškem sektorju. Meja teče kar v ravni črti od Anhovega pa do Prvačine in Komna. Vsa Brda, Soška dolina od Anhovega navzdol in velik del Krasa s Sežano so po tej karti v Italiji. Tak potek meje dela vtis, da je namenoma napačno vrisan, da bi prikrił nesmisel nove razmejitve pri Gorici. Še mnogo bolj napačno so vrisane meje posameznih zveznih republik in avtonomnih oblasti K LR Sloveniji spada po karti ne samo Medjimurje, temveč celo Istra prav do Pule in seveda tudi Reka. Vsi novoosvojeni kraji so enostavno priključeni k Sloveniji. Drug značilen primer je Kosovsko-metohijska pokrajina. Širi se, skrčena več kot za polovico, na ozemlju med Pečjo in Prištino. Povsem nepravilen obseg ima tudi Črna gora. Ves njen zapadni del je redaktor prisodil — kdo ve zakaj — k Bosni in Hercegovini. Po navedenem se ne čudimo, da spada Baranja k Vojvodini in Vranje k Makedoniji. Zdi se, da redaktor pri sestavljanju karte vobče ni imel pri roki zanesljivih podatkov za našo državo. Pozitivno je, da so naša imena pisana v našem pravopisu in ne v angleški transkripciji. Toda na Koroškem, v Slovenskem Primorju in v Istri so na karti imena v njih ponemčeni ali poitalijančeni obliki. Vladimir Kokole

Dva nova antropogeografska rada geografa Makedonije

U prvoj knjizi *Godišnog zbornika Filozofskog fakulteta u Skoplju*, za 1948, objavljena su dva rada iz oblasti antropogeografije u svesci prirodno-matematičkog oteka (ma da, s obzirom na sadržinu, njima tamo nije moralo biti mesto): d-ra Atanasija Uroševića »Šarplaninska župa Sirinić« (od 115 do 176), i Jovana Trifunoskog »Moravica« (od 223 do 282 strane), — prvi na srpskom, drugi na makedonskom jeziku. Podaci o Siriniću su beleženi 1938, a o Moravici 1940 i 1941.

Sirinić ili Župa je predeo na južnoj ivici Autonomne Oblasti Kosova i Metohije, u gornjem toku Lepenca do njegova prvog tesnaca kod sela Broda. Na jugu ga Šara odvaja od Pologa u Makedoniji; na jugozapadu prevoj Prevalac i planina Ošljak od Sredske ili Sretečke Župe; na severozapadu greben preko Kodža-Balkana i Žara od prizrenškoga Podgora, — i na severu i istoku planina Studenica, Kurkulica, kosa Grabera i Brodska Klisura od južnoga Kosova. U toj župnoj kurutini ima petnaest sela.

U prvom, općem delu rada ima najpre podataka o položaju, granicama i nazivu predela (o kome se saopćava da se pod tim imenom javlja još u srpskom srednjem veku, osobito u tri povelja cara Dušana), zatim o oblicima i sastavu zemljišta, podneblju, vodama, i biljnom svetu; potom o privredi (ratarstvu, voćarstvu sa vinogradarstvom, a osobito o stočarstvu, šumarstvu, korišćenju vodene snage, pravljenju crepa i crepulja, rudarstvu, i o pečalbarstvu). Posle kraćih podataka o saobraćaju, više je zabeleženo o naseljima (o položaju, tipu sela i kuća, o zgradama u polju i na planini, o osnivanju sela, ranijim naseljima i njihovim tragovima) i o stanovništvu i njegovu etničkom sastavu. Odatle se vidi da u Siriniću najviše ima pravoslavnih Srba, ne mnogo muhamedanskih Arbanasa, i sasvim malo poarbanašenih Srba (»Arnautša«). Po broju domova, Srbi su 1938 činili skoro tri četvrtine svega stanovništva (94 roda sa 847 kuća, to jest 71,60%), Arbanasi više od četvrtine (25 rodova sa 310 kuća, ili 26,20%), a »Arnautši« neznatnu manjšinu (5 rodova sa 26 kuća, odnosno 2,20%). Starinaca je u Siriniću bilo nešto iznad četvrtine ukupnoga broja (41 rod sa 284 kuće, to jest 25,36%), i oni su uglavnom Srbi i svi »Arnautši«. Doseljenika ima najviše Arbanasa iz severne Arbanije, zatim Črnogoraca i Bokelja, posle njih rodova nepoznatog porekla i sa Kosova i Metohije, potom iz susednih makedonskih predela oko srednjega toka Vardara, i najzad malo Srba iz severne Arbanije. Kada su se od sredine XVIII veka počeli doseljavati Srbi, Arbanasa nije bilo u Siriniću; oni se počinju javljati tek u drugoj polovini toga veka. Glavni uzroci doseljevanja Srba bili su bežanja od arbanaškog nasilja in sklanjanje u zaštićeni Sirinić, u kome tada nije bilo čifličkog rada. Arbanasi, tražeći plodnije i bogatije zemljište, mogli su doći u Sirinić tek pošto se srpsko stanovništvo počelo izseljavati na sever posle austriskoturskog rata i za vreme bezvlašća u zapadnome delu Balkanskoga Poluostrva iza poraza pod Bečom. Njihovo doseljevanje se zaustavlja skoro zajedno sa srpskim, oko 1840. Dolaženje u nj je bilo postupno. Ali kako Sirinić nije veliki predeo niti je osobito bogat, on nije mogao držati znatan broj stanovništva. Zato su se mnogi morali iseljavati u susedne predele. U potonjoj glavi ima podataka o mešanju srpskog i arbanaškog življa, o uticaju Arbanasa na Srbe i o pretapanju Srba u Arbanase, i uopće o primanju etničkih odlika arbanaških. Na kraju općega dela su iznesene neke odlike stanovništva (telesne i duševne osobine, društvene prilike, i govor).

— U drugom, posebnom delu ima samo popis svih rodova po selima, bez dosad uobičajenog opisa svakoga sela, koji je vrlo koristan.

U radu ima šest snimaka. Nema karte predela o kojoj se kaže da je priložena.

*

Moravica je predeo oko reke istog imena, na jugu Srbije. Na istoku je planina Rujan odvaja od Gornje Pčinje; na jugu blago razvođe između Moravice i Kumanovske Reke od starog Žegligova u Makedoniji; na zapadu preševski deo Crne Gore od Gornje Morave, — i na severu doseže do blizu Moravičina ušća u Moravu, gde se spaja sa bujanovačkom kotlinom. U uvome radu nije obuhvaćen ceo predeo, nego samo šestnaest sela na istočnoj strani od železničke pruge i na desnoj obali Moravice, koje pisac naziva istočno-preševskim selima. Govoreći o imenu Moravice, on misli da je postalo u narodu u novije vreme. Potom opisuje sastav i oblike zemljišta, klimu, vode, i biljni svet. U glavi o naseljima ima podataka o njihovoj starini i njihovu postanku, položaju, tipu, o kućama i drugim zgradama oko njih, i o ostacima starih naselja. Prema proučenom poreklu stanovništva, u selima opisanog dela predela žive Srbi pravoslavni i muhamedanci, Arbanasi, Ciganj i Turci. Doseljenici imaju najveći broj rodova i kuća (80,11% jednih i 71,88% drugih). Najjača je zapadna struja, koja je većinom sastavljena od severnih arbanaških plemena, Cigana iz Preševa, a zatim od pravoslavnih i muslimanskih Srba iz susedne Crne Gore. Za njom ide severna struja sprska i nešto ciganska, pa istočna, i najzad južna. Glavna doseljavanja su većinom bila u vreme posle balkanskoga rata. Iseljavanje je bilo izazvano dolaskom Turaka i drugim krupnim događanjima u XVI i XVII veku, pošto je predeo na prolazu između Makedonije i Srbije, i stanovništvo je rano odlazilo u susedne i u dalje predele. U narednoj glavi se govori o privredi (obrađivanju zemljišta, stočarstvu, i o nekim sporednim zanimanjima), a potom o saobraćaju. Na kraju ima pomena i o društvenim odlikama, osobito o zadrugama (»golemim kućama«), rodovima, i o bratstvima i plemenima (kojih ima samo kod Arbanasa), i o selu kao društvenoj celini. — U posebnom delu je opis svih sela i rodova, sa raznim drugim korisnim podacima.

U radu ima četiri snimka i jedan crtež ispitanog dela Moravice, ali se na njemu nazivi nekih sela svojim oblikom malo ne slažu s imenima u posebnom delu.

*

Oba ova rada, osobito o Siriniću, jesu značajni prilozi našoj nauci za poznavanje pojedinih predela na jugu Srbije, za stanovništvo, naselja, privredu, saobraćaj i drugo. Oni u isto vreme govore o naučnoj delatnosti mladoga skopskog Univerziteta, o napretku makedonske geografije, i o bratskom zanimanju naučnih radnika u Makedoniji za proučavanja srpskih predela. **B. Rusić**

Dva nova geografska učbenika za srednje škole

Roman Savnik, Zemljepis FLRJ za tretji razred srednjih škol. Ljubljana 1949. 69 slik med besedilom, strani 153.

Bohinec — Kranjec — Savnik, Občni zemljepis za višje razrede srednjih škol, I. del. Ljubljana 1949.

Oba učbenika sta pomembna pridobitev naše srednješolske geografije in bosta izpolnila veliko vrzel, ki je doslej oteževala uspešen pouk zemljepisa v

zaključnem letu nižje in v prvem letniku višje gimnazije. Za tretji razred gimnazije smo sicer imeli malo knjižico dr. Savnika »Zemljepis FLRJ«, ki jo je avtor pripravil kmalu po osvoboditvi in je zato mogel le na splošno in perspektivno naznačiti velike družbene in ekonomske spremembe v naši državi.

Tudi v novem »Zemljepisu FLRJ« avtor v poglavju o gospodarstvu ne zahaja v podrobno razčlenjevanje naše ekonomike, ne gromadi materiala in statistik, ampak skuša dati zaključeno sliko virov, razvoja in uspehov našega planskega gospodarstva, njegovih bodočih možnosti in nalog. Pri tem je avtor v splošnem pravilno precenil zmogljivost in potrebe učenca na tej stopnji, čeprav bi v nekaterih poglavjih mogel dati več in bolj konkretnih navedb, na pr. v dokaj pičlih odstavkih o preobrazbi kmetijstva, o melioracijah, o gradnji hidrocentral itd. Več tovrstnega gradiva nudi sicer učbenik deloma že pri fizičnem opisu ali pa v zadnjem delu knjige, pri pregledu posameznih ljudskih republik, kljub temu pa bi pri gospodarskem pregledu celote moral dijak dobiti zaključeno sliko velikih melioracijskih del, temeljitejši vpogled v razvoj in ustroj kmečkih obdelovalnih zadrug in državnih posestev ter se seznaniti s tako pomembnimi gradnjami kakor so Jablanica, Mavrovo itd.

Posebna odlika učbenika je prvi del, to je fizični opis Jugoslavije. V slikovitem pregledu površja, podnebja in vodovja naše države vodi pisatelj učenca skozi posamezne predele in v lahko razumljivem jeziku razlaga odlike in bogastva naše domovine, pa hkrati opozarja na težave in naloge, ki nam jih stavlja priroda pri graditvi boljšega življenja.

Dobro izbrani ilustrativni material in kartografska oprema bi vsebino učbenika zelo poživila in ponazorila, če bi založnica poskrbela za boljši papir, tiskarna pa za vestnejši odtis slik in kart. Posebno moti zamenjava prilog na straneh 64 in 81, od katerih je prva napačno naslovljena, druga pa sploh brez naslova. Umestno bi že bilo, da bi naše založbe opustile predsodek, da lep papir in lep natis pritiče samo leposlovnim delom, ne pa učbenikom za vsakdanjo šolsko rabo.

Veliko večjega upoštevanja je bil v tem oziru deležen drugi učbenik, *Občni zemljepis za višje razrede*. Primerni papir, odprti tisk, pa v splošnem čisti fotografski posnetki in odlična risarska oprema, vse to že ob prvem pregledu ustvari vtis skrbne priprave in izdejava. Tozadevna primerjava obeh učbenikov, ki jih je natisnila ista tiskarna — slednjega v novembru, zgoraj omenjenega pa v decembru 1949 — naravnost preseneča.

Posebno priznanje zaslužijo avtorji, da so mimo konfuznega, na osnovi Sčasnjeva izdelanega učnega načrta pregledno in smotrno uredili gradivo in ga omejili na obseg, ki ga je v enem šolskem letu mogoče obdelati in naučiti. To in pa jedrnat slog ter jasno izražanje, komentirano s temeljito razlago in primeri daje delu vrednost in značaj pravega učbenika, medtem ko je že omenjeni prevod iz ruščine pri vseh svojih odlikah in bogastvu gradiva le prej geografska čitanka.

V podrobni analizi teksta sicer naletimo na nekatere pomanjkljivosti, drugod zopet na pretirano kopičenje strokovnega izrazoslovja. Problematična je umestnost nekaterih terminov pri poglavju o oblikah zemeljskega površja (str. 106, 107 — nižavje, nižina, valovito nižavje, valovita visoka planota). Kategorizacija vzpetin v hribovje, gričevje itd. po sami relativni višini brez ozira na značaj reliefa, je preveč mehanična. Iz ugotovitve n. pr., da »vzpetosti med 200 in 500 m višine imenujemo hribovje« itd. dijak še ne bo razbral, da gre za

prevladujoči tip višin v dotičnem kompleksu. Še manj posrečena je razlaga gorskega sklopa, odnosno gorskega masiva. V obravnavanju tektonskih premikov in guban je zopet upoštevana le sila in smer pritiska, ne pa tudi kamninska sestava, okorelost starih in večja elastičnost mlajših plasti. Kakor v splošnem učbenik ustreza zahtevi, da skuša posameznim geografskim pojavom najti konkretnih primerov v prvi vrsti v domačem okolju, bi vendar kazalo v bodoči izdaji še bolj poglobiti in ilustrirati nekatera za nas posebno važna poglavja. Tako bi generalizirana geološka karta Jugoslavije olajšala učencem in učitelju proučevanje geološke sestave našega ozemlja in na njem prikazala pestro pomešanost geoloških formacij na majhnem teritoriju. V ilustracijo razpredenosti kraških jam in pretokov bi dobro služila skica kraškega podzemlja v postojnsko-cerkniškem področju. Nič manj poučna ne bi bila karta celotne hidrografske mreže Jugoslavije (prirejena po karti A. Šerka), ki bi prikazala kričečo razliko med kraško in normalno hidrografijo, o čemer dijak pri vsem poudarjanju kraških pojavov, pa pod vtisom običajnih prirodnih in stenskih zemljevidov nikdar ne dobi vsaj približne predstave. Če ne tu, bi bila taka priloga zelo priporočljiva v učbeniku za VIII. razred, ki je v pripravi.

Najbolj pomanjkljivo v vsej knjigi je poglavje o ozračju. Za razliko od ostalih, napisanih živo in nazorno, se omejuje na suhoparno deskripcijo in analizo atmosferskih činiteljev. Prav gotovo je za sodobnega človeka potrebnejše poznanje razmestitve in dejstvovanja baričnih tvorb kot osnove za razumevanje vremenoslovja in vremenskih napovedi kakor strokovne podrobnosti o redukciji barometra ali pa Beaufortova vetrna lestvica. Predvsem pa je prostorno in vsebinsko preskop odstavek o podnebjju in o podnebnih pasovih ter vrstah, kjer bi prav za prav moralo biti težišče geografskega premostrivanja ozračja. Za to pa ima glavno krivdo učni načrt.

Vse te bistveno manj važne pripombe ne zmanjšujejo kvalitete te nove šolske knjige, ki jo bodo s pridom uporabljali ne le učenci, ampak tudi učitelji zemljepisa na srednjih šolah. Posebej z metodičnega vidika bo novi učbenik soliden vodnik učitelju; v nemalo oporo mu bodo bogate in nazorne ilustracije.

Tone Oblak

Pregled revij

Glasnik Srpskog Geografskog Društva, Beograd. Sv. XXIX, 1949: VI. Gorčinjski, Desetni sistem klimata — K. Milosavljević, Jake kiše i pljuskovi u Beogradu — Br. Bukurov, Veliki kanal Dunav—Tisa—Dunav — M. S. Filipović, O »varošicama« u selima — N. Grozdanović, Razvijenost toka Velike Morave i njen odnos prema nekim pritokama — N. Dragičević, Novi podaci o stanovništvu FNR Jugoslavije.

Izvestija Vsesojuznogo Geografičeskogo Obščestva, Izdatel'stvo Akademiji Nauk SSSR, Leningrad. Tom 80 (1948), 4—6: D. G. Panov, Uspehi kartografii reljefa dna morej SSSR — A. A. Junatov, O zonal'no pojasnom rasčlenenii rastitel'nogo pokrova Mongol'skoj Narodnoj respublikij — S. M. Abramzon, Etnografičeskie ekspedicii v Kirgizskoj SSR v 1946—1947 gg. — L. J. Ziman, Sdviigi v razmeščeenii naselenija SŠA — A. A. Kraskovskij, O promišlenom ispol'zovanii prirodno go vulkaničeskogo para i tepla — A. Z. Aleiner, Antarktika v tekuščem desjatiletii — M. V. Tronov, Ob ustojčivosti lednikov —

Tom 81 (1949), 1—5: A. I. Tolmačev, Eščo neskol'ko mislej o proišoždenii tajgi — N. N. Zubov, O putjah zaselenija Gavajskih ostrovov i ostrova Pashi — E. A. Beleckij, Po jugo-zapadnomu Pamiru — D. L. Armand, Funkcional'nie i korrelacionnie svjazi v fizičeskoj geografii — P. S. Kuznecov, O pustinnnoj oblasti v predelah evropejskoj teritorii SSSR — L. S. Berg, Russkie otkritija v Antarktike i sovremennij interes k nej — I. J. Gurvič, Lesorazvedenje v Stalinskom plane bor'bi s zasuhoj i neurožajami — O. A. Konstantinov, O tak nazivaemom »zakone pervenstvujuščego goroda« — S. P. Hromov, Est li landšaftnie zoni na okeanah? — F. D. Davitaja, Nekotorie problemi razvitija meteorologii i klimatologii v svjazi s itogami sessii Vsesojuznoj Akademii sel'sko-hozjajstvennih nauk imeni Lenina — V. N. Stark, Problema oblesenija stepej i zadači entomologii — A. Z. Aleiner, Novie dannie po geografii Antarktiki — G. V. Lopatin, Eroziija i stok nanosov v evropejskoj časti SSSR i Severnom Kavkaze — A. M. Rjabčikov, Izmenenija v administrativnom delenii Indii posle razdela — S. P. Hromov, Sinoptičeskaja meteorologija kak geografičeskaja nauka.

Izvestija Akademiji Nauk SSSR, Serija geografičeskaja i geofizičeskaja. Moskva, Tom XIII (1949), No 1—6: N. N. Favorin, Shema klassifikacij rek srednej polosi Evropejskoj časti SSSR i v gornih zasušljivih rajonah po tehničesko-hozjajstvennomu principu — N. M. Volkov, Novij sposob izmerenija dlin rek po kartam — A. A. Grigorjev — D. M. Lebedev, Otkritije Antartičeskogo materika ruskoj ekspediciej Bellingshausena-Lazareva 1819—1821 gg. — V. E. Joganson, O vlagooborote i vodnom balanse na ravninnoj časti Evropejskoj teritorii Sojuza — V. R. Volobujev, Počvi i klimat.

Przegląd Geograficzny, Warszawa. Tom XXI, zes. 3—4, 1948: M. Dobrovolska, Dynamika krajobrazu kulturalnego — W. Okołowicz, Z zagadnień zmian klimatu — W. Walczak, Glebi strukturalne w Karkonoszach.

Sborník Československé společnosti zeměpisné, Praha. Ročník 1949, č. 2: V. Häufler, Šumava: Problém nedosídlenosti a hospodářské funkce — Vl. Mostecký, Morfologie poříčí Brtnice — J. Bohata, Josefa Táborského krátké vypsání země české — K. Mann — Zd. Poba — Pr. Šantrůček, Nová speleologická studia v Dimici — C. Harvalík, Strědní virtuální rychlost komunikační sítě Královéhradecké dopravní oblastí.

Kartografický přehled, Praha. Ročník III (1948), 1—12: J. Böhm, Jednotná geodetická síť evropská — R. Plechata, Rozbor podélného profilu Labe methodou Jovanovićovou — E. Lenzova — K. Kuchař, Studium zeměpisu a kartografie v Anglii — Olga Kundrnovska, Kartometrické stanovení krajinných tipů Československa — A. Peterka, Geografickostatistická studie o vztahu silniční sítě k areálu, nadmořské výšce, počtu obcí a počtu obyvatelstva v Čechách — J. Myška, Kartografie do nové doby.

Annales de Géographie, Bulletin de la Société de Géographie, Paris, LVIIIe Année, 1949, No 209—312: A. Meynier — A. Guilcher, La XXXIe excursion géographique interuniversitaire (30 mars — 4 avril 1948) — J. M. Hubert, Le modélé desertique dans la vallée inférieure de l'Oued Guir — P. Monbeig, Évolution des genres de vie ruraux traditionnels dans le Sud-Est du Brésil — A. Guilcher, La surface posthercynienne dans l'Europe occidentale — A. M.

Charaud, Bocage et plaine dans l'Ouest de la France — Ph. Antoine, L'industrie de la pierre précieuse dans le Jura — V. Tanner, Vinland, Les plus anciens rapports de l'homme blanc et du Nouveau Monde — J. Beaujeu — Garnier, L'industrie italienne et ses perspectives — H. Isnard, Vigne et colonisation en Algérie — H. Baulig, La vallée et la delta du Mississippi — G. Baeckeroot, Le relief de la Bohême centrale — J. Dresch, La riziculture en Afrique orientale — R. Mukherjee, La structure économique de six villages du Bengale.

Bulletin de la Société Belge d'Études Géographiques, Louvain. Tome XVII (1948). 1—2: H. Baulig, La géographie-est-elle une science? — A. H. Debouverie, L'importance relative des Centres d'Habitat en Belgique — R. Dendal, Une enquête sur l'agriculture luxembourgeoise en 1764. — H. Baulig, Le problème des méandres — J. A. Sporck, Le rôle de l'eau dans la localisation de l'industrie lainière dans la région verviétoise — R. de Smet, Une technique d'établissement de blocs-diagrammes — Tome XVIII (1949), 1: P. Gorou, Le pays de Belem (Bresil) — P. Gravier, Le Marais poitevin — M. A. Lefevre, Madère. Un milieu géographique jeune — 2: C. Petit, Les fondements géographiques du Port d'Anvers.

Geographical Review, published by the American Geographical Society of New York, 1949: O. J. Todd, The Yellow River Reharnessed — Chang Chih-yi, Land Utilization and Settlements Possibilities in Sinkiang — W. B. Fairchild, Renewable Resources: A World Dilemma: Recent Publications on Conservation — W. V. Levis, The Function of Meltwater in Cirque Formation: A Reply — G. Manley, Glaciological Research on the North Atlantic Coasts — H. S. Sterling, The Changing Face of Rural Mexico — J. J. Parsons, California Manufacturing — E. L. Ullmann, The Railroad Pattern of the United States — J. P. Houghton, The Social Geography of Dublin — J. N. Wellington, Zambezi—Okovango Development Projects — W. J. Cahnmann, Frontiers between East and West in Europe — I. Bowman: Geographical Interpretation — R. L. Pendleton, The Belgian Congo, Impressions of a Changing Region — K. Buchanan — N. Hurwitz, The Asiatic Immigrant Community in the Union of South Africa — 1950, January: J. M. May, Medical Geography, Its Methods and Objectives — B. H. Farmer, Agriculture in Ceylon — J. M. Parson, Recent Industrial Development in the Gulf South — 1950, July: D. Jennes, The Recovery Program in Sicily — G. G. Weigend, Effects of Boundary Changes in the South Tyrol — G. T. Trewartha, Land Reform and Land Reclamation in Japan — H. Buchanan — N. Hurwitz, The »Coloured« Community in the Union of South Africa — K. Tanaka, The Relief Contour Method of Representing Topography on Maps.

Geographical Journal, London, Vol. CXIII, Published June 1949: W. R. Mead, The Finnish Outlook, East and West — C. A. M. King — W. W. Williams, The Formation and Movement of Sand Bars by Wave Action — Vol. CXIV (1949), Nos 1—6: E. W. Gilbert, The Growth of Brighton — C. B. Fawcett, A New Net for a World Map — R. F. Peel, Geomorphological Fieldwork with the Aid of Ordnance Survey Maps — H. Pettersson, The Swedish Deep Sea Expedition — D. R. Buxton, The Shoan Plateau and

its People: An Essay in Local Geography — J. W. Wright, The White Nil Flood Plain and the Effect of Proposed Control Schemes — M. A. Arber, Cliff Profiles of Devon and Cornwall — G. R. Crone — F. George, Olaus Magnus and his Carta marina: A Problem in Sixteenth-century Cartography.

Geographica Helvetica, Bern, III., 1948: A. Chaix, Au sujet de la morphologie du Sahara — St. Fékété, Siedlungsformenkarte der Slowakei — G. Frei, Fünfzig Jahre Schweizerischer Mittelschulatlantlas — Fr. Nussbaum, Bevölkerungsprobleme Frankreichs — H. Schmassmann, Zum Wasserhaushalt des Schweizer Hochgebirges — E. Schmid, Die Vegetationskarte der Erde — H. Vogel, L'émigration suisse hors d'Europe — F. Wick, Der schweizerische Aussenhandel mit den Tropen — E. Winkler, Melioration und Landschaftsgestaltung — IV, 1949: W. Staub, Die Grimselkraftwerke in der berneroberränd. Landschaft — E. Hennig, Zur Entwicklung des Schweizer Flußnetzes — C. Rathjens, Die Eiszeitforschung im deutschen Alpenvorlande — Ch. Biermann, Le Léman comme frontière — H. P. Kosack, Epirus — R. Streiff-Becker, Beitrag zum Glazialproblem.

Kronika

Zbor geografov FLR Jugoslavije

V dneh od 3. do 8. oktobra 1949 so se prvokrat po vojni sestali geografi Jugoslavije, da na skupnem zborovanju premore probleme svojega strokovnega dela v pogojih nove dobe. Za kraj zborovanja je pripravljali odbor določil naše novoosvojenе kraje — Istro in Slovensko Primorje. Zato je imel zbor potovalno organizacijsko obliko. Udeležilo se ga je več ko 200 geografov iz vseh ljudskih republik. Zbor je začel z delom dne 3. oktobra na Reki. Odprl ga je predsednik pripravljalnega odbora univ. prof. dr. Josip Roglič iz Zagreba. Pozdravil je goste, zastopnike oblasti in ustanov ter inozemska gosta prof. Moodie-a iz Londona in prof. Wilkinsona iz Liverpola. Zatem so pozdravili zborovanje zastopniki oblasti, med njimi kot prvi zastopnik ministra za znanost in kulturo FLRJ tov. Bogdan Osolnik. Z zborovanja so bile poslane pozdravne brzojavke predsedniku zvezne vlade maršalu Titu, podpredsedniku vlade in ministru za zunanje zadeve Edvardu Kardelju, predsedniku vlade LRH tov. V. Bakariću in predsedniku vlade LRS tov. Mihi Marinku.

Delo kongresa se je pričelo z izvolitvijo delovnega predsedstva z univ. prof. in rektorjem ljubljanske univerze dr. Antonom Melikom na čelu. Prvi referat je imel univ. prof. dr. Josip Roglič o Reki in njeni gospodarski funkciji. V živahni diskusiji, ki je sledila, so nekateri diskutanti referentova izvajanja v podrobnostih še dopolnili. Še isto dopoldne so si udeleženci ogledali reško pristanišče in eno naših najmodernejših ladij »Srbijo«, ki je prav tedaj dospela iz Amerike. Na popoldanskem zasedanju je univ. prof. dr. Svetozar Ilešič referiral o problemih nove meje proti Italiji. Naslednji dan so se zborovalci na potu v Pulo seznanili z vzhodno Istro. V profesorju Rogliču so imeli odličnega interpretatorja za ta predel. Spotoma so si ogledali še premogovnik Rašo s pristaniščem ob Raški dragi. Delovni kolektiv premogovnika je člane kongresa zelo gostoljubno sprejel. Delo zbora se je nadaljevalo naslednji dan v Puli. Mesto in okolico je v svojem referatu geografsko prikazal univ. prof. dr. Ivo Rubić iz Zagreba. Prof. Roglič pa je referiral na splošno o značilnostih in o važnosti novo osvobojenih krajev. Druga točka programa na zasedanju v Puli so bili referati o pouku geografije na visokih šolah. Univ. prof. dr. Bora Milojević je govoril o metodah geografske vzgoje na univerzah, dr. Nikola Peršić in dr. Radovan Bošnjak pa še posebej o pouku geografije za slušatelje ekonomskih fakultet in višjih pedagoških šol. Ogled Brionskih otokov v popoldanskih urah je dopolnil program. Potovanje iz Pule v Gorico je izpolnilo ves naslednji dan. V prvem delu poti so si udeleženci, po večini prvokrat, z vlaka ogledali Istro v vsej njeni raznolikosti: nizko južnoistrsko apniško ploščo; nato od Pazina do Buzeta pas terciarnega gričevja in so ob robu Čičarije dospeli na Kras. V Divači so se ustavili in si ogledali bližnje Škocjanske jame. Popoldan so nadaljevali pot v Gorico. Kljub temu, da so bili udeleženci seznanjeni s problematiko meje pri Gorici, so bili vsi, ki so se prvič vozili mimo, presenečeni ob neposrednem pogledu na njen potek. Takoj po prihodu na goriško postajo so se podali na grič Kostanjevico, odkoder so si ogledali mesto. Prof. dr. Savnik je ob tej priliki v kratkem predavanju podal pregledno geografsko karakteristiko mesta in posebej poudaril njegove tesne vezi s slovenskim zaledjem. Geogra-

fijo vsega tega področja, to je gornje Soške in Vipavske doline, je orisal obširneje naslednji dan na dopoldanskem zasedanju v Solkanu. Drugi del programa solkanskega zasedanja je bil posvečen problemom geografskega pouka v srednjih šolah. Profesor Jože Kosmatin iz Ljubljane je v svojem izčrpnem referatu nanizal vsa važna vprašanja pouka zemljepisja v srednjih šolah in podal tudi mnogo sugestij za njihovo rešitev. Zanimanje za ta vprašanja in za probleme, ki so jih nakazali koreferenti, se je pokazalo v zelo živahni in plodni diskusiji. Popoldanska ekskurzija z avtobusi v Brda je udeležence seznanila s to gričevnato, vinorodno in sadjarsko pokrajino in ponovno z geografskim nesmisлом meje na goriškem sektorju. Na zadnjem zasedanju, zvečer istega dne, so se obravnavali problemi in organizacija dela na geografskem polju. Univ. prof. dr. Pera Jovanović iz Beograda je najprej referiral o problemih in smernicah sodobne geografske znanosti, zlasti v Sovjetski zvezi. Za tem je spregovoril prof. Melik o nalogah, ki stoje pred jugoslovanskimi geografi na splošno in še posebej z ozirom na potrebe naše nove družbene stvarnosti. Končno je poročal prof. Ilešič o delu za ustanovitev »Zveze geografskih društev FLRJ«, ki naj koordinira delo jugoslovanskih geografov. Predlagal je, naj kongres izvoli iniciativni odbor, ki bo pripravil statut Zveze in vse ostalo, kar je potrebno za njeno osnovanje. Zborovalci so predlog sprejeli in poverili Hrvatsko geografsko društvo z vodstvom iniciativnega odbora. S tem je bilo delo kongresa v glavnem končano. Formalno pa se je zbor geografov zaključil naslednji dan (8. okt.) na Bledu. Na slavnostnem banketu, ki ga je udeležencem priredilo zvezno ministrstvo za znanost in kulturo, je prisotne pozdravil v imenu ministra za znanost in kulturo LRS dr. J. Potrča tov. pomočnik ministra M. Mencej. Ob zaključku je zbor sprejel resolucijo, ki v posameznih svojih delih obsega zaključke zborovanja glede novoosvojenih krajev, glede geografskega pouka na visokih in srednjih šolah in glede geografskega dela v FLRJ vobče. Resolucijo objavljamo v celoti v dodatku k temu poročilu. Glede prihodnjega zborovanja je bil z navdušenjem sprejet predlog, naj se vrši v Makedoniji.

Novo izvoljeni iniciativni odbor za Zvezo geografskih društev se je takoj naslednji dan (9. okt.) sestal v Domu na Pokljuki k svoji prvi seji, kjer je konkretno prediskutiral vse osnovne probleme bodoče skupne organizacije geografov FLRJ.

Program zбора je bil obširen in pester. V kratkih petih dnevih je obsegal številne referate kakor tudi ogled novoosvojenih krajev. Program je bil v celoti izvršen, čeprav je bil zanj čas pretesno odmerjen in se diskusija marsikdaj ni mogla razviti v zadovoljivi meri. Tehnična izvedba je kljub objektivnim težavam dobro uspela. Zato se ima organizacijski odbor zahvaliti našim ljudskim oblastem od zveznega Ministrstva za znanost in kulturo preko Komiteta za znanost in kulturo NRH in Ministrstev za znanost in kulturo ter za prosveto LRS do pristojnih oblastnih, okrajnih in krajevnih ljudskih odborov, ki so vsi pokazali za zborovanje polno razumevanje ter ga v vsakem pogledu podprli.

Vladimir Kokole

Resolucija

Zbora geografov FLRJ

Ob zaključku svojega prvega Zbora, ki se je vršil v novoosvobojenih krajih, žele geografi Jugoslavije podčrtati nekatera dejstva ter podati ljudskim oblastem svoje sugestije in želje.

I.

Iz strokovnih referatov in iz demonstracij na terenu smo v toku 6 dni spoznali važnost in pomen novoosvobojenih krajev. V zavesti, koliko je Jugoslavija s tem dosegla in s kakšnimi naporji smo iztrgali te predele iz imperialističnih krempljev, izražajo geografi Jugoslavije tudi ob tej priliki našemu državnemu in partijskemu vodstvu največjo zahvalo za hrabro in modro vodstvo osvobodilne borbe in odpora proti imperialističnim kombinacijam, ki so nam skušale ugrabiti te predele tudi po osvoboditvi.

Geografi Jugoslavije obljublajo, da bodo s širjenjem pravega znanja med našo mladino in širokimi ljudskimi množicami krepili ljubezen do novih krajev, edločnost v borbi za osvobojenje naših od nas odtrganih bratov ter predanost našemu državnemu in partijskemu vodstvu s tovarišem Titom na čelu.

Novoosvobojeni kraji so za nas geografe kakor za vse narode Jugoslavije najizrazitejši dokaz, kako so neupravičene in neutemeljene obdolžitve, s katerimi žele oddvojiti naš CK KPJ in tovariša Tita od ljudskih množic.

Naše zadovoljstvo ob priliki bivanja v novoosvobojenih krajih se je zmanjšalo ob spoznanju izredno težkih razmer, v katerih živita Trst in Gorica, ločena od okolice in od matice Jugoslavije. Ta krivica žali dostojanstvo naših narodov, prezira velike žrtve, ki smo jih doprinesli v borbi za interese delavnih ljudi vsega sveta in je v nasprotju z geografsko stvarnostjo. Mi moremo najbolje oceniti kakšno žrtev je socialistična Jugoslavija doprinesla interesu svetovnega miru, s tem da je podpisala tako nepravilčen diktat. S širjenjem pravega znanja o tem vprašanju bomo krepili odločnost naših narodov v borbi za njihove pravice in svobodo.

II.

Prvi Zbor geografov smatra, da mora pouk geografije na univerzah:

1. sloneti na temeljih dialektično-materialistične metodologije, ki edina daje možnost za spoznavanje objektivne stvarnosti t. j. proučevati zapletene odnošaje med posameznimi elementi zemeljskega površja kakor tudi odnošaje med posameznimi deli teh elementov, prikazovati procese, ki se razvijajo v teh elementih in vpoštevati stanja v preteklosti, v kolikor današnji elementi in procesi izvirajo iz njih;

2. izobraževati delavce, ki bodo vršili geografski pouk, širili geografsko znanje, podpirali s sredstvi svoje stroke gospodarski dvig svoje domovine in delali na razvoju svoje znanosti;

3. proučevati v posebnih panogah vse tiste elemente, ki sestavljajo zemeljsko površje in za vsako panogo zajeti potrebno znanje iz pomožnih ved. V regionalni geografiji naj univerzitetni pouk označi glavne predele zemeljskega površja, prouči domačo zemljo in sosednje predele, prikaže ZSSR kot veliko

kontinentalno deželo in deželo socialističnega gospodarstva ter eno izmed glavnih zapadnih dežel kot pomorsko deželo in kot deželo kapitalističnega gospodarstva,

4. Zbor je mnenja, da je treba posebno pozornost posvetiti ekonomski geografiji tako kot panogi obče geografije kakor tudi v vseh poglavjih regionalne geografije.

5. Z ozirom na to, da diplomirani študenti geografske skupine postanejo po večini srednješolski profesorji, smatra zbor za potrebno, da dobijo študenti geografske skupine na univerzi potrebno znanje iz metodike geografskega pouka in da praktično delajo na tem področju.

6. Da se more izvesti tako zasnovan pouk, smatra zbor, da ga je treba raztegniti čez celotni čas fakultetskega študija, medtem ko se naj četrto leto dodajo specialna predavanja iz posameznih ožjih strok geografske vede.

7. Zbor smatra za nujno, da se čim prej izdajo univerzitetni učbeniki za posamezne panoge geografske vede ter za posamezne predele in dežele, sestavljeni na sodobni znanstveni podlagi, bodisi individualno ali kolektivno.

8. Končno smatra Zbor, da mora biti sodelovanje med geografskimi katedrami na naših univerzah čim tesnejše.

III.

Glede geografije na ekonomskih fakultetah in ekonomske geografije vobče je Zbor mnenja, da je potrebno:

1. V svrhu čim boljšega in pravilnejšega pouka ekonomske geografije na ekonomskih fakultetah spremeniti učni program in razdeliti gradivo ekonomske geografije na tri leta.

2. Izmenjavati izkušnje in tretirati tekoče probleme med predavatelji ekonomske geografije posameznih fakultet vsaj enkrat na leto.

3. V svrhu spoznavanja in izpopolnjevanja izmenjavati predavatelje pa tudi pomožno učno osebje.

4. Uvesti ekonomskogeografska dela v terenu, bodisi skupno bodisi posamič.

5. Razbremeniti predavatelje od prevelikega števila predavalnih ur in izpitov ter jim tako omogočiti znanstveno delo. Takoj posvetiti pozornost vzgoji znanstvenega naraščaja ekonomske geografije (asistentov).

6. Uvesti, čim bo mogoče, geografijo tudi na nekatere druge fakultete, za zdaj predvsem na tehniško in poljedelsko-gozdarsko.

7. V svrhu diskusije in reševanja problemov, metodike in metodologije ekonomske geografije:

a) osnovati v Zvezi geografskih društev sekcijo za ekonomsko geografijo. Ta sekcija more imeti tudi podsekcije pri posameznih republiških geografskih društvih, a po potrebi tudi ločeno delo za visoke, višje, srednje in strokovne šole,

b) osnovati časopis za ekonomsko geografijo.

IV.

Za pouk geografije na višjih pedagoških šolah smatra Zbor za potrebno:

1. Da se pred poukom regionalne geografije uvede pouk obče, da se tretjina ur določi obči, tretjina regionalni z ekonomsko geografijo in tretjina FLRJ — vse s potrebnimi vajami in seminarji, da bi bil pouk čim uspešnejši.

2. Da se dokončanim učencem srednjih strokovnih šol dovoli vpis na VPŠ, s čimer bi se usposobili učitelji geografije za te šole.

3. Da se zagotovi slušateljem in predavateljem VPŠ materialna podpora za izvedbo ekskurzij kot enega izmed najvažnejših načinov za strokovno in ideološko izobrazbo študentov.

5. Da se geografski pouk VPŠ tesno poveže z našo socialistično stvarnostjo ter se opira na osvajanje metode dialektičnega pojmovanja pojavov, marksistično-leninističnega odnosno materialističnega svetovnega nazora.

5. Da se z uredbo o VPŠ določi za predavatelje maksimalno število predavalnih ur na 10, kar pomeni, da sta za pouk geografije na VPŠ potrebna 2 predavatelja.

6. Da se VPŠ zagotovijo potrebni krediti za opremo geografskih zbirk, t. j. za nabavo potrebnih učil (kart, stenskih in specialnih, potrebnih instrumentov, sodobne strokovne literature itd.), brez česar se ne more zamisliti uspešen pouk.

V.

Po referatu o geografskem pouku v srednjih šolah in koreferatih o geografskem pouku v učiteljskih in strokovnih šolah ter tem sledeči diskusiji se postavlja Geografskim društvom naloga, da skušajo uresničiti naslednje sklepe:

1. V celoti se sprejemajo vse spremembe v učnem načrtu, srednjih, učiteljskih in strokovnih šol, predložene v referatih in koreferatih.

2. Da se čim prej izda metodika geografskega pouka za srednje šole in se s tem dvigne kvaliteta geografskega pouka.

3. Da se uvedejo v celi državi enotni učbeniki za vse razrede razen za prvi in tretji razred gimnazije.

4. Da se v učbenikih o geografiji FLRJ izvede enotna orografska in zonalna razdelitev za vse republike. Pri zonalni razdelitvi naj se vpoštevajo vsi prirodno-geografski in družbeno-ekonomski pogoji, ki dajejo področju značaj enote.

5. Da se programu za 3. in 8. razred dostavi še obravnavanje naših krajev in ljudstva izven meja FLRJ.

6. Da se čim prej odtisnejo karte FLRJ, posameznih republik in atlas.

7. Da se šole oskrbe s specialnimi kartami za svoje področje, kar bi učencem močno olajšalo spoznavanje geografske karte.

8. Da se v vsaki srednji šoli uredi kabinet za geografijo in opremi z vsemi potrebnimi sredstvi.

9. Da se na nižjem in na višjem tečajnem izpitu izprašuje geografija kot samostojen predmet.

10. Da dobe učitelji geografije v svrhu boljšega spoznavanja svoje domovine režijske karte za potovanje z državnimi prevoznimi sredstvi, a sodelovanje na zborih geografov naj se šteje za službeno potovanje.

VI.

V vprašanju organizacije in pospeševanja strokovnega dela priporoča zbor, naj izvoljeni iniciativni odbor čim prej dokonča svoje delo in privede do osnovanja Zveze geografskih društev FLRJ. Nova Zveza ima nalogo, da čim prej privede do uresničenja zgoraj izražene sugestije v vprašanih pouka, izpopolnjevanja učiteljev in pospeševanja strokovnega dela.

Zveza Geografskih društev bo pomagala ljudskim prosvetnim oblastem pri stremljenju, da se celotno geografsko delo vrši na temeljih dialektično-materialistične znanosti in prilagodi socialistični stvarnosti nove Jugoslavije. Prepričani smo, da bo Zveza pri svojem delu uživala izdatno pomoč prosvetnih oblasti, kakor jo je uživala tudi pri organizaciji tega Zbora.

Bled, 8. oktobra 1949.

Ustanovitev Geografskega društva v Makedoniji

V smislu sklepa prvega Zbora geografov FLRJ so makedonski geografi pristopili k ustanovitvi svojega Geografskega društva. Ustanovni občni zbor se je vršil na filozofski fakulteti v Skopju na državni praznik 29. nov. 1949. Poleg 50 geografov iz vse republike so mu prisostvovali zastopniki ljudske oblasti in odposlanca bratskih Geografskih društev iz Beograda in Ljubljane. Po živahni debati so bila sprejeta društvena pravila in obveza, da bo društvo začelo z izdajanjem strokovne revije že l. 1951., ko bo v Makedoniji kongres geografov Jugoslavije. »Geografsko društvo na Narodna republika Makedonija«, kakor se društvo imenuje, je že peto Geografsko društvo v državi. Pogreša ga samo še ljudska republika Črna Gora. Hkrati je to prvo znanstveno društvo v Makedoniji, ki je stopilo v življenje. Ustanovno zborovanje je v imenu slovenskega Geografskega društva pozdravil njegov odposlanec tov. dr. Roman Savnik.

Geografsko društvo v Ljubljani v drugi polovici društvenega leta 1949

V dobi od poročila o Geografskem društvu v zadnjem letniku »Geografskega vestnika« do zadnjega rednega občnega zbora beleži društvena kronika naslednje pomembnejše dogodke.

Geografsko društvo je sodelovalo pri organizaciji prvega zbora geografov FLRJ, ki se je vršil v dneh od 3. do 8. oktobra na poti Reka-Pula-Gorica-Bled in o katerem poročamo posebej. Prevzelo je nase vso tehnično organizacijo tistega dela zbora, ki se je vršil na slovenskih tleh. Društveni člani so tudi na zboru samem sodelovali z vrsto referatov ter se živahno udeleževali diskusije. Zbora se je udeležilo 35 članov našega Geografskega društva. Ker je bilo število udeležencev na zborovanju zaradi tehničnih težav omejeno, Geografsko društvo ni moglo ustreči več desetnam članom, ki so se prav tako želeli udeležiti zbora.

Na rednih strokovnih članskih sestankih v pretekli jeseni in zimi so bile na programu naslednje teme: 25. XI. 1949 univ. asist. Ivan Kuščer, »Kraški izvirkri ob morski obali«; 17. XII. 1949 univ. prof. dr. Bogdan Vovk, »O pomenu pedologije«; 4. I. 1950 univ. prof. dr. Ivo Rubić iz Zagreba »Geografske pokrajine jugoslovanskega primorja« in 13. I. 1950 univ. prof. dr. Bogdan Vovk »Erozija tal«.

Na občnem zboru, ki je bil dne 27. I. 1950, so člani izvolili naslednji odbor: dr. Anton Melik, predsednik; dr. Ivan Rakovec, podpredsednik; dr. Svetozar Ilešič, prvi tajnik. Vladimir Kokole, drugi tajnik; Vladimir Leban, blagajnik; dr. Valter Bohinec, gospodar; Stane Zrimec, knjižničar; Cene Malovrh, upravnik; Jože Kosmatin, načelnik odseka za šolsko geografijo; Jože Kos, načelnik odseka za kartografijo; Igor Vrišer, načelnik študentskega odseka; Silvo Kranjec, dr. Roman Savnik in France Planina, revizorji.

Predavanja iz geografije na ljubljanski univerzi**Zimski semester 1949/50**

Na prirodoslovno-matematični fakulteti:

Anton Melik, red. prof.: Geografija Jugoslavije, 4 ure; Geografske vaje, 3 ure.

Svetozar Ilešič, izred. prof.: Geografija prsti in rastja, 2 uri; Obča antropogeografija, 2 uri; Vaje, 2 uri; Seminar 2 uri; Uvod v geografijo, 2 uri.

Ekskurzije: Dvodnevna ekskurzija v Bohinj; enodnevna ekskurzija v Novo mesto in okolico.

Na gospodarski fakulteti:

Cene Malovrh, univ. doc.: Gospodarska geografija FLRJ, 2 uri; Vaje iz gospodarske geografije FLRJ, 1 ura; Gospodarska geografija tujih dežel, 2 uri; Vaje iz gospodarske geografije tujih dežel, 1 ura.

Poletni semester 1950

Na prirodoslovno-matematični fakulteti:

Anton Melik, red. prof.: Geografija Jugoslavije, 4 ure; Geografske vaje, 3 ure.

Svetozar Ilešič, red. prof.: Obča antropogeografija, 4 ure; Vaje, 2 uri; Seminar, 2 uri; Uvod v geografijo, 2 uri.

Ekskurzije: Dvodnevna ekskurzija čez Učko na vzhodno istrsko primorje; enodnevna ekskurzija v Posavsko hribovje; tridnevna ekskurzija v Mislinjsko dolino in na Pohorje.

Na gospodarski fakulteti:

Cene Malovrh, univ. doc.: kakor v zimskem semestru.

Geografski vestnik XXII — 1950

Izdalo Geografsko društvo v Ljubljani

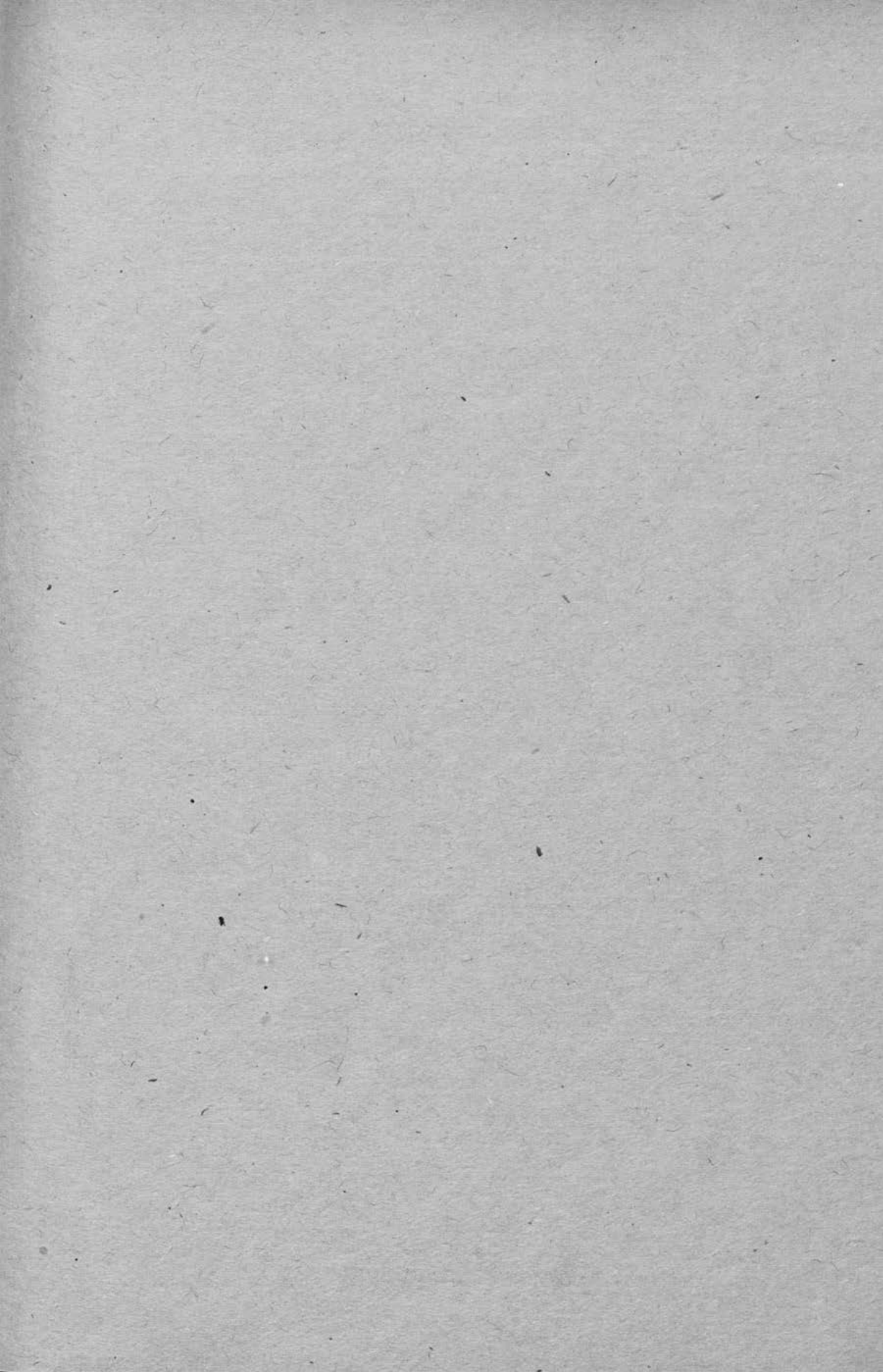
Založila Državna založba Slovenije v Ljubljani

Redakcija zaključena 1. marca 1950

Izšel septembra 1950

Naklada: 1500 izvodov

Državna založba Slovenije
v Ljubljani

izdaja in zalaga

Učbenike za vse šole

DOMAČE KLASIKE:

Zbirko „Slovenski pesniki in pisatelji“

IZBRANA DELA IZ SVETOVNE LITERATURE:

Zbirko „Svetovni klasiki“

LJUDSKO IN MLADINSKO LEPOSLOVNO ZBIRKO:

„Klasje“

ZA DRUŠTVO SLOVENSkih KNJIŽEVNIKOV
OSREDNJO SLOVENSKO LITERARNO REVIZIJO:

„Novi svet“

ZA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO:

„Zgodovinski časopis“

ZA SLAVISTIČNO DRUŠTVO:

„Slavistično revijo“

ZA ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI:

„Slovenski etnograf“

ZA GEOGRAFSKO DRUŠTVO:

„Geografski vestnik“